

DICLE ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

2020

Cilt - Vol. 10 / Sayı - Issue 20

Dönem - Period: Kasım (November) - Güz (Autumn)

DICLE UNIVERSITY

**JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

E-ISSN: 2587-0106 ISSN: 1309-4602

**ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL**

web: <https://dergipark.org.tr/duibfd>

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

DİCLE UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

E-ISSN 2587-0106 / ISSN 1309-4602

CİLT / VOL 10 - SAYI / ISSUE 20 (GÜZ / KASIM – AUTUMN / NOVEMBER)
2020

Dergimiz, 2011 yılında yayın hayatına başlayan ve elektronik ortamda yayınlanmakta olan uluslararası hakemli bir dergidir. Mayıs (Bahar) ve Kasım (Güz) aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır. Gerekliğinde Yayın Kurulu Kararı ile ek ve özel sayılar yayınlanabilir.

Dergimiz **SIS, ISIFI, ROOT INDEXING, BASE, I2OR, ASOS, SOBIAD** ve **OpenAire** atıf indekslerinde taranmakta, ayrıca **DergiPark Akademik'te** yer almaktadır. **Ulakbim TR Dizin'de** taranması için başvuru yapılmış olup, izlenme süreci devam etmektedir.

Our journal is an international peer-reviewed e-journal which is being published since 2011. It is published 2 times a year in Spring / May and Fall / November. Additional and special issues may be published with the decision of the Editorial Board when deemed necessary.

It is indexed in **SIS, ISIFI, ROOT INDEXING, BASE, I2OR, ASOS, SOBIAD** and **OpenAire** Citation indexes and also listed in **JournalPark Academic**. An application has been made for to be indexed in **ULAKBIM TR Dizin** and it is still being in the progress of follow-up process.

<http://dergipark.gov.tr/duiibfd>

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

DİCLE UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

E-ISSN 2587-0106 ISSN 1309-4602

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 20

Dönem: Kasım (Güz) - Period: November (Autumn)

2020

Uluslararası Hakemli Dergi - International Refereed Journal

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD		
Unvanı, Adı Soyadı Title, First Name, Surname	Görevi / Task	Üniversite / University
Prof. Dr. Nihat AYDENİZ	Sahibi Owner	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Seyfettin ASLAN	Baş Editör Chief Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Yılmaz DEMİRHAN	Baş Editör Chief Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	Alan Editörü Field Editor	İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İnönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Abdülkadir BİLEN	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Khaled TADMORİ	Alan Editörü Field Editor	Lübnan Üniversitesi Lebanese University
Prof. Dr. Bahar Burtan DOĞAN	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Francesco PASTORE	Alan Editörü Field Editor	University of Campania, Department of Economics, Italy Campania Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, İtalya

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Musa ÖZTÜRK	Alan Editörü Field Editor	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan Bilimleri Fakültesi Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Human Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. M. Emin KURT	Alan Editörü Field Editor	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Reis MULITA	Üye / Member	Marin Barleti Üniversitesi, Kalkınma ve Entegrasyon İşbirliği Enstitüsü, Arnavutluk Universiteti Marin Barleti, Institute of Collaboration for Integration and Development, Albania
Prof. Dr. Khaliq AHMAD	Üye / Member	Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi International Islamic University of Malaysia
Prof. Dr. Arpad HORNYAK	Üye / Member	Pecs Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Macaristan University of Pecs, Faculty of Humanities, Hungary
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL	Üye / Member	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences
Prof. Dr. Abdullah YILMAZ	Üye / Member	Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Anadolu University, Open Education Faculty
Prof. Dr. Muzaffer KOÇ	Üye / Member	Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Marmara Univesity, Faculty of Political Sciences
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	Üye / Member	İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İnönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Murat PIÇAK	Üye / Member	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Üye / Member	Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Çalışmaları, Bükreş Üniversitesi, Romanya International Relations and European Studies, Bucharest University, Romania
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Qurbanov NUSRET	Üye / Member	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Memet MEMETI	Üye / Member	Güney Doğu Avrupa Üniversitesi Çağdaş Sosyal Bilimler, Makedonya South East European University Contemporary Social Sciences, Macedonia

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Aliye Fatma MATARACI	Üye / Member	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bölümü, Bosna Hersek International University of Sarajevo, Social Science Department, Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Mehmet KAYA	Üye / Member	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Halis ÖZER	Üye / Member	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Pelin K. GÖGÜL	Üye / Member	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Ozan ZENGİN	Üye / Member	Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara University, Faculty of Political Sciences
Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dukagjin LEKA	Üye / Member	Kadir Zeka Üniversitesi, Gjilan Kosova Kadir Zeka University, Gjilan Kosovo
Dr. Ferat KAYA	İngilizce Dil Editörü English Language Editor	Dicle Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu Dicle University, School of Foreign Languages
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Özgür ALTINDAĞ	Yardımcı Editör Teknik Destek Mizanpaj Assistant Editor Technical Support	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ	Yardımcı Editör Sekreter Assistant Editor Secretary	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. Dr. / Research Asst. Dr. Osman GEYİK	Yardımcı Editör Dergi Tanıtım İndex Başvuru Assistant Editor Journal Promotion Index Application	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. / Research Asst. Ahmet Vedat KOÇAL	Yardımcı Editör Dergi İletişim Mizanpaj Assistant Editor Journal Contact	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. / Research Asst. Ömer TAYLAN	Yardımcı Editör Teknik Sorumlu Assistant Editor Technical Responsible	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Arş. Gör. / Research Asst. Burhan DURGUN	Yardımcı Editör Teknik Sorumlu Assistant Editor Technical Responsible	Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dicle University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD	
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı Republic of Turkey Presidential Adviser
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK	Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Harran University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Bayram COŞKUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK	İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Medipol University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Prof. Dr. Esra SİVEREKLİ	Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Harran University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM	Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dicle University, Faculty of Law
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI	Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İstanbul Medeniyet University, Faculty of Political Sciences
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi METU, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Mahmut TEKÇE	Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi Marmara University, Faculty of Economics
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi Marmara University, Faculty of Economics
Prof. Dr. Erhan ASLANOĞLU	Piri Reis Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Piri Reis University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Murat DEMİR	Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Harran University Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Mustafa ERDOĞDU	Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi Marmara University, Faculty of Economics

Prof. Dr. Mustafa ORÇAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences
Prof. Dr. Nafiz TOK	Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Tevfik ERDEM	Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Gazi University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ	Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Mithat Arman KARASU	Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Harran University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Prof. Dr. Mahmut Hamdi AKIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities
Doç. Dr. / Assoc. Prof. Nazım KARTAL	Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sinop University, Boyabat Faculty of Economics and Administrative Sciences

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Cahit AYDEMİR

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Prof. Dr. İbrahim ARSLAN

Prof. Dr. Mehmet DEMİR

Prof. Dr. Sait PATIR

Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ

Doç. Dr. Elif Türkan ASLAN

Doç. Dr. Erdoğan TEYYARE

Doç. Dr. Fatma ZEREN

Doç. Dr. Mehmet GÜVEN

Doç. Dr. Murat SEZİK

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

Düzce Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Bingöl Üniversitesi

Düzce Üniversitesi

Bartın Üniversitesi

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Bingöl Üniversitesi

İnönü Üniversitesi

Gaziantep Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah OĞRAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah USLU	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYAN	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi ÖZBEY	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bulut DÜLEK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent İLHAN	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin HAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Efe Can KILINÇ	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin KOÇ	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAĞCI	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan EKİNGEN	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan POLAT	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fuat KORKMAZER	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AYDIN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğ. Üyesi Kübra MERT	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent GÖRÜŞÜK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vahit EREN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nalan IŞIK	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozan GÜLER	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ASLAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AVCI	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus YILMAZ	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf MURATOĞLU	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Işıl ARPACI	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif MADAKBAŞ GÜLENER	Uludağ Üniversitesi
Dr. Ayhan YATBAZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Ferat KAYA	Dicle Üniversitesi
Dr. Funda UNCU DURGUN	Dicle Üniversitesi
Dr. H. Yusuf GÜNGÖR	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Mustafa KAYA	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Osman SEYİTOĞULLARI	Dicle Üniversitesi
Dr. Selin Zengin TAŞDEMİR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Seyhan ÖZDEMİR	Süleyman Demirel Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İç Kapak /Inner Cover	i
Künye / Tag	ii
İçindekiler / Contents	viii
Editörden	xi

MAKALELER / ARTICLES

Hakan ERKUŞ, Tolga ORAL, Sami SEVER

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜM TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA / A RESEARCH ON THE FACTORS AFFECTING THE DEPARTMENT PREFERENCES OF UNIVERSITY STUDENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 261-275

Mustafa FİLİZ

SAĞLIK KURUMLARINDA LİDERLİK TARZI VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ / SYSTEMATIC REVIEW OF STUDIES EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN LEADERSHIP STYLES AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN HEALTHCARE INSTITUTIONS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 276-296

Yusuf AVAR

NORMATİF GÜÇ YAKLAŞIMI ÜZERİNDEN AB-RUSYA İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ / EVOLUTION OF THE EU-RUSSIAN RELATIONS BY USING CONCEPT OF NORMATIVE POWER EUROPE

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 297-310

İzzet AYDEMİR, Mehmet Emin YAŞAR, Şenol ÇELİK

AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMİN TÜKETİCİLERİN SAĞLIK HİZMETLERİNİ SATIN ALMA VE KULLANMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİ / THE EFFECT OF MOUTH-TO-MOUTH COMMUNICATION ON HEALTH CONSUMERS'S BEHAVIOR OF PURCHASE AND USE

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 311-330

Ahmet KAR, Özlem ÖZER

TÜRKİYE'DE SAĞLIK HİZMETLERİ ALTYAPI KAYNAKLARININ, HİZMET KULLANIM DÜZEYLERİNİN VE SAĞLIK SONUÇLARININ BÖLGESEL DÜZEYDE KARŞILAŞTIRILMASI / REGIONAL COMPARISON OF HEALTH SERVICES INFRASTRUCTURE RESOURCES, SERVICE UTILIZATION LEVEL AND HEALTH OUTCOMES IN TURKEY

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 331-350

Fikret OTLU, Erkin Nevzat GÜDELÇİ

BANKA ÇALIŞANLARININ MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİNİN ETKİNLİĞİ İLE İLGİLİ ALGI DÜZEYLERİ: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ / PERCEPTION LEVELS OF BANK EMPLOYEES ABOUT ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM EFFICIENCY: BATMAN PROVINCE CASE

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 351-368

Ferhat ARI

YEREL KALKINMA VE İNOVASYON / LOCAL DEVELOPMENT AND INNOVATION

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 369-381

Musa BAYIR

DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ / THE IMPACT OF EXTERNAL DEBT ON ECONOMIC GROWTH

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 382-395

Joudi MARASHI, Bulut DÜLEK

THE IMPACT OF THE APPLICATION OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT ON THE SATISFACTION OF WORKERS: CASE OF PRIVATE SCHOOLS IN BURSA / TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ UYGULAMASININ ÇALIŞANLARIN MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BURSA İLİNDE ÖZEL OKULLAR ÖRNEĞİ

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 396-413

Taner AKÇACI, Fatma Büşra KURT

ONLINE SÜPERMARKET ALIŞVERİŞİNDE TÜKETİCİ GÜVEN FAKTÖRÜ/ CONSUMER CONFIDENCE ON ONLINE SUPERMARKET SHOPPING

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 414-433

Kadir KARAGÖZ, Suzan ERGÜN

REEXAMINING THE TOURISM-GDP NEXUS IN TURKEY: A BAYESIAN PERSPECTIVE / TÜRKİYE'DE TURİZM-GSYH İLİŞKİSİNİN YENİDEN İNCELENMESİ: BAYESYEN BİR BAKIŞ

(Konferans Bildirisi / Conference Paper)

ss./ pp. 434-449

Bekir HALHALLI

AVRUPA'DAKİ AŞIRI SAĞ PARTİLERİN İDEOLOJİK YAPISI / IDEOLOGICAL STRUCTURE OF THE FAR RIGHT PARTIES IN EUROPE

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 450-471

Hatice KARADAŞLI, Serhat HARMAN

DİYARBAKIR'I ZİYARET EDEN KÜLTÜR TURİSTLERİNİN SEYAHAT MOTİVASYONLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA / A RESEARCH ON THE DETERMINATION OF THE TRAVEL MOTIVATIONS OF CULTURAL TOURISTS THAT VISITED DİYARBAKIR

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 472-501

Fuat KORKMAZER

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK MOTİVASYON ALGILARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI / A FIELD STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS ACADEMIC MOTIVATION PERCEPTIONS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 502-515

Nilgün BABAHAÑOĞLU

İTALYA'DA YEREL YÖNETİMLER VE GÜVENLİK / LOCAL ADMINISTRATIONS AND SECURITY IN ITALY

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 516-542

Ayhan KARAKAŞ, Ahmet ÖZTEL

BİST'DE YER ALAN TURİZM İŞLETMELERİNİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ ENTROPİ TABANLI TOPSIS YÖNTEMİ İLE BELİRLENMESİ: BİR PYTHON UYGULAMASI / DETERMINATION OF FINANCIAL PERFORMANCE OF TOURISM COMPANIES IN BIST BY ENTROPY BASED TOPSIS METHOD: A PYTHON APPLICATION

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 543-562

Mehmet SİNAY

EURO/DOLAR PARİTESİ VE YABANCI ÜLKE GELİRİNİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 2003-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ / IMPACT OF EURO/DOLLAR PARITY AND FOREIGN COUNTRY INCOME ON EXPORTS: 2003-2018 CASE OF TURKEY

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 563-578

Zeynep KÖSE, Eda DİNERİ

SANAYİSİZLEŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ / AN EMPIRICAL ANALYSIS ON FACTORS AFFECTING DEINDUSTRIALIZATION IN TURKISH ECONOMY

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 579-597

Neslihan TANCI YILDIRIM, Yasemin KÖSE

ÇEVRESEL MALİYETLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE RAPORLANMASI: SÜT ENDÜSTRİSİ İŞLETMESİNDE ÖRNEK BİR UYGULAMA / ACCOUNTING AND REPORTING OF THE ENVIRONMENTAL COSTS: A SAMPLE APPLICATION IN THE DAIRY INDUSTRY

(Araştırma Makalesi / Research Article)

ss./ pp. 598-616

Yıl/ Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

EDİTÖR'DEN

Değerli meslektaşlarımız,

Dergimiz, 20. sayısını, akademik camianın hizmetine sunuyor ve böylece, yeni metinlerle, literatüre katkısını bir kez daha gerçekleştirmiş oluyor.

20. sayı, dergimizin onuncu yıldönümü anlamına geliyor.

Bu vesile ile, dergimizin on yıl önce yayına başlamasını sağlayanlarla birlikte, geçtiğimiz on yıl boyunca kesintisiz olarak yayınlanmasında emeği olan tüm meslektaşlarımıza, her sayımıza makaleleri ve değerlendirmeleri ile katkılar sunan yazarlarımıza ve hakemlerimize teşekkür ediyoruz.

Ayrıca, küresel Covid-19 salgının en ağır gerçekleştiği koşullarda, diğer idarî, akademik, ve eğitsel görevleri ile kişisel-ailevî gündemlerinin yanı sıra, 19. ve 20. sayılarımızı yayına hazırlayarak, 2020 yılını kapsayan 10. cildin de tamamlanabilmiş olmasını sağlayan mesai arkadaşlarımızı da kutluyor, emekleri için kendilerine teşekkür ediyoruz.

Sayımızı yayınlamak üzere olduğumuz günlerde, sayımıza değerli çalışması ile katkıda bulunan yazarlarımızdan, saygıdeğer meslektaşımız, Hocamız, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fikret OTLU'nun, ne yazık ki aramızdan ayrılmış olduğunun üzücü haberini aldık. Hocamız'ın azîz hatırasını saygıyla anarken, kendisine rahmet, ailesine sabır, çevresine, kurumuna, meslektaşlarına ve öğrencilerine başsağlığı dilekelerimizi sunuyoruz. Ruhu şad, mekânı cennet olsun.

20. sayı ile on yılı geride bırakırken, sonraki on yıla adım atacağımız 21. sayımız için makalelerinizi Mayıs 2021 tarihine kadar beklemekte olacağımızı da hatırlatıyoruz.

Mesai arkadaşı, yazar, hakem ve okur, tüm meslektaşlarımıza çalışmalarında başarılar ve 2020 yılında yaşadığımız acılı ve zorlu sürecin geride kalacağı, sağlıkla ve esenlikle geçecek, iyi bir yeni yıl diliyoruz.

Prof. Dr. Seyfettin ASLAN

Doç. Dr. Yılmaz DEMİRHAN

Editörler

Yıl / Year:2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 261-275

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 06.05.2020

Kabul Tarihi: 13.05.2020

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BÖLÜM TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hakan ERKUŞ¹
Tolga ORAL²
Sami SEVER³

Öz

Üniversiteler, ülke ve bölge kalkınmasına katkı sağlayacak nitelikli personel yetiştirmede lokomotif vazifesi görmektedir. İnsanların bilgi düzeylerini artıran kurumların başında yer alan üniversiteler, hemen hemen toplumun tüm kesiminden ilgi görmektedir. Ancak Türkiye’de son yıllarda Yükseköğretim Kurumları Sınavı yerleştirme sonuçlarına bakıldığında bazı üniversitelerdeki bölümlerin yeterli düzeyde talep görmediği ve bölümlerde kontenjan boşluğu yaşandığı görülmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi açılan üniversite sayısındaki artış olarak ön görülse de üniversiteler arası rekabet açısından nedenlerin doğru tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin bölüm tercihlerini etkileyen faktörleri tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda 2018 yılında İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki öğrenciler örnek kütle olarak seçilmiştir. Çalışmada genel tarama yöntemlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Fakültede okuyan farklı bölümlerdeki 1 ve 4. sınıftan oluşan 489 öğrencinin katılımıyla, öğrencilerin okudukları bölüm tercih nedenleri incelenmiştir. Öğrencilerin bölüm tercih nedenlerini anlamaya yönelik ÖSYM Puanı, İş Bulma, Bölüm ve Sosyal Çevre boyutlarına yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere ilişkin analizler SPSS paket programında yapılmıştır. Öğrencilerin ölçeklere ilişkin verdiği cevaplarda anlamlı farklılığın olup olmadığı t testi ve ANOVA testleriyle araştırılmıştır. Bazı değişkenler için anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle özellikle iş bulma durumunun öğrencilerin bölüm tercihlerinde önemli bir role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Üniversite, İİBF, Bölüm Tercihleri

Jel Kodları: A10, I20, I21

A RESEARCH ON THE FACTORS AFFECTING THE DEPARTMENT PREFERENCES OF UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

Universities act as locomotives in training qualified personnel that will contribute to the development of the country and the region. Universities, which are one of the most important institutions that increase the level of knowledge of people, receive appeal from almost all segments of society. However, when we look at the Higher

¹Prof. Dr., İnönü Üniversitesi E-posta: hakan.erkus@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0925-9396,

²Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, E-posta: tolga.oral@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7173-8171,

³Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, E-posta: sami.sever@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6827-054X,

Education Institutions Exam placement results in Turkey in recent years has not seen an adequate level of demand in some departments of the universities. Although one of the main reasons of this situation is foreseen as the increase in the number of universities opened, it is of great importance to determine the causes correctly in terms of competition between universities. The aim of this study is to determine the factors that affect students' department preferences. In line with this purpose, students from the Faculty of Economics and Administrative Sciences at İnönü University were selected as samples in 2018. Relational screening model, which is one of the general screening methods, was used in the study. The reasons for the department preference of 489 students who are in the 1st and 4th grades from different departments are examined. The OSYM Score, Job Finding, Department and Social Environment dimensions were included in order to understand the reasons for students' preferences of department. The analysis of the data obtained in the study was made in the SPSS package program. Whether there is a significant difference in the answers given by the students on the scales was investigated with the t test and ANOVA tests. Significant results were obtained for some variables. Based on these results, it has been concluded that especially the employment situation has an important role in students' departmental preferences.

Key Words: University, FEAS, Department preferences

Jel Codes: A10, I20, I21

GİRİŞ

Eğitim, bireylerin her birini tek tek ilgilendirmesinin yanı sıra toplumsal bir mesele olarak da görülmektedir. Eğitim hayatının ilkokuldan başlayıp üniversiteye kadar uzanan bir süreci bulunmaktadır. Bu süreçler birbirini takip etmekte ve birbirini etkilemektedir. Geçmişteki performans üniversiteye girişte önemli bir faktör olmasına rağmen etkisinin tek başına yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bu nedendir ki öğrencilerin üniversite tercihlerine ilişkin birçok faktörün varlığından söz etmek mümkündür (Akar, 2012; Çatı, İftar, ve Özcan, 2016; Kallio, 1995; Kuzucu, Sıvacı, ve Kuzu, 2018; Soutar ve Turner, 2002). Nitekim bu faktörlerin tespitine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde birçok ölçütün üniversite tercihini etkilediği görülmektedir. Bu ölçütlerin bazıları; aile, öğretmen, arkadaş ve rehberlik tavsiyeleri, üniversitenin web sitesi ve reklamlar, akademik saygınlık, iş bulma, üniversitenin puan sıralamasındaki yeri, akademik kadronun kalitesi, üniversitenin konumu, ekonomik koşullar ve demografik değişkenlerdir (Ayalon, 2003; Briggs ve Wilson, 2007; Joseph ve Joseph, 2000; Maringe, 2006; Ming, 2010; Sarıkaya ve Khorshid, 2009; Soutar ve Turner, 2002; Ware ve Lee, 1988).

Ülkemizde üniversite sayısının giderek artması ile birlikte oldukça geniş bir kontenjan ortaya çıkmıştır. Bu kontenjanların artması her ne kadar olumlu görünse de dolmadığı zaman bölümü

tercih eden öğrencilerde motivasyon düşüklüğü ve sonraki sene için daha az kontenjan ayrılması gibi çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirebilmektedir. Nitekim ülkemizde oldukça geniş bir iş imkanı bulmasına rağmen iktisadi ve idari bilimler alanındaki programlarda kontenjan dolmaması nedeniyle sıkıntı yaşanmaktadır. 2018 yılında mevcut kontenjanların neredeyse yarısı boş kalmıştır. Bu durum, yaşanan bu boşluğun nedeninin araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla, 2018 yılında İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler fakültesinde yer alan programlarda öğrenim gören öğrenciler üzerine bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma ile öğrencilerin bölüm tercihlerini etkileyen faktörler genel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörler tespit edilirken 1 ve 4. sınıf öğrencileri üzerinde bir anket uygulanmıştır. Çalışmada öğrencilerin cinsiyet, bölüm ve sınıf durumlarına göre ifadelerine verdikleri cevaplar istatistiki olarak incelenmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Bu çalışma ile öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesinin yanı sıra bölüm farklılıklarının da belirlenmesi sağlanmıştır.

Literatür Özeti

Bölüm tercihlerini etkileyen faktörler üzerine yerli ve yabancı literatürde farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazıları aşağıda özet bir şekilde sunulmuştur.

Pascual (2014), tarafından Filipinlerde yapılan çalışmada, lise öğrencilerinin kariyer tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerin lisede aldıkları dersler incelenmiştir. Öğrencilerin ders tercihlerinde bulunurken dikkate aldıkları en önemli faktörün gelecekteki iş bulma olasılıkları olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Filipinlerde popüler olan dersler de öğrencilerin tercihlerini önemli ölçüde etkilediği ifade edilmiştir. Tarımla ilgili derslerin en az tercih edildiği belirtilirken, öğrencilerin ders tercihlerinde babalarının mesleklerinin de rolü olduğu açıklanmıştır.

Thao (2009), tarafından yapılan tez çalışmasında, ailenin ve toplumun eğitim ve kariyer planlamasına etkisi incelenmiştir. Derinlemesine görüşme tekniği ile yapılan bu tez çalışmasına 14-22 yaşları arasında farklı dinlere mensup, kadın ve erkek 52 kişi dahil edilmiştir. Çalışmada ailenin kariyer tercihlerinde temel etkileyici unsur olduğu ifade edilmiştir.

Leong, Kao, ve Lee (2004), tarafından yapılan çalışmada, aile ile birlikte kültür ve etnik farklılıkların kariyer planlarını etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Bu doğrultuda Çinli Amerikalılar ile Avrupalı Amerikalılar incelemeye alınmıştır. Çalışmada kültür ve etnik

farklılıkların kariyer tercihlerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca her iki grupta ailenin kariyer tercihlerinde önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir.

Trusty, Niles, ve Carney (2005), yapmış olduğu çalışmada, öğrencilerin kariyer tercihlerini etkileyen unsurlar önceliklendirilmiştir. Öğrencinin ortaokul döneminde aldığı dersler, derslerden aldığı puanlar, ders dışında ilgi duyduğu alanlar, kariyer hedefi gibi faktörlerin kariyer planlamasında öncelikli olduğu belirtilmiştir.

Akar (2012), tarafından yapılan çalışmada, iktisadi ve idari bilimler öğrencilerinin üniversite tercihlerini yaparken dikkate aldıkları faktörler incelenmiştir. Öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörler olarak akademik saygınlık, üniversitenin coğrafi konumu ve üniversite bilgi kaynakları belirlenmiştir.

Çatı vd. (2016), tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda tercihleri etkileyen faktörler, saygınlık, imkan, kampüs ve sosyallik şeklinde belirlenmiştir.

Coşar (2016), tarafından yapılan çalışmada, 2015 yılında Hitit Üniversitesi mühendislik fakültesini kazanan öğrencilere anket uygulanarak tercihlerini etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun hayalindeki üniversiteyi tercih ettiği belirlenmiştir.

Bardakçı, (2019), tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin üniversite ve bölüm tercihinde etki eden faktörler incelenmiştir. Öğrencilerin üniversite seçimini etkileyen faktörlerin başında Üniversitenin aileye yakınlık durumu ve öğrencinin yerleştirme puanının yeterliliği olmuştur.

Çekerol ve Yürekli (2019), tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin üniversite tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesinde eğitim hizmetlerinin pazarlanması bakış açısı dikkate alınmıştır. Bu durum Analitik Hiyerarşi Süreci ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin okudukları bölüm tercih sebeplerine ilişkin inceleme amaçlanmaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmaktadır:

- Öğrencilerin bölüm tercihleri, cinsiyet, yaş, sınıf, aile gelir durumu, mezun olunan lise ve öğrenim türü değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

- Öğrencilerin ÖSYM puanının, bölüm tercihleri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?
- Öğrencilerin iş bulma beklentisinin, bölüm tercihleri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?
- Öğrencilerin okudukları bölümün, bölüm tercihleri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?
- Öğrencilerin sosyal çevresinin, bölüm tercihleri üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

2018 yılı YKS yerleştirme sonucunda üniversitelerin İktisadi ve İdari Fakülteleri'nin büyük bir çoğunluğunda kontenjan boşluğu oluşmuştur. 2016 yılında neredeyse tüm bölümlerde %100 doluluk oranı olan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi programlarında 2017 yılı ile birlikte öğrenci tercihlerinde büyük düşüş başlamıştır. Örneğin, İşletme Bölümünün doluluk oranı 2016 yılında %99 düzeylerinde iken 2018 yılında %63'lere kadar gerilemiştir (Kaplan, 2019). Bu düşüş benzer şekilde İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde de yaşanmıştır. Bu çalışmanın ise düşüş nedenlerinin belirlenmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırmada genel tarama yöntemlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma veri toplama araçlarından biri olan anket tekniği ile sınırlandırılmıştır. Gerek hedef kitleye ulaşabilmedeki avantajları gerekse zaman maliyet kısıtları nedeniyle anket tercih edilmiştir. Anketin ilk bölümü öğrencilerin demografik özelliklerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise, öğrencilerin bölüm tercih nedenlerini anlamaya yönelik ÖSYM Puan, İş Bulma, Bölüm Etkisi ve Sosyal Çevre Etkisi ölçeklerine yer verilmiştir. Çalışma 2018-2019 eğitim öğretim yılında İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde eğitim görmekte olan 1. ve 4. sınıflar ile sınırlandırılmıştır. 1. ve 4. sınıf olarak sınırlandırmadaki temel amaç 2014 ile 2018 yılında yerleşen öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinde farklılaşmanın olup olmadığını incelemektir. Bu çerçevede 489 öğrencinin katılımı sağlanarak verilerin toplanma süreci tamamlanmıştır.

Anket formlarından elde edilen verilerin bilgisayar ortamına aktarılmasında ve verilerin analizinde SPSS 22 programı kullanılmıştır. Kullanılan programda frekans analizi, Anova testi ve bağımsız gruplarda t-testi analizleri yapılmak suretiyle sonuçlar değerlendirilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular, tablolara aktarılarak yorumlanmıştır. Tablo 1' de tanımlayıcı istatistik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Tanımlayıcı Özellikleri

Değişken	Grup	Frekans	Yüzde	Değişken	Grup	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	280	57,3		Genel Lise	179	36,6
	Erkek	209	42,7		Tic. ve Mes. Lisesi	73	14,9
Yaş	18	48	9,8	Mezun Lise	Anadolu Lisesi	168	34,4
	19	100	20,4		Temel Lise	18	3,7
	20	61	12,5	Bölüm	Diğer	51	10,4
	21	52	10,6		Ekonometri	48	9,8

Tablo 1'in devamı

	22	79	16,2		İktisat	100	20,4
	23	73	14,9		İşletme	99	20,2
	24 ve üzeri	76	15,5		Maliye	61	12,5
Sınıf	1. Sınıf	256	52,4		SBKY	97	19,8
	4. Sınıf	233	47,6		Uluslararası İlişkiler	61	12,5
Aile Gelir Durumu	1500 TL altı	125	25,6	Öğretim Türü	Ulus. Tic. ve İşl.	23	4,7
	1501-2500 TL	193	39,5		I. öğretim	365	74,6
	2501-3500 TL	94	19,2		II. öğretim	124	25,4
	3501 TL ve üzeri	77	15,7				

Tablo 1'de cinsiyet değişkeni incelendiğinde katılımcıların yaklaşık %57'sinin kadın, %43'ünün ise erkek olduğu görülmektedir. Yaş değişkeni incelendiğinde katılımcıların en yüksek oranı oluşturan yaşın 19 olduğu görülmektedir (yaklaşık %20). Sınıf değişkenine göre incelendiğinde katılımcıların yaklaşık %52'sinin 1. Sınıf, %48'inin ise 4. Sınıf öğrencisi olduğu görülmektedir. Katılımcıların aile gelir durumu incelendiğinde en yüksek oranın 1501-2500 TL aralığında aile gelir grubunda olduğu görülmektedir (yaklaşık %40). Mezun olunan lise değişkeni incelendiğinde en yüksek oranlarla katılımcıların yaklaşık %37'sinin genel liseden ve %34'ünün ise Anadolu lisesinden mezun olduğu görülmektedir. Bölüm değişkeni incelendiğinde katılımcıların en yüksek oranlarla İktisat, İşletme ve SBKY bölümlerinin her birinin yaklaşık olarak %20 oranına sahip olduğu görülmektedir. Öğretim türü değişkeni incelendiğinde katılımcıların yaklaşık %75'inin I. Öğretim %25'inin ise II. Öğretim öğrencisi olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Güvenilirlik analizi

	Tüm Ölçek
Cronbach's Alpha	0,716
Madde Sayısı	12

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alpha katsayısına bakılmıştır. Literatüre göre 0,00-0,39 arası güvenilir değil, 0,40-0,59 arası düşük derece güvenilir, 0,60-0,89 arası oldukça güvenilir, 0,90 ve üzeri değer ise yüksek derecede güvenilir olarak

değerlendirilmektedir (Can, 2017: 391). Tüm ölçek üzerinden bakılan Cronbach Alpha değeri literatürde kabul edilen 0,60 değerinin üzerinde olduğundan tabloya göre ölçek oldukça güvenilirdir.

Öğrencilerin bölümü tercih nedenlerini belirlemeyi amaçlayan bu ölçek, “Hiç Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum” seçeneklerinden oluşan 5’li Likert formatta hazırlanmıştır. Her cevap 1 ile 5 arasında puanlanmıştır.

Tablo 3. Maddelere İlişkin Tanımlayıcı İstatistik

Bölüm Seçimine Etki Eden Faktörler	Std. Sapma	Ortalama	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
İİBF' de başka bir bölüme puanım yetmediği için bu bölüme geldim*	1,46 8	3,76	236 48,3	81 16,6	53 10,8	56 11,5	63 12,9	(f) 489 (%) 100
Puanım yetse İİBF' de İngilizce eğitim veren bir bölümü tercih ederdim.	1,51 6	2,52	194 39,7	71 14,5	80 16,4	63 12,9	81 16,6	(f) 489 (%) 100
Başka İİBF bölümlerine puanım yetse bile bu bölüme gelirdim.	1,55 2	3,31	112 22,9	39 8	83 17	95 19,4	160 32,7	(f) 489 (%) 100
Okuduğum bölümden mezun olunca iş bulma olanağının diğer İİBF bölümlerine göre daha yüksek olduğu için bu bölümü tercih ettim.	1,40 1	3,27	86 17,6	52 10,6	118 24,1	112 22,9	121 24,7	(f) 489 (%) 100
Okuduğum bölümü gelecekte gireceğim kamu sınavları için iyi bir temel hazırlayacağı için tercih ettim.	1,36 9	3,01	97 19,8	81 16,6	111 22,7	118 24,1	82 16,8	(f) 489 (%) 100
Okuduğum bölümden mezun olan öğrenciler rahatlıkla iş bulduğu için bu bölümü tercih ettim.	1,22 6	2,24	180 36,8	122 24,9	109 22,3	46 9,4	32 6,5	(f) 489 (%) 100
Okuduğum bölümü kariyer hedeflerime ulaştıracağı için tercih ettim.	1,39 5	3,16	94 19,2	61 12,5	105 21,5	130 26,6	99 20,2	(f) 489 (%) 100
Bu bölümü tercih etmemde bölüm akademisyenlerinin yetkinliği etkili oldu.	1,22 2	2,03	231 47,2	107 21,9	82 16,8	41 8,4	28 5,7	(f) 489 (%) 100
Bölüm müfredatında yer alan dersler ilgimi çektiği için bu bölümü tercih ettim.	1,37	2,56	156 31,9	98 20	87 17,8	101 20,7	47 9,6	(f) 489 (%) 100
Bu bölümde verilen derslerin kolay olduğunu düşündüğüm için tercih ettim.	1,14 5	1,89	248 50,7	126 25,8	59 12,1	33 6,7	23 4,7	(f) 489 (%) 100
Arkadaşlarımın ve çevremın tavsiyesi üzerine bu bölümü tercih ettim.	1,41 6	2,52	172 35,2	100 20,4	55 11,2	115 23,5	47 9,6	(f) 489 (%) 100
Televizyon programları ve sosyal medyada yazılanlar bölüm tercihimde etkili oldu.	1,26 5	2,02	245 50,1	106 21,7	47 9,6	66 13,5	25 5,1	(f) 489 (%) 100

*Bu madde ters kodlanmıştır.

Maddelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’de verilmiştir. “İİBF’ de başka bir bölüme puanım yetmediği için bu bölüme geldim.” maddesi olumsuz bir anlam ifade ettiğinden ters kodlanmıştır ve ortalamalara bakıldığında (3,7) en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. “Başka İİBF bölümlerine puanım yetse bile bu bölüme gelirdim.” maddesi

katılım ise ikinci en yüksek ortalamaya (3,31) sahiptir. Ortalaması en yüksek bu iki madde birbirleriyle çelişiyor gibi görünse de ters kodlama yapıldığı için birbirini destekler niteliktedir. Bu durum öğrencilerin bölüm tercihlerini isteğe bağlı olarak yaptığını göstermektedir. ÖSYM puan boyutundaki son madde olan “Puanım yetse İİBF’ de İngilizce eğitim veren bir bölümü tercih ederdim” maddesine katılım ortalamasının 2.52 olduğu görülmektedir.

İş bulma boyutundaki “Okuduğum bölümden mezun olunca iş bulma olanağının diğer İİBF bölümlerine göre daha yüksek olduğu için bu bölümü tercih ettim.” maddesine katılım ortalamasının 3,27 olduğu görülmektedir. Bu ortalama öğrencilerin İİBF’ de bir bölüm tercihi yaparken iş bulma beklentisini dikkate aldığını göstermektedir. “Okuduğum bölümü gelecekte gireceğim kamu sınavları için iyi bir temel hazırlayacağı için tercih ettim.” maddesine katılım ortalamasının 3,01 olduğu görülmektedir. “Okuduğum bölümden mezun olan öğrenciler rahatlıkla iş bulduğu için bu bölümü tercih ettim.” maddesine katılım ortalamasının 2,24 olduğu görülmektedir. Bu ortalama İİBF öğrencilerinin okudukları bölümün üniversitedeki diğer fakültelerdeki bölümlere kıyasla iş bulma beklentilerini daha az karşıladığını göstermektedir. İş bulma boyutundaki son madde olan “Okuduğum bölümü kariyer hedeflerime ulaştıracığı için tercih ettim.” maddesine katılım oranının ise 3,16 olduğu görülmektedir.

Bölüm etkisi boyutundaki “Bu bölümü tercih etmemde bölüm akademisyenlerinin yetkinliği etkili oldu.” maddesine katılım ortalamasının 2,03, “Bölüm müfredatında yer alan dersler ilgimi çektiği için bu bölümü tercih ettim.” maddesine katılım ortalamasının 2,56 ve “Bu bölümde verilen derslerin kolay olduğunu düşündüğüm için tercih ettim.” maddesine katılım ortalamasının 1,89 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar İİBF’ deki öğrencilerin bölüm tercihlerinde bölümlerdeki akademisyen yetkinliğini ve dersleri çok fazla dikkate almadığını göstermektedir. Sosyal çevre etkisi boyutundaki “Arkadaşlarımla ve çevremle tavsiyesi üzerine bu bölümü tercih ettim.” maddesine katılım ortalamasının 2,52 ve “Televizyon programları ve sosyal medyada yazılanlar bölüm tercihimde etkili oldu.” maddesine katılım ortalamasının 2,02 olduğu görülmektedir.

Test sonuçlarında öğrencilerin bölüm tercihleri mezun olunan lise değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bu değişkenin dışındaki diğer değişkenlerde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Anlamlı farklılık gösteren sonuçlar tablolarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 4. 1. Sınıf ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Ölçeklere Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması için t Testi Tablosu

	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	P
ÖSYM Puanı	1. Sınıf	256	3,2799	0,92518	2,036	487	0,042*
	4. Sınıf	233	3,1059	0,96502			
İş Bulma	1. Sınıf	256	3,1563	0,90613	5,643	487	0*
	4. Sınıf	233	2,6609	1,03462			
Bölüm Etkisi	1. Sınıf	256	2,2109	0,89333	1,263	487	0,207
	4. Sınıf	233	2,1073	0,91989			
Sosyal Çevre Etkisi	1. Sınıf	256	2,3301	1,07987	1,313	487	0,19
	4. Sınıf	233	2,2017	1,07983			

1. sınıf ve 4. sınıf öğrencilerinin ölçeklere verdikleri yanıtların karşılaştırılması için yapılan t testinde ÖSYM puanı ve iş bulma boyutunun okunan sınıf düzeyine göre (1. ve 4. Sınıf) anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir ($p < 0,05$). Bu bulgulardan hareketle öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinden ÖSYM puan boyutu sınıf değişkenine göre kıyaslandığında 1. Sınıf ortalamasının ($\bar{X}=3,27$), 4. Sınıf öğrencilerine göre ($\bar{X}=3,10$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinden iş bulma boyutu sınıf değişkenine göre kıyaslandığında ise, ortalamanın 1. Sınıflarda yüksek ($\bar{X}=3,15$), 4. Sınıflarda daha düşük ($\bar{X}=2,66$) olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Kadın ve Erkek Öğrencilerin Ölçeklere Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması İçin t Testi Tablosu

	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	P
ÖSYM Puanı	Kadın	280	3,1738	0,96036	-0,626	487	0,532
	Erkek	209	3,2281	0,93117			
İş Bulma	Kadın	280	2,9196	1,06541	-0,015	487	0,988
	Erkek	209	2,9211	0,90657			
Bölüm Etkisi	Kadın	280	2,0643	0,91789	-2,765	487	0,006*
	Erkek	209	2,2919	0,87668			
Sosyal Çevre Etkisi	Kadın	280	2,2125	1,05001	-1,337	487	0,182
	Erkek	209	2,3445	1,11846			

Kadın ve erkek öğrencilerin ölçeklere verdikleri yanıtların karşılaştırılması için yapılan t testinde bölüm etkisi boyutunun cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir ($p < 0,05$). Bulgulara göre öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinden bölüm etkisi boyutu cinsiyet değişkenine göre kıyaslandığında, ortalamanın erkeklerde yüksek ($\bar{X}=2,29$), kadınlarda daha düşük ($\bar{X}=2,06$) olduğu görülmektedir.

Tablo 6. I. Öğretim ve II. Öğretim Öğrencilerinin Ölçeklere Verdikleri Yanıtların Karşılaştırılması için t Testi Tablosu

	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	df	P
ÖSYM Puan	I. Öğretim	365	3,2365	0,93259	1,585	487	0,114
	II. Öğretim	124	3,0806	0,98441			
İş Bulma	I. Öğretim	365	3,0027	0,9886	3,16	487	0,002*
	II. Öğretim	124	2,6774	0,99632			

Tablo 6'nın devamı

Bölüm Etkisi	I. Öğretim	365	2,1726	0,88763	0,462	487	0,644
	II. Öğretim	124	2,129	0,96339			
Sosyal Çevre Etkisi	I. Öğretim	365	2,2877	1,08473	0,658	487	0,511
	II. Öğretim	124	2,2137	1,071			

I. öğretim ve II. öğretim öğrencilerinin ölçeklere verdikleri yanıtların karşılaştırılması için yapılan t testinde iş bulma boyutunun öğrenim türüne göre (I. Öğretim ve II. Öğretim) göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir ($p < 0,05$). Bulgulardan hareketle öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinden iş bulma boyutu öğrenim türü değişkenine göre kıyaslandığında, ortalamanın I. öğretimlerde yüksek ($\bar{X}=3,00$), II. öğretimlerde daha düşük ($\bar{X}=2,67$) olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Öğrencilerin İş Bulma Düzeyi Farklılıklarının Yaş Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Boyut	Yaş Aralığı	N	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Anlamlı Fark
İş Bulma	18	48	3,3958	0,97008	7,101	0	(18-22,
	19	100	3,275	0,80206			18-23,
	20	61	2,8934	0,94479			18-24 ve üzeri);
	21	52	2,9231	0,93087			(19-22,
	22	79	2,7848	1,02511			19-23,
	23	73	2,5582	1,04792			19-24 ve üzeri)
	24 ve üzeri	76	2,6612	1,0414			
	Toplam	489	2,9202	0,99963			

Öğrencilerin iş bulma düzeyi farklılıklarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(6,482)=7,101$, ($p < 0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık görülmektedir. Gruplar arasında varyans homojenliği olmadığı için Post Hoc testlerinden Tamhane testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (18-22,18-23,18-24 ve üzeri) ve (19-22,19-23,19-24 ve üzeri) şeklinde bulunmuştur. Yaş grubu

ortalamaları karşılaştırıldığında, öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinden iş bulma boyut ortalamasının 18 ve 19 yaşlarında yüksek, 22, 23, 24 ve üzeri yaşlarda daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç yaş grupları dikkate alındığında tablo 4'deki 1 ve 4. sınıf arasındaki iş bulma boyutu açısından yapılan t testi sonuçlarını destekler niteliktedir. Çünkü yaş grupları sınıf düzeylerini kısmen temsil etmektedir.

Tablo 8. Öğrencilerin İş Bulma Düzeyi Farklılıklarının Bölüm Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Boyut	Bölüm	N	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Anlamlı Fark
İş Bulma	Ekonometri	48	3,0208	1,04784	4,329	0	(İktisat-Ul. Tic. ve İşl.) (İşletme-Ul. Tic. ve İşl.) (Ulus. İlişkiler-Ul. Tic. ve İşl.)
	İktisat	100	2,8	1,07014			
	İşletme	99	2,7778	1,00945			
	Maliye	61	3,0984	0,94238			
	SBKY	97	3,0773	0,88562			
	Uluslararası İlişkiler	61	2,6311	0,95264			
	Ul. Tic. ve İşl.	23	3,6413	0,99094			
	Toplam	489	2,9279	1,00691			

Öğrencilerin iş bulma düzeyi farklılıklarının bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. $F(6,482)=4,329$, ($p<0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık görülmektedir. Gruplar arasında varyans homojenliği olduğu için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (İktisat-Ul. Tic. ve İşl.), (İşletme-Ul. Tic. ve İşl.) ve (Ulus. İlişkiler- Ul. Tic. ve İşl.) şeklinde bulunmuştur. Bölüm ortalamaları karşılaştırıldığında, öğrencilerin bölüm tercih nedenlerinden iş bulma boyut ortalamasının Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik bölümünde yüksek, İktisat, İşletme ve Uluslararası İlişkiler bölümünde daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Öğrencilerin Sosyal Çevre Etkisi Düzeyi Farklılıklarının Aile Geliri Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Boyut	Aile gelir durumu	N	Ortalama	Standart Sapma	F	P	Anlamlı Fark
Çevre	1500 altı	125	2,46	1,05035	3,148	0,025	(1500 altı-3501 ve üzeri)
	1501-2500	193	2,2927	1,06118			
	25001-3500	94	2,1862	1,14061			
	3501 ve üzeri	77	2	1,05755			
	Toplam	489	2,2689	1,08065			

Öğrencilerin sosyal çevre etkisi düzeyi farklılıklarının aile geliri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamak amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test

olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. $F(3,485)=3,148$, ($p<0,05$) olduğundan anlamlı bir farklılık görülmektedir. Gruplar arasında varyans homojenliği olduğu için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (1500 altı- 3501 ve üzeri) şeklinde bulunmuştur. Aile gelir durumu ortalamaları karşılaştırıldığında, bölüm tercih nedenlerden çevre boyut ortalamasının, 1500 TL altı aile gelirine sahip öğrencilerde yüksek, 3501 TL ve üzeri aile gelirine sahip öğrencilerde daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum bölüm tercihlerine ekonomik gelir düzeyi düşük aileye sahip öğrencilerin, ekonomik gelir düzeyi yüksek aileye sahip öğrencilere kıyasla sosyal çevre etkisinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ailenin ekonomik durumunun bölüm tercihleriyle ilişkili olabileceği gibi üniversite tercihleriyle de ilişkili olabilmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Hayatın tüm alanında olduğu gibi üniversiteye girişte de yapılan tercih oldukça önemlidir. Hatta bu tercih kişilerin geleceğinin şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle yüksek öğrenime adım atarken tercihleri birçok faktör etkilemektedir. Bu çalışmada da bölüm tercihlerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hedefi iktisadi ve idari bilimler fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin bölüm tercihlerini etkileyen faktörleri belirlemektir. Çalışma neticesinde öğrencilerin bölüm tercihlerini etkileyen faktörler özellikle kontenjan sıkıntısı yaşayan iktisadi ve idari bilimler alanındaki programlar özelinde tespit edilmiştir.

Çalışmada katılımcıların sınıf düzeyleri ile bölüm tercih boyutları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiş ve ÖSYM puanı ve iş bulma boyutlarında sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Analize göre 1. Sınıf öğrencilerin bölüm tercihlerinde 4. Sınıflara kıyasla ÖSYM puan ile iş bulma beklentilerini daha fazla önemseydiği belirlenmiştir. Bu durum öğrencilerin tercih yaparken iş bulma durumunu dikkate aldığını göstermekte ve önemli bir faktör olarak ifade edilebilmektedir.

Katılımcıların öğrenim türleri ile bölüm tercih boyutları arasında anlamlı farklılık olup olmadığına ilişkin test sonuçlarına bakıldığında, iş bulma boyutunda öğrenim türüne göre anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Bölüm tercihlerinde I. öğretim öğrencilerinin iş bulma boyutunu daha fazla dikkate aldığı belirlenmiştir.

Katılımcıların cinsiyetleri ile bölüm tercih boyutları arasındaki farklılığa bakıldığında, bölüm etkisi boyutunun cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Erkek

öğrenciler bölüm tercihlerinde, bölüm akademisyenlerini ve derslerini daha fazla dikkate aldığı ortaya çıkmıştır. Bu durum erkek öğrenciler için akademik yapının daha önemli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Bölüm tercih boyutlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde, iş bulma beklentisinin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Analize göre, 18 ve 19 yaşlarındaki öğrencilerin, diğer yaş gruplarındaki öğrencilere kıyasla iş bulma beklentisinin bölüm tercihlerinde daha fazla etkili olduğu belirlenmiştir. Bu durum 1. Sınıf öğrencilerinin iş bulma fırsatlarına dikkat ettiği sonucu ile yakından ilişkilidir. Özellikle yaş olarak daha genç olan öğrenciler için bölüm tercihinde iş bulma beklentisinin önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Katılımcıların bölümleri ile bölüm tercih boyutları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelendiğinde, iş bulma beklentisinin bölümlere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Analize göre, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik bölümü öğrencilerinin, diğer bölüm öğrencilerine kıyasla bölüm tercihlerinde iş bulma boyutunu daha fazla dikkate aldığı tespit edilmiştir. Bu durum bu bölümün %100 İngilizce eğitim verdiği düşünüldüğünde ve nispeten daha yüksek bir puan aralığında öğrenci aldığı göz önünde bulundurulduğunda daha anlamlı olmaktadır.

Katılımcıların aile gelirleri ile bölüm tercih boyutları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına ilişkin test sonuçlarına bakıldığında, çevre boyutunda aile gelirin'e göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. 1500 TL ve altı aile gelirin'e sahip öğrencilerin, 3501 TL ve üzeri aile gelirin'e sahip öğrencilere göre bölüm tercihlerinde sosyal çevre boyutuna daha fazla önem verdiği belirlenmiştir. Bu durum daha az gelire sahip ailelerde yaşayan öğrencilerin bölüm tercihlerinde sosyal çevreyi daha fazla dikkate aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu çalışma yalnızca bir fakültede yer alan bölümlerde öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda farklı fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin de çalışmaya dahil edilmesi ile çalışma sonuçlarının karşılaştırılması mümkün olacaktır. Bu çalışmanın sonuçları aynı zamanda öğrencilerin tercihlerine etki eden faktörlerin bilinmesini sağlayarak, bölümlerin bu noktalara dikkat etmelerini teşvik edecektir.

KAYNAKÇA

Akar C. (2012), “Üniversite Seçimini Etkileyen Faktörler: İktisadi Ve İdari Bilimler Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi; 7(1): s.97-120.

Ayalon H. (2003), “Women and Men Go to University: Mathematical Background and Gender Differences in Choice of Field in Higher Education”, Sex Roles; 48(5–6): s.277-290.

Bardakçı S. (2019), “Öğrencilerin Üniversite ve Bölüm Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO Örneği”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi; 20(2): s.356-373.

Briggs S. ve Wilson A. (2007) “Which University? A Study of the Influence of Cost and Information Factors on Scottish Undergraduate Choice”, Journal of Higher Education Policy and Management; 29(1); s.57-72.

Can A. (2017), “SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi” (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Çatı K., İftar, E. ve Özcan, H. (2016), “Üniversite Tercihlerine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi: Türkiye Geneline Bir Alan Araştırması”, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi: 6(2): s.163-177.

Çekerol G. S. ve Yürekli E. (2019), “Öğrencilerin Üniversite Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analitik Hiyerarşi Süreciyle (AHS) Belirlenmesi: Eğitim Hizmetleri Pazarlaması Bakımından Bir Değerlendirme”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi; 8(Ek1): s.1475-1499.

Coşar M. (2016), “Üniversite Tercihinde Öğrencileri Etkileyen Faktörler”, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi; 5(1): s.1-5.

Joseph M. ve Joseph B. (2000), “Indonesian Students’ Perceptions of Choice Criteria in the Selection of a Tertiary Institution: Strategic Implications”, International Journal of Educational Management; 14(1): s. 40-44.

Kallio R. E. (1995), “Factors Influencing the College Choice Decisions of Graduate Students”, Research in Higher Education; 36(1): s.109-124.

Kaplan Y. S. (2019), “İİBF bölümleri tedbir alınmazsa kapanmayla karşı karşıya!”, Memurlar.Net. <https://www.memurlar.net/haber/813508/iibf-bolumleri-tedbir-alinmazsa-kapanmayla-karsi-karsiya.html>, (ET: 23.11.2019).

Kuzucu Y., Sivacı S. Y. ve Kuzu O. (2018), “Üniversite Tercihini Etkileyen Faktörlerin İkili Karşılaştırılması”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi; (37): s.128-156.

Leong F. T. L., Kao E. M. C. ve Lee S. H. (2004), “The Relationship Between Family Dynamics and Career Interests Among Chinese Americans and European Americans” Journal of Career Assessment; 12(1):s. 65-84.

Maringe F. (2006), “University and Course Choice”, International Journal of Educational Management; 20(6): s.466-479.

Ming J. S. K. (2010), “Institutional Factors Influencing Students’ College Choice Decision in Malaysia: A Conceptual Framework”, International Journal of Business and Social Science; 1(3): s.53-58.

Pascual N. T. (2014), “Factors Affecting High School Students’ Career Preference: A basis for Career Planning Program”, International Journal of Sciences: Basic and Applied Research; 16(1): s.1-14.

Sarıkaya T. ve Khorshid L. (2009), “Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimi”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi; 7(2): s.393-423.

Soutar G. N. ve Turner J. P. (2002), “Students’ Preferences for University: A Conjoint Analysis”, International Journal of Educational Management; 16(1): s.40-45.

Thao N. X. (2009), “Examining Family and Community Influences on the Attitudes to Education and Career Aspirations of Hmong/Mong High School Students”, The University of Minnesota.

Trusty J., Niles S. G. ve Carney J. V. (2005), “Education-Career Planning and Middle School Counselors”, Professional School Counseling; 9(2).

Ware N. C. ve Lee V. E. (1988), “Sex Differences in Choice of College Science Majors”, American Educational Research Journal; 25(4): s.593-614.

Yıl / Year:2020 Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 276-296

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 27.04.2020

Kabul Tarihi: 10.06.2020

SAĞLIK KURUMLARINDA LİDERLİK TARZI VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİYİ İNCELEYEN ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ

Mustafa FİLİZ¹

Öz

Bu araştırmada, Türkiye’de sağlık kurumlarında algılanan liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan çalışmaların sistematik olarak analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Ocak 2009-Aralık 2018 tarihleri arasında Google Akademik, EBSCO, ULAKBİM ve Ulusal Tez Merkezi dizinlerinin/veri tabanlarının üzerinden tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda araştırmada belirlenen kriterlere uygun 13 çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışma, konu ile ilgili literatürdeki araştırmaların geriye dönük olarak taranması şeklinde yapılmıştır. İkincil verilerin kullanıldığı sistematik derleme çalışmasının hazırlanmasında, PRISMA yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, sağlık kurumlarında örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etkili olan ve en çok öne çıkan liderlik tarzı dönüşümcü liderlik tarzıdır. Diğer önemli bulgu ise lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılık üzerindeki anlamlı etkisidir. Lider-üye etkileşimi arttıkça örgütsel bağlılıkta arttığı görülmüştür.

Anahtar Kelime: Liderlik, Liderlik Tarzları, Örgütsel Bağlılık, Sağlık Kurumları, Sistematik Derleme

Jel Kodları: M10, I18, M15, I11

SYSTEMATIC REVIEW OF STUDIES EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN LEADERSHIP STYLES AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN HEALTHCARE INSTITUTIONS

Abstract

In this study, perceived by the leadership style of the work done in health institutions in Turkey to determine the relationship between organizational commitment was intended to be done systematically analyzed. For this purpose, a scan was made among Google Academic, EBSCO, ULAKBİM and National Thesis Center directories/databases between January 2009 and December 2018. As a result of the screening, 13 studies in accordance with the criteria determined in the research were included in the research. The study was carried out in the form of retrospective scanning of the research in the relevant literature. PRISMA method was used in the preparation of a systematic review study using secondary data. According to the findings, the most prominent

¹Öğretim Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, mustafa2108@artvin.edu.tr, 0000-0002-7445-5361.

leadership style that has a positive effect on organizational commitment in healthcare institutions is the transformational leadership style. Another important finding is the significant effect of leader-member exchange on organizational commitment. It has been observed that as the leader-member exchange increases, organizational commitment increases.

Key Words: Leadership, Leadership Stlye, Organizatonal Commitment, Health Institutions, Sysmatic Review

Jel Codes: M10, I18, M15, I11

GİRİŞ

Sağlık sektöründe özellikle son dönemlerde rekabet ciddi boyutlara ulaşmıştır. Artan müşteri beklentisi ve giderek artan maliyetler bir çok ülkede önemli konu haline gelmiştir. Bununla beraber devletler artan maliyetlerden dolayı sağlık sektörüne ayrılan kaynakları daha etkili ve verimli kullanması zorunlu hale gelmiştir (Filiz ve Bardakçı, 2020: 437). Teknolojik gelişmeler sağlık sistemlerini birçok yönden etkilemekle beraber, örgütsel ve yönetsel açıdan daha çok etkilemiştir. Sağlık alanına ayrılan kaynakların artmasıyla sağlık göstergelerindeki iyileşmelerin paralel olması verimlilik için tüm sistemlerde arzulanan bir durumdur. Sağlık alanında sistemin verimli olması ve istenilen başarının elde edilmesi için mutlaka sağlık personelinin motive olması ve gönüllü katılımı gerekmektedir. Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı kapsamında birçok bileşen öngörülmüştür. Bu bileşenlerden bir tanesi de yüksek motivasyonla çalışan personel yetiştirmektir (Filiz, 2017: 4). Bundan dolayı personeli motive edecek örgüte olan bağlılık düzeyini artıracak ve faaliyetleriyle destek sağlayacak liderlerin varlığı sağlık kurumlarında büyük önem arz etmektedir (Akbolat vd., 2013: 38).

Son dönemlerde sağlık kurumlarının işleyişi ve yönetimi, sağlık yöneticilerinin bilgi, tecrübe ve öncelik esaslarından ziyade, objektif ve bilimsel kanıtlara göre karar verme ön plana çıkmıştır. Kanıta dayalı uygulamalara, güvenilir ve kaliteli bulguların sunumu için sistematik derlemeler önemli avantajlar sağlamaktadır. Son dönemlerde, literatürde sağlık çalışanlarının faaliyetlerine ilişkin en etkili kanıta dayandırma ihtiyacı ve hasta güvenliği gibi nedenlerden dolayı sistematik derleme çalışmalarının sayısında anlamlı bir artış görülmüştür. Sistematik derleme yöntemi sayesinde bir konu ile ilgili yapılan araştırmaların ortak bulguları karşılaştırılmakta ve eleştiri süzgecinden geçirilerek en iyi kanıtlar sağlanmaktadır (Karaçam, 2013: 29).

Sağlık kurumlarında liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin ortaya konması adına literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışma parçaların birleştirilip bütünü görmek adına büyük önem arz etmektedir. Amaca uygun olarak öncelikle liderlik kavramı ve liderlik türleri açıklanmıştır. Daha sonra örgütsel bağlılık ve alt faktörleri açıklanmıştır. Son kısımda ise, çalışmanın yöntemi, bulguları ve sonuçları hakkında bilgi verilmiştir. Sağlık kurumlarında liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasında nasıl bir ilişki olduğu ve daha çok hangi liderlik tarzının örgütsel bağlılık ve alt boyutları üstünde etkisinin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Liderlik ve Liderlik Türleri

Liderlik davranışlarının ortaya çıkması ilk insanların var olması ile beraber olduğu düşünülmektedir. Bir topluluk varsa ve biri bu toplulukta takip edilen kişi konumunda ise o kişi liderdir. Bu yüzden liderlik tarihi insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı söylenebilir (Liu, 2015: 476).

Literatürde lider ve liderlik kavramı ile ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Lider, bir grubu veya örgütteki bireyleri belirli hedefler doğrultusunda harekete geçirebilme yeteneğine sahip kişidir (Tengilimoğlu, 2005: 6). Liderlik ise örgüt amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli isteği ve başarı dürtüsünü uyandırmak amacıyla kişileri etkileme sürecidir (Koontz vd., 1999: 451). Liderlik, ortak bir amacı gerçekleştirmek için bireylerin faaliyetlerini idare edip yönlendiren liderin davranışlarıdır (Karahana, 2008: 18). Bir başka tanıma göre liderlik, belirli şartlar dâhilinde belirli bireysel ya da grup hedeflerine ulaşmak amacıyla bireyin başkalarının davranışlarına yön verebilmesi ve etkilemesidir (Koçel, 2007).

Literatürde birçok liderlik türüne yer verilmiştir;

Dönüşümcü liderlik: Bu tarz liderler etkiledikleri grubun ihtiyaçlarını, inançlarını ve hayat felsefelerini değiştirebilen, buldukları kurumda esnekliği, yenilenmeyi ve değişimi sağlayarak en etkili performansı ortaya koyan liderlik tarzı olarak ifade edilmektedir (Tengilimoğlu, 2005: 7). Bu liderler, örgütte olumlu etki oluşturarak çalışanların tüm becerilerini sergilemelerini, örgütsel güveni artırarak yüksek motivasyonla çalışan bireyler olmalarını ve beklenilenden daha fazla sonuç ortaya koymalarını hedefleyen liderlerdir.

Çalışanların örgütün çıkarlarını kişisel çıkarlarının üstünde tutmalarını önem veren liderlerdir (Kırkpınar ve İşcan, 2018: 68).

Etkileşimci liderlik: Bu tarz liderler takipçilerini ödülleri vasıtasıyla etkilemeyi, kurallara bağlı olup çalışanlarında kurallara uymaları gereği üzerinde duran ve bundan dolayı küçük düzeyde değişimler gerçekleştiren liderlerdir. Esas amaç örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi ve bunu sağlayacak çalışanların ödüllendirilmesidir (Çakınberk ve Demirel, 2010: 106). Bu liderler, çalışanların örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi için uyulması gereken kurallara uygun davranışlarının ödüllendirilmesi ve uymayan çalışanların cezalandırılması yönünde davranış sergilemektedir (Bass ve Steidlmeier, 1999: 183).

Hizmetkâr liderlik: Bu tarz liderler öncelikli olarak hizmet etmeyi, liderliği çalışanlara ve kurumlara hizmet sağlamaya bir araç olarak görmektedirler (Hill ve Valdemar, 2008). Hizmetkar liderler, kişisel çıkarlarından ziyade takipçilerinin çıkarlarını öne çıkartan, mütevazı, etik değerlere önem veren ve sevgi dolu liderlerdir (Patterson, 2003).

Araçsal liderlik: Bu liderler, çevre ile örgüt arasında arasındaki dengeyi sağlamak, strateji belirlemek, görev odaklı faaliyetler ortaya koymak ve örgüt kaynaklarını etkin kullanmak gibi işlevleri gerçekleştirmektedir. Bu liderlik tarzı sürdürülebilir kurumsal performansı gerçekleştirmek adına büyük önem arz etmektedir (Antonakis ve House, 2014:747).

Demokratik liderlik: Bu tarz liderler, liderlikte insan ilişkilerini en önemli faktör olarak görüp ve çalışanlar üzerinde baskı kurmadan iş akışının devamını sağlamaya özen göstermektedir (Bayyurt ve Kılıç, 2017: 3). Demokratik lider çalışanların yönetime katılmalarını ve fikir beyan etmelerini sağlamaktadır (Tağraf ve Çalman, 2009). Demokratik lider çalışanlardan azami verim almayı ve var olan yeteneklerini artırmayı hedeflemektedir (İnce, 2013).

Otokratik liderlik: Bu tip liderler buldukları makamdan dolayı elde ettikleri güce güvenirliler. Bu güç cezalandırma, ödüllendirme vb. olabilir. Bu tip liderler kurum performansını kısa süreli artırırsalar bile uzun süreli başarısızlığa yol açmaktadırlar. Otokratik liderler yönetimde katılımı kabul etmeyip örgüt politikalarının belirlenmesinde ve karar verilmesinde tek merci olarak kendilerini görmektedirler (Antonakis ve House, 2014: 747).

Babacan liderlik: Babacan liderler çalışanları yardımsever, babacan ve ahlaki tutumları ile etkiler. Literatürde babacan liderliğin 3 faktör üzerinde inşa edildiği görülmüştür. Bunlar yardımseverlik, ahlaki olma ve otoriterliktir (Uysal, 2012).

Serbest bırakıcı liderlik: Bu tip liderler çalışanlarını işlerin işleyişi ile ilgili bir kısım kararları çalışanların vermesini desteklerken, ihtiyaç zamanında da yol gösterici konumunda olmaktadır (Patterson, 2003).

1.2.Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütsel bağlılık birçok yazar tarafından tanımlanmıştır. Grusky (1966), bireyin bulunduğu örgüte olan bağın gücü olarak tanımlamıştır (Yüceler, 2009). Wiener (1972) “örgütsel hedef ve çıkarlara katkı sağlamak amacıyla içselleştirilmiş normatif kabullerin bütünü” olarak yorumlamıştır. Meyer ve Allen (1990) ise personelin örgüte karşı psikolojik olarak olumlu algısı, personel ve örgüt arasındaki bağ, personelin örgütte kalmasını sağlayan psikolojik bir ruh hali olarak tanımlamışlardır. Arı (2003) örgütsel bağlılığı personelin örgüte karşı hissettiği bütünleşme ve özdeşleşme düzeyidir (Örücü ve Teker, 2014: 76). Meyer ve Allen (1990) örgütsel bağlılığı duygusal, devam ve normatif olarak üç boyutta değerlendirmiştir.

Duygusal Bağlılık: Bu bağlılık türü çalışanların örgüte, diğer çalışanlara ve yöneticilere yönelik olarak sergilenen saygı, sevgi ve duygusal yakınlığı ifade etmektedir (Tutar, 2007: 106). Bu tür bağlılığı yüksek çalışanlarda öne çıkan en önemli özellik gönüllü olmalarıdır (Malhotra vd., 2007: 2099). Duygusal bağlılığı yüksek çalışanlar örgütte devamlılık sağlamada gönüllü ve isteklidirler (Meyer ve Herscovitch, 2001: 301).

Devam Bağlılığı: Çalışanların örgütte ekonomik faydalarını göz önünde bulundurmaları sonucu ortaya çıkan bağlılık türüdür. Çalışanlar örgütteki ekonomik menfaatleri için örgütte kalmak istemektedirler. Diğer bir ifade ile çalışanlar örgütten ayrılmaları durumunda yüksek mali kayıplar yaşayacaklarından dolayı örgütte kalmaktadırlar (Demirel, 2008).

Normatif Bağlılık: Bu boyutta, çalışanlar örgütte kalma nedeni olarak ahlaki değerlerine ve inançlarına uygunluğu öne sürmektedirler. Çalışanlar örgütte kalma nedeni olarak sadakat, sorumluluk, görev ve zorunluluk gibi değerler öne çıktığı görülmektedir (Meyer ve Herscovitch, 2001: 301).

Örgütsel bağlılık üç boyutta incelenmektedir. Bunlar değer boyutu, uyum boyutu ve içselleştirme boyutu olarak sınıflandırılmaktadır (Sayan, 2018).

Değer Boyutu (Özdeşleşme): Özdeşleşme boyutu çalışanların örgütte kendilerini değerli görmeleri ve bu çerçevede diğer çalışanlarla ve örgütün amaçları ile uyumlu olmalarıdır. Bir başka ifade ile çalışanların örgütte kendilerini değerli görmeleri ve örgütle özdeşleşmeleridir (Güney, 2012: 279).

Uyum Boyutu: Çalışanların beklentilerinin tatmini için diğer çalışanların etkilerini kabul etmesi ve bu duruma uyum sağlamasını ifade etmektedir (Sayan, 2018).

İçselleştirme Boyutu: Bu boyut çalışanların hedef ve beklentilerinin örgütün hedef ve beklentileri ile aynı doğrultuda olmasını ifade etmektedir. Bu durum çalışanın örgüte yüksek düzeye bağlı olmasını sağlamaktadır (Güney, 2012: 279).

2.GEREÇ VE YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, betimsel bir çalışma niteliğindedir. Literatürde örgütsel bağlılık ile liderlik tarzı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların son on yılda önemli bir artış görülmesinden dolayı Ocak 2009-Aralık 2018 tarihleri arasında yapılan çalışmalar araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada Türkiye’de sağlık kurumlarında algılanan liderlik ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ve sağlık kurumlarında hangi liderlik türünün çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif veya negatif etkiye sahip olduğu ortaya konulması amaçlanmıştır.

2.2.Araştırma Sınırlılıkları

Dâhil etme kriterleri çerçevesinde, belirlenen tarihler içerisinde ve belirlenen anahtar kelimelerle tarama yapılmıştır. Bu kapsamda Türkçe dışında yayınlanan çalışmalar, derlemeler ve kongrelerde sunulan sözel veya poster bildiriler araştırmaya dâhil edilmemiştir.

2.3.Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Çalışmada değerlendirmeye alınan araştırmalardan elde edilen ikincil bulgulardan yararlanılmıştır. Sistemik derleme yöntemiyle veriler toplanılmıştır. Sistemik incelemelerde incelenen konuya yönelik bulgular, belli başlı kriterlere göre seçilmekte ve sentezlenmektedir (Victor, 2008). Belirlenen bir araştırma sorusunun belirli seçim kriterleri uygulandıktan sonra seçimler yapılması ve açık bir biçimde kanıtların bütüncül olarak değerlendirilmesini gerektirir. Nesnel olarak inceleme için sistemik bazı yollar izlenir (Higgins ve Green, 2011). Sistemik incelemelerde amacın belirlenmesi, kapsamın tespit edilmesi, bazı dâhil edilme ölçütlerinin kullanılması, veri tarama yöntemlerinin belirlenmesi ve verilerin toplanması gibi aşamalardan oluşmaktadır (Lunny vd., 2016). Sistemik incelemeler sırasıyla araştırma stratejisi, dâhil edilme kriterleri, tarama, verilerin toplanması

ve tanımlanması, araştırmada kullanılan çalışmaların kalitelerinin ortaya konulması, bulguların sentezi bölümlerinden oluşmaktadır (Karaçam, 2013). Sistemik derlemede metot olarak PRISMA yöntemi kullanılmıştır. PRISMA metodu sistemik derleme çalışmalarına yazılı bir rehber olmakta ve eleştirel analizi içinde kullanılmaktadır (Moher vd., 2009).

Amaç kapsamında 08.05.2019-21.05.2019 tarihleri arasında Artvin Çoruh Üniversitesi internet erişim ağı üzerinden liderlik, lider, hastane, sağlık, sağlık kurumları, sağlık kuruluşları, sağlık işletmeleri, sağlık çalışanları, sağlık personeli, örgütsel bağlılık, bağlılık gibi anahtar kelimelerle Türkçe çeşitli kombinasyonlar yapılarak Google Akademik, EBSCO, ULAKBİM ve Ulusal Tez Merkezi dizinlerinin/veri tabanlarının yardımıyla tarama yapılmıştır.

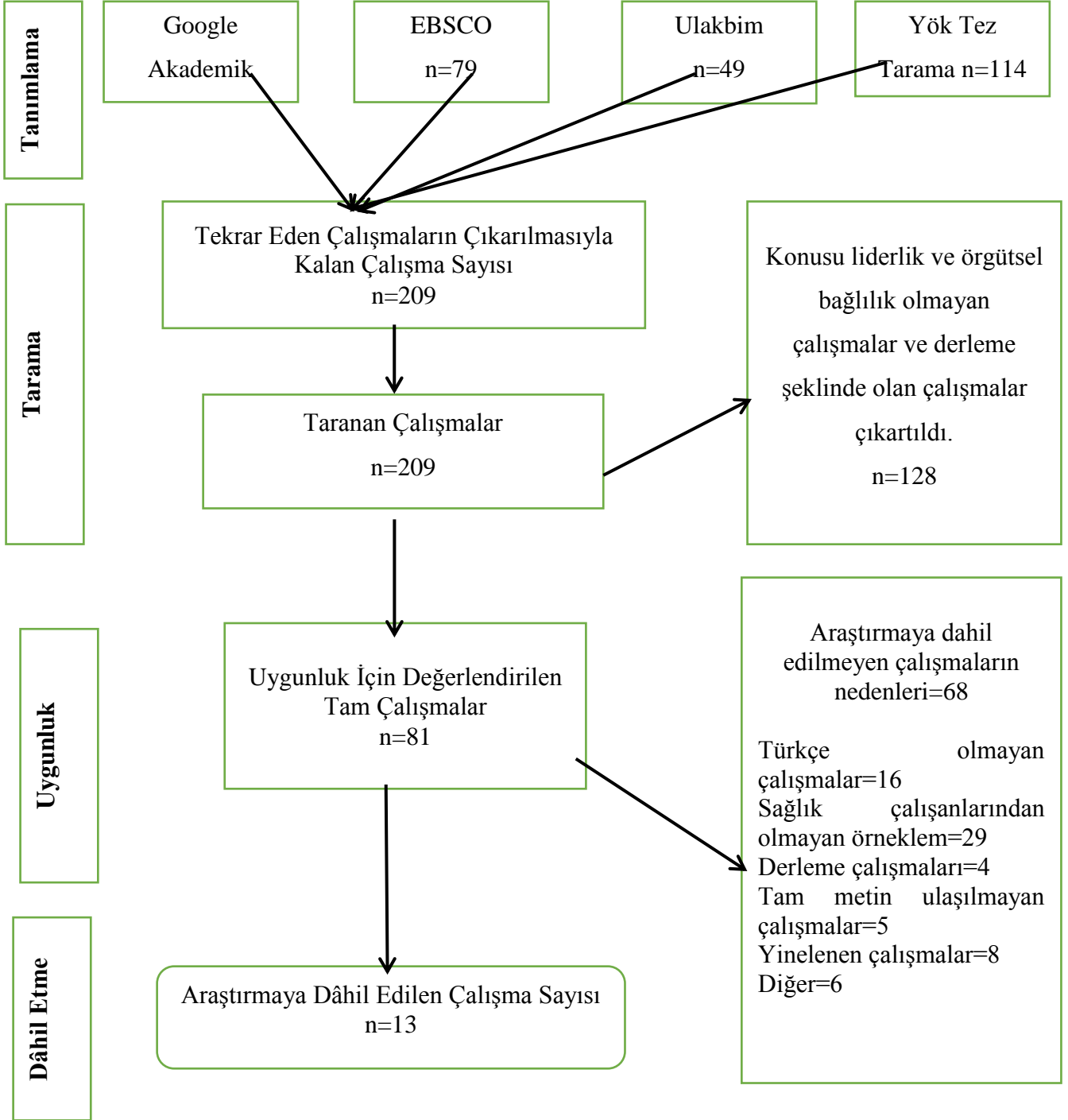
Ocak 2009-Aralık 2018 yılları arasında yayınlanan çalışmalar taranmıştır. Tarama kriterleri ve anahtar kelimeler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Tarama Kriterleri, Veri Tabanları ve Anahtar Kelimeler

Veri tabanları/Dizinler	-Google Akademik -Ulusal Tez Merkezi	-EBSCO -ULAKBİM
Anahtar kelimeler	-Liderlik -Hastane -Sağlık Kurumları -Sağlık İşletmeleri -Sağlık Personeli	-Lider -Sağlık -Bağlılık -Sağlık Çalışanları -Örgütsel Bağlılık
Arama kriterleri	-Çalışmanın Ocak 2009-Aralık 2018 tarihleri arasında yapılmış olması -Örneklem grubunun sağlık çalışanlarından oluşması -Çalışmanın orijinal ve kantitatif nitelikte olması -Çalışma yayın dilinin Türkçe olması -Türkiye sınırları içerisinde yapılan bir çalışma olması -Çalışmaların tam metin olarak ulaşılabilir olması	

3.BULGULAR

PRISMA yöntemine göre yapılan tarama işleminin tanımlama, tarama, uygunluk ve dâhil etme aşamaları Şekil 1'de gösterilmiştir. Daha önceden belirlenen anahtar kelimelerle veri tabanlarında ve dizinlerde yapılan taramada toplamda 326 çalışmaya ulaşılmıştır. Tekrarlanan 117 yayın çıkarıldıktan sonra 209 çalışma üzerinden tarama yapılmıştır. Taramada çalışmaların özet kısımları ve anahtar kelimeleri değerlendirildikten sonra, 128 yayın araştırmanın kriterlerine uymadığı için araştırmaya dâhil edilmemiştir. Uygunluğu olduğu görülen 81 çalışma tam metin üzerinden araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Tam metinler analiz edildikten sonra sebepleri belirtilerek 68 yayın çalışmanın dışında tutulmuştur. Sonuç olarak 13 çalışma bu araştırmaya dâhil edilmiştir.

Şekil 1. PRISMA Metoduna Göre Uygun Çalışma Belirleme Akış Şeması, (Liberati vd., 2009: 92).

Araştırmada belirtilen kriterlere uygunluğu tespit edilen 13 çalışmanın analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmalar

Yazar/Yılı	Araştırmanın Amacı	Analiz yöntemi	Veri toplama yöntemi	Güvenilirlik α	Bulgular
Parseyhan, BG/2014	Sağlık personellerinin algıladıkları liderlik özellikleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bu ilişkide örgüt kültürünün etkisinin ortaya konulması	Korelasyon Yapısal eşitlik modeli	Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği Örgütsel Bağlılık Ölçeği	0,902 0,772	Araştırmada, sağlık çalışanlarının algıladıkları dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzları ile örgütsel bağlılık seviyeleri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Ergün ve Çelik/2015	Yöneticilerin görev ve çalışan odaklı liderlik özelliklerinin, hemşirelerin iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve iş stresi düzeyleri ile ilişkisini belirlemek	Tanımlayıcı Korelasyon	Görev ve Çalışan Odaklı Liderlik Davranışları anket formu Duygusal Bağlılık ölçeği	0,850	Araştırmada sağlık çalışanların algıladıkları lider stili daha çok görev odaklı ve çalışan odaklı oldukları görülmüştür. Örgütsel bağlılık üzerinde görev odaklı liderlik stilinin etkili olmadığı ancak çalışan odaklı liderlik stilinin olumlu yönde etkili olduğu görülmüştür.
Göksel ve Aydınlatan/2012	Lider-üye etkileşim seviyesinin, örgütsel bağlılık üzerinde etkisini belirlemek	Regresyon	Örgütsel Bağlılık Ölçeği Lider-Üye etkileşim ölçeği	0,888 0,759 0,654	Örgütsel bağlılık düzeyi Lider-üye etkileşimi ile paralel olduğu görülmüştür.
Sayan I/2018	Algılanan kurumsal liderlik özelliklerinin personelinin örgütsel bağlılık ve vatandaşlık davranışları arasında motivasyon seviyelerinin aracılık	Korelasyon	Algılanan Liderlik Tarzı Ölçeği, Örgütsel Bağlılık Ölçeği	0,923 0,838	Liderlik tarzının olumlu veya olumsuz yönde örgütsel bağlılık düzeyi ile ilişkili olduğu görülmüştür.
Ergöz M/2018	Öz liderlik ile örgütsel bağlılık düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek	Korelasyon	Örgütsel Bağlılık Ölçeği Öz Liderlik Ölçeği	0,946 0,816	Öz liderlik ile örgütsel bağlılık düzeyi arasında paralellik olduğu görülmüştür.
Tekingündüz ve Kurtuldu/2015	İşten ayrılma niyeti, dönüşümcü liderlik, iş tatmini, iş stresi ve örgütsel bağlılık düzeyleri ilişkisini belirlemek	Korelasyon Regresyon	Dönüşümcü liderlik ölçeği Örgütsel bağlılık ölçeği	-----	Dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık düzeyi arasında pozitif yönlü ilişki görülmüştür.

Tablo 2(devamı). Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmalar

Yazar/Yıl	Araştırmanın Amacı	Analiz yöntemi	Veri toplama yöntemi	Güvenirlik α	Bulgular
Akbolat vd., 2013	Dönüşümcü liderlik davranışlarının çalışanların motivasyon ve duygusal bağlılıklarına olan etkisini belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koymak	Tanımlayıcı Korelasyon Regresyon	Dönüşümcü liderlik ölçeği Duygusal bağlılık ölçeği	0,911	Dönüşümcü liderlik tarzı duygusal bağlılık düzeyi üzerinde pozitif yönde etki etmektedir.
Akyurt vd., 2015	İşe ve örgüte ilişkin en önemli olumlu tutumlardan iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerinde farklı liderlik tarzlarından hangilerinin nasıl bir etkiye sahip olduklarını belirlemek	Yapısal eşitlik modeli Araçal-Korelasyon Regresyon	Dönüşümcü-Araçal-Etkileşimci liderlik ölçeği Örgütsel bağlılık ölçeği	0,867 0,825 0,807 0,818 0,752 0,880	Araçal ve etkileşimci liderlik tarzının örgütsel bağlılık düzeyi üzerinde olumlu yönde etkisi bulunmaktadır.
Bayyurt ve Kılıç/2017	Liderlik tarzının çalışanların örgütsel bağlılığına etkisini incelemek	Regresyon	Liderlik ölçeği Örgütsel bağlılık ölçeği	0,841 0,657 0,606 0,731 0,899	Demokratik liderlik tarzı örgütsel bağlılık ve alt boyutları üzerinde olumlu yönde etki etmektedir. Devam bağlılığı üzerinde otokratik liderlik tarzının etkili olduğu görülmüştür.
Çakınberk ve Demirel/2010	Çalışanların liderlik algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesi	Korelasyon	Çok Faktörlü Liderlik Anketi Örgütsel Bağlılık Ölçeği	0,977 0,912 0,712 0,925	Dönüşümcü liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık düzeyi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
Kırkpınar ve İşcan/2018	Dönüşütcü ve etkileşimci liderliğin iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkilerini belirlemek	Korelasyon Regresyon	Dönüşütcü liderlik ölçeği Etkileşimci liderlik ölçeği örgütsel bağlılık ölçeği	0,931 0,767 0,839 0,738	Dönüşümcü liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında paralel bir ilişki görülürken etkileşimci liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasında herhangi bir ilişki görülmemiştir.
Örgev ve Sütü/2018	Algılanan hizmetkâr liderlik tarzı ile örgütsel iklim ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek	Korelasyon Regresyon Tanımlayıcı	Hizmetkâr Liderlik Ölçeği Örgütsel bağlılık ölçeği	0,975	Hizmetkâr liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etkisi görülmüştür.
Örücü ve Teker/2014	Hastanelerde yöneticilerin göstermiş oldukları liderlik tarzlarının örgütsel bağlılık algısı üzerindeki etkisini belirlemek	Korelasyon	Örgütsel bağlılık anketi Liderlik Davranışlarını Betimleme	0,665 0,519 0,520 0,650	Liderlerin kişisel becerileri, vizyon ve strateji geliştirme yetenekleri vb. örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etki ettiği görülmüştür.

3.1.Liderlik Davranışları İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler

Dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılığın birbiri ile ilişkili olduğunu gösteren altı tane çalışma bulunmaktadır (Akbolat vd., 2013; Çakınberk ve Demirel, 2010; Kırkpınar ve İşcan, 2018; Parseyhan, 2014; Tekingündüz ve Kurtuldu, 2015; Sayan, 2018). Bu çalışmalardan iki tanesinde dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık arasında güçlü bir bağ olup büyük etkiye sahip olduğu görülmüştür (Çakınberk ve Demirel, 2010; Akbolat vd., 2013). Üç tanesinde dönüşümcü liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki görülmüştür (Parseyhan, 2014; Tekingündüz ve Kurtuldu, 2015; Sayhan, 2018). Bir çalışmada ise düşük düzeyde ilişki görülmüştür (Kırkpınar ve İşcan, 2018). Parseyhan (2014), yaptığı çalışmada sağlık çalışanlarında algılanan dönüşümcü liderlik davranışları düzeyinin bir birim artması, örgütsel bağlılık düzeyini ortalama olarak 0,743 birim arttırdığını tespit etmiştir. Çakınberk ve Demirel (2010), çalışmasında örgütsel bağlılık ile dönüşümcü liderlik arasında güçlü bir ilişki ($r=0,732$) görülmüştür. Dönüşümcü liderlik uygulamalarındaki değişimin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin yaklaşık %54 olduğu sonucuna varılmıştır. Tekingündüz ve Kurtuldu (2015), yaptıkları çalışmada dönüşümcü liderlik, örgütsel bağlılığın toplam varyansın %23'ünü açıkladığı saptanmıştır. Akbolat vd., (2013), dönüşümcü liderliğin duygusal bağlılık üzerindeki açıklama ilişki katsayısını 0,614 olarak bulmuş ve dönüşümcü liderliğin duygusal bağlılığı açıklamada %37,7 oranında etkiye sahip olduğu görülmüştür. Kırkpınar ve İşcan (2018) çalışmasında ise dönüşümcü liderlik davranışları çalışanların örgütsel bağlılığının toplam varyansının %7'sini açıkladığı görülmüştür. Tüm bu bulguların aksine olarak Akyurt vd., (2015) ise dönüşümcü liderliğin, çalışanların iş ve örgüte olan tutumları üzerinde etkisi bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Etkileşimci liderlik ile örgütsel bağlılığın birbiri ile ilişkili olduğunu gösteren üç tane çalışma bulunmaktadır (Parseyhan, 2014; Akyurt vd., 2015; Sayhan, 2018). Parseyhan (2014), etkileşimci liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık üzerinde olumlu yönde etkisini tespit etmiştir. Etkileşimci liderlik davranışı sergileyen yönetici davranışlarının, çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde olumlu yönde etki etmektedir. Akyurt vd., (2015) etkileşimci liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Parseyhan (2014) çalışmasına göre etkileşimci liderlik davranışları düzeyinin bir birim artması, çalışanın örgütsel bağlılık düzeyini ortalama olarak 0,743 birim arttırdığını tespit etmiştir. Sayhan (2018), çalışmasına göre etkileşimci liderlik davranışları çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde olumlu yönde bir etki gösterdiği ve önemli bir faktör olduğu ortaya konulmuştur. Bu üç çalışmanın aksine olarak Kırkpınar ve İşcan (2018), çalışmalarında

etkileşimci liderlik değişkeninin Örgütsel Bağlılık üzerinde etkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Araçsal liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren bir çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmada liderlik tarzlarının ortalama olarak aynı şekilde algılandığı ancak örgütsel bağlılık üzerinde en fazla etkiye sahip olan araçsal liderlik tarzı olduğu görülmüştür (Akyurt vd., 2015).

Hizmetkâr liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif ilişki olduğunu tespit eden bir çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmaya göre hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Hizmetkâr liderlik örgütsel bağlılıktaki değişimin %20,07'sini açıklamaktadır (Örgev ve Sütü, 2018).

Demokratik liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ilişki belirleyen bir çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmaya göre demokratik liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık üzerinde özellikle de normatif bağlılık ve duygusal bağlılık alt boyutları üzerinde anlamlı bir etkisi görülmüştür (Bayyurt ve Kılıç, 2017).

Otokratik liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı yönde etkisini ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmaya göre otokratik liderlik davranışlarının örgütsel bağlılık üzerinde özellikle de devam bağlılığı alt boyutları üstünde önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Otokratik liderlik davranışlarının örgütsel bağlılığı olumlu olarak etkilediği görülmüştür (Bayyurt ve Kılıç, 2017).

Serbest bırakıcı liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmada serbest bırakıcı liderlik uygulamalarındaki değişim örgütsel bağlılıktaki değişimlerin yaklaşık %29'unu açıklamaktadır (Çakınberk ve Demirel, 2010). Sayan (2018), çalışmasına göre ise serbest bırakıcı liderlik tarzının örgütsel bağlılığı negatif yönde etkilediği görülmüştür.

Babacan liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmıştır. Çalışmada babacan liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu görülmüştür. Babacan liderlik yaklaşımı benimseyen liderlerin sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeyini arttırdığı görülmüştür (Sayan, 2018).

Liderlik ve örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koyan dört çalışmaya rastlanılmıştır (Ergöz, 2018; Örucü ve Teker, 2014; Ergün ve Çelik, 2015; Göksel

ve Aydınlatan, 2012). Ergöz (2018), çalışmasında öz liderlik davranışları arttıkça örgütsel bağlılıkta arttığı yönünde sonuca ulaşmıştır. Örucü ve Teker (2014), yaptıkları çalışmaya göre örgütsel bağlılık ile gösterilen liderlik davranışı arasında pozitif yönde ve çok güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Liderlerin sahip olduğu kişisel özellikleri, karizmatik özellikleri, ileriye göre bilmesi, vizyon geliştirmesi ve problemlere çözüm getirebilmesi gibi durumlar çalışanların duygusal bağlılığı üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu görülmüştür. Ergün ve Çelik (2015) çalışmasına göre liderlerin görev odaklı davranışları ile çalışanların örgütsel bağlılığı arasında özellikle liderin kontrol etme ve hedef belirleme düzeyleri arasında pozitif yönlü ilişki görülmüştür. Örgütsel bağlılık ile planlama yapmak arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Göksel ve Aydınlatan (2012) yaptıkları çalışmada lider-üye etkileşimi arttıkça çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinde olumlu yönde değişimlerin yaşandığı görülmüştür. Çalışmaya göre lider-üye etkileşimi bir birim arttıkça çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri 1,849 birim arttığı görülmüştür. Tablo 3'te örgütsel bağlılığı etkileyen liderlik yaklaşımları ve modelleri özet olarak gösterilmiştir.

Tablo 3. Örgütsel Bağlılığı Etkileyen Liderlik Yaklaşımları ve Modelleri

Liderlik yaklaşımları ve modelleri	Kaynaklar
Dönüşümcü liderlik	Akbolat vd., (2013), Sayan (2018), Tekingündüz ve Kurtuldu (2015), Parseyhan (2014), Kırkpınar ve İşcan (2018).
Araçsal liderlik	Akyurt vd., (2015)
Etkileşimci liderlik	Parseyhan (2014), Sayan (2018), Akyurt vd., (2015).
Demokratik liderlik	Bayyurt ve Kılıç (2017)
Hizmetkar liderlik	Örgev ve Sütü (2018)
Otokratik liderlik	Bayyurt ve Kılıç (2017)
Serbest bırakıcı liderlik	Çakınberk ve Demirel (2010)
Babacan liderlik tarzı	Sayan (2018)
Strateji ve vizyon geliştirme, problem çözme yetenekleri	Örucü ve Teker (2014)
Çalışan odaklı liderlik davranışları	Ergün ve Çelik (2015)

3.2.Liderlik Tarzlarının Örgütsel Bağlılık Alt Boyutları üzerindeki Etkisi

3.2.1. Duygusal Bağlılık İle İlgili İlişkiler

Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar arasında liderlik tarzı ile duygusal bağlılık arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunduğunu öngören altı adet çalışmaya ulaşılmıştır (Akbolat vd., 2013; Bayyurt ve Kılıç, 2017; Çakınberk ve Demirel, 2010; Göksel ve Aydınlatan, 2012; Örucü ve Teker, 2014; Örgev ve Sütü, 2018). Dönüşümcü liderlik ile duygusal bağlılığa ilişkin tüm alt boyutları arasında anlamlı ilişki olduğuna dair iki çalışmaya rastlanmıştır (Akbolat vd., 2013; Çakınberk ve Demirel, 2010). Bu çalışmaların aksine olarak

Akyurt vd., (2015) yaptıkları çalışmada dönüşümcü liderlik ile duygusal bağlılık arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

Bayyurt ve Kılıç (2017), yaptıkları çalışmada demokratik liderlik tarzı ile duygusal bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Demokratik liderlik tarzı benimseyen liderlerin çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif etki yaptıkları görülmüştür. Örgen ve Sütü (2018) yaptıkları çalışmada hizmetkar liderliğin alt faktörlerinden olan vizyon ve fedakarlık ile çalışanların duygusal bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönlü önemli bir ilişki olduğu görülmüştür. Göksel ve Aydınlatan (2012) yaptıkları çalışmada lider-üye etkileşimi düzeyi arttıkça, duygusal bağlılığında arttığı görülmüştür. Örcü ve Teker (2014), yaptıkları çalışmada liderlerin sahip olduğu kişisel özellikleri ile çalışanların duygusal bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönde etki olduğu görülmüştür. Akyurt vd., (2015), yaptıkları çalışmada araçsal liderlik tarzının diğer liderlik türlerine oranla duygusal bağlılık üstünde daha fazla etkiye sahip olduğu görülmüştür.

3.2.2. Devam Bağlılığı İle İlgili İlişkiler

Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar arasında liderlik tarzı ile devam bağlılığı arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki bulunduğunu öngören dört adet çalışma bulunmaktadır (Akyurt vd., 2015; Bayyurt ve Kılıç, 2017; Çakınberk ve Demirel, 2010; Örgen ve Sütü, 2018). Akyurt vd., (2015), yaptığı çalışmada araçsal ve etkileşimci liderlik tarzı davranışlarının çalışanın devam bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi görülmüştür. Bayyurt ve Kılıç (2017) çalışmasına göre otokratik ve demokratik liderlik tarzı davranışlarının devam bağlılığı üzerinde olumlu yönde etkileri görülmüştür. Örgen ve Sütü (2018), çalışmasına göre hizmetkâr liderlik davranışlarının çalışanların devam bağlılığı üzerinde olumlu yönde etkisi görülmüştür.

3.2.3. Normatif Bağlılık İle İlgili İlişkiler

Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar arasında liderlik tarzı ile normatif bağlılık düzeyi arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunduğunu öngören dört adet çalışma bulunmaktadır (Akyurt vd., 2015; Bayyurt ve Kılıç, 2017; Çakınberk ve Demirel, 2010; Örgen ve Sütü, 2018; Göksel ve Aydınlatan, 2012). Akyurt vd., (2015), çalışmasına göre etkileşimci ve araçsal liderlik tarzlarının normatif bağlılık üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Bayyurt ve Kılıç (2017), göre demokratik yönetim tarzının normatif bağlılık üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Çakınberk ve Demirel (2010), çalışmalarına göre liderlik tarzının en fazla

normatif bağlılık üzerinde etkisi olduğu ve çalışanların kurumlarına karşı en fazla normatif bağlılık boyutu ile bağlı oldukları görülmüştür. Göksel ve Aydınlatan (2012), yaptıkları çalışmaya göre lider-üye etkileşiminin normatif bağlılığın sadakat alt boyutu ile anlamlı yönde etkisi görülmüştür. Örgen ve Sütü (2018), hizmetkâr liderlik tarzının normatif bağlılık düzeyi üzerinde olumlu yönde etkisi görülmüştür.

3.2.4. Zorunlu Bağlılık ve İçselleştirilmiş Bağlılık İle İlgili İlişkiler

Göksel ve Aydınlatan (2012), çalışmalarına göre lider-üye etkileşim düzeyi arttıkça örgütsel bağlılığın zorunluluk boyutu pozitif yönde geliştiği görülmüştür. Sayan (2018), çalışmasına göre yöneticilerin etkileşimci liderlik tarzı, çalışanların zorunlu bağlılık düzeylerini arttırırken, yöneticilerin serbest bırakıcı liderlik tarzları zorunlu bağlılık düzeylerini azaltmıştır.

Sayan (2018) çalışmasına göre içselleştirilmiş bağlılık ile dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlik ve babacan liderlik tarzları arasında pozitif yönde ilişki görülürken içselleştirilmiş bağlılık ile serbest bırakıcı liderlik tarzı arasında ise negatif yönde ilişki görülmüştür.

Tablo 4'te liderlik davranışları ile örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar özet olarak verilmiştir.

Tablo 4. Liderlik Davranışları ile Örgütsel Bağlılığın Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler

Örgütsel bağlılığın alt boyutları	Liderlik tarzı	Kaynaklar
Duygusal Bağlılık	Dönüşümcü liderlik	Akbolat vd., (2013) Çakınberk ve Demirel (2010)
	Demokratik liderlik	Bayyurt ve Kılıç (2017)
	Hizmetkar liderlik	Örgen ve Sütü (2018)
	Araçsal liderlik	Akyurt vd., (2015)
	Etkileşimci liderlik	Akyurt vd., (2015)
	Lider-Üye etkileşimi	Göksel ve Aydınlatan (2012), Örucü ve Teker (2014)
Devam bağlılığı	Araçsal liderlik	Akyurt vd., (2015)
	Etkileşimci liderlik	Akyurt vd., (2015)
	Otokratik liderlik	Bayyurt ve Kılıç (2017)
	Demokratik liderlik	Bayyurt ve Kılıç (2017)
	Hizmetkâr liderlik	Örgen ve Sütü (2018)
	Lider-Üye etkileşimi	Çakınberk ve Demirel (2010)
Normatif bağlılık	Etkileşimci liderlik	Akyurt vd., (2015)
	Araçsal liderlik	Akyurt vd., (2015)
	Demokratik liderlik	Bayyurt ve Kılıç (2017)
	Hizmetkar liderlik	Örgen ve Sütü (2018)
	Lider-Üye etkileşimi	Göksel ve Aydınlatan (2012) Çakınberk ve Demirel (2010)
Zorunlu bağlılık	Lider-üye etkileşimi	Göksel ve Aydınlatan (2012)
İçselleştirilmiş bağlılık	Etkileşimci liderlik	
	Dönüştürücü liderlik	Sayan (2018)
	Babacan liderlik	

4.TARTIŞMA

Bu çalışmada sağlık kurumlarında algılanan liderlik tarzı ile örgütsel bağlılık ve örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular literatürde bulunan benzer sistematik derleme yöntemleri ile yapılan çalışmalarla karşılaştırılarak tartışılmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgulara göre lider-üye etkileşimi arttıkça örgütsel bağlılık arttığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuca paralel olarak Mathieu ve Zazac (1990) çalışmasında örgütsel ve kişisel özelliklerin, lider-grup ilişkilerinin örgütsel bağlılığın temelini oluşturduğu ve örgütsel bağlılığı olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Etkileşimin olumlu yönde olması örgütsel bağlılık üzerinde de pozitif yönde değişimlere yol açması beklenen bir durumdur.

Çalışmada dönüşümcü liderlik tarzının örgütsel bağlılık üzerinde olumlu yönde en çok etkiye sahip liderlik tarzı olduğu görülmüştür. Bu sonucu destekler nitelikte Cowden, Cummings ve Profetto-Mcgrath, (2011) yaptıkları çalışmada dönüşümcü liderlik tarzının kurumda kalma niyetini ve örgütsel bağlılık düzeyini pozitif yönde etki ettiği görülmüştür. Cansoy ve Polatcan (2019) çalışmalarında dönüşümcü liderlik tarzının diğer liderlik tarzlarına göre daha fazla algılandığı ve örgütsel bağlılık üzerinde olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Meyer vd., (2002), yaptıkları çalışmada örgütsel bağlılık ve dönüşümcü liderlik arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğunu saptamıştır. Dönüşümcü liderlik tarzının genel olarak çalışanlar arasında daha çok beğenilen ve olumlu etkiye yol açan liderlik tarzı olması günümüz insanların beklentilerine uygun olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmada hastanede lider yöneticilerinin vizyon sahip olması örgütsel bağlılığı olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Benzer şekilde Cansoy ve Polatcan (2019), çalışmalarında liderin vizyon sahip olması örgütsel bağlılık üzerinde olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Vizyonu çalışanların çalışma aşkını ve örgüte bağlılığı için gerekli olan ve çalışmanı ataletten kurtaran bir durumdur. Liderlerin bu özelliğe sahip olması olumlu yönde değişimlere yol açacağı barizdir.

Çalışmada liderlik tarzının en çok örgütsel bağlılığın alt faktörlerinden duygusal bağlılık düzeyi üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Bu çalışmaya benzer şekilde Meyer ve Wang (2013) aynı sonuca ulaşmışlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık kurumları ürettiği hizmette kalite, maliyet, etkinlik ve verimlilik gibi faktörleri ön planda tutan hizmet kuruluşlarıdır. Ayrıca sağlık kurumlarının kaotik yapısının olması, rekabetin varlığı, değişimin yoğun gerçekleşmesi, dinamik bir yapının olması ve farklı birçok mesleğin bir arada çalışması gibi özelliklerinden dolayı liderlik önem arz etmektedir (Sayan, 2018).

Bu araştırmada sistematik derleme yönteminin belirli kriterlerine göre seçilen çalışmaların sağlık kurumlarında hangi liderlik davranışlarının öne çıktığı ve hangi liderlik tarzının sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılıkları üzerinde potansiyel olarak etkili olduğu belirlemeye çalışılmıştır. Bu bağlamda incelenen araştırmalardaki ortak bulgulara göre, sağlık kurumlarında örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etkili olan ve en çok öne çıkan liderlik tarzı dönüşümcü liderlik tarzıdır. Diğer bir genel çıkarım ise lider-üye etkileşiminin örgütsel bağlılık üzerindeki anlamlı etkisidir. Lider-üye etkileşimi artıkça örgütsel bağlılıkta arttığı görülmüştür.

Dönüşümcü lider gelecek ön görüşünün iyi olması, vizyon sahibi olması, esnekliğe sahip olması ve iyi iletişim kurmasından dolayı çalışanların moral ve motivasyonuna olumlu etkide bulunmaktadır. Bu durum örgütsel bağlılığı da olumlu bir şekilde etkilemektedir. Değerlendirmeye alınan çalışmaların da genel olarak bu öngöründe olduğu görülmüştür. Liderlik tarzı genel olarak örgütsel bağlılığın her üç boyutunu da etkilemektedir. Özellikle çalışmalarda duygusal bağlılık düzeyinin liderlik tarzı ile yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Sağlık yöneticileri açısından, çalışanların örgütsel bağlılığı üzerinde en etkili olan liderlik tarzının öğrenilmesi ve ona göre davranış sergilemeleri faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu durum, hızla değişen ve gelişen sağlık çevresine çalışanların uyumu için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca sağlık kurumlarında yönetimin ayrı bir bilim dalı olduğu telkin edilmesi, bu tür eğitimlerin verilmesi ve yönetici olacak kişilerde yönetim eğitimi alma gibi şartların aranması yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu tip çalışmaların genişletilmesi ve meta analizleri gibi daha kapsamlı ve daha geniş yılları kapsayacak şekilde yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbolat, M., Işık, O. ve Yılmaz, A. (2013), “Dönüşümcü Liderlik Davranışlarının Motivasyon ve Duygusal Bağlılığa Etkisi”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi; 6(11): s.35-50.

Akyurt, N., Alparslan, A.M. ve Oktar, Ö.F. (2015), “Sağlık Çalışanlarında Liderlik Tarzları- İş Tatmini-Örgütsel Bağlılık Modeli”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi; 6(13): s.50-61.

Antonakis, J. ve House, R.J. (2014), “Instrumental Leader Ship: Measurement and Extension of Transformational-Transactional Leader Ship Theory”, The Leadership Quarterly; 25(4): s.746-771.

Arı, G.S. (2003), “Yöneticiye Duyulan Güven Örgütsel Bağlılığı Artırır mı?”, Gazi Üniversitesi Ticaret Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi; s.2-22.

Bass, B.M. and Steidlmeier, P. (1999), “Ethics, Character and Authentic Transformational Leadership Behavior”, Leadership Quarterly; 10(2): s.181-217.

Bayyurt, N. ve Kılıç, C.H. (2017), “Liderlik Tarzının Örgüt Bağlılığına Etkisi: Bir Hastane Araştırması”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi; 5(2); s.1-13.

Cansoy, R. ve Polatcam, M. (2019), “The Relationship Between School Principals' Leadership and Teachers' Organisational Commitment: A Systematic Review”, Bartın University Journal of Faculty of Education; 8(1): s.1-31.

Cowden, T., Cummings, G. and Profetto- Mcgrath, J. (2011), “Leadership Practices and Staff Nurses' Intent To Stay: A Systematic Review”, Journal of Nursing Management, 19(4), 461-477.

Çakınberk, A. ve Demirel, E.T. (2010), “Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi; 24: s.103-119.

Demirel, Y. (2008), “Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi; 15(2): s.179-194.

Ergöz, M., (2018), “Öz Liderlik Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı İşletme Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ergün, E. ve Çelik, S. (2015), “Yöneticilerin Görev ve Çalışan Odaklı Liderlik Davranışları ve Hemşirelerin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılığı ve İş Stresi Arasındaki İlişki”, Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi; 23(3): s.203-214.

Filiz, M., (2017), “Kamu Hastane Birliklerinin Ülke Sağlık Politikalarına Katkısını Belirlemede Sağlık Çalışanlarının Algısı: Sivas İli Örneği”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

- Filiz, M. ve Bardakçı, S. (2020), “Sağlık Çalışanlarının Örgütsel İklim Algıları ve Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Artvin İli Örneği”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*; 19(73): s.436-449.
- Göksel, A. ve Aydınlatan, B. (2012), “Lider-Üye Etkileşimi Düzeyinin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*; 17(2): s.247-271.
- Grusky, O. (1966), *Career Mobility and Organizational Commitment*. *Administrative Science Quarterly*; 10(4): s.488-503.
- Güney, S. (2012), *Örgütsel Davranış*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Higgins, J.P. and Green S. (2011), *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions*. John Wiley and Sons.
- Hill, J. and Valdemar, A. (2008), *Employee Satisfaction and Organizational Commitment. A Mixed Methods Investigation of the Effects of Servant Leadership*. Capella University: Doctoral Dissertation.
- İnce, C. (2013), “Demokratik Liderlik ile İhtiyaçlar Hiyerarşisi Arasındaki İlişkiye Yönelik 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *Akademik Bakış Dergisi*; 35: s.1-15.
- Karaçam, Z. (2013), “Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*; 6(1): s.26-33.
- Karahan, A. (2008), “Hastanelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 10(1); s.145-162.
- Kırkpınar, S. ve İşcan, Ö.F. (2018), “Liderlik Tarzlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkileri”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*; 21(1): s.65-85.
- Koçel, T. (2007), *İşletme Yöneticiliği*. Arıkan Yayınları, İstanbul.
- Koontz, H., O'Donnell, C., and Weichrich, H. (1999), “*Essential of Management*”, MacGraw Hill Inc, Newyork.
- Liberati, A., Altman, G.D., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gotzsche P.C. and Loanidis, J. (2009), “The Prisma Statement for Reporting Systematic Reviews and Meta Analyses Of Studies that Evaluate Healthcare Interventions: Explanation and Elaboration”, *Ann Intern Med*; 15(4): s.65-94.
- Liu, Y. (2015), “The Review of Empowerment Leadership”, *Open Journal of Business and Management*; 3: s.476-482.
- Lunny, C., Brennan S.E., McDonald S. and McKenzie J.E. (2016), “Evidence Map of Studies Evaluating Methods For Conducting, Interpreting and Reporting Overviews of Systematic Reviews of Interventions: Rationale and Design”, *Systematic Reviews*; 5(1): s.1-8.
- Malhotra, N., Budhwar, P. and Prowse, P. (2007), “Linking Rewards To Commitment and Empirical Investigation of Four UK”, *International Journal of Human Resource Management*; 18(12): s.2095–2128.

Mathieu, J.E. and Zajac, D.M. (1990), “A Review and Meta-Analysis Of The Antecedents, Correlates, And Consequences Of Organizational Commitment”, *Psychological Bulletin*; 108(2): s.171-194.

Meyer, J.P. and Allen, N.J. (1990), “The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to The Organization”, *Journal of Occupational Psychology*; 63(1).

Meyer, J.P. and Herscovitch, L. (2001), “Commitment in The Workplace Toward A General Model”, *Human Resource Management Review*; 11: s.299–326.

Meyer, J.P., Stanley, D.J., Herscovitch, L., and Topolnytsky, L. (2002), “Affective, continuance, and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates, and consequences”, *Journal of Vocational Behavior*; 61(1): s.20-52.

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J. and Altman, D. (2009), “Reprint-Preferred Reporting Items For Systematic Reviews and Meta analyses: The PRISMA Statement”, *Physical Therapy*; 89(9): s.873-880.

Örgev, C. ve Sütlü, E.S. (2018), “Sağlık Çalışanlarının Hizmetkar Liderlik Algılarının Örgüt İklimi ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: Bir Kamu Hastanesi Örneği”, *Sağlık Akademisyenler Dergisi*; 5(1): s.47-53.

Örücü, E. ve Teker, S.K. (2014), “Hastanelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*; 24: s.73-90.

Parseyhan, B.G. (2014), “Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik Davranışları İle Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgüt Kültürünün Rolü: Sağlık Kuruluşunda Bir Uygulama”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme, Doktora Tezi, İstanbul.*

Patterson, K.A. (2003), *Servant Leadership. A Theoretical Model* Regent University: Dissertation Abstracts.

Sayan, İ. (2018), “Kurumsal Liderlik Tarzlarını Algılamanın Örgütsel Bağlılık ve Vatandaşlığa Etkisinde Çalışanların Motivasyon Seviyelerinin Rolü ve Bir Araştırma”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İşletme, Doktora Tezi, İstanbul.*

Tağraf, H. ve Çalman, İ. (2009), “Ohio Üniversitesi Liderlik Modeline Göre Oluşan Liderlik Biçimlerinin, İşletmelerin İhracat Performansı Üzerine Etkisi ve Gaziantep İlinde Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*; 23(2): s.135-154.

Tekingündüz, S. ve Kurtuldu, A. (2015), “İşten Ayrılma Niyeti, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık, Liderlik ve İş Stresi Arasındaki İlişkilerin Analizi: Bir Hastane Örneği”, *International Journal of Human Sciences*; 12(1): s.1501-1517.

Tengilimoğlu, D. (2005), “Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi; 4(14): s.1-16.

Tutar, H. (2007), “Erzurum’da Devlet Ve Özel Hastanelerde Çalışan Sağlık Personelinin İşlem Adaleti, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Durumlarının İncelenmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; 12(3): s.97-120.

Uysal, Ş.A., Keklik, B., Erdem, R. ve Çelik, R. (2012), “Hastane Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri ile Çalışanların İş Üretkenlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi; 15(1): s.25-57.

Victor, L. (2008), “Systematic reviewing”, Social Research Update, 54(1): s.1-4.

Wiener, Y. (1982), Commitment in organizations: A Normative View. Academy of Management Review.

Yüceler, A. (2009), “Örgütsel Bağlılık ve Örgüt İklimi İlişkisi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi; 22: s.445-458.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar / Pages: 297-310

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 08.04.2020

Kabul Tarihi: 30.06.2020

NORMATİF GÜÇ AVRUPA YAKLAŞIMI ÜZERİNDEN AB-RUSYA İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Yusuf AVAR*

Öz

Bu çalışma ‘normatif güç Avrupa’ yaklaşımını kullanarak AB-Rusya ilişkilerinde nasıl bir etki yarattığını değerlendirmektedir. Çalışmaya göre, uluslararası politikada normal belirlenme kapasitesine normatif güç denir. AB için normal belirlenme: Kendi normlarını ve değerlerini kullanarak uluslararası politikaya yön verme şeklidir. Çalışmanın temel argümanı: Avrupa’nın normatif gücünü, Rusya’ya karşı daha yumuşak şekilde kullandığıdır. Rusya Putin ile beraber gücünü ve öz güvenini artırır artırmaz uluslararası ilişkilerde normal belirlenmek için kendi araçlarını kullanmaktadır. Rusya’nın normal ise eski gücüne kavuşmak için savaş dâhil tüm yöntemlerin kullanılmasıdır. Avrupa Birliği normatif gücünü Rusya’nın komşularına karşı kullanırken, özellikle eski Sovyetler Birliği üyelerine, AB ve Rusya arasında dayanışmadan ziyade rekabet çıkmaktadır. AB bu ülkeler için demokrasi, sürdürülebilir ekonomi, barış, hukukun temel üstünlüğü ve insan hakları gibi değerleri sunarken Rusya uluslararası arenada daha çok söz sahibi olmak için bu ülkeler üzerinde etkisini artırma peşindedir. Bu çerçevede, çalışmanın ilk bölümü normatif güç Avrupa konseptini açıklamaktadır. Daha sonra, ikinci bölümde AB ve Rusya arasındaki ilişkiler ve Rusya’nın normatif güç Avrupa karşısındaki tutumu detaylıca sunulmuştur. Son olarak çalışma normatif güç Avrupa’nın, AB ile Rusya arasında dayanışmadan ziyade düşmanlık çıkarttığı sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Normatif Güç Avrupa, Rusya, Değerler ve Rekabet

EVOLUTION OF THE EU-RUSSIAN RELATIONS BY USING CONCEPT OF NORMATIVE POWER EUROPE

Abstract

This study uses the concept of normative power Europe in order to evaluate the efficiency of the concept on the EU-Russia relations. According to the study, normative power is the capacity to determine what is normal in international politics. For the EU, this normality is about using its norms and values to shape the international politics. The main argument of the study is that the EU has used its normative power in a softer way toward Russia. In addition, as soon as Russia has raised its power and has regained its confidence, Russia has tried to use its own tools in order to shape the ‘normal’ in the international affairs. Therefore, for Russia normality refers to using all methods including war in order to regain its old power. The EU and Russia have had rivalry rather than cooperation when the EU has used its normative power towards Russia’s neighbours, particularly toward

the pervious member states of the Soviet Union. The EU offers these countries some norms and values such as democracy, sustainable economy, peace, the rule of law, human rights so on. In contrast, Russia tries to raised its power on these countries in order to have a more say in international relations. In this regard, the first part of the study presents the theoretical framework of normative power Europe. Then, the second part elaborates the relations between the EU and Russia and Russia's reactions to the normative power Europe. Eventually, the study concludes that normative power Europe has led to rivalry between the EU and Russia but not cooperation.

Key Words: Normative Power Europe, Russia, Values and Rivalry

GİRİŞ

Avrupa Birliği'nin (AB) uluslararası ilişkilerdeki konumunu tanımlamak için zamanla çok kavram üretilmiştir. 2000'lerin başında Avrupa'nın sivil güç olduğu tanımı yerini normatif güç Avrupa'ya bıraktı. Bu çalışma, normatif güç Avrupa konseptini kullanarak AB'nin dış politikadaki hareketlerini ve buna karşı Rusya'nın tutumunu açıklamaktadır. AB çeşitli normlarını ve değerlerini başka yerlere transfer etmekte, sağlamakta, bunları uygulamaktadır. Bu normlar ve değerler açık bir şekilde AB'nin birçok resmi kaynağında yer almaktadır. Ek olarak, AB bu normları ve değerleri kullanarak uluslararası alanda normalite belirleme kapasitesine sahiptir (Veebel ve Markus, 2018: 3-5).

Putin'in başa gelmesinden itibaren, Rusya uluslararası arenada gücünü ve öz güvenini kazanmış ve böylece sadece ulusal çıkarları, yerel politikası ve dış politikası ile ilgili hareket etmeyerek aynı zamanda normatif güç Avrupa konseptini de düşünmüştür (Ramanova, 2016: 372). AB için: Bölge içinde ve çatışma sürecinde en büyük engeli büyük ölçüde Rusya oluşturmaktadır (Delcour, 2010: 539). Rusya: İran nükleer sorunu, Kosova'nın bağımsızlığı, ABD füze-savunma planları, AB anlaşmasındaki konvansiyonel güçler ve de Sovyetlerden sonra NATO genişlemesi gibi hassas konularda Batı'nın tavırlarını değiştirmeyi istemektedir (Averre, 2008: 30-31).

Rusya-Gürcistan ve Rusya-Ukrayna savaşlarından dolayı AB ve Rusya arasında çeşitli sorunlar vardır. Son zamanlarda olan bu savaşlardan dolayı AB ve Rusya arasındaki güven ilişkisini kurmak daha zor bir hal almıştır (Ramanova, 2016: 386). Fakat AB ve Rusya özellikle güvenlik ve enerji konularında birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu alanlarda iki taraf arasında bazı anlaşmalar olduğu için AB, Rusya'yı kaybetmek istememektedir. Ayrıca

AB iki tarafın karşılaştığı tüm sorunlarda diyalog ve uzlaşma yöntemleri ile sorunları Rusya'yla çözmek istemektedir.

Bu çalışmada, normatif güç konsepti uluslararası alanda normal belirlenme yetkisine sahip olmayı ifade etmekte ve özellikle çalışma normatif güç Avrupa düşüncesini analiz etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, normatif güç konseptini kullanarak AB'nin Rusya ile ilişkilerini değerlendirmektir. Bu çalışmanın önemi de akademik alanda olan boşluğu kapatmaktır. Şöyle ki bu çalışmada amaç, normatif güç kavramını kullanarak AB'nin ve Rusya'nın birbirlerine karşı tutumlarını incelemek, AB'nin ve Rusya'nın uluslararası alanda normal belirmek için kullandığı yöntemlere detaylıca bakmaktır.

Bu çerçevede, çalışmanın temel araştırma soruları aşağıda yer almaktadır:

- AB, Rusya'ya karşı normatif gücünü nasıl kullanmakta ve Rusya yakın komşularında normal belirmek için buna nasıl karşılık vermektedir?
- Normatif güç Avrupa kavramı, Avrupa ve Rusya arasında rekabete sebep olmakta mıdır?

Çalışmanın temel argümanı: Avrupa Birliği'nin normatif gücünü Rusya'ya karşı daha yumuşak şekilde kullandığıdır. Ek olarak: Rusya gücünü ve güvenini artırır artırmaz uluslararası ilişkilerde normal belirmek için kendi araçlarını kullanmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, AB ve Rusya arasında özellikle Gürcistan'daki ve Ukrayna'daki çatışmalar döneminde dayanışmadan ziyade rekabet ve düşmanlık daha çok olmuştur.

NORMATİF GÜÇ OLARAK AB

AB suigeneris (nev-i şahsına münhasır veya kendine has) bir bölgesel/uluslararası örgüttür ancak geleneksel büyük güç ve klasik devlet özelliğini taşımamaktadır (Diez, 2003: 197). AB hem uluslararası hem de uluslararası özellikleri aynı anda içinde beslediği için sui generis özelliğini kazanmıştır. Manners ve Whitman, AB'nin melez bir uluslararası kuruluş olduğunu ve böylece sivil, askeri ve normatif güç konseptlerinde temsil edilebileceğini öne sürmüşlerdir (Manners ve Whitman, 2003: 384). AB uluslararası üstü özelliğinden dolayı postmodern toplumun örneklerinden biri olarak düşünülmektedir. Uluslararası alanda Avrupa'nın rolünü tanımlamak için, bazı araştırmacılar AB'yi örneğin: normatif (Manners), yapısal (structural) (Whitman), anlatı (narrative) (Nicolaïdis ve Howse), veya sivil güç (Özer, 2012: 68), olarak tanımlamaktadır. Ancak bazı araştırmacılar ise AB'yi, herhangi bir güç kavramıyla tanımaya karşı çıkmıştır. Örneğin, Cebeci (2012), çeşitli rol konseptlerinin ideal güç Avrupa söylemini

oluşturduğunu ve bunların tekrardan yapı-sökümünün olmasını gerektiğini iddia etmektedir. İdeal kavramı normatif/sivil/transformatif kavramlarının birleşimini önerir ve bu da AB'nin uluslararası alanda pozitif güç olarak temsil edildiğini açıklamak için kullanılır (Cebeci, 2012: 577). AB'ye ithafen söylenen bu kavramlar AB'nin yeteri kadar aktör olma potansiyelini taşıdığını düşünmekte (Niemann ve Bretherton, 2013: 262) ve bu kavramlar sadece AB'nin ne olduğu veya ne yaptığı ile değil aynı zamanda bu kavramların politik amaç edindiğini de ifade etmektedir (Keene, 2013: 268).

Avrupa araştırmaları son zamanlarda normatif güç kavramını çok kullanmaktadır. Fakat bu kavram uluslararası ilişkilerde yeni bir kavram değildir. Normatif güç nosyonu, güç üzerinde fikrin (Carr, 1962), ideal güç (Duchene, 1970), ve ideolojik güç (Galtung, 1973) kavramına dayanır (Manners, 2002: 239). Normatif güç kavramı Manners tarafından 2000'lerin başında öne sürüldü. Bu kavram, sivil güç konseptinin yerini aldı ve böylece alanı genişledi. Manners ve Diez sivil gücün, normatif gücün özel bir türü olarak düşünülebileceğini ve AB'nin de sivil güçten normatif güce dönüştüğünü söylemektedirler (Diez ve Manners, 2007: 175). Manners normatif gücü normal olan konseptin belirlenmesi yeteneği olarak tanımlamaktadır (Manners, 2002: 240). AB normatif bir güçtür çünkü AB standartları, normları ve dünya politikasının yönünü değiştirmektedir (Manners, 2008: 65). Fakat AB genişleme süreci içerisinde bulunmayan ülkelerde kendi normlarını çok başarılı bir şekilde yürütememektedir (Haukkala, 2008: 1604). Ayrıca, AB bazı eski Sovyet Birliği ülkelerinde normal olanı belirmeye çalışırken, bu tutum Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu nedenle, Rusya bu ülkeler için kendi araçlarını kullanmaya çalışmış ve AB'ye alternatif olmaya çalışmıştır.

Parker ve Rosamond'a göre normatif güç Avrupa kavramı iki temel amaç için kullanılmaktadır: İlk olarak, bu kavram AB'ye ayrı bir özellik sunmakta ve ikinci olarak Avrupa çalışmalarının bir yaklaşımı gibi model bir çerçeve sunmaktadır (Parker ve Rasomond, 2013: 229-230). AB genişleme süreciyle birlikte kendi içsel imajını ve normlarını etkili kullanmak kaydıyla transfer etmeye hazır olduğunu göstermiştir (Steinkohl, 2010: 10). Avrupa kimliği oluşumunda normatif güç kavramı oldukça önemli bir pratiğe sahiptir (Diez, 2005: 635). Son yıllarda, AB'nin 'ötekisi' kendi geçmişi'dir (Manners ve Whitman, 2003: 382). AB, aslında karmaşık, akıcı, çoklu ve ben-öteki ilişkilerin özelliklerini kapsamaktadır (Diez ve Manners, 2007: 186). Manners normatif güç Avrupa konseptinin, AB'yi küreselleşen, çok taraflı ve çok kutuplaşan bir dönemde, dünya siyasetinde iktidar ve güç

doğası unsurlarını kullanarak anladığını ve yargıladığını ifade eder (Manners, 2013: 304). Manners, ayrıca AB normlarının difüzyonunu bulaşma, bilgi yayılımı, süreçsel yayılım, aktarım, açık difüzyon ve kültürel filtre gibi altı birleşenle açıklar (Manners, 2006: 184).

Normatif güç Avrupa konsepti anlaşma, deklarasyon ve uluslararası antlaşmalar gibi AB'nin resmi kaynaklarına dayanır. Normatif ilkeler, küresel olarak uygulanması için genellikle BM sistemi içinde kabul görürler (Manners, 2008: 66). AB'nin tutumları genellikle BM tüzüğü çerçevesinde şekillenir (Smith, 2000: 26). Manners *acquis communautaire* ve *acquis politique*'yi içine dahil eden ve AB hukukunda temel olarak beş normdan söz eder, bunlar: barış, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarıdır (Manner, 2002: 242). Demokrasi, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet ve insan haklarına saygı ilkeleri açıkça AB kimliği üzerinde olan 1973 Kopenhag deklarasyonunda yer almış ve bunlar TEC'de (Treaty of European Community: Avrupa Topluluğu Anlaşması) yasallaşmışlardır (TEU (Treaty on European Union: Avrupa Birliği Anlaşması), Art, 6, 11 and 177 of the TEC). Kopenhag Kriterleri AB'ye giriş için daha sonra ön koşul olarak kabul edilmiştir. Manners ayrıca sosyal dayanışma, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim gibi dört temel normu da önermiştir (Manners, 2002: 242-243).

AB norm temelli çok taraflılığının etkisini artırmak isterse, sert güç araçları dahil olmak üzere çeşitli politik araçlara sahip olmalıdır (Howorth, 2010: 465- 466). Hyde-Price (2004: 3-4), AB'nin etkili ve uluslararası güvenilir bir aktör olması ve küresel barışı ve güvenliği sağlaması için askeri güce sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. AB askeri zayıflığının farkına vardıldıktan sonra, uluslararası kimliği çerçevesinde savunmasını geliştirmeye yeltendi (Manners ve Whitman, 2003: 388). 2003 Avrupa Güvenlik Stratejisi AB'nin dış tutumları için bir stratejik yol gösterdi. Ve Lizbon Anlaşmasıyla AB'nin küresel aktör olarak yeteneği arttı (Bretherton ve Vogler, 2013: 376). Fakat tüm bu adımlar AB'ye etkili bir askeri güç sağlamadı çünkü bunların hepsi hükümetler arası bir yapıdadır ve ABAD'ın (Avrupa Birliği Adalet Divanı) bu konularda geçerli bir kararı da bulunmamaktadır.

AB-RUSYA İLİŞKİLERİ VE RUSYA'NIN NORMATİF GÜÇ AVRUPA YAKLAŞIMI

AB dış politikasının en kırılgan ilişkileri büyük ölçüde Rusya ile yaşanmaktadır (Schmidt-Felzmann, 2008: 170). AB'nin Rusya'ya karşı temel çıkarı; derin değişime, Batılılaşmaya ve de iş birliğine dayanır (Romaniuk, 2009: 71). Rusya'nın modernleşme süreci diğer ülkeler için tahmin edilememiş ve çok hoş karşılanmamıştır (Averre, 2008: 28). AB ve Rusya

ilişkileri günümüzde ekonomik, toplumsal, siyasi, güvenlik ve kimlik konularından oluşmaktadır (Averre, 2008: 29). Rusya'nın en önemli ticaret partneri AB'dir ve ayrıca AB, çoğunlukla Rusya'ya direkt yatırım sağlamaktadır. Bunun karşılığında Rusya birçok alanda özellikle de enerji sektöründe AB'nin stratejik partneridir (Panebianko, 2006: 133-134). Ayrıca Rusya AB'nin yakın komşusu olmasından ötürü uluslararası krizleri önlemede AB için çok önemli bir aktördür(Schmidt-Felzmann, 2008: 172). Ekonomide, ticarete ve enerji sektöründe olan bu bağımlılık, tarafların birbirine karşı olan tutumlarını etkilemektedir (Panebianko, 2006: 134). Enerji politikası sektöründe, Rusya'nın ekonomik ve finansal tutumu AB tarafından doğal olarak siyasal/emperyalist hareketler olarak düşünülür (Makarychev, 2008: 161).

AB ve Rusya 1994 yılında Ortaklık ve İş birliği Anlaşması'nı imzaladı ve bu iki taraf ilişkileri içinde genel bir çerçeveye sundu ancak Rusya'nın, Çeçenistan'daki hareketlerinden dolayı bu anlaşmanın onay süreci AB ülkeleri tarafından 1997'ye ertelendi (Panebianko, 2006: 134). 1999 Köln Zirvesi'nde, AB, Stratejik Ortaklığı başlatarak ve AB'nin demokrasi, hukukun üstünlüğünü ve kamu kurumları gibi ilkelerini stratejik ortaklığa katarak, AB-Rusya ilişkilerini şekillendiren ve AB'nin Rusya üzerindeki hedeflerini belirten bu yolu benimsemeyi tercih etti (Panebianko, 2006: 134). Rusya'nın, insan haklarını ve demokrasiyi kabul etmesi, ekonomik çıkarını, avantajlı ticaretini ve stabil durumunu koruması içindi (Panebianko, 2006: 131). Lavrov durumu şöyle açıklar: "Çoklu demokrasi, uluslararası sistemin ekonomik ve güvenlik sorunlarını gösterecek olan toplu liderliğin temelidir" (Averre'nin çalışmasında belirtildiği gibi, 2008: 31).Ayrıca unutulmamalıdır ki Rusya AB'yi yavaş ve zor bir partner olarak görmektedir, bu nedenle de Rusya, dış politikasında AB'den ziyade bazen direkt üye ülkelerle ilişki kurmayı tercih etmektedir (Casier, 2011: 238).

Rusya, korumacı bir şekilde kendi içsel devletini güçlendirerek, küresel düzeyde olan belirsizlikleri yok etmeye çalışmakta, bunun yanında da AB kendi çevresindeki belirsizliklerini minimize etmek için içsel yapısını güçlendirmektedir (Averre, 2009: 1696). Rusya'nın birçok politikası normatif durumlardan ziyade reel politik (çıkar temelli politika) olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle, Rusya geleneksel olarak uluslararası ilişkilerde norm sağlamaktan ziyade kendi çıkarına odaklanmaktadır (Casier, 2013: 1377). AB ve Rus normatif güç çatışmasında öne çıkan sorular Rusya için "Kim ?" sorusudur "Kim bu normları belirler? Normali belirlemek kimin hakkıdır?" AB için ise "Ne ?" sorusu önemlidir

“Normatiflik bizim için nedir? Ne için mücadele ediyoruz? Daha fazla iş birliği için temeller ne olmalı ?” (Ramanova ve Pavlova, 2014: <https://eng.globalaffairs.ru>). AB çoğulcu demokrasi taraftarıyken, Rusya medyanın sınırlaması ve muhalefetin zayıflaması gibi çeşitli otokratik yaklaşımlara daha meyillidir (Panebianko, 2006: 132). Fakat Rusya Federasyonu’nun Anayasası’na göre, Rusya demokratik bir ülkedir (Md. 1, Rusya Federasyonu Anayasası). Putin Sovyet izolasyonundan uzaklaşan ve de tamamen Rusya’nın uluslararası toplumun üyesi olması gerektiğine inanan normal büyük güç olmayı istemektedir (Makarychev, 2008: 202). Putin, ayrıca ülkesinin iç politikasını güçlendirmek için dış politikasında ulusal egemenliği, uluslararası stabiliteyi ve güvenliği arttırmak için yol benimsemiştir (Averre, 2008: 30). Rusya egemen demokrasi ve normal büyük güç konseptlerini kullanarak kendi ideal normatif konseptini oluşturmaya çalışmaktadır (Ramanova, 2009: 58). Fakat unutulmamalıdır ki Rusya, şeffaflığı ve hesap vericiliği düzenleyici normları, sürdürülebilir gelişmeyi, iyi yönetim gibi normları çok dikkate almadığı için norm sağlayıcılıktan ziyade norm transfer edici olarak algılanır (Averre, 2009: 1698).

Rus çok kutupluluğa inanmakta ve onun çok kutupluluğuna göre, birkaç büyük güç dünya politikasında veya ikili ilişkilerde uluslararası toplumun rolünü belirlemektedir (Steinkohl, 2010: 12). Rusya, Avrupa’nın temel bir parçası olmak istememektedir ancak Avrupalıların deneyimlerinden yararlanılarak modernleşme sürecini ilerletmek istemekte ve Batı tarafından kabul görmek istemektedir (Romaniuk, 2009: 83). Rusya ulusal egemenlik ilkesine oldukça önem vermektedir. Ancak normatif güç Avrupa konsepti, AB’ye, Yugoslavya’da olduğu gibi, insan hakları çiğnendiğinde üçüncü ülkelerin iç işlerine müdahale hakkını vermektedir (Ramanova, 2009: 56). AB ile Rusya arasında olan ilişkiler, güvenlik sorunlarından aşırı derece etkilenmektedir, ayrıca AB’de, Avrupa’da güvenlik ve stabilizasyonu kurmak için bu konularda ortak pozisyon belirmeye çalışmaktadır, bu amacı gerçekleştirmek için de AB, Rusya’ya ihtiyaç duymaktadır. Çünkü 2004’ten beri Rusya, AB’nin en büyük komşusudur (Panebianko, 2006: 137). Fakat Rusya, temel çıkarlarına ilişkin bölgede kendi egemenliğinin, yönetiminin eksik olduğu ve stabilizasyonu zayıf olduğu her yerde AB’nin normatif gücüne direnecektir (Averre, 2009: 1710).

Samokhvalov, AB’yi tanımlamak için Gerçek Avrupa, Günahkar Avrupa, Yanlış Avrupa ve Sivilleştirilen Avrupa gibi dört farklı kavram kullanmaktadır (Samokhvalov, 2017: 62). Yanlış Avrupa daha zayıf ülkeleri (Prusya, Polonya ve Avusturya) bu ülkelerde bulunan yönetici elitleri veya bazı bireyleri temsil etmektedir (Samokhvalov, 2017: 62). Rusya’nın yanlış Avrupa konsepti, Rusya’ya sert bir şekilde karşı olan ülkeleri kapsamakta ve bunların

gerçek Avrupa değerlerini benimsemediği ileri sürülmektedir (Makarychev, 2008: 157). Bazı ülkelerdeki romanlar/çingeneler, mülteciler, sığınmacılar ve yabancı düşmanlığı AB'nin güncel sorunlarıdır ve bazı AB ülkeleri, bunları kendi politik çıkarları için kullanmaktadır (Ramanova, 2009: 37). Günahkar Avrupa ise normalde Britanyalı ve Fransız kuruluşlarını temsil eder ve bunlar oldukça güçlü olmakla beraber Rusya'yı, Karadeniz'de ve Balkanlarda engelleme gibi olumsuz anti görev misyonuna sahiptirler (Samokhvalov, 2017: 65). Gerçek Avrupa ilerici, ahlaki, akıllı ve bilgili olumlu özelliklere sahip bir kahramandır. Gerçek Avrupa, askeri korumaya ve Rusya'nın dolaylı desteğine bağlıdır (Samokhvalov, 2017: 68). Gerçek Avrupa'yı göstererek, Rusya kendi Avrupa kimliği üzerinde durmaktadır (Makarychev, 2008: 172). Gerçek Avrupa, Rusya'ya dost olan ülkeleri kapsamaktadır (Makarychev, 2008: 157). Son olarak, Sivilleştiren Avrupa ahlaki olmasına rağmen, saf ve beceriksizdir fakat Rusya, ona dersini vermek için onunla uğraşma gereksinimi duymaktadır (Samokhvalov, 2017: 73).

Normatif Güç Avrupa Konsepti, Rusya'yı, tamamen öteki olarak ilan edip, tehdit, daha aşağı ve küresel değerlere zarar veren olarak gösterebilir (Casier, 2013: 1391). Rusya, AB'nin çıkarları doğrultusunda normatif normları uyguladığını ve bununda AB'nin, normatif güdüsüyle hareket etmediğini ifade etmektedir (Ramanova, 2016: 376). Örneğin: AB Myanmar (Burma'yı) eleştirmiş fakat hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Nijerya karşısında oldukça sessiz kalmıştır ve başka bir olayda da Rusya, AB'nin herhangi bir ülkesinin, kendisinin normatif gücüne zarar verebileceğinden dolayı AB'yi bürokratik bir makine olarak görmektedir. Örneğin, 2007 boyunca Rusya-Polonya arasında yaşanan et krizinde, AB ve Rusya yeni bir anlaşma için müzakere yapmak istemekteydi ancak Polonya, Rusya'nın et ithal blokajından dolayı süreci engelledi (Ramanova, 2009: 60). 2003'te Gürcistan'daki Gül Devrimi'ni ve 2004'te Ukrayna'daki Portakal Devrimi'ni Rusya, Batı'nın Sovyet sonrası etkisini bölgede azaltma hamleleri olarak değerlendirmektedir (Michalski ve Nilson, 2018: 12). Ek olarak, Doğu ortaklığı, Rusya tarafından tehdit olarak görüldüğü için Rusya Kırım'ı ilhak etti. Kapsamlı mali desteğe ve geniş çaplı ikili ilişkilere rağmen, 2008'deki Gürcistan Savaşı ve 2014'teki Ukrayna Savaşı, AB'nin kendi değerlerini (demokrasi, insan hakları gibi) Rusya'ya transfer ederken başarısız olduğunu göstermektedir (Veebel ve Markus, 2018: 3). Rusya'nın bu agresif tutumları kendi normatif konseptini yaratmak istediğini kanıtlamaktadır (Veebel ve Markus, 2018:3).Rusya'nın temel normatif değeri, kendi egemenlik alanını genişletip eski gücüne kavuşma isteğidir. Kısaca, AB kendi normatif gücünü kullanmayı

amaçlarken uygunluk fikri üzerinde durur, fakat Rusya politikalarını gerçekleştirmek için güç dengesi mantığını kullanmaktadır (Michalski ve Nilson, 2018: 4). Tüm durumlarda, Batı, Rusya ile ilişkilerini genişletme konusunda farklı siyasi, entelektüel ve normatif çerçeveye ihtiyaç duymaktadır (Averre, 2008: 37).

SONUÇ

Bu çalışmada, Rusya'nın normatif güç Avrupa'ya karşı olan tutumları değerlendirildi. Normatif güç Avrupa konseptinin sadece barışa ve dayanışmaya yol açmadığı ve aynı zamanda AB-Rusya arasındaki ilişkilerde rekabete ve düşmanlığa da neden olduğu sonucuna varıldı. Rusya ulusal ve uluslararası politikalarını gerçekleştirmek için kendini büyük güç olarak görme nosyonu ile hareket etmekte ve de AB ile ilişkilerinde çıkarlarına odaklanmaktadır (Michalski ve Nilson, 2018: 11). AB bölgesel güvenliğinin istikrarı için Rusya'yı temel aktör olarak görmekte ve özellikle enerji konusunda Rusya'ya ihtiyaç duymaktadır. Sovyet Birliğinin dağılmasından sonra ve özellikle de 1990 ile 2000 yılları arasında liberal düzeninin devam etmesi sayesinde AB'nin normatif gücü, herhangi bir zorlukla karşılaşmadı ancak Rusya, devlet başkanı Putin ile birlikte eski öz güvenini kazanınca ve gücünü arttırınca güç dengesi fikrine dayalı çok taraflı bir politikayı önerdi (Michalski ve Nilson, 2018: 4). Böylelikle güç dengesi sistemi içinde kendisi de önemli bir aktör olarak değerlendirme fırsatı bulacaktır. Putin ayrıca Batı'yı eleştirmektedir, Avrupa veya Batı değerleri ile ilgili temel iki sorunun olduğunu dile getirmektedir: İlk olarak, demokrasi gibi çeşitli değerler hakkında sadece genel tartışmaların olması ve kesin ilkelerin olmayışı, ikinci sorun da, bir ülkenin veya bir grup ülkenin jeopolitik çıkarlarının olmasıdır (Ramanova, 2016: 375). Bu çıkarlar, değer ve normların önüne geçebilmektedir. Daha açık bir deyişle bu çıkarlar normatif güç Avrupa konseptine zarar vermektedir.

Çalışmanın argümanını doğrulamak için, Rusya ve AB değerleri ayrı ayrı açıklandı ve Rusya'nın, normatif güç Avrupa yaklaşımına karşı mücadelesini açıklamak için birkaç örnek analiz edildi. Rusya ve AB değerleri aynı değildir, aynı olsalar bile farklı perspektiflere sahiptirler. AB genel olarak çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık hakları gibi değerler üzerine odaklanır. Son zamanlarda, AB için iki tane 'öteki' vardır: İlk olarak uygarlaşmamış Avrupa dışı dünyadır (Steinkohl, 2010: 7), ikinci olarak da, Avrupa kimliğinin, kendi geçmişini öteki olarak görmesi ve bunun üzerine yeni kimliğini oluşturmasıdır. Ancak Rus kimliği bu anlayışla sert bir şekilde ayrılmıştır ve Rus kimliği için

Rusya'nın geçmişi çok önemlidir ve buna dayalı olarak kendi kimliğini oluşturmuştur (Makarychev, 2008: 157). Kendi geçmişlerine bakıp farklı dersler çıkarmaları bile AB ve Rus değerlerinin farklılığını göstermektedir.

BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Rusya, kendini dünyanın en büyük devletlerinden biri ve Avrasya'nın en büyük gücü olarak görür (Steinkohl, 2010: 13). Rusya genel olarak çıkar odaklı politikaya sahiptir ve egemenlik, eşitlik, karşılıklı saygı ve karşılıklı faydalı işbirliği ilkelerine önem vermenin yanında, dünyayı da çok kutuplu olarak görür. Rusya'nın demokrasi inancının, devletler arasında ki güç dengesine dayandığını ve burada da devletlerin rekabet halinde oldukları yukarıda ifade edilmiştir (Averre, 2008: 31).

Batı ise son zamanlarda küreselleşme sürecinde ve gelişme modellerinde tekeli kaybetmekte, değerlerine yapılan tüm mücadeleleri eleştirmektedir; Rusya ise uluslararası ilişkileri askerileştirmeye ve yeniden politize etmeye çalışan gruba öncülük etmektedir (Averre, 2008: 31). Pavlova ve Ramanova (2014: <https://eng.globalaffairs.ru>) çalışmalarında, AB ve Rusya arasındaki temel ideolojik kavram çatışmasının Normatif Güç Avrupa ve Avrasya Bölgesinde olan Büyük Rusya Gücü arasında olduğunu ve bu kavramların AB ve Rus dış politikalarını belirlediklerini söylemektedirler. Rusya, özellikle de Gürcistan ve Ukrayna savaşlarında AB ile birçok sorun yaşamıştır. AB, bu çatışmalar için ateşkes sağlasa da bu uzun, etkili olmayan ve uzlaşma sağlamayan bir süreç olarak değerlendirilmiştir. AB, Gürcistan ve Ukrayna savaşlarından dolayı Rusya'ya çeşitli yaptırımlar uygulasa da, Rusya kendi politikasını belirlemek için sert güç yani askeri araçlarına başvurmuştur. Bu yüzden, AB'nin normatif gücünü, Rusya'ya karşı etkili bir şekilde kullanmadığı iddia edilmiştir. Rusya, kendi çevresindeki ülkelerde etkisini kaybetmek istememekle birlikte aslında dünya politikasında gücünü artırmayı arzulamaktadır.

Ez cümle, normatif güç her zaman barışa katkı sağlayıcı, insan haklarını ve demokrasiyi teşvik edici olarak olumlu düşünülmüş, fakat aslında rekabete ve düşmanlığa da yol açabileceği (Steinkohl, 2010: 4), AB ve Rusya arasındaki ilişkilerde görülmüştür. Rusya egemen demokrasi ve normal büyük güç konseptlerini kullanarak kendi ideal normatif gücünü oluşturmaya çalışmaktadır (Ramanova, 2009: 58). Averre de (2008: 33), Rusya'nın, AB ve NATO genişlemesi sürecinde, siyasi ve ekonomik etki olarak Avrupa kıtasında birçok yeri kaybederek kendi elini yaktığını ve bunun sonucunda da yönetici elitlerin, Rusya'nın kendi normal gücünü yaratmasını ve normatif hedeflerini belirtmesini, uluslararası hukukta

Rusya'nın kendi yorumunu, daha etkili olmasını ve uluslararası örgütlerde ve sistemlerde liderlik yapmasını istemişlerdir (Averre, 2008: 33). AB, Rusya'yı değiştirmede tamamen başarılı olmamıştır, fakat Rusya kesinlikle AB'yi değiştirmektedir (Romaniuk, 2009: 84). Son olarak Rusya normatif güç Avrupa konseptiyle mücadele etmekte ve yumuşak ve sert güç unsurlarını kullanarak buna alternatif bir normatif güç oluşturmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Article 1, Constitution of the Russian Federation, https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library/files/Russian%20Federation_Constitution_1993_EN.pdf (20.01.2020).

Article 11, Consolidated version of the Treaty on European Union, <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (15.01.2020).

Article 177, Treaty establishing the European Community (Nice consolidated version) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT> (15.01.2020).

Article 6, Consolidated version of the Treaty on European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (15.01.2020).

Averre, D. (2008). Russian foreign policy and the global political environment. *Problems of Post-Communism*, 55(5), s. 28-39.

Averre, D. (2009). Competing rationalities: Russia, the EU and the 'shared neighbourhood'. *Europe-Asia Studies*, 61(10), s. 1689-1713.

Bretherton, C., ve Vogler, J. (2013). A global actor past its peak?, *International Relations*, 27(3), s. 375-390.

Casier, T. (2011). The Bilateral Relations of the Benelux Countries with Russia: Between Rhetorical EU Engagement and Competitive Business Interests. *Journal of Contemporary European Studies*, 19(2), s. 237-248.

Casier, T. (2013). The EU–Russia strategic partnership: Challenging the normative argument. *Europe-Asia Studies*, 65(7), s. 1377-1395.

Cebeci, M. (2012). European foreign policy research reconsidered: constructing an 'Ideal Power Europe' through theory? *Millennium*, 40(3), s. 563-583.

Constitution of the Russian Federation, https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Russian%20Federation_Constitution_1993_EN.pdf (20.01.2020).

Delcour, L. (2010). The European Union, a security provider in the eastern neighbourhood?. *European security*, 19(4), s. 535-549.

Diez, T. (2005). Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe'. *Millennium*, 33(3), s. 613-636.

Diez, T. (2013). Normative power as hegemony. *Cooperation and Conflict*, 48(2), s. 194-210.

Diez, T., & Manners, I. (2007). Reflecting on Normative Power Europe/Power in World Politics. *Ed. By F. Berenskoetter, M. Williams, L.*

European Commission (2006) Chapter of acquis / negotiating chapters [online] Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/policy/glossary/terms/chapters_en?fbclid=IwAR2Fn6SVjap-JLN1i60GE-ToeMjGHIdlOozCy9i9iAMBB3gpCyB5n5QfL9M [accessed: 25 October 2018]

Haukkala, H. (2008). The European Union as a regional normative hegemon: the case of European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies*, 60(9), s. 1601-1622.

Howorth, J. (2010). The EU as a global actor: Grand strategy for a global Grand bargain? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 48(3), s. 455-474.

Hyde-Price, A. (2004, October). The EU, power and coercion: From 'civilian' to 'civilising' power. In CIDEL Workshop, Oslo (pp. 22-23).

Kavalski, E. (2013). The struggle for recognition of normative powers: Normative power Europe and normative power China in context. *Cooperation and Conflict*, 48(2), s. 247-267.

Keene, E. (2013). The naming of powers. *Cooperation and Conflict*, 48(2), s. 268-282.

Makarychev, A. S. (2008). Rebranding Russia: norms, politics and power. Who Is a Normative Foreign Policy Actor?, 156.

- Manners, I. (2002). Normative power Europe: a contradiction in terms?. *JCMS: Journal of common market studies*, 40(2), s. 235-258.
- Manners, I. (2006). Normative power Europe reconsidered: beyond the crossroads. *Journal of European public policy*, 13(2), s. 182-199.
- Manners, I. (2008). The normative ethics of the European Union. *International affairs*, s. 45-60.
- Manners, I. (2013). Assessing the decennial, reassessing the global: Understanding European Union normative power in global politics. *Cooperation and Conflict*, 48(2), s. 304-329.
- Manners, I., ve; Whitman, R. (2003). The 'difference engine': constructing and representing the international identity of the European Union. *Journal of European public policy*, 10(3), s. 380-404.
- Michalski, A., ve Nilsson, N. (2018). Resistant to Change? The EU as a Normative Power and Its Troubled Relations with Russia and China. *Foreign Policy Analysis*, 15(3), s. 432-449.
- Niemann, A., ve Bretherton, C. (2013). EU external policy at the crossroads: The challenge of actorness and effectiveness. *International relations*, 27(3), s. 261-275.
- Özer, Y. (2012). The European Union as a Civilian Power: the case of the EU's Trade Policy. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(2), s. 63-94.
- Panebianco, S. (2006). Promoting human rights and democracy in European Union relations with Russia and China. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*, s. 130-146.
- Parker, O., ve Rosamond, B. (2013). 'Normative power Europe' meets economic liberalism: Complicating cosmopolitanism inside/outside the EU. *Cooperation and Conflict*, 48(2), s. 229-246.
- Pavlova, Y., ve Romanova, T. (2014). Ideological Rivalry or Trash Discourse? *Russia in global affairs*, 3.
- Romaniuk, S. N. (2009). Rethinking EU-Russian Relations: 'Modern' Cooperation or 'Post-Modern' Strategic Partnership?. *Central European Journal of International and Security Studies*, 3(2), s. 70-85.

Romanova, T. (2009). Normative power Europe: a Russian view. In *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion*. (pp. 91-51). Netherlands Institute for International Relations.

Romanova, T. (2016). Russian challenge to the EU's normative power: change and continuity, *Europe-Asia Studies*, 68(3), s. 371-390.

Samokhvalov, V. (2017). *Russian-European relations in the Balkans and Black Sea region: Great power identity and the idea of Europe*. Springer.

Schmidt-Felzmann, A. (2008). Allforone? EU member states and the Union's common policy towards the Russian Federation. *Journal of Contemporary European Studies*, 16(2), s. 169-187.

Smith, K. E. (2000). The end of civilian power EU: A welcome demise or cause for concern?. *The international spectator*, 35(2), s. 11-28.

Steinkohl, J. (2010). *Normative Poker Rivalry? The European Union, Russia and the Question of Kosovo*. College of Europe EU Diplomacy Paper 6/2010.

Timmins, G. (2002). Strategic or pragmatic partnership? The European union's policy towards Russia since the end of the Cold War. *European Security*, 11(4), s. 78-95.

Veebel, V., ve Markus, R. (2018). European Normative Power During Ukrainian-Russian Conflict. *Baltic Journal of Law& Politics*, 11(1), s. 1-20.

Yıl / Year:2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 311-330

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 29.07.2020

Kabul Tarihi: 21.09.2020

AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMİN TÜKETİCİLERİN SAĞLIK HİZMETLERİNİ SATIN ALMA VE KULLANMA DAVRANIŞLARINA ETKİSİ *

İzzet AYDEMİR *

Mehmet Emin YAŞAR **

Şenol ÇELİK ***

Öz

Sağlık hizmetlerinde risk ve belirsizliklerin yoğun olması bireyin sağlık hizmeti arama davranışını etkilemektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde hizmet kullanıcıları sağlık hizmetlerini satın alırken sosyal ağlar, referans gruplar ve arkadaş çevresi gibi farklı iletişim kanallarına başvurumaktadırlar. Ağızdan ağıza iletişim yöntemi bu açıdan önemli bir pazarlama yaklaşımıdır. Bu nedenle araştırmada, ağızdan ağıza iletişim ile sağlık hizmeti kullanımı ve satın alması arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Araştırmada sosyal ağlar ve referans gruplarının bireylerin sıklıkla başvurdukları kaynaklar olduğu, sağlık personeli ve bireylerin kendi hizmet tecrübelerinin hizmet satın alması üzerinde önemli derecede etkili olduğu saptanmıştır. Demografik değişimler dikkate alındığında; yaş arttıkça, eğitim seviyesi geliştikçe ve yüksek gelir grubundaki bireylerin sağlık hizmetleri arama davranışlarının daha yapıcı olduğu, hizmet aldıkları kurumlarla ilgili bilgi kaynaklarını taradıkları ve hizmetin kalitesi doğrultusunda hareket ettiklerini göstermiştir. Sonuç olarak, bireylerin sağlık hizmetlerine ilişkin algıları ve deneyimleri arttıkça daha doğru kanallardan hizmet satın aldıkları görülmüştür.

Anahtar Kelime: Ağızdan ağıza iletişim, Demografik değişkenler, Hizmet kullanımı, Satın Alma

Jel Kodları: M30,M41,M39

THE EFFECT OF MOUTH-TO-MOUTH COMMUNICATION ON HEALTH CONSUMERS'S BEHAVIOR OF PURCHASE AND USE

Abstract

The frequent risk and uncertainties in health services has an affect over individual's health seeking behavior. Considering this point of view, service users use different communication channels such as social networks, reference groups and entourage while purchasing health services. Thus, the word of mouth-communication method is a substantial marketing approach. Therefore, in the research, the relationship between word of mouth communications and the using and purchasing of health services were evaluated. In the study, it has been

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, iaydemir@bingol.edu.tr, 0000-0003-4222-2659

** Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Solhan SHMYO, Sağlık Bilimleri Fakültesi, sorumlu yazar, meyasar@bingol.edu.tr. ORCID:0000-0001-8137-2946

*** Doç. Dr.,, senolcelik@bingol.edu.tr, Ziraat Fakültesi, 0000-0001-5894-8986

determined that social networks and reference groups are the main resources that individuals frequently refer to, and that health care professionals and individuals' own service experiences have a significant impact on service purchases. When it comes to demographic factors, as the age increases, the level of education improves and the high-income individuals are prone to constructive health-seeking behavior. Moreover, these individuals scan the information sources about the facilities they serve and act in accordance with the quality of the service reasonably. As a result, it has been observed that as the perceptions and experiences of individuals regarding health services increase, they purchase services through more accurate channels.

Keywords: Mouth-To-Mouth Communication, Demographic Changes, Service Use, Purchasing

Jel Codes: M30,M41,M39

GİRİŞ

Sağlık sektöründe mal ve hizmet çeşitliliği, hizmet sunum kanallarında yaşanan artış ve tüketicilerin bilinçlenmesi gibi faktörler arz yönlü değişimleri zorlayabileceği gibi talep yönlü eğilimlerde de değişimler meydana getirmiştir. Sağlık hizmet referanslarının artması, hizmet kullanıcılarının farklı bilgi kaynaklarına yönelmesine neden olmuş ve kullanıcıların hizmetler hakkında kanıta dayalı bilgi toplama ihtiyacını artırmıştır. Özellikle teknolojik değişimler ve gelişmeler tüketicilerin hizmetler hakkında bilgi edinme hızını ve çeşitliliğini artırarak pazarlama iletişiminin gelişmesine olağanüstü katkılar sunmuştur. Pazarlama iletişimi, Mucuk'un (2001) ifadesiyle hizmet sunan ile tüketen arasında formel ve enformel bilgi paylaşımını meydana getirerek hizmetin üretim ve tüketim süreçlerinde faydalı bilgiler üretmektedir. Fill ve Jamieson (2014) pazarlama iletişimini hedef kitle ya da izleyici merkezli aktiviteler bütünü olarak tanımlayarak pazarlama iletişimini, tüketicilerin üretilen mal ve hizmetleri satın alma davranışlarını kurumsal bakış açısıyla etkileme süreci olarak vurgulamışlar. Ancak ağızdan ağıza iletişim (AAİ), bir iletişim olmanın ötesinde bir modern pazarlama yöntemi olup tüketicileri salt ikna etme ya da onlara satış yapma yerine, hizmet kullanıcıların işletmelerin ve bu işletmeler tarafından üretilen hizmet hakkında bilgi transferini sağlayarak tüketicilerin hizmet arama davranışlarına ilişkin kararlarını şekillendirmektedir (Gombeski vd., 2015: 289). Dolayısıyla hizmet kullanıcıları arasında sunulan mal ve hizmetlere ilişkin bilgi transferi, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilediği varsayımı dikkate alınarak, sağlık kurumları ve diğer üretim ve hizmet işletmeleri yeni pazarlama araçlarıyla bunu fırsata dönüştürebilirler.

Bu araştırmada, AAİ yaklaşımının tüketicilerin sağlık hizmetlerini satın alması ve hizmet kullanımını arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Araştırmada AAİ ve hizmet kullanımına yönelik literatür ortaya konularak araştırmanın tasarımı, bulguları, tartışma ile sonuç ve önerilerle sonlandırılmıştır.

1. AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM VE AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA

AAİ, sağlık hizmetleri üretimi karar süreçlerinde tüketicilerin katılımını yansıtan stratejik bir yaklaşımdır. Sağlık hizmetlerinin pahalı olması, ekonomik ve yaşam kalitesi üzerinde belirgin etkisinin olması gibi nedenler hizmetin kullanımını etkileyen tüm ilgili faktörlerin derinlemesine anlaşılmasını gerekli kılmaktadır (Martin, 2017: 36). Etkin bir iletişim olan ağızdan ağıza pazarlama (word-of-mouth marketing), hizmeti kullan bireyler arasında hizmetin niteliği, kurumsal yaklaşım, personel davranışları ve benzeri yeterlilikler hakkında düşünce, fikir, ürün, marka ve diğer hizmetlere yönelik bilgi edinme süreçlerinden oluşmaktadır (Lam ve Mizerski, 2005: 217). AAİ, sağlık hizmetleri üretimiyle ilgili düşük maliyetli ve güvenilir bir yöntem olarak algılanması, hizmet kullanıcıları arasında bilginin yayılması ve sağlık arama davranışlarının şekillenmesinde belirgin rol oynamaktadır (Mizerski, 1982).

Arndt (1967) AAİ'yi ticari kaygılar taşımayan, alıcı ve kaynak arasında ürün ya da hizmete ilişkin yüz yüze gerçekleştirilen iletişim biçimi şeklinde tanımlayan ilk araştırmacılarıdır. Arndt'in tanımından yola çıkarak AAİ yaklaşımı, bireyler arasında geliştirilen enformel etkileşimler sonucu tüketicilerin hizmet kullanımına ilişkin tutum ve davranış değişikliği şeklinde tanımlanabilir. AAİ kapsamında yapılmış çalışmaların yaklaşık %19'unun ticari kaygılardan arındırılmış özelliklere sahip olduğunu ele alarak AAİ, kurumsal etkilerden arınık özel taraflar arasında gerçekleşen eylemler dizisi şeklinde tanımlanmıştır. AAİ ile ilgili çalışmaların derlendiği araştırmada incelenen çalışmaların yaklaşık %21'inde AAİ'nin kullanıcılar arası enformel ilişkilerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu çalışmaların yaklaşık %40'ı AAİ satın alma sonrası davranışlar bütünü olarak tanımlamışlardır (Martin, 2017: 37). Dolayısıyla biçimsen olmayan bir iletişim modeli ağızdan ağıza pazarlamanın temel mottosunu oluşturarak (Türker, 2014: 154) kullanıcıların somut tüketim deneyimlerine ve bunun sonucu ortaya çıkan memnuniyet düzeyine odaklanmaktadır. Ancak kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörler AAİ yaklaşımını somut ortamdan çıkararak sanal ortama taşıyacak kadar etki alanını genişletmiştir.

AAİ, aslında tüketiciden tüketiciye doğru bir iletişim mekanizması olup sağlık hizmetlerini alan kullanıcıların sağlık hizmet sunucuları hakkında izlenimlerinin diğer kullanıcılara aktarılması sürecinden oluşmaktadır. Kitle iletişim araçları, basın-yayın araçları, sosyal medya araçları, arkadaşlık grupları, aile ve iş arkadaşlıkları gibi referans grupları AAİ'nin temel taşıyıcılarıdır. Ağızdan ağıza pazarlama, iletişim tekniklerini kullanarak daha çok yeni hizmet kullanıcılarına hizmeti sunan kurumlar ve hizmetlerine ilişkin farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir (Gombeski vd., 2015: 290). Hizmet kullanımı hakkında deneyimleri olan kullanıcılar AAİ olgusuyla bilgi aktarımını gerçekleştirirler (Martin, 2017: 36). Burada önemli olan AAİ ajanlarını iyi tespit ederek bunları tüketicilerin hizmet kullanımına dönüştürecek pazarlama araçlarını geliştirmektir. Aslında tam da bu noktada ağızdan ağıza pazarlama yaklaşımı hayata geçirilebilir. Böylece hizmet sunucuları, daha az maliyetlere katlanarak satışa yönelik yeni ilişkiler kurabilirler (Sernovitz, 2012). AAİ, hizmet kullanıcılarının sağlanan sağlık hizmetlerini satın alma davranışlarını etkileyen enformel, ticari kaygılardan arınık, tüketicilerin hizmeti satın alma sonrası davranışları ile bilgi değişiminin bir fonksiyonu olup hizmet kullanımını önemli derecede etkilemektedir (Martin, 2017: 40).

Ağızdan ağıza pazarlama, tüketiciler tarafından ürün ve hizmetlere ilişkin bir takım pazarlama tekniklerini kapsamaktadır. Bu pazarlama teknikleri aslında ağızdan ağıza pazarlamanın dikkate değer ve geniş bilgi kaynaklarından oluştuğunu göstermektedir. Ağızdan Ağıza Pazarlama Birliği (WOMMA) ağızdan ağıza pazarlamanın sık kullanılan türlerini şöyle sıralamıştır (WOMMA, 2007),

- *Vızıltı Pazarlama*: Hizmet kullanıcılarının ve medyanın dikkatini hedef mal ve hizmetlere çevrilerek hizmet sunucu hakkında eğlenceli, sürükleyici ve haber değeri taşıyan noktalar vurgulanmaktadır.
- *Viral Pazarlama*: Elektronik ve e-posta yoluyla hizmet sunuculara yönelik haberlerin katlanarak artması ve geniş sosyal gruplara yayılması hedeflenmektedir.
- *Toplumsal Pazarlama*: Hizmet sunucularının marka tanıtımlarını paylaşma olasılığı bulunan kullanıcı grupları benzeri niş yapılanmaları destekleyecek araç-gereç, içerik ve bilgi paylaşımları yapmak.
- *Esastan Pazarlama*: Hizmet sunucularının üretmiş oldukları hizmetleri gönüllü kişiler tarafından tanıtımına yönelik örgütlenme ve motive etme süreçlerinden oluşmaktadır.

- *Evanjelist Pazarlama:* Hizmetlerin sunumunu hizmet sağlayıcılar adına aktif bir şekilde yayma ve liderlik rolünü üstlenen kişilerin teşvik edilmesidir.
- *Ürün Tohumlama:* Mal ve hizmetlerin doğru zamanda ve doğru kişilere yönlendirilmesi, etkili kişilerle bilgi paylaşımının gerçekleştirilmesi sürecidir.
- *Etkileyici Unsurlar Pazarlaması:* Hizmet tanıtımlarını yaparak başkalarının fikirlerini etkileyecek düşünce, fikir ve kişilerin belirlenmesidir.
- *Dava Destekli Pazarlama:* Kurumsal hizmetlere ve hedeflere tüketici bağlılığını artıracak sosyal konulara önem vermek.
- *Konuşmalı Pazarlama:* Mal ve hizmetlerin ağızdan ağıza yayılmasını sağlayacak ilginç ve eğlenceli reklamlar, e-postalar, dikkat çeken ifadeler kullanmak.
- *Marka Blogları:* Sosyal medyalarda açık, şeffaf ve güvenilir bloglar oluşturarak tüketici algısını etkileyen değerleri paylaşmak.
- *Referanslı Pazarlama:* Hizmeti kullanan ve bu hizmetten memnun olan tüketicilerin deneyimlerini, diğer arkadaşlarına ve sosyal çevrelerine tavsiye etmelerini sağlayacak araçlar geliştirmek.

2. AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİMİN SAĞLIK HİZMETLERİ KULLANIMINA ETKİSİ

Sağlık hizmetleri kullanımı, tüketicilerin satın alma kararlarının bir fonksiyonudur. Tüketicilerin hizmeti satın alma kararları sürecinde bilgi edinmenin temelinde algılanan risk ve belirsizliğin azaltılması yatmaktadır (Bronner ve Hoog, 2011). AAİ'nin tüketicilerin hizmeti satın alma ve kullanma üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıyla bu alanda çalışmalar hız kazanmıştır. Artan hizmet referanslarının yoğunluğuna karşın AAİ yöntemleri, tüketicilerin nitelikli hizmetlere ilişkin algılanan riski azaltmak için davranış değişikliği eğilimine neden olmaktadır (Marangoz, 2007).

Sağlık hizmetlerinin teknik kalitesinin hizmet kullanıcıları tarafından değerlendirilememesi ve soyutluk varsayımlarının yüksek olması gibi nedenler, hizmetlerin beklentileri karşılayıp karşılayamaması ve sunulan hizmetlerin değerlendirilmesinde diğer kullanıcıların hizmete ilişkin düşünce, fikir ve izlenimlerine eğilim artmaktadır (Zeithaml, 1981). Sağlık hizmetleri, teknik kalitenin yüksek olduğu bir hizmet sektörüdür. Dolayısıyla hizmet kullanıcıları, sunulan hizmetin niteliği hakkında çoğu zaman yeteri kadar bilgi ve tekniğe sahip değillerdir. Bu gerçeklik kullanıcıları, daha önce hizmetlerden yararlanan ya da başka kurumdan hizmet alanların tavsiyelerine olan eğilimlerini artırmaktadır. Hizmet kullanıcıları tavsiye alarak gördükleri doktoru ya da sağlık kurumunu değerlendirirken genelde AAİ yoluyla edindikleri bilgilere güvendikleri de görülmüştür (Kelley ve Schwartz, 2005; Henthorne vd., 2009). Sağlık hizmetleri kalitesi, tüketicilerin hizmete yönelik algılarını etkileyerek de

AAİ'ye neden olmaktadır. Örneğin, algılanan kalite ile beklenen hizmet kalitesi farkı, AAİ üzerinde olumlu ya da olumsuz sonuçlar üretmektedir. Hizmetin tüketicilerin beklentilerini karşılamaması ve olumsuz hizmet algılaması gibi durumlar olumsuz AAİ neden olmaktadır (Kelley ve Schwartz, 2005).

Martin (2017), AAİ'nin hizmet kullanıcıların sağlık hizmetleri tüketimini etkilediğini belirterek ağızdan ağıza pazarlama yaklaşımı yoluyla elde edilen bilgilerin kurumsal karar alma süreçlerine entegre edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Nitekim AAİ'nin tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki belirgin etkisi kanıtlanmış ve birçok araştırma tarafından da desteklenmiştir. Bu çalışmalardan biri Ferguson vd., (2006)'nin yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada hastaneye ilk kez başvuran hastaların %34'ünün sağlık uzmanlarının, %13'ünün akraba ve arkadaşlarının, %49'unun ise eski hastaların tavsiyeleriyle sağlık kurumlarına başvurdukları ifade edilmiştir. Diğer faktörler ise sırasıyla bilimsel çalışmalar ve web siteleri olmuştur. AAİ önemini ortaya koyan çalışmalardan biri de Ekiyor ve Atilla (2014) tarafından Türkiye'de ağız ve diş sağlığı merkezine yapılan bir çalışmadır. Bu çalışmada katılımcıların yaklaşık %72'si sağlık kurumuna başvurularında tavsiyelerin belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar sırasıyla arkadaş gruplarından (%47,3), bir sağlık kurumunda çalışanlardan (%47), akrabalarından (%32,5) ve ailelerinden (%26,5) bilgi aldıklarını ifade etmişlerdir. Başka bir çalışmada özellikle sağlık turizmi kapsamında AAİ'nin önemi vurgulanmıştır. Örneğin Malezya'ya gelen medikal turistlerin büyük bir çoğunluğu arkadaş (%44,5), aile üyeleri (%37,7) ve doktor (%24,5) tavsiye ile geldiklerini ifade etmişlerdir (Yeoh vd., 2013). Yapılan başka bir çalışmada katılımcıların yaklaşık %95'inin memnun olduğu ürün ve hizmeti yakın çevrelerine tavsiye ettiğini belirterek (Baydaş ve Yaşar, 2019: 154) AAİ yaklaşımının hizmetlerin satın alınması ve tüketici davranışları üzerindeki potansiyel etkilerini destekler niteliktedir

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu çalışmada AAİ'nin bireylerin satın alma niyeti ve sağlık hizmetleri kullanımını belirlemek adına Gürcü (2018) tarafından yapılandırılmış anket kullanılmıştır. Gürcü, tez çalışmasında anketi Türkiye'de bir il genelinde uygulamıştır. Bu çalışmada anket, Bingöl Üniversitesi İş Sağlığı ve Güvenliği öğrencilerine ve akademik personeline 01.06.2020-30.06.2020 tarihleri arasında online (survey) yapılarak Gürcü'nün çalışmasından farklı olarak eğitim düzeyi

yüksek bireylere uygulanmıştır. Ankete toplam 312 kişiye yanıt vermiştir. Ancak tutarsız cevap veren 14 kişi anketten çıkarılarak değerlendirme dışı tutulmuştur. Geriye kalan 298 katılımcıdan oluşan anket sorularına verilen cevaplar değerlendirilmiştir. Bireylerin AAİ ile sağlık hizmetlerinde yürütülen hizmetin işleyişi, kalitesi, müşteri memnuniyeti, ihtiyaçlara cevap vermesi vb. hususlar değerlendirilmiştir. Orijinal haliyle 19 madde ve 5 alt boyuttan oluşan yapılandırılmış anket, doğrulayıcı faktör kullanımı sonucu 3 alt boyuta (Kurumsal Bilgi Faktörü/k, Bilgi Kaynakları Faktörü/m, Hizmet Algısı Faktörü/n) indirgenmiştir. Ankette kullanılan maddeler ve adlandırıldıkları değişkenler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Döndürülmüş Faktör Matrisinde Faktörler ve Faktör Yüklerinin Dağılımı

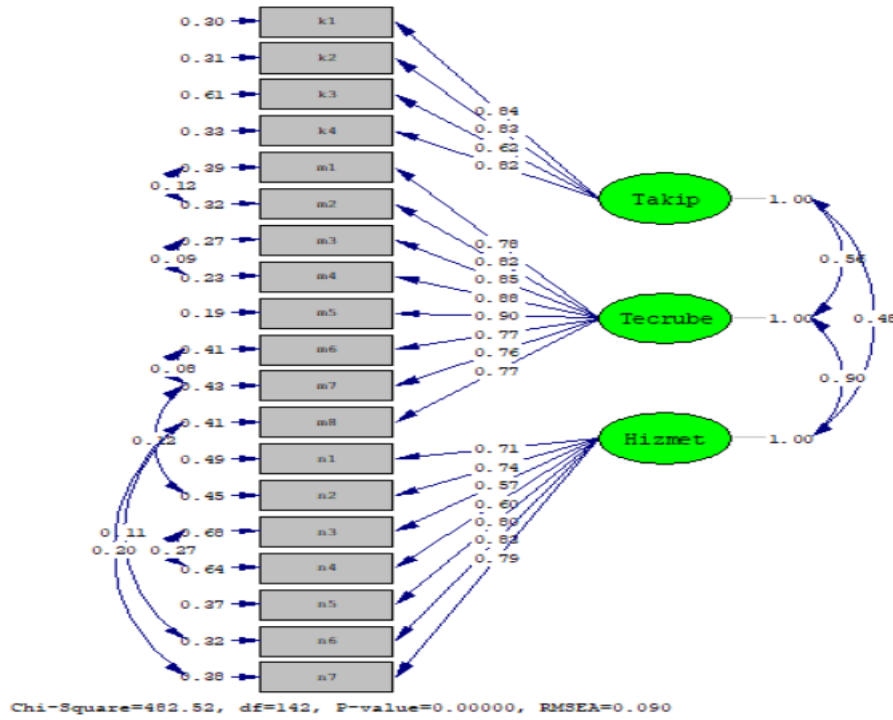
Anket Maddeleri	Faktör bileşenleri		
	1	2	3
m4 Bilgi gönderen kişinin eğitilmiş olması	0.874	0.239	0.163
m3 Mesaj gönderen kişinin konu ile ilgili uzmanlığı	0.863	0.248	0.139
m2 Mesaj gönderen kişinin yetkin olması	0.837	0.212	0.184
m5 Bilgi gönderen kişinin tecrübeli olması	0.793	0.343	0.250
m1 Ağızdan Ağıza İletişimle mesaj gönderen kişinin bilgili olması	0.753	0.259	0.215
m8 Elde ettiğim bilgi sağlık kurumu seçimim üzerinde kesinlikle etkilidir	0.591	0.491	0.259
m7 Sağlık Kurumu tercihimde zamandan tasarruf edeceğim	0.590	0.398	0.360
m6 Tercih ettiğim sağlık kurumundan tekrar gidişimde de aynı kalitede hizmet alacağım	0.576	0.386	0.400
n4 Sağlıkla ilgili olarak Ağızdan Ağıza İletişim sürecinde bulunduğum kişi ile günlük hayatımda da iletişim ve yardımlaşma halindeyim	0.142	0.789	0.100
n3 Sağlıkla ilgili olarak Ağızdan Ağıza İletişim sürecinde faydalandığım kişiye sınırlarımı paylaşacak kadar güvenirim	0.207	0.752	-0.021
n5 Elde ettiğim bilgi sağlık hizmeti almamı sağlayacak sağlık kurumu seçimi niyetim üzerinde etkilidir	0.473	0.657	0.153
n6 Elde ettiğim bilginin gelecekte aynı sağlık kurumunu seçimim üzerinde etkili olacak	0.467	0.641	0.235
n7 Elde ettiğim bilgi daha önce hizmet aldığım sağlık kurumunu değiştirme niyetim üzerinde etkilidir	0.524	0.603	0.141
n1 Elde ettiğim bilginin sağlık hizmetinin finansal riskini azaltacak	0.510	0.544	0.160
n2 Sağlık Kurumu ile ilgili ağızdan ağıza iletişim süreci ve göndericisine duyduğum güvenli sağlık kurumu tercihimde kaygı düzeyimi azaltır	0.422	0.540	0.392
k1 Sağlık hizmetinden yararlandığım kurum hakkında bilgili	0.228	0.029	0.846
k4 Sağlık hizmetinden yararlandığım kurum hakkında acemi değil	0.240	0.072	0.833
k2 Sağlık hizmetinden yararlandığım kurum hakkında deneyimli	0.230	0.050	0.826
k3 Sağlık hizmetinden yararlandığım kurum hakkındaki haber takibi	0.035	0.356	0.694

Bu çalışmada Tablo 1’de açıklanan 3 faktör içerdiği maddelere göre aşağıdaki gibi adlandırılmıştır.

- Kurumsal Bilgi Faktörü: Kişilerin sağlık hizmetleri kurumu hakkında bilgi sahibi olması, kurum hakkında acemi olmayıp deneyimleriyle takip etmesidir. Bu faktörler Tablo 1’e göre k1-k4 arası değişkenlerden oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde “Takip” faktörü olarak yer almıştır (Şekil 1).
- Bilgi Kaynakları Faktörü: AAİ hakkında bilgi ve mesaj gönderenlerin eğitilmiş, bilgili, tecrübeli ve uzman olmalarıyla ilişkilidir. Bu faktör m1-m8 arası değişkenlerden oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde “Tecrübe” faktörü olarak modellenmiştir (Şekil 1).
- Hizmet Algısı Faktörü: Kişilerin sağlık hizmetleri konusundaki düşünce, öneri ve beklentilerine yöneliktir. Bu faktör n1-n7 arası değişkenlerden oluşmaktadır ve doğrulayıcı faktör analizinde “Hizmet” faktörü şekilde yer almıştır (Şekil 1).

Araştırmadaki anketin geçerliliğini saptamak için açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda KMO ölçüsü 0.936 olarak hesaplanmıştır. KMO değerinin 0.90 ve üzeri olması Faktör analizi yönteminin mükemmel olduğunu gösterir. Ayrıca Bartlett’s küresellik testinde Approx. $\chi^2 = 4510.35$ ve $p < 0.001$ olduğundan gerekli varsayımlar sağlanmıştır. Bu nedenle açımlayıcı faktör analizi uygulaması (AFA) için örneklem mevcudu yeterli olmuştur. Araştırmada bulunan 19 değişkenden hepsinin eş varyans (communitates) değeri 0.50’nin üstünde (0.582-0.848 arasında) olduğundan iki ölçeğin açıklanan varyansı yeterli olmuştur. AFA uygulamasında 19 değişken 3 faktörle açıklanabilmiştir. Çalışmada birinci (Bilgi Kaynakları), ikinci (Hizmet Algısı) ve üçüncü (Kurumsal Bilgi) faktörlerin açıklanan varyansı sırasıyla %52.585, %10.669 ve %6.406 olarak bulunmuştur. Önemli üç faktör toplam varyansın %69.661’ini açıklamaktadır. Toplam açıklanan varyans için 0.50 değeri iyi bir orandır (Grewal ve ark., 2003). Sosyal araştırmalar için bu oran yeterli bulunmaktadır.

Şekil 1. Modifikasyonun Sonrası Elde Edilen DFA Diyagramı

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulamasında Kurumsal Bilgi, Bilgi Kaynakları ve Hizmet Algısı faktörleri gizil (latent) değişkenler olarak kullanılmıştır (Şekil 1). Yeni çalışma grubunu oluşturan 298 kişilik verilere DFA uygulanmıştır. AFA sonucunda 3 boyutta toplanan ölçek DFA değerlendirilmesiyle boyutların yapısındaki gizil değişkenler ile bu gizil değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler test edilmiştir.

Faktörler belirlendikten sonra anketin güvenilirliği ölçülmüştür. Cronbach Alpha katsayıları kullanarak her bir faktörün ve tüm maddelerin genel güvenilirlik katsayıları Tablo 2’de verilmiştir. Yapılandırılmış anket, 19 maddeden oluşmakta olup güvenilirliğini hesaplamak için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca anketin oluşturan faktörler için de ayrı ayrı Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Anketin ve Faktörlerin Cronbach Alpha Katsayıları

Anket	Madde sayısı	Cronbach Alpha Katsayıları
Kurumsal Bilgi Boyutu	4	0.858
Bilgi Kaynakları Boyutu	8	0.942
Hizmet Algısı Boyutu	7	0.891
Tüm anket	19	0.947

Güvenirlilik, bir ölçüm sürecinde ölçüm işleminin tekrarlanabilir olması ya da tekrarlardaki tutarlılıktır. Güvenirlilik bir test için önemlidir. Çünkü test sonucunda elde edilen skorlar katılımcıların gerçek performansının bir göstergesidir. Ölçeğin güvenirliliğinin düşük çıkması için ölçeğin herkes tarafından aynı anlamı verecek şekilde tasarlanmış ifadelerden oluşturulması beklenir (Alpar, 2014). Bir ölçeğin Alpha katsayısı aşağıdaki gibi nitelendirilmektedir (Alpar, 2014):

0,80-0,100: Geliştirilen ölçek yüksek güvenilirliğe sahiptir.

0,60-0,79: Geliştirilen test oldukça güvenilirdir.

0,40-,0,59: Geliştirilen testin güvenirliliği düşüktür.

0,00-0,39: Geliştirilen test güvenilir değildir.

Tablo 2 incelendiğinde anketin tamamının 0.947 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu görülmektedir. “Kurumsal Bilgi” alt boyutunun 0.858 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu, “Bilgi Kaynakları” alt boyutunun 0.942 ve “Hizmet Algısı” alt boyutunun ise 0.891 Cronbach Alpha katsayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Böylece anketin tümünün ve anketi oluşturan alt faktörlerin Cronbach Alpha katsayılarının yeterli düzeylerde olduğu görülmektedir.

Etik Kurul İzni

Araştırmaya ilişkin etik kurul izni, 13/07/2020 tarih ve 92342550/044/ sayı numarasıyla Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu’ndan alınmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarının sağlıklı yorumlanabilmesi için, araştırma verilerine dair bilgiler aşağıda sunulmuştur. Araştırmada katılımcılara ait cinsiyet, yaş, medeni durum, tercih edilen sağlık kuruluşları, eğitim düzeyi, aylık gelir durumları, sağlık kurumları türü tercihi ve sağlık hizmetinde ağızdan ağıza yapılan tavsiyelere ait frekans dağılımı ve yüzdesi Tablo 3’te verilmiştir.

Araştırmaya Katılan Bireylerin Demografik Özelliklerine ve Ağızdan Ağıza İletişim Kullanımına İlişkin Bilgiler

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Kadın	96	32.2
Erkek	202	67.8
Toplam	298	100,0
Yaş		
18-24 arası	157	52.7
25-34 arası	111	37.2
35-44 arası	27	9.1
45 ve üzeri	3	1.0
Toplam	298	100,0
Medeni durumu		
Evli	84	28.2
Lisans	214	71.8
Toplam	298	100,0
Aylık gelir		
1300 TL ve altı	56	18.8
1301-2000 TL	26	8.7
2001-3000 TL	58	19.5
3001-4000 TL	33	11.1
4001-5000 TL	51	17.1
5001-10000 TL	60	20.1
10000 TL üstü	14	4.7
Toplam	298	100,0
Eğitim düzeyi		
İlköğretim-ortaöğretim	32	10.8
Önlisans-Lisans	204	68.5
Lisansüstü	62	20.8
Toplam	298	100,0
Tercih edilen sağlık kuruluşu		
Devlet hastanesi	221	74.2
Üniversite hastanesi	29	9.7
Özel hastane	42	14.1
Diğer	6	2.0
Toplam	298	100,0
Sağlık hizmetinde ağızdan ağıza yapılan tavsiyeler		
Yüz yüze	203	68.1
Telefon	58	19.5
Online	26	8.7
Diğerleri	11	3.7
Toplam	298	100,0

Tablo 3'te görüldüğü gibi araştırmaya katılanların %67.8'i erkek, %32.2'si kadınlar olmuştur. Ankete cevap verenlerin çoğunluğunu 18-24 yaş arası bireyler (%52.7) oluşturmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek olan katılımcılarda en fazla önlisans-lisans mezunu (204 kişi, %68.5) bulunmaktadır. Bireylerin en fazla aylık gelir grupları sırasıyla %20.1 ile 5001-10000 TL, %19.5 ile 2001-3000 TL ve %18.8 ile 1300 TL ve altı gelire sahip olanlardır. Araştırmaya

katılanların %74,2'si devlet hastanelerini tercih etmiştir. Sağlık hizmetlerinde ağızdan ağıza yapılan tavsiyelerde katılımcıların %68,1 ile ilk sırada yüz yüze tekniğini kullandığı belirlenmiştir. Bir sağlık hizmetini ihtiyaç duymaları halinde katılımcıların %74,2 ile devlet hastanelerini tercih ettiklerini belirtmişler. Devlet hastanelerini takiben %14,1 ile özel hastaneler olmuştur. AAİ ile katılımcıların hizmet kullanımı ve sağlık hizmetlerini satın alma davranışlarının ölçüldüğü bu çalışmada kullanıcıların en çok devlet hastanelerini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Gürcü (2018) yaptığı benzer çalışmada, katılımcıların büyük çoğunluğunun devlet hastanelerini tercih ettiğini göstererek bu araştırmayla paralel sonuçları tespit etmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Kişilerin Tavsiye Aldıkları Kanal Türü

Ağızdan Ağıza İletişim Kanalları	n	%	Öncelik sırası
Yüz yüze	203	68,1	1
Telefon	58	19,5	2
Online	26	8,7	3
Diğer	11	3,7	4
Toplam	298	100,0	

Araştırmaya katılanların bir sağlık hizmetine ihtiyaç duyduklarında AAİ kanallarından hangisini tercih ettikleri Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre katılımcılar en yüksek %68,1 ile yüz yüze görüşme yöntemini tercih ettiklerini belirtmişler. Yüz yüze iletişim yöntemini takiben %19,5 ile telefon seçeneği olmuştur. Gürcü (2018) nün çalışmasında katılımcıların en yüksek %68,1 ile yüz yüze görüşme yöntemini tercih ettiğini belirtmiştir. Benzer sıralama Gürcü'nün yapmış olduğu çalışmada gözlemlenmiştir.

Tablo 5. Sağlık Hizmetleri Tercihinde Bilgi Kaynaklarının Etkinliğinin Dağılımı

İletişim Araçları	Öncelik Derecesi			Ağırlık		Öncelik Sırası
	1	2	3	Toplam	%	
İnternet	79	58	72	425	22,9	1
Referanslar	93	41	40	401	21,6	2
TV-Reklam	67	30	33	361	19,5	3
Sosyal Ağlar	19	77	69	280	15,1	4
Yazılı Medya	23	38	57	198	10,7	5
Radyo	17	55	27	188	10,2	6
Toplam				1853		

¹Toplam ağırlık= "1. derece frekansı x3+2. derece frekansı x2+ 3. derece frekansı x1" şeklinde hesaplanmıştır.

Araştırmaya katılanlardan sağlık hizmetleri tercihleri ile ilgili bilgi kanalları sorulduğunda katılımcıların %22,9'u internet kaynaklarına, %21,6'sı referans gruplara, %19,5'i TV-Reklam

yollarına, %15,1'i sosyal ağlara, %10,7'si yazılı medya ve %10,2'si de radyo gibi kaynaklara başvurduklarını belirtmişler (Tablo 5). Buradan çıkarılacak sonuç, kişisel bilgi kaynakları, internet ve reklam gibi bilgi kaynakları sağlık hizmetleri kullanımını yüksek derecede etkilemektedir. Sağlık hizmetleri tercihinde bilgi kaynaklarının etkinliğinin değerlendirmesinde Gürcü (2018) çalışmasında ilk sırada referans grupları tespit ederken bizim çalışmamızda internet kaynakları ilk sırada yer almıştır.

Tablo 6. Sağlık Hizmeti Seçiminde Satın Alma Kararını Etkileyen Kaynakların Belirlenmesi

Kaynaklar	Öncelik Derecesi			Ağırlık		Öncelik Sırası
	1	2	3	Toplam	%	
Sağlık Çalışanları	100	48	41	437	24,4	1
Kendi Fikrim	78	53	39	379	21,1	2
Hizmet Tecrübesi Olanlar	58	74	45	367	20,4	3
Aile	37	72	56	311	17,4	4
Akrabalar	14	27	63	159	8,9	5
Arkadaşlar	11	25	57	140	7,8	6
Toplam				1793		

¹Toplam ağırlık= “1. derece frekansı x3+2. derece frekansı x2+ 3. derece frekansı x1” şeklinde hesaplanmıştır.¹

Katılımcıların sağlık hizmeti seçiminde bulunurken satın alma kararını etkileyen kaynakların öncelik sıralaması incelendiğinde ilk sırada %24,4 ile sağlık çalışanları, %21,1 ile bireylerin kendi fikirleri ve %20,4 ile daha önce hizmeti satın alınlar olmuştur. Katılımcıların sağlık hizmeti seçiminde bulunurken satın alma kararını etkileyen son başvurdukları kaynakların ise %7,8 ile arkadaş grupları, %8,9 ile akrabalar olmuştur. Gürcü (2018) çalışmasında sağlık hizmeti seçiminde satın alma kararını etkileyen kaynakların belirlenmesinde ilk sırada sağlık çalışmasında yer vererek bizim çalışmamızla benzer sonuçları test etmiştir. Ancak bu araştırmada ikinci sırada “kendi fikrim” yer alırken Gürcü'nün çalışmasında ikinci sırada “hizmet tecrübesi olanlar” kaynağı gösterilmiştir.

5. Ağızdan Ağıza İletişim ile Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları

Katılımcıların AAİ alt boyutlarına ilişkin algı düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir düzeyine göre analizi bu başlıkta tartışılmıştır. SPSS Versiyon 22

¹ Araştırmada tüketicilerin sağlık hizmeti seçiminde başvurdukları satın alma kararını etkileyen kaynakların öncelik sıralaması araştırılmıştır. Bu amaçla önceden belirlenen olası kaynakların öncelik sırasına göre sıralandırılması istenmiştir. Bu sıralama ile ilgili hesaplamada ağırlıklandırılmış ortalamadan faydalanılmıştır. Matematiksel gösterimi ilgili tabloların altında belirtilmiştir (Tablo5-6).

kullanılarak yapılan homojenlik testinde ölçek tüm boyutları bakımından $p<0.05$ varsayımları yerine getirildiğinden (homojenlik bulunmamaktadır) non-parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Cinsiyet ve medeni duruma göre tüm değişkenlere ait bilgiler Mann-Whitney U testi ile; yaş, aylık gelir ve eğitim düzeyine göre elde edilen bilgiler Kruskal-Wallis testi ile değerlendirilmiştir

Tablo 7. Araştırma Grubunun Cinsiyete ve Medeni Duruma Göre Anket Alt Boyutlarına Ait Tutumlarının Analizi

Anket Alt Boyutları	Cinsiyet	n	Medyan	Min	Max	Mann Whintey U	Z	p	Anlamlılık
Kurumsal Bilgi	Kadın	96	5.0	1.5	7.0	7673.5	-2.915	0.004	**
	Erkek	202	4.5	1.5	7.0				
Bilgi Kaynakları	Kadın	96	4.6	1.5	6.9	8681.5	-1.46	0.144	-
	Erkek	202	4.3	1.0	7.0				
Hizmet Algısı	Kadın	96	4.4	1.3	6.4	8670.5	-1.477	0.14	-
	Erkek	202	1.3	1.0	7.0				
Kurumsal Bilgi	Evli	84	5.3	1.5	7.0	6274.5	-4.062	0.001	***
	Bekâr	214	4.5	1.5	7.0				
Bilgi Kaynakları	Evli	84	4.9	1.0	7.0	7943	-1.562	0.118	-
	Bekâr	214	4.5	1.5	7.0				
Hizmet Algısı	Evli	84	4.4	1.0	7.0	8131.5	-1.281	0.200	-
	Bekâr	214	4.2	1.0	7.0				

** ($p<0.01$); *** ($p<0.001$)

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre anket alt faktörlerinden olan Kurumsal Bilgi boyutuna ilişkin tutumları puan değerleri analiz edildiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.004$; MWU: 7673.5). Kadınların puan ortancaları erkeklerin puan ortancalarından daha yüksek bulunmuştur (Tablo 7). Bu durum kadınların erkeklere göre hizmet kullanma, hizmetlere ilişkin daha deneyimli oldukları ve hizmet aldıkları kurum hakkında daha yüksek bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Medeni durum açısından bakıldığında, sadece Kurumsal Bilgi boyutunda evli olanların olmayanlara göre puan ortancaları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.001$; MWU: 6274.5). Bu sonuç, evli olanlar bekârlara göre sağlık hizmetlerini satın alma davranışlarında daha dikkatli ve seçici olduklarını göstermektedir. Gürcü (2018) nün çalışmasında kadınlara göre erkeklerin AAİ yöntemi yoluyla sağlık hizmetlerine ilişki belirsizlik ve risk durumlarının azalabileceğini belirtmişler. Aynı çalışmada evli olan katılımcılar AAİ hizmet kullanımına yönelik riskleri azaltabileceği ve hizmetlere ilişkin tecrübenin AAİ için önemli olduğunu göstermiştir.

Tablo 8. Araştırma Grubunun Yaş Değişkenine Göre Anket Alt B oyuatlarına Ait Tutumların Analizi

Anket Alt Boyutları	Yaş	n	Medyan	Min	Max	Kruskal-Wallis	p	Anlamlılık
Kurumsal Bilgi	18-24 (1)	157	4.5	1.5	7.0	10.753	0.029*	(1-2)
	25-34 (2)	111	5.0	1.8	7.0			(1-3)
	35-44 (3)	27	5.3	1.5	7.0			
	45 ve üstü (4)	3	5.6	5.3	6.0			
Bilgi Kaynakları	18-24	157	4.3	1.0	7.0	4.252	0.373	-
	25-34	111	4.5	1.0	7.0			
	35-44	27	5.0	1.8	6.4			
	45 ve üstü	3	4.6	4.4	4.9			
Hizmet Algısı	18-24	157	4.2	1.0	7.0	2.568	0.633	-
	25-34	111	4.3	1.0	7.0			
	35-44	27	4.4	2.2	6.4			
	45 ve üstü	3	4.9	4.9	5.0			

* (p<0.05)

Yaş grupları bakımından katılımcıların tutumları ve algıları ölçüldüğünde, katılımcıların yaşı arttıkça sağlık hizmetlerini arama davranışlarının arttığı, hizmet aldıkları kurum hakkında daha deneyimli hale geldikleri ve satın alma kararlarında daha yapıcı kararlar aldıkları çıkarılması yapılabilir (Tablo 8). Bu sonuç aynı zamanda istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur (p<0.02; MWU: 10.753). Diğer boyutlarda istatistiksel olarak herhangi bir fark gözlenmemiştir. Yaş grupları, Gürcü (2018) çalışmasında önemli bir faktör olmuştur. Bu çalışmada yaş arttıkça hizmetlerin satın alınmasının arttığı gözlemlenmiştir.

Tablo 9. Araştırma Grubunun Aylık Gelir Durumuna Göre Anket Alt Boyutlarına Ait Tutumların Analizi

Anket Alt Boyutları	Gelir	n	Medyan	Min	Max	Kruskal-Wallis	p	Anlamlılık
Kurumsal Bilgi	1.300 TL altı (a)	56	4.5	1.8	7.0	18.892	0.004**	(a-e)
	1.301 TL-2.000TL (b)	26	4.3	1.5	7.0			(a-f)
	2.001TL-3.000 TL (c)	58	4.5	1.5	7.0			(c-e)
	3.001 TL-4.000 TL (d)	33	4.0	1.5	7.0			(c-f)
	4.001TL-5.000TL (e)	51	5.0	2.5	7.0			(b-f)
	5.001 TL-10.000TL (f)	60	5.3	1.5	7.0			(d-f)
	10.000 TL üstü (g)	14	5.1	2.5	7.0			
Bilgi Kaynakları	1.300 TL altı	56	3.9	1.0	6.9	15.523	0.017*	(a-e)
	1.301 TL-2.000TL	26	4.6	2.5	7.0			(a-f)
	2.001TL-3.000 TL	58	4.4	1.5	7.0			(a-b)
	3.001 TL-4.000 TL	33	4.1	1.0	6.4			
	4.001TL-5.000TL	51	5.0	2.0	6.9			(d-e)

	5.001 TL-10.000TL	60	4.75	1.0	6.8			(c-e)
	10.000 TL üstü	14	4.6	3.0	6.1			
Hizmet Algısı	1.300 TL altı	56	3.9	1.0	7.0	9.614	0.142	-
	1.301 TL-2.000TL	26	4.4	2.6	7.0			
	2.001TL-3.000 TL	58	4.3	1.3	7.0			
	3.001 TL-4.000 TL	33	4.0	1.0	6.0			
	4.001TL-5.000TL	51	4.7	1.9	6.2			
	5.001 TL-10.000TL	60	4.5	1.0	7.0			
	10.000 TL üstü	14	4.3	2.3	6.4			

* (p<0.05); ** (p<0.01)

Tablo 9’da katılımcıların AAİ ile gelir durumları ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkide katılımcıların gelir durumları arttıkça hizmet arama davranışlarının daha rasyonel olduğu, hizmet aldıkları kurumlarla ilgili bilgi kaynaklarını taradıkları, sağlık okur-yazar düzeylerinin yüksek olduğu ve aldıkları hizmetlerde tecrübeli olduklarını yansıtmaktadır (p<0.004; MWU: 18.892; p<0.017; MWU: 15.523). Gelir durumunda, Gürcü (2018), çalışmasında bizim çalışmamızla benzer sonuçlar tespit etmiştir. Özellikle gelir arttıkça Kurumsal Bilgi boyutunda istatistiksel anlamlılık gözlenmiştir.

Tablo 10. Araştırma Grubunun Öğrenim Durumuna Göre Anket Alt Boyutlarına Ait Tutumların Analizi

Anket alt Boyutları	Eğitim	n	Medyan	Min	Max	Kruskal-Wallis	p	Anlamlılık
Kurumsal Bilgi	İlköğretim-Orta öğretim (x)	32	6.7	3.5	9.3	9.157	0.027*	(x-y)
	Ön lisans-Lisans (y)	204	4.8	1.5	7.0			(x-z)
	Lisansüstü (z)	62	5.0	2.0	7.0			
Bilgi Kaynakları	İlköğretim-Orta öğretim	32	8.0	3.4	11.6	2.675	0.445	-
	Ön lisans-Lisans	204	4.4	1.0	7.0			
	Lisansüstü	62	4.6	1.0	6.9			
Hizmet Algısı	İlköğretim-Orta öğretim	32	7.5	3.4	10.5	1.400	0.705	
	Ön lisans-Lisans	204	4.4	1.0	7.0			
	Lisansüstü	62	4.3	1.0	7.0			

* (p<0.05)

Katılımcıların anket alt boyutları ile öğrenim durumlarını gösteren Tablo 10’da okur-yazarlık düzeyi arttıkça sağlık hizmetlerini arama davranışlarında da istatistiksel anlamlılık gözlemlenmiştir (p<0.027; MWU: 9.157). Bu fark daha çok lisansüstü ve lisans ile ilköğretim ve ortaöğretim düzeylerinde gözlemlenmiştir. Benzer yöntemin ve ölçeğin kullanıldığı çalışmada Gürcü (2018) eğitim durumu ile AAİ unsurları arasında istatistiksel anlamlılık gözlenmemiştir.

Tablo 11. Modifiye Edilmiş Modele Ait Yapısal İlişkiler

Yapısal İlişkiler		
Gözlenen Değişken	Standartlaştırılmış Faktör Yükleri	t Değeri
Kurumsal Bilgi-Bilgi Kaynakları	0.56	12.19
Bilgi Kaynakları-Hizmet Algısı	0.90	56.56
Kurumsal Bilgi-Hizmet Algısı	0.48	9.36

Modele ait yapısal ilişkiler Tablo 11’de sunulmuştur. Araştırma modelinin doğru bir ölçüm modeli olduğu saptandıktan sonra modele ait DFA diyagramında Kurumsal Bilgi, Bilgi Kaynakları ve Hizmet Algısı alt boyutları arasındaki yapısal ilişkiler incelenebilmektedir. DFA ile doğrulanan ölçüm modeline göre Kurumsal Bilgi ile Bilgi Kaynakları boyutu arasındaki korelasyon (0.56), Bilgi Kaynakları ve Hizmet Algısı arasındaki korelasyon (0.90) ve Kurumsal Bilgi ve Hizmet Algısı arasındaki korelasyon (0.48) olarak hesaplanmıştır. En yüksek ilişki Bilgi Kaynakları ve Hizmet Algısı arasında görülmüştür (0.90). Buna göre bireylerin sağlık hizmetlerine ilişkin algıları ve deneyimleri artıkça daha doğru kanallardan hizmet satın aldıkları görülmüştür. Tüm faktörler arasındaki ilişki $p=0.01$ önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık hizmetlerinde risk ve belirsizliklerin yüksek olması hizmetlerin kullanılmasında ve satın alma kararlarında farklı faktörler belirleyici olmaktadır. Özellikle pazarlama araçlarının ve yöntemlerinin kullanılması bu risk ve tehditleri düşürecektir. AAİ yöntemi bireylerin hizmetlere ilişkin algısını yönlendirerek satın alma niyetlerini şekillendirmektedir.

AAİ araçları ile katılımcıların sosyo demografik özelliklerinin ilişkilendirildiği bu çalışmada katılımcıların büyük çoğunluğunun kamu hastanelerini tercih ettiklerini göstermiştir. AAİ ile hizmet kullanımını ilişkisini ortaya koyan çalışmalarda (Gürcü, 2018; Günay, 2014) benzer sonuçlar bulunmuştur. İletişim teknikleri olarak daha yüz yüze yaklaşımın benimsendiği bu çalışmada hizmetleri satın alma kararları üzerinde sağlık çalışanları ve bireylerin kendi deneyimleri belirleyici olmuştur. Bilgi kaynakları olarak ise internet kaynakları ve referans gruplar aktif rol oynamaktadır. Gürcü (2018) nün yapmış olduğu çalışmada bu çalışmayla benzer sonuçlar bulunmuştur. Tengilimoğlu vd., (2004) yaptıkları çalışmada hizmeti kullananların hizmeti kullanmadan önce sağlık personeline, sosyal medya ve arkadaş gruplarından tavsiye aldıklarını belirtmişlerdir.

AAİ ile hizmet seçimi arasındaki ilişkiyi demografik değişkenler bağlamında ortaya koyan çalışmalar farklılık göstermektedir. Bu araştırmada cinsiyet ve medeni durumun sağlık hizmetleri kullanımını AAİ bağlamında farklı bir şekilde ortaya koyarken, yaş artması, eğitim düzeyinde artış ve gelir gruplarında yükselmenin olması durumunda kullanıcıların hizmetlere ilişkin sağlık hizmetleri arama davranışlarının arttığı, daha rasyonel kararlar aldığı ve daha sorgulayıcı bir yaklaşım sundukları gözlemlenmiştir. Gürcü (2018) çalışmasında benzer sonuçlar bulmuştur. Ancak Özgüven (2010) farklı ürün ve hizmet gruplarında AAİ'nin demografik faktörlere göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Uzunal ve Udyacı'nın (2010) çalışmasında hastaların hizmet almayı düşündükleri hastane/doktor seçiminde demografik özelliklerinin ağızdan ağıza pazarlama üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Her ne kadar bireylerin sağlık-okuryazarlığı artsa da hizmet arama sürecinde bireyler çeşitli referanslarla hareket etmektedirler. Buradan hareketle hizmet sunucularının bu gerçeği dikkate alıp bu bağlamda ağızdan ağıza pazarlama yaklaşımını güçlendirmeleri önerilmektedir. Farklı illerde, farklı gruplarda ve farklı zamanlarda AAİ ile hizmet kullanımı ve hizmetleri satın almalarına yönelik çalışmaların gelecekte araştırmacılar tarafından yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Alpar, R (2014). "Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlilik". Ankara: Detay Yayıncılık, 3. Baskı. s: 485.

Arndt, J (1967). "The Role Of Product-Related Conversation The Diffusion Of A New Product", *Journal of Marketing Research*, 4(3), ss. 291-295.

Baydaş A, Yaşar ME (2019). "Marka Özelliklerinin Tüketicilerin Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Görgül Bir Araştırma", *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 4(8), ss. 144-166.

Bronner F, Hoog R (2011). "Vacationers Ans Ewom: Who Posts, And Why, Where, And What?", *Journal of Travel Research*, 50(1),ss. 15-26.

Ekiyor A, Atilla EA (2014). "Word Of Mouth Marketing İn Mouth And Dental Health Centers Towards Consumers", *Journal of Business Research Turk*, 6(3): 6-15.

Ferguson RJ, Paulin M, Leiriao E (2006). Loyalty and positive word-of-mouth: patients and hospital personnel as advocates of a customer-centric health care organization, *Health Marketing Quarterly*, 23(3). 59-77.

Fill C, Jamieson B (2014). “Marketing Communications”, Edinburgh Business School, Heriot-Watt University, United Kingdom.

Gombeski WR, Martin B, Britt J (2015). Marketing-stimulated word-of-mouth: A channel for growing demand, *Health Marketing Quarterly*, 32: 289-296.

Grewal D, Baker J, Levy M, Voss G (2003). The Effects of wait expectations and store atmosphere evaluations on patronage intentions in service-intensive retail stores, *Journal of Retailing* 79: 259-268.

Günay, N (2014). Tüketicilerin Hastane Seçiminde Ağızdan Ağıza İletişimin Etkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gürcü M (2018). Ağızdan Ağıza İletişimin Sağlık Hizmetleri Pazarlamasındaki Önemi ve Tüketicilerin Sağlık Hizmeti Kullanım Tercihi Üzerindeki Etkisi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Kurumları Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Henthorne TL, Salgaonkar P, George BP (2009). External recommendations versus internal satisfaction in health care: A case study in India, *Health Marketing Quarterly*, 26(3): 241-250.

Kelley SW, Schwartz RW (2005). A marketing-oriented perspective on physician selection, *Surgical Innovation*, 12(4): 357-363.

Lam D, Mizerski D (2005). The effects of locus of control on word of mouth communication, *Journal of Marketing Communications*, 11(3): 215-228.

Marangoz M (2007). Ağızdan Ağıza İletişimin Müşterilerin Satın Alma Davranışlarına Etkileri: Cep Telefonu Pazarına Yönelik Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2). 395-412.

Martin S (2017). Word-of-mouth in the health care sector: A literature analysis of the current state of research and future perspectives, *Int Rev Public Nonprofit Mark*, 14: 35-56.

Mizerski RW (1982). An attribution explanation of the disproportionate influence of unfavorable information, *Journal of Consumer Research*, 9(3): 301-310.

Mucuk İ (2001). “Pazarlama İlkeleri”, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Özgüven, N (2010). Ağızdan Ağıza İletişim Kavramı ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkinin Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(544): 103-115.

Sernovitz A (2012). “Fısıltının Gücü”, (Çev. İ. Çetin), Optimist Yayınları, İstanbul.

Uzun, B., Uydacı, M (2010). Sağlık Kurumlarında Ağızdan Ağıza Pazarlama ve Bir Pilot Çalışma, *Öneri*, 9(34): 87-95.

Tengilimoğlu, E., Parıltı, N., Yar, C (2014). Hastane ve hekim Seçiminde Sosyal Medyanın Kullanım Düzeyi: Ankara İli Örneği, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2): 76-96.

Türker GO (2014). Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Ağızdan Ağıza İletişimin Rolü ve AAI'nin Etkinlik Düzeyini Belirleyen Faktörlerin İncelenmesi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32): 151-177.

WOMMA (2007). An Introduction to WOM Marketing with Definitions, (<https://ninedegreesbelowzero.files.wordpress.com/2010/10/word-of-mouth-101.pdf>), Erişim Tarihi: 02.07.2020.

Yeoh E, Othman K, Ahmad H (2013). Understanding medical tourists: Word-of-mouth and viral marketing as potent marketing tools, *Tourism Management*, 34: 196-201.

Zeithaml VA (1981). How Consumer Evaluation Processes Differ Between Goods and Services, James H. Donnelly and William R. George (Eds). “Marketing of Services”, American Marketing Association, pp.186-189.

Yıl / Year:2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 331-350

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.04.2020

Kabul Tarihi: 27.11.2020

TÜRKİYE’DE SAĞLIK HİZMETLERİ ALTYAPI KAYNAKLARININ, HİZMET KULLANIM DÜZEYLERİNİN VE SAĞLIK SONUÇLARININ BÖLGESEL DÜZEYDE KARŞILAŞTIRILMASI

Ahmet KAR¹

Özlem ÖZER²

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sağlık hizmetleri sunumunda gerekli olan kaynakların, bu kaynaklar aracılığıyla sunulmuş olan toplam hizmetin ve faydalanılan sağlık hizmeti neticesinde elde edilen sağlık sonuçlarının bölgeler bazında değerlendirilmesidir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan VIKOR yöntemi kullanılarak bölgelerin seçilen göstergeler açısından görece sıralaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; Doğu Karadeniz ve Ege bölgelerinin sağlık altyapısı açısından ilk iki sırada yer aldığı Doğu Marmara ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin ise son iki sırada yer aldığı görülmektedir. Batı Anadolu, sağlık hizmetlerinin en yoğun tüketildiği bölge olmuştur ve sağlık göstergeleri açısından da en iyi ikinci sırada yer almaktadır. Güney Doğu Anadolu bölgesi sadece sağlık altyapısı açısından değil aynı zamanda sağlık göstergeleri açısından da son sırada yer alırken, sağlık hizmetlerinin kullanım yoğunluğu bakımından onuncu sırada yer almıştır. Sağlık göstergeleri açısından yapılan sıralamada en iyi durumda olan Orta Anadolu bölgesinin sağlık altyapısı açısından yedinci sırada, sağlık hizmetleri kullanım yoğunluğu açısından ise dokuzuncu sırada olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelime: Sağlık hizmetleri, Sağlık göstergeleri, VIKOR yöntemi

Jel Kodları: I10, I18

REGIONAL COMPARISON OF HEALTH SERVICES INFRASTRUCTURE RESOURCES, SERVICE UTILIZATION LEVEL AND HEALTH OUTCOMES IN TURKEY

Abstract

The purpose of this study, the necessary resources in provision of health services in Turkey, the total service that is offered through these resources and obtained in health outcomes as a result of utilization of health services is

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü E-posta: ahmetkar@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3734-497X

²Doç. Dr. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-posta: ozlem.ozer@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7238-5371

evaluated on the basis of regions. By using the VIKOR method, which is one of the multi-criteria decision making methods in the study, regions are sorted in terms of selected indicators. According to the results obtained; it seen while Eastern Black Sea and Aegean regions are in the first two ranks in terms of health infrastructure, Eastern Marmara and South Eastern Anatolia are in the last two ranks. Western Anatolia is the region where health services are consumed most intensively and second best place in terms of health indicators. While the South East Anatolia region is not only in terms of health infrastructure but also in the last place in terms of health indicators, was ranked tenth in terms of the intensity of use of health services. In terms of health indicators, Central Anatolia region which is in the best condition in terms of the order, is determined as seventh place in terms of health infrastructure and ninth place in terms of the intensity of use of health services.

Key Words: Health services, Health indicators, VIKOR method

Jel Codes: I10, I18

1. GİRİŞ

Sağlık, hem birey hem de toplum için önemli bir kavramdır ve öncelikli olarak sunulması gereken bir hizmet türüdür (Ateş, 2011). Sağlık hizmetleri; hastalıkların teşhisi, tedavisi ve rehabilitasyonu yanında, hastalıkların önlenmesi ve toplum ile bireylerin sağlık düzeyinin geliştirilmesi konusunda ilgili faaliyetler bütünüdür. Bir başka ifadeyle sağlık hizmetleri; toplum sağlığının korunması, geliştirilmesi, hastalıkların tedavisi ve rehabilitasyonu amacıyla sağlık kurumları ve profesyonelleri tarafından sunulan hizmetlerdir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010).

Sağlık hizmetleri kullanımı, toplumun sağlık düzeyinin iyileştirilmesine katkı yapan en önemli faktörlerden birisidir. Ayrıca sağlık hizmetleri kullanımı, ülkelerin sağlık sistemlerinin performanslarını değerlendirmede ve sağlık reformlarını yapılandırmada oldukça önemli bir kriterdir (Kılıç ve Çalışkan, 2013). Kavramsal olarak sağlık hizmetleri kullanımı; profesyonel sağlık hizmeti arayışı olarak değerlendirilmektedir ve sağlık sorunlarını önlemek ve tedavi etmek için düzenli olarak sağlık hizmetlerine yönelme süreci şeklinde ifade edilmektedir (Şantaş ve Şantaş, 2018).

Sağlık hizmeti kullanımı, bireylerle sağlık sisteminin bağlantısını ve sağlık hizmetlerine erişimini göstermektedir ve hizmetin kabul edilebilirliğine, maliyetine ve faydasına ilişkin algılardan etkilenmektedir (Şantaş, 2017). Bireylerin ödeme yeteneği dikkate alınmadan sağlık hizmetlerine erişimi bir hak olarak değerlendirilmesine rağmen, yoksul ve kırsal bölgelerde veya küçük şehirlerde yaşayan bireylerin nicelik ve nitelik bakımından toplumun diğer kesimlerine oranla daha düşük düzeyde sağlık hizmeti kullandığını söylemek

mümkündür. Bu durum ise sağlık hizmetine ihtiyaç duyan toplumun farklı kesimlerinin sağlık düzeyleri arasında farklılık oluşmasına neden olmaktadır (Kılıç ve Çalışkan, 2013).

Kaliteli, etkili ve verimli bir sağlık hizmeti sunumunun insan sağlığı üzerinde pozitif yönde etki yaratacağı aşikârdır (Özer ve Sungur, 2019). Ancak sağlık hizmeti kaynaklarının sağlık altyapısına uygun bir şekilde tahsis edilmesi, sağlık politikalarında en karmaşık konulardan birisini teşkil etmektedir (Şantaş ve Şantaş, 2018). Bu yüzden de insanların veya toplumların sağlık ihtiyaçlarını istenen düzeylerde karşılayabilmek adına sağlık hizmetlerinin sunumu konusunda yüksek oranda dikkat ve özen gerekmektedir (Özer ve Sungur, 2019).

Bu çalışmada Türkiye’de sağlık hizmetleri sunumunda gerekli olan kaynakların, bu kaynaklar aracılığıyla sunulmuş olan toplam hizmetin ve faydalanılan sağlık hizmeti neticesinde elde edilen sağlık sonuçlarının istatistiki bölge birimleri bazında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için ise çok kriterli karar verme yöntemlerinden (ÇKKV) birisi olan VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemi kullanılmıştır. Analizler neticesinde bölgeler arasında sağlık altyapı kaynaklarının tahsisatını, sağlık hizmetleri tüketim miktarının bölgeler arası dağılımını ve bu kaynakların kullanımının aracılık ettiği sağlık sonuçlarının bölgesel görünümünü mukayese etmek hedeflenmiştir. Sağlık altyapısının yeterli olduğu ancak hizmet kullanım miktarı açısından görece daha geride olan veya sağlık hizmeti kullanımında üst sıralarda yer alan ancak sağlık göstergeleri açısından daha alt sıralarda olan bölgeleri ortaya koymanın gelecekteki sağlık politikalarında yönlendirici olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca ulusal ve uluslararası literatürde sağlık sektöründe VIKOR yöntemi kullanılarak yapılan çalışmaların oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla elde edilecek sonuçların hem kullanılan yöntemle hem de sağlık hizmetleri sunumuna ilişkin olarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde sağlık hizmeti sunumu ve VIKOR yöntemi hakkında bilgiler verilmiş ve ulusal ve uluslararası literatürde bu yöntemi kullanarak yapılan çalışmalara değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın yöntemi anlatılmış ve üçüncü bölümünde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise sonuç ve önerilere değinilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sağlık Hizmeti Sunumu

Sağlık hizmetlerinin temel amacı; bireylerin ve toplumların hastalıklardan korunması, var olan hastalıkların tanısı, tedavisi ve iyileştirilmesi ile beraber sağlığın geliştirilmesidir (Ulutürk, 2015). Bu doğrultuda da sağlık hizmetleri kendi içerisinde; koruyucu, tedavi edici, rehabilite edici ve sağlığın geliştirilmesi hizmetleri olmak üzere dört başlıkta ele alınabilmektedir (Özer ve Sungur, 2019). Buna göre; koruyucu sağlık hizmetleri, bireylerde herhangi bir hastalık durumu olmadığına ya da bazı hastalıklara karşı önleyici sağlık hizmetleri gerekli olduğunda verilen sağlık bakımını ifade etmektedir (Cigna, 2016). Tedavi edici sağlık hizmetleri; bireylerin bozulan sağlık durumunun yeniden kazandırılması amacıyla en az bir hekim sorumluluğunda herhangi bir sağlık kurumunda (poliklinik, klinik gibi) sunulan sağlık hizmetlerini ifade etmektedir (Tengilimoğlu vd., 2012). Rehabilite edici sağlık hizmetleri ise hastalık veya sakatlık sebebiyle kaybedilen sağlığın tekrardan kazanılması amacıyla sunulan sağlık hizmeti türüdür. Son olarak sağlığın geliştirilmesi hizmetleri, sağlıklı kişilerin mevcut sağlık statüsünü daha da iyileştirmek için sunulan sağlık hizmetlerini ifade eden bir hizmet çeşididir (Özer ve Sungur, 2019).

Sağlıklı yaşam hakkının gerçekleştirilebilmesi için sağlık hizmetlerinin kaliteli ve tüm bireylerin yararlanabileceği bir çerçevede sunulması gerekmektedir (Çelikay ve Gümüş, 2010). Toplumunu oluşturan bireylerin sağlıklı bir şekilde yaşaması, sağlığını kaybeden bireylerin ise tekrar sağlığına kavuşması veya kayıplarının en aza indirilmesi yoluyla, insanların yaşam kalitesine temel olan sağlık donanımlarının mümkün olan en üst seviyede sürdürülmesi sağlık hizmetlerinin toplumsal işlevidir (Ünal, 2013).

Sağlık hizmetlerinin sunum derecesi, hem bireyler hem de toplumlar için istenen sağlık sonuçlarının elde edilmesi noktasında önemli bir etki yaratmaktadır (Teleki vd., 2003). Dolayısıyla toplumun ihtiyaç duyduğu ya da duyacağı farklı türden sağlık hizmeti taleplerini karşılayabilmek amacıyla hizmetlerin sunumu için gerekli olan çok farklı türden kaynakların (insan gücü, makine-teçhizat, bilgi vb. gibi) oluşturulması ve elde edilmesi gerekmektedir (Çelik, 2011). Bu nedenle de bir sağlık hizmetini değerlendirirken; sağlık hizmeti sunumunda etkili olan sağlık kurumu, hastane yatağı, sağlık personeli ve tıbbi cihaz sayısı gibi bazı sağlık göstergelerinin incelenmesi önemlidir (Özer ve Sungur, 2019). Sağlık durumu ve sağlık sistemi performansını il-bölge ve ülke bazında ölçmek ve değerlendirmek amacıyla da

kullanılan sağlık göstergeleri (Aslan ve Uyar, 2016), sağlık hizmeti kullanımını değerlendirmek için yaygınlıkla ele alınmaktadır. Bir ülkenin sahip olduğu sağlık göstergeleri ile o ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında da önemli bilgiler sağlanabilmektedir.

Ülkeler arasında ya da bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasında sağlık hizmetlerine erişim konusunda, hizmetin kesintisiz sunumu veya sağlık sonuçları açısından ciddi farklılıklar görülebilmektedir. Bütüncül bir kalkınma için bu farklılıkların ortadan kaldırılmasının ve eşitliğin sağlanmasının hızlandırıcı bir etki yaratacağı düşünülmektedir. Ülkelerin genel sağlık statüsü; yürütülen sağlık politikalarından, sunulan sağlık hizmetlerine eşit şekilde erişimden, sağlık altyapısını oluşturan tüm kaynaklardan ve sunulan hizmetlerin yaygınlığından doğrudan etkilenebilmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetleri altyapısının, sağlık hizmetleri kullanım düzeyinin ve sağlık göstergelerinin bir arada değerlendirilmesi verimlilik, etkinlik ve eşitlik gibi kavramların ele alınması noktasında son derece önemlidir.

2.2.VIKOR Yöntemi

VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje), çok kriterli kompleks sistemlerin optimizasyonu için geliştirilmiş bir yöntemdir ve bir dizi alternatifi sıralamaya ve seçmeye odaklanarak, çelişkili kriterlere sahip bir problem için karar vericinin nihai karara ulaşmasına yardımcı çözümler sunmaktadır (Ertuğrul ve Özçil, 2014). Birden fazla kriteri baz alarak en iyi alternatifin tercih edilmesi için kullanılan VIKOR yöntemi altı aşamada şu şekilde uygulanmaktadır (Kuzu, 2015);

Alternatif karar birimlerinin oluşturduğu m sayıda satır ve n sayıda sütundan oluşan karar matrisi üzerinden işlemler yürütülmektedir.

$$X_{ij} = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{11} & x_{mn} \end{pmatrix} \quad [1]$$

Adım 1. En İyi ve En Kötü Kriter Değerlerinin Belirlenmesi

Her bir kriter için en iyi f_j^* ve en kötü f_j^- değerleri belirlenir. En iyi ve en kötü değerler, kriterin özelliğine göre belirlenmektedir. Minimum değere sahip olması istenen kriter (zarar veya maliyet gibi) için en iyi değer en küçük skora sahip iken, maksimum olması istenen kriter (fayda veya kazanç gibi) için en iyi değer en yüksek skora sahip olan değer olacaktır.

j. değer için amaç maksimum ise; [2]

$$F_j^* \max x_{ij}$$

$$F_j^- \min x_{ij}$$

j. değer için amaç minimum ise; [3]

$$F_j^* \min x_{ij}$$

$$F_j^- \max x_{ij}$$

Adım 2. Normalize Edilmiş Matrisin Oluşturulması

Lineer normalizasyon işlemi ile elde edilen normalizasyon matrisi (R) aşağıdaki formül kullanılarak elde edilen r_{ij} değerleriyle oluşturulur.

$$r_{ij} = (f_j^* - x_{ij}) / (f_j^* - f_j^-) \quad [4]$$

$$R = \begin{pmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & r_{11} & r_{mn} \end{pmatrix}$$

Adım 3. Normalize Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

w_j kriterlere atfedilen ağırlıklar iken V ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi kriter ve ağırlıkların çarpımı neticesinde elde edilir.

$$v_{ij} = r_{ij} * w$$

$$V = \begin{pmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v & v_{m2} & v_{11} & v_{mn} \end{pmatrix} \quad [5]$$

Adım 4. S_i ve R_i Değerlerinin Hesaplanması

($j=1,2,\dots,n$) için hesaplanan S_i ve R_i değerleri i. alternatif için ortalama ve en kötü grup skorları ifade etmektedir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad [6]$$

Adım 5. Q_i Değerlerinin Hesaplanması

Q_i değerlerinin hesaplanabilmesi için S^* , S^- , R^* ve R^- parametreleri aşağıdaki formüller ile bulunur.

$$S^* = \min S_i \quad [7]$$

$$S^- = \max S_i \quad [8]$$

$$R^* = \min R_i \quad [9]$$

$$R^- = \max R_i \quad [10]$$

Q_i değerlerinin hesaplanmasında kullanılan q parametresi maksimum grup faydasını sağlayan strateji için ağırlığı ifade ederken, $(1-q)$ değeri ise karşıt görüştekilerin minimum pişmanlığının ağırlığını ifade etmektedir.

$$Q_i = \left[q \cdot \frac{S_i - S^*}{S^- - S^*} \right] + \left[(1 - q) \cdot \frac{R_i - R^*}{R^- - R^*} \right] \quad [11]$$

Adım 6. Alternatiflerin Sıralanması ve Koşulların Denetlenmesi

S_i , R_i ve Q_i değerleri küçükten büyüğe sıralanarak alternatifler arasındaki sıralamanın belirlendiği üç sıralama listesi elde edilir. Yapılan sıralamanın doğruluğu minimum Q_i değerlerine sahip alternatifler için aşağıdaki iki koşulu sağlayıp sağlamadıklarının testi ile belirlenir.

Koşul 1: Kabul edilebilir avantaj: Q_i değerleri küçükten büyüğe sıralandığında ilk sırada yer alan alternatif A^1 ve ikinci sırada yer alan alternatif A^2 olarak gösterildiğinde kabul edilebilir avantaj;

$$Q(A^2) - Q(A^1) \geq DQ \text{ koşuluna bağlıdır.} \quad [12]$$

m alternatif sayısını göstermek üzere

$$DQ = 1/(m - 1) \text{ formülü ile hesaplanır.} \quad [13]$$

Koşul 2: Kabul edilebilir istikrar koşulu: Q_i değerleri küçükten büyüğe sıralandığında ilk sırada yer alan A^1 alternatifi, S ve/veya R değerlerine göre küçükten büyüğe yapılan sıralamada da minimum değere sahip en iyi alternatiftir. Bu durumda uzlaşık çözüm karar verme sürecinde istikrarlıdır.

2.3. Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde VIKOR yöntemini kullanarak yapılan çalışmalara yer verilmektedir. Buna göre; Uçakcıoğlu ve Eren (2017) tarafından yapılan bir çalışmada

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve VIKOR yöntemleri kullanılarak hava savunma sanayisinde yatırım projesi seçimi yapılmıştır. Özden ve diğerleri (2012) ise İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören çimento şirketlerinin finansal performanslarını VIKOR yöntemi ile değerlendirmiştir. Paksoy (2015) VIKOR yöntemini kullanarak Türkiye ve Avrupa ülkelerinin gelişmişlik düzeylerini değerlendirmiştir. Ağaç ve diğerleri (2015) ÇKKV tekniklerini kullanarak serbest bölge yer seçimini gerçekleştirmiştir. AHP yöntemiyle sıralama kriterlerinin ağırlıklarının belirlendiği çalışmada TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE yöntemleriyle sıralama gerçekleştirilmiştir. Özbek (2014) bulanık analitik ağ süreci (ANP) ve VIKOR yöntemlerini bütünleşik modelli tedarikçi seçiminde kullanmıştır. Ar ve diğerleri (2004) ise çalışmalarında Rize organize sanayi bölgesinde öncelikli sektörlerin belirlenmesinde AHS-TOPSIS ve AHS-VIKOR yaklaşımlarını kullanmıştır.

Literatürde sağlık sektöründe VIKOR yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar incelendiğinde ise; Türeli ve Davraz (2016) hizmet sektöründe personel seçimi için VIKOR yöntemini AHP ile birlikte kullanmıştır. Özel hastaneye personel seçimi için AHP yöntemi ile ağırlıklandırılan kriterlere uygun olarak adayların VIKOR yöntemi ile değerlendirilmesi yapılmıştır. Ağaç ve Baki (2016) AHP, ANP, TOPSIS, VIKOR, ELECTRE, DEMATEL ve PROMETHEE yöntemlerinin sağlık alanında uygulamalarını incelemiştir. Bengül (2018) çalışmasında Bartın Devlet Hastanesi'nde faaliyet gösteren 15 polikliniğin, 2012-2017 yılları arasındaki performansını TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile bazı teknik hizmet göstergeleri bakımından değerlendirmiştir. Büke (2011) ise çalışmasında VIKOR yöntemini kullanarak hastane bilgi sistemi yazılımı tedarikçi seçimine yönelik kriterlerin tespit edilmesini amaçlamış ve belirlenen bu kriterlerle hastane bilgi sistemi yazılımı tedarikçi seçimine yönelik bir model oluşturmayı hedeflemiştir.

Liu ve diğerleri (2013) VIKOR yöntemini kullanarak tıbbi atıkların bertaraf edilmesi için yeni bir model önermeyi amaçlamışlardır. Afful-Dadzie ve diğerleri (2014) bulanık VIKOR yöntemiyle internetteki sağlık bilgisinin kalitesini değerlendirmiştir. Bahadori ve diğerleri (2017) yapay sinir ağı ve bulanık VIKOR kombinasyonunu kullanarak hastaneler için tedarikçi seçim modeli geliştirmişlerdir. Hu ve diğerleri (2018) VIKOR yöntemine dayalı olarak yeni doktorları sıralama sistemi geliştirmiştir. Chang (2014) çalışmasında Tayvan'da hastane hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde rasyonel, bilimsel ve sistematik bir süreç sağlamak için bulanık kümeler teorisi ve VIKOR yöntemine dayanan bir çerçeve önermiştir. Zhang ve diğerleri (2016) Çin'de yapmış olduğu çalışmalarında tereddütlü bulanık VIKOR

yönteminin, gizli tanı ve tedavi amacıyla yatan hastaların kabul problemini çözmek için uygulanabilir ve etkili bir metodoloji olduğunu ortaya koymuştur. Taati ve Esmaili Dooki (2017) çalışmalarında FDEMATEL, FAHP, FVIKOR yöntemlerini bir arada kullanarak bazı kalitatif ve kantitatif kriterlere göre bir yıldaki en iyi hastane hemşirelerini seçmeyi önermiştir. Krishankumar ve diğerleri (2017) çalışmalarında üçgen bulanık sayılar altında VIKOR yöntemini kullanarak sağlık bakımı için başhemşire seçim problemini çözmeye çalışmışlardır. Zeng ve diğerleri (2013) yeni bir veri normalleştirme yönetimi ile tıbbi alandaki doğruluğunu artıran geliştirilmiş bir VIKOR yönetimini önermiştir. Jahan (2012) çalışmasında biyomedikal uygulamalarda malzeme seçimi için VIKOR yöntemini kullanarak model geliştirmiştir.

Çınaroğlu ve Avcı (2014)’nın istatistiki bölge birimlerinin seçilen sağlık göstergeleri bakımından kümelemesini yapmak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 26 farklı sağlık göstergesi arasından Güney Doğu Anadolu ve Batı Anadolu bölgelerinin birbirlerine en uzak bölgeler olduğu tespit edilmiştir. Doğu Marmara ve Ege bölgeleri ise seçilen kriterler açısından birbirine en yakın bölgeler olarak tespit edilmiştir. Çalışma bulguları Güney Doğu Anadolu bölgesinin sağlık göstergeleri bakımından en dezavantajlı konumda olduğunu ifade etmektedir.

Gözlü ve Tatlıdil (2015)’in Türkiye’deki 81 ilin kamu kapsamında sunulan sağlık hizmetlerine erişimini inceledikleri çalışmalarında sağlık hizmetlerine erişimi en yüksek iller İstanbul, Gaziantep ve Kocaeli bulunurken; Bayburt, Ardahan ve Tunceli en düşük iller olarak bulunmuştur. Şengül ve diğerleri (2013) ise istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına göre düzey 2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerini değerlendirmiştir. Veri zarflama analizinin kullanıldığı çalışmada 24 bölgeden 11 tanesi etkin olarak bulunmuştur. Erzurum, Erzincan ve Bayburt’un bulunduğu TRA1 bölgesi ekonomik etkinliği en düşük bölgeler olarak hesaplanmıştır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS), üç düzeyden oluşmaktadır. İlk aşamada idari yapıya uygun olarak 81 il, 3. düzeyde bölge birimleri olarak tanımlanmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi yönlerden benzer illerin belirli bir nüfus büyüklüğü de dikkate alınarak gruplanması ile 26, 2. düzeyde bölge birimleri tanımlanmıştır. Yine aynı kritere göre 2. düzey bölge birimlerinin gruplanması sonucu 12 birim 1. düzeyde bölge birimleri tanımlanmıştır (TÜİK, 2005; Oğuztürk, 2012). İBBS’nin temel amacı; bölgesel tabanlı olacak şekilde istatistikleri toplamak, sosyo-ekonomik analizler yapmak ve topluma

yönelik bölgesel politikaların çerçevesini oluşturmaktır (Yılmaz vd., 2007). Bu çalışmada da alternatif karar birimi olarak İBBS-1 sınıflandırmasında yer alan 12 istatistiki bölge birimi kullanılmıştır (Tablo 1).

Çalışmada VIKOR yöntemi ile bölgelerin seçilen göstergeler açısından görece sıralaması yapılmıştır. Seçilen değerlendirme kriterlerinin bu çalışmaya özgü olması ve kriterlerden hangisinin diğerinden ne derece önemli olduğuna ilişkin bir literatür bilgisi olmamasından ötürü yöntem uygulanırken değerlendirme kriterlerinin tamamına eşit ağırlık atfedilmiş, ayrıca ağırlıklandırma işlemi uygulanmamıştır. Yürütülen analizlerde kullanılan veriler Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanmış olan Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016'dan elde edilmiştir. Veriler, Ms. Excel programı ile analiz edilmiştir.

Tablo 1. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması ve İlleri

Akdeniz	Antalya	Ege	İzmir
	Burdur		Aydın
	Isparta		Denizli
	Adana		Muğla
	İçel		Afyonkarahisar
	Hatay		Kütahya
	Kahramanmaraş		Manisa
Batı Anadolu	Osmaniye	Güneydoğu Anadolu	Uşak
	Ankara		Adıyaman
	Karaman		Gaziantep
Batı Karadeniz	Konya	İstanbul	Kilis
	Bartın		Diyarbakır
	Karabük		Şanlıurfa
	Zonguldak		Batman
	Çankırı		Mardin
	Kastamonu		Siirt
	Sinop		Şırnak
	Amasya		İstanbul
Batı Marmara	Çorum	Kuzeydoğu Anadolu	Bayburt
	Samsun		Erzincan
	Tokat		Erzurum
	Edirne		Ağrı
	Kırklareli		Ardahan
Doğu Karadeniz	Tekirdağ	Ortadoğu Anadolu	İğdir
	Balıkesir		Kars
	Çanakkale		Bingöl
	Artvin		Elazığ
	Giresun		Malatya
	Gümüşhane		Tunceli
Doğu Marmara	Ordu	Orta Anadolu	Bitlis
	Rize		Hakkari
	Trabzon		Muş
	Bilecik		Van
	Bursa		Aksaray
	Eskişehir		Kırıkkale
	Bolu		Nevşehir
Düzce	Kırşehir		
Kocaeli	Niğde		
Sakarya	Kayseri		
Yalova	Sivas		
			Yozgat

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, (2017). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016.

İBBS-1’de yer alan bölgelerin sağlık hizmetleri altyapısını değerlendirmek için 1000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı, 1000 canlı doğuma düşen yeni doğan yoğun bakım yatak sayısı, 1 milyon kişiye düşen Manyetik Rezonans (MR), Bilgisayarlı Tomografi (BT) ve Ultrason cihazı sayıları, maksimum olması istenen kriterler olarak belirlenirken; aile hekimi başına düşen nüfus, 112 istasyonu başına düşen nüfus ve 112 ambulansı başına düşen nüfus sayıları minimum olması istenen kriterler olarak belirlenmiştir.

Sağlık hizmeti kullanımı göstergeleri ile bölgelerin sıralamasının yapılmasında kişi başı hekime müracaat sayısı, 1000 kişiye düşen toplam ameliyat sayısı hastanelerde yatak doluluk oranı yatan hastaların ortalama kalış günü, 1000 muayenede istenilen MR, BT ve ultrason görüntüleme sayıları, 112 istasyonu başına düşen vaka sayısı ve 112 ambulansı başına düşen vaka sayısı değişkenleri kullanılmıştır. Bölgelerin en fazla sağlık hizmeti kullandıktan en az kullandına doğru sıralanabilmesi için bu değişkenler maksimum olması istenen değerler olarak analize dahil edilmiştir.

Sağlık göstergeleri açısından bölgelerin en iyiden en kötüye doğru sıralanmasında 65 yaş ve üzeri nüfus oranı maksimum olması istenen kriter olarak belirlenirken; hastanelerde kaba ölüm hızı, bebek ölüm hızı, 1000 canlı doğumda beş yaş altı ölüm hızı ve 100 bin canlı doğumda anne ölüm oranı değişkenleri minimum olması istenen kriterler olarak analize dahil edilmiştir.

Bölgeler bazında sahip olunan sağlık altyapısı ile bu altyapının ne oranda kullanıldığı, bölge halkının ne oranda sağlık hizmeti tükettiği ve faydalanılan sağlık hizmetleri neticesinde temel sağlık göstergeleri açısından durumun ne olduğunu ortaya koyabilmek için elde edilen üç farklı sıralama birbiriyle mukayese edilmiştir.

4. BULGULAR

VIKOR yöntemindeki altı adım izlenerek Türkiye İBBS-1 sınıflandırılmasında yer alan bölgelerin sağlık sonuçları, sağlık altyapısı ve sağlık hizmetleri kullanımı açısından üç farklı sıralaması gerçekleştirilmiştir.

65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfusa oranının yüksek olması o bölgedekilerin daha uzun yaşam süresine sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle maksimum olması istenen bir kriter olarak analize dahil edilmiştir. Ölüm hızları ise sağlık sonucu olarak minimum olması istenen kriterlerdendir. Bu kapsamda 65 yaş ve üzeri nüfus oranının yüksek ölüm hızlarının ise düşük olduğu bölgeler en iyi bölgeler olarak sıralanacaktır (Tablo 2).

Tablo 2. Bölgelerin Sağlık Sonuçlarını Değerlendirmede Kullanılan Kriterler

	max	min	min	min	min
İBBS-1	65 yaş ve üzeri nüfus oranı %	Hastanelerde kaba ölüm hızı binde	Bebek ölüm hızı	5 yaş altı ölüm hızı 1000 canlı doğumda	Anne ölüm oranı 100bin canlı doğumda
Akdeniz	7,9	15,3	9,6	11,9	11,1
Batı Anadolu	8	19,1	7,5	9	9,5
Batı Karadeniz	12,8	20,4	8,2	10,3	15
Batı Marmara	12	26,6	6,5	7,7	17,3
Doğu Karadeniz	12,8	22,8	7,1	8,9	12,5
Doğu Marmara	8,8	24,2	8,1	9,7	10,6
Ege	10,5	21,9	8,4	10,1	24
Güneydoğu Anadolu	4,7	10,6	14,3	17,7	18,3
İstanbul	6,2	22,2	7,9	9,4	10,9
Kuzeydoğu Anadolu	7,8	11,4	12,7	15,7	23,8
Orta Anadolu	10,4	15,5	8,1	10,2	13,4
Ortadoğu Anadolu	6,2	9	13,7	16,6	17,3

Bölgelerin hem nicelik hem de nitelik bakımından daha iyi sağlık hizmeti sunabilmek için daha iyi sağlık altyapılarına ihtiyacı olmaktadır. Kişi başına düşen yatak ve sağlık teknolojisi sayısı yüksek, hekim ve sağlık birimi başına düşen nüfusun ise en düşük olduğu bölgeler sağlık altyapısı en iyi durumda olan bölgeler olarak sıralanacaktır (Tablo 3).

Tablo 3. Bölgelerin Sağlık Altyapısını Değerlendirmede Kullanılan Kriterler

	max	max	max	max	max	min	min	min
İBBS-1	10000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	1000 canlı doğuma yenidoğan yoğun bakım yatak sayısı	1min. Kişiye düşen MR cihazı sayısı	1min kişiye düşen BT cihazı sayısı	1min kişiye düşen Ultrason cihazı sayısı	Aile hekimi başına düşen nüfus	112 istasyonu başına düşen nüfus	112 ambulansı başına düşen nüfus
Akdeniz	26	10	11,3	15,6	70,6	3236	34635	19470
Batı Anadolu	34,1	8,3	13,5	17,8	71,5	3335	37276	21069
Batı Karadeniz	30,4	7,7	9,2	13,6	61,3	3178	21987	10511
Batı Marmara	28,3	8	11	15,1	60,4	3193	26277	13993
Doğu Karadeniz	32,3	6,7	11	14,4	71,4	3199	19743	9123
Doğu Marmara	25,7	7,6	10	12,1	53,2	3306	37853	19703
Ege	27,9	8,1	10,4	13,7	70,5	3227	32382	17547
Güneydoğu Anadolu	23	7,7	8,3	11,4	61,9	3294	34589	15994
İstanbul	24,4	9,8	10,9	15,9	81,7	3395	58055	35587
Kuzeydoğu Anadolu	27,9	4,7	10,9	17,3	64,5	3011	25597	7513
Orta Anadolu	29	8,5	8,9	11,9	72,4	3134	22955	10473
Ortadoğu Anadolu	29	7,2	8,1	13,6	58,3	3246	26038	9890

Bölgelerin sadece sahip olduğu sağlık hizmeti altyapısı değil aynı zamanda bu altyapının ne yoğunlukta kullanıldığı da önem arz etmektedir. Kişi başı hekime müracaat sayısı, hastanenin doluluk oranları, görüntüleme ve acil sağlık hizmetlerinin kullanım yoğunluğu maksimum olması istenen kriterler olarak analize dahil edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Bölgelerin Sağlık Hizmetleri Kullanımını Değerlendirmede Kullanılan Kriterler

	max	max	max	max	max	max	max	max	max
	Kişi başı hekime müracaat sayısı	1000 kişiye düşen toplam ameliyat sayısı	Hastanelerde yatak doluluk oranı %	Yatan hasta ortalama kalış günü	1000 muayenede istenilen MR görüntüleme sayısı	1000 muayenede istenilen BT görüntüleme sayısı	1000 muayenede istenilen Ultrason görüntüleme sayısı	112 istasyonu başına düşen vaka sayısı	112 ambulansı başına düşen vaka sayısı
İBBS-1									
Akdeniz	8,9	65,3	70,4	4	26,7	35,2	70,8	2269	1276
Batı Anadolu	8,8	77,6	69,3	5	30,8	32,3	68,5	2616	1478
Batı Karadeniz	9,2	55	68,5	5	24	35,7	52	1745	834
Batı Marmara	9,5	54,4	67,2	4,6	24,3	28,1	51,1	1966	1047
Doğu Karadeniz	9,4	57,7	65,9	5	31,7	31,8	34,8	1750	809
Doğu Marmara	8,9	60,2	71,6	4,5	26,9	32,4	49	2435	1268
Ege	9,4	62,7	69,6	4,6	27,1	33,3	61,7	2015	1092
Güneydoğu Anadolu	7,6	48,4	69,3	3,3	25,3	31,8	84,5	1999	924
İstanbul	8,2	59,3	72,6	5,1	32,5	36	51,7	2181	1337
Kuzeydoğu Anadolu	7,4	52,1	59,2	4,2	26,6	37,1	68,8	1860	546
Orta Anadolu	8,4	54,4	66	4	24,7	28,9	81,3	1863	850
Ortadoğu Anadolu	7,1	49,9	58,7	4,1	29,2	33,5	71,3	1691	642

Tablo 5 incelendiğinde Doğu Karadeniz ve Ege bölgelerinin sağlık altyapısı açısından ilk iki sırada yer aldığı Doğu Marmara ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin ise son iki sırada yer aldığı görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin kullanımı ve sağlık göstergeleri açısından ise sıralamanın farklılaştığı görülmektedir. Batı Anadolu sağlık hizmetlerinin en yoğun kullanıldığı bölge olmuştur ve sağlık göstergeleri açısından da en iyi ikinci sırada yer almaktadır. Güney Doğu Anadolu bölgesi sadece sağlık altyapısı açısından değil aynı zamanda sağlık göstergeleri açısından da son sırada yer alırken sağlık hizmetlerinin kullanım yoğunluğu bakımından onuncu sırada yer almıştır. Sağlık hizmetleri kullanım yoğunluğunun en düşük olduğu bölge Orta Doğu Anadolu bölgesi olmuştur. Sağlık göstergeleri açısından yapılan sıralamada en iyi durumda olan Orta Anadolu bölgesinin sağlık altyapısı açısından yedinci sırada, sağlık hizmetleri kullanım yoğunluğu açısından ise dokuzuncu sırada olması dikkat çekmektedir.

Tablo 5. İBBS-1 Bölgelerinin Sağlık Altyapısı, Sağlık Hizmetleri Kullanımı ve Sağlık Göstergeleri Açısından Göreli Sıralaması

İBBS-1	Sağlık altyapısı	Sağlık hizmetleri kullanımı	Sağlık göstergeleri
Akdeniz	3	3	3
Batı Anadolu	4	1	2
Batı Karadeniz	6	7	4
Batı Marmara	5	8	8
Doğu Karadeniz	1	6	5
Doğu Marmara	11	4	7
Ege	2	5	10
Güneydoğu Anadolu	12	10	12
İstanbul	10	2	6
Kuzeydoğu Anadolu	8	11	11
Orta Anadolu	7	9	1
Ortadoğu Anadolu	9	12	9

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yönetmel problemlerin çözümünde ÇKKV tekniklerinin kullanımı karar vericilere bilimsel yol gösterme noktasında önemli katkıları sağlamaktadır. VZA, AHP, TOPSIS, gri ilişkisel analiz ve VIKOR gibi yöntemler ise sıklıkla tercih edilmektedir. Bu çalışma kapsamında verilerin analizinde kullanılan VIKOR yöntemi, birçok farklı sektörde alternatiflerin sıralanması, en iyi alternatifin belirlenmesi ve performans değerlemesi gibi durumlar için karar verme aracı olarak kullanılmıştır. Ancak VIKOR yöntemiyle ilgili olarak literatürde sağlık sektöründe yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Dolayısıyla bu durum, çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında Türkiye'deki bölgeler sağlık hizmetlerinin sunumu için gerekli olan temel sağlık altyapısı, sağlık hizmetleri kullanım düzeyi ve sağlık göstergeleri birlikte değerlendirilmiştir. Sağlıkın belirleyicileri olarak gösterilen faktörler, zaman içerisinde sağlık ve hastalıkla ilgili tanımlarda yapılan değişikliklerle birlikte farklılık göstermesine rağmen bireysel davranışlar, fiziksel çevre, genetik, sağlık politikaları ve sağlık hizmetleri en sık gösterilen faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışma ile de politika yapıcıların doğrudan müdahalede bulunabileceği kaynak tahsisi ve hizmet kullanım düzeyleri ile sağlık göstergelerinin bölgesel bazda paralellik gösterip göstermediği ve bölgelerin kendi arasındaki sıralaması değerlendirilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre Güney Doğu Anadolu bölgesi sağlık altyapısı ve sağlık göstergeleri bakımından son sırada yer alırken, Kuzey Doğu Anadolu bölgesi sağlık hizmetlerinin kullanımı açısından sondan bir önceki sırada yer almıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular ekonomik açıdan yeterli düzeyde olmayan bölgelerin sağlık altyapısı, sağlık hizmetleri kullanımı ve sağlık göstergeleri açısından da ortalamanın gerisinde olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Şantaş (2017) yoksulluğun sağlık hizmetlerinin kullanımında ve sağlık göstergelerinde önemli bir faktör olduğunu vurgulamıştır.

Batı Anadolu bölgesi ve İstanbul sağlık hizmetleri kullanımı açısından ilk iki sırada yer alan bölgeler olarak bulunmuştur. Batı Anadolu bölgesinin sağlık hizmetlerini kullanım yoğunluğu sağlık göstergeleri açısından da görece iyi konumda olmasına katkıda bulunurken, İstanbul sağlık göstergeleri açısından altıncı sırada yer almıştır. Orta Anadolu bölgesi ise sağlık göstergeleri açısından ilk sırada yer almıştır. Sağlık altyapısı açısından Doğu Karadeniz bölgesi görece olarak düşük nüfusa sahip olmasının da etkisiyle ilk sırada yer almıştır. Kuzey

Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri ise sağlık hizmetlerinin altyapısı, kullanımı ve sağlık göstergeleri açısından son sıralarda yer almıştır. Şantaş ve Şantaş (2018) tarafından yapılan bir çalışmada da sağlık statüsü, sağlık hizmetleri altyapısı ve tüm değişkenlerin yer aldığı genel kategoride ilk sırada Batı Anadolu bölgesi, son sırada ise Güneydoğu Anadolu bölgesi bulunmuştur. Yereli ve diğerleri (2011) tarafından yapılan bir çalışmada da yine aynı şekilde sağlık göstergeleri ve hizmet sunucularının altyapıları açısından Güney Doğu Anadolu bölgesinin Türkiye genelinde en kötü durumda olduğu tespit edilmiştir. Sağlık altyapısı ve hizmet kullanımına ilişkin kriterlerin genellikle kişi veya vaka başına göstergeler olması, değerlendirilen bölgelerin nüfusunun da dikkate alınarak elde edilen sonuçların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Sağlık hizmetleri altyapısı, hizmete erişim ve hizmet kullanımının sağlık sonuçları üzerindeki etkisini değerlendiren farklı ülkelerde yürütülmüş çalışmalar da mevcuttur. Wang ve diğerleri (2012) ABD’de sağlık hizmetleri kullanımı ve sağlık sonuçları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma kapsamında 4 yıllık periyotta nedene özgü mortalite oranları incelenmiş ve bu periyotta diyabete bağlı ölümlerde %8,4; serebrovasküler hastalıklara bağlı ölümlerde ise %6,2 oranında artış yaşandığı görülmüştür. Bilim, Mühendislik, Tıp Ulusal Akademileri (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine) 2018 yılı ortak raporunda sağlık hizmetleri kullanımını etkileyen faktörleri incelemiştir. Şehirleşmenin ayrı bir faktör olarak değerlendirildiği çalışmada, daha şehirleşmiş bölgelerde kişi başı sağlık hizmet sunucusu sayısının daha yeterli olduğu, kırsal kesimdekilerin ise genellikle bu merkezlere uzakta yaşadığı ve daha düşük gelire sahip olduğu, bu nedenle de sağlık hizmetleri kullanım düzeyinin daha düşük olduğu vurgulanmıştır. Bohra (2017) Hindistan’da yürütmüş olduğu çalışmada farklı bölgeler için sağlık tesislerine erişimin iyileştirilmesinin ve sağlık hizmetleri kullanımının iyileştirilmesinin sağlık sonuçlarını doğrudan etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Çalışma kapsamında incelenen 7 yıllık periyotta sağlık tesislerine erişim düzeyindeki artışın sağlık hizmetleri kullanım düzeyinde ve sağlık sonuçlarında önemli iyileşmelere katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışma neticesinde elde edilen sonuçlara göre bölgesel bazda hizmet altyapısı ve hizmet kullanım düzeylerinin sağlık göstergeleri açısından bazı bölgelerde tutarlılık gösterdiği ancak bazı bölgelerde ise sağlık göstergeleri açısından yapılan sıralama ile altyapı ve hizmet kullanım sıralamasının tutarlılık göstermediği belirlenmiştir. Bu durumun diğer sosyo-demografik özellikler ve sağlığın diğer önemli belirleyicilerinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Bu konuda çalışma yapacak araştırmacıların bölgesel bazda farklı sağlık göstergelerinden de yararlanması veya farklı ÇKKV teknikleriyle analizlerini yürüterek bu çalışmanın bulgularıyla kıyaslamaları literatüre zenginlik katmak adına önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Afful-Dadzie, E., Nabareseh, S. ve Komínková Oplatková, Z. (2014). “Fuzzy VIKOR Approach: Evaluating Quality of Internet Health Information”, Proceedings of the 2014 Federated Conference on Computer Science and Information Systems, 183–190.

Ağaç, G. ve Baki, B. (2016). “Sağlık Alanında Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri Kullanımı: Literatür İncelemesi”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(3):343-363.

Ağaç, G., Baki, B., Peker, İ. ve Ar, İ.M. (2015). “Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerini Kullanarak Serbest Bölge Yer Seçimi: Doğu Anadolu Bölgesi Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(1):79-113.

Aslan, Ş. ve Uyar, S. (2016). “Sağlık Hizmetleri Açısından Göstergelerin Önemi: Bozkır İlçesi Örneği”, Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, 06-08 Mayıs, Selçuk Üniversitesi.

Ar, İ.M., Özdemir, F. ve Baki, B. (2014). “Öncelikli Sektörlerin Belirlenmesinde AHS-TOPSIS ve AHS-VIKOR Yaklaşımlarının Kullanımı: Rize Organize Sanayi Bölgesi Örneği”, Journal of Yaşar University, 9(35):6159-6174.

Ateş, M. (2011). “Sağlık Sistemleri”, İstanbul: Beta Basım.

Bahadori, M., Hossesini, S.M., Teymourzadeh, E., Ravavgard, R., Raadababi, M. ve Alimohammadzadeh, K. (2017). “A Supplier Selection Model for Hospitals Using a Combination of Artificial Neural Network and Fuzzy VIKOR”, International Journal of Healthcare Management, doi: 10.1080/20479700.2017.1404730.

Bengül, G.N. (2018). Topsis ve VIKOR Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Uygulama: Bartın Devlet Hastanesi Örneği, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın.

Bohra, Z. (2017). “Does Access Lead to Utilization? The Case of Health Care in India”. Georgetown University IECO Honor Thesis. <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/1044251> (Erişim Tarihi: 07.12.2019).

Büke, H. (2011). Hastane Bilgi Sistemi Yazılımı Tedarikçi Seçimi İçin Kriterlerin Belirlenmesi: VIKOR Yöntemi İle Tedarikçi Seçim Uygulaması, Kara Harp Okulu Komutanlığı Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Chang, T.H. (2014). “Fuzzy VIKOR Method: A Case Study of The Hospital Service Evaluation in Taiwan”, *Information Sciences*, 271:196-212.

Cigna. (2016). Preventive Health Care: Your Guide to Understanding What it is and What’s Covered. <https://www.cignaclientresources.com/CRP/PlanSupport/Information/OpenEnrollmentAndPacketMaterials/Default.aspx> (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

Çelik, Y. (2011). “Sağlık Ekonomisi”, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2010). “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1):177-216.

Çınaroğlu, S. ve Avcı, K. (2014). “İstatistik Bölge Birimlerinin Seçilen Sağlık Göstergeleri Bakımından Kümelenmesi”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 17(2):89-97.

Ertuğrul, İ. ve Özçil, A. (2014). “Çok Kriterli Karar Vermede TOPSIS ve VIKOR Yöntemleriyle Klima Seçimi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1):267-282.

Gözlü, M. ve Tatlıdil, H. (2015). “Türkiye’deki 81 İlin Kamu Tarafından Sunulan Sağlık Hizmetlerine Erişim Durumları”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(2):145-165.

Hu, J., Zhang, X., Yang, Y., Liu, Y. ve Chen, X. (2018). “New Doctors Ranking System Based On VIKOR Method”, *International Transactions in Operational Research*, <https://doi.org/10.1111/itor.12569>

Jahan, A. (2012). “Material Selection in Biomedical Applications: Comparing the Comprehensive VIKOR and Goal Programming Models”, *International Journal of Materials and Structural Integrity*, 6(2):230-240.

Kavuncubaşı, Ş. ve Yıldırım, S. (2010). “Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi”, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kılıç, D. ve Çalışkan, Z. (2013). “Sağlık Hizmetleri Kullanımı ve Davranışsal Model”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2:192-206.

Krishankumar, R., Ramprakash, R., Premaladha, J. ve Ravichandran, K.S. (2017). “Solving Head Nurse Selection Problem Using Hybrid VIKOR Method Under Triangular Fuzzy

Environment”, 2017 International Conference on Energy, Communication, Data Analytics and Soft Computing.

Kuzu, S. (2015). “VIKOR”, İçinde: Yıldırım B.F. ve Önder E. (Editörler) Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.

Liu, H.C., Wu, J. ve Li, P. (2013). “Assessment of Health-Care Waste Disposal Methods Using a VIKOR-Based Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Method”, Waste Management, 33(12):2744-51.

National Academies of Sciences, Engineering ve Medicine. (2018). “Health-Care Utilization as A Proxy in Disability Determination”, Washington: National Academies Press.

Oğuztürk, B.S. (2012). “İBBS 2 Düzeyinde TR61 Bölgesi Sosyo-Ekonomik Göstergeleri Üzerine Bir İnceleme”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2):273-291.

Özbek, A. (2014). “Tedarikçi Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Kullanılması”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 11:69-99.

Özden, Ü.H., Başar, Ö.D. ve Kalkan, S. B. (2012). “İMKB’de İşlem Gören Çimento Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performanslarının VIKOR Yöntemi İle Sıralanması”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 17:23-44.

Özer, Ö. ve Sungur, C. (2019). “Sağlık Statüsü Belirleyicisi Olarak Sağlık Hizmetleri Sunumu”, İçinde: Budak, F. (Ed.) Sağlık Statüsü Belirleyicileri, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Paksoy, S. (2015). “Ülke Göstergelerinin Vikor Yöntemi ile Değerlendirilmesi”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(2):153-169.

Sağlık Bakanlığı, (2017). “Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016”, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara. <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/13183,sy2016turkcepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 20.04.2018).

Şantaş, F. (2017). “Yoksulluğun Sağlık Statüsü ve Sağlık Hizmetleri Kullanımı İle İlişkisi”, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13:545-591.

Şantaş, F. ve Şantaş, G. (2018). “Türkiye’nin, Bölgelerin ve İllerin Sağlık Değişkenleri Açısından Mevcut Durumu ve Sıralanması”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,11(3):2419-2432.

Şengül, Ü., Eslemian, S. ve Eren, M. (2013). “Türkiye’de İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Düzey 2 Bölgelerinin Ekonomik Etkinliklerinin VZA Yöntemi ile Belirlenmesi ve Tobit Model Uygulaması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21):75-99.

Taati, S.N. ve Esmaili Dooki, A. (2017). “A Hybrid Method of Fuzzy DEMATEL/AHP/VIKOR Approach to Rank and Select The Best Hospital Nurses of A Years: A Case Study”, *Journal of Applied Research on Industrial Engineering*, 4(2):116-132.

Teleki, S. S. Damberg, C. ve Reville, R. T. (2003). “Quality of Health Care: What Is It, Why Is It Important, and How Can It Be Improved in California’s Workers’ Compensation Programs?”, *Quality and Workers’ Compensation*, May 2003 Colloquium, Working Draft, <https://pdfs.semanticscholar.org/774d/5d03bcc2ecf5307e04948c5b7d5287b5b950.pdf> (Erişim Tarihi: 07.11.2019).

Tengilimoğlu, D. Işık, O. ve Akbolat, M. (2012). “Sağlık İşletmeleri Yönetimi”, Nobel Yayınevi: Ankara.

TÜİK, (2005). “İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması”, <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSurumDetayAction.do?surumId=164&turId=7&turAdi=%205.%20Co%C4%9Frafik%20S%C4%B1n%C4%B1flamalar> (Erişim Tarihi: 20.04.2018).

Türel, N.Ş. ve Davraz, G.M. (2016). “Hizmet Sektöründeki Personelin Seçiminde AHP ve VIKOR Yönteminin Kullanımı: Özel Hastaneler Açısından Bir İnceleme”, *International Journal of Social Science*, 44:249-262.

Uçakcıoğlu, B. ve Eren, T. (2017). “Analitik Hiyerarşi Prosesi ve VIKOR Yöntemleri ile Hava Savunma Sanayisinde Yatırım Projesi Seçimi”, *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 2:35-53.

Ulutürk, S. (2015). “Sağlık Ekonomisi, Sağlık Statüsü, Sağlıkın Ölçülmesinde Kullanılan Ölçütler ve Önemi: Türkiye Örneği”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(603): 47-63.

Ünal, E. (2013). “Sağlık Ekonomisi ve Yönetimi”, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Wang, S. Y., Chen, L. K., Hsu, S. H. ve Wang, S. C. (2012). “Health Care Utilization and Health Outcomes: A Population Study of Taiwan”, *Health Policy and Planning*, 27(7): 590-599.

Yereli, A.B., Kobal, İ. ve Köktaş, A.M. (2011). “Türkiye’de Kamusal Sağlık Harcamalarının ve Birim Hasta Maliyetlerinin Bölgesel Dağılımı Üzerine Bir Değerlendirme”, 26. Türkiye Maliye Sempozyumu, Şanlıurfa.

Yılmaz, S., Dericioğlu, T., Elliott, I.A. ve Özden, M.S. (2007). “Kalkınma Birliklerinden Kalkınma Ajanlarına Yönelirken. 12. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi”, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 25-26 Ekim, 157-163.

Zeng Q., Yang Y. ve Li D. (2013). “VIKOR Method with Enhanced Accuracy for Multiple Criteria Decision Making in Healthcare Management”, Journal of Medical Systems, 37(2):1-9.

Zhang, F. Luo, L. Ting, Z., Yingkang, S. ve Wenwu, S. (2016). “Inpatient Admission Assessment in West China Hospital Based on Hesitant Fuzzy Linguistic VIKOR Method”, Journal of Intelligent & Fuzzy Systems, 30(6):3143-3154.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar / Pages: 351-368

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 13.08.2020

Kabul Tarihi: 11.10.2020

BANKA ÇALIŞANLARININ MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİNİN ETKİNLİĞİ İLE İLGİLİ ALGI DÜZEYLERİ: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ

Fikret OTLU*

Erkin Nevzat GÜDELÇİ**

Öz

Muhasebe bilgi sistemi (MBS), çalışanlar, politikalar, prosedürler ve kullanılan araç gereçten oluşan bir bütündür. Söz konusu bu unsurların bir araya gelmesi ve etkin çalışmasıyla, ilgili tarafların söz konusu örgüt ile ilgili bilgi ihtiyaçları zamanlı bir şekilde karşılanmaktadır. Dolayısıyla MBS, yönetsel kararların alınmasında etkili olan finansal bilgilerin elde edilmesi, işlenmesi ve aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma ile MBS'nin etkinliği, Batman il merkezinde faaliyet gösteren 27 bankanın 96 çalışanı üzerine yapılan anket çalışması ile belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu ilişkiyi belirlemek için, Mann-Whitney-U Testi, Kruskal-Wallis Testi ve Tek Örneklem Wilcoxon Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda betimleyici özellikler açısından MBS'nin farklılaşmadığı, ancak tüm çalışanların MBS'nin etkinliğine inandığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Bilgi Sistemi, Algı Düzeyi, Bankacılık Sektörü, Etkinlik

Jel Kodları: M40, M49

PERCEPTION LEVELS OF BANK EMPLOYEES ABOUT ACCOUNTING INFORMATION SYSTEM EFFICIENCY: BATMAN PROVINCE CASE

Abstract

Accounting information system (the AIS) consist of employees, policies, procedures and equipment. After these factors come and work together efficiently, information needs of related sides can be met at a timely manner. Therefore, The AIS plays an important role in obtaining, processing and transferring the financial information which is important to take managerial decisions. Through this study, the effectiveness of the AIS was tried to be determined by survey carried out on 96 banking employees in 27 banks in Batman. In order to determine this relationship, Mann-Whitney-U Test, Kruskal-Wallis Test and Single Sample Wilcoxon Test were performed. As

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, fikret.otlu@inonu.edu.tr, 0000-0002-1264-1732

** Dr. Öğr. Üyesi., Batman Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, erkingudelci2@hotmail.com, 0000-0002-4163-7433

a result of the analysis, it is seen that the IAS does not differ in terms of descriptive features, but all employees believe in the effectiveness of the IAS.

Keywords: Accounting, Accounting Information System, Perception Level, Banking Sector, Efficiency

Jel Codes:M40, M49

GİRİŞ

Bir işletmenin başarısını etkileyen iç ve dış birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan insan kaynakları çokça çalışılmış olmasına rağmen, muhasebe uygulamaları ve prosedürlerinin işletme üzerine etkisine yer veren çalışmaların sayısı azdır (Nwinee vd., 2016: 974). Bu yüzden bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak MBS'nin etkinliği ele alınmaktadır.

MBS, işletmede kontrolü ve kurumsallığı arttıran bilgisayar tabanlı bir sisteme dayanmaktadır. MBS'nin etkinliğini ve etkenliğini etkileyen, nitelikli insan kaynağı, yazılım, donanım ve veri tabanları gibi birçok faktör bulunmakta ve bu faktörlerin bir araya gelmesi ile MBS oluşmaktadır (Ramly, 2011: 13). MBS, bir işletmenin ya da örgütün finansal işlemlerini kaydetmek için kullanılan sistemler olarak tanımlanabilir. Bu sistemler, metotları, kontrolleri ve muhasebe tekniklerini, bilgi teknolojileri ile birleştirerek, işlemlerin izlenmesini, içe ve dışa dönük veri sağlanmasını, finansal tabloların hazırlanmasını sağlamaktadır (Grande vd., 2010: 26).

İşletmenin yönetiminde ve iç kontrol sisteminin uygulanmasında, MBS'nin rolünün büyük olduğu görülmektedir (Nicolaou, 2000: 95-96). İşletme yöneticileri sürekli şekilde etkinliği sağlayacak, maliyetleri olabildiğince düşürecek, karlılığı ve rekabet gücünü arttıracak faaliyet modelleri arayışı içindedirler. Tüm bunları başarabilmek ise yöneticiler tarafından doğru kararların alınmasına bağlıdır (Nwinee vd., 2016: 974). MBS vasıtasıyla, işletme gelir tablosu, bilanço ve nakit akış tablosu gibi finansal tabloları ortaya koymaktadır. Eğer işletme MBS içinde etkin bir bilgisayarlaşmaya dayanan bir iç kontrol sisteminin entegrasyonunu gerçekleştirebilmiş ise finansal tabloların güvenilirliği sağlanmış olacaktır. Güvenilir finansal tablolar ise başta işletmenin farklı seviyesindeki yöneticilerin doğru karar almalarına katkı sağlayacaktır.

Son dönemde muhasebe alanında yaşanan birçok felaketin (Enron, Worldcom skandalları vb.) yanlış ve etkili olmayan kararlardan kaynaklandığı görülmektedir. Günümüzde doğru karar

almaya yardımcı nitelikli bilginin sağlanmasında MBS'nin güvenilir bir araç olduğu görülmektedir. Ancak MBS birçok gelişmiş ülkede etkin olarak kullanılırken, Türkiye gibi, gelişmekte veya az gelişmiş ülkelerde etkinliği yeterince bilinmemektedir. Ayrıca MBS, sadece bilgisayarlı bir muhasebe sisteminin ötesinde, insan kaynaklarını da içine alan bir yapıdır. Bu yapının etkinliğinin bir bütün olarak incelenmesi, MBS'yi oluşturan unsurların uyumluluğu hakkında bilgi sağlayacaktır.

Bilişim teknolojilerinde yaşanan büyük değişimler bankacılık sektörünü derinden etkilemektedir. Bankacılık sektörü bilgi teknolojilerindeki yaşanan hızlı değişimleri yakından takip etmektedir (Yeter, 1999: 11). Dolayısıyla, MBS'nin etkinliği belirlemek için Mann-Whitney-U Testi, Kruskal-Wallis Testi ve Tek Örneklem Wilcoxon Testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda betimleyici özellikler açısından MBS'nin farklılaşmadığı, ancak tüm çalışanların MBS'nin etkinliğine inandığı görülmektedir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde MBS ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmaların çokça olduğu görülmektedir. Bu çalışmalara ait özet bilgiler şöyledir:

Bu çalışmalardan biri Beg (2018) tarafından Hindistan'daki 10 büyük işletmede çalışan 283 kişi üzerine yapılan anket çalışmasıdır. Çalışma sonucunda MBS'nin işletme performansı üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer çalışmada ise Al-Dalaien ve Dalayeen (2018) Ürdün'de 206 banka çalışanı üzerine yapmış oldukları anket çalışmasında, MBS'nin bankaların karlılığı üzerine anlamlı bir etkisi olduğunu doğrusal regresyon analizi sonucunda tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Trabulsi (2018) Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren 137 KOBİ üzerine yaptığı anket çalışması ile MBS'nin etkinliğini incelemiştir. Araştırma sonucunda MBS'nin performans üzerinde genel olarak önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nwinee ve arkadaşları ise (2016) KOBİ'ler üzerine Nijerya River State'de yapmış oldukları anket çalışması sonucunda MBS'nin etkinliğinin, maliyet kontrolünü ve yönetimin etkinliğini arttırdığı sonucuna ulaşımlardır. Saeidi ve Prasad'da (2014), MBS'nin işletme performansı üzerine etkisini, Hindistan'da faaliyet gösteren bir otomobil firmasının danışmanlık hizmetleri üzerine yaptıkları çalışma ile belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmalarının sonucunda MBS ile firma performansına etki eden faktörler arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Bir başka çalışmada Onaolapo ve Odatayo (2012) Nijerya'nın Ibadan şehrinde inşaat şirketlerinin MBS'nin işletme etkinliği üzerine olan

etkilerini incelemişlerdir. Çalışmalarının sonunda MBS'nin işletme etkinliği üzerine pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Soudani (2012) ise MBS'nin örgüt performansının unsurları olan performans yönetimi ve finansal performans üzerine etkisini ele almıştır. Dubai'de faaliyet gösteren 74 firmaya yapılan anket çalışması sonucunda, MBS'nin örgüt performansı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak MBS ve performans yönetimi arasında hiçbir ilişki bulunamamıştır. Grande ve arkadaşları (2011) yapmış oldukları benzer bir anket çalışmasında, maliye ve banka ile ilgili işlerin yönetiminde MBS kullanan KOBİ'lerin örgüt performanslarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ismail ve King (2005) ise Malezya'da faaliyet gösteren 310 KOBİ üzerine anket çalışması yapmıştır. Çalışma sonucunda çok sayıda işletmenin etkin bir MBS sistemi olduğu ve bunun işletme performansına olumlu etkileri bulunduğu tespit edilmiştir. Naranjo-Gil (2004) yapmış olduğu çalışmasında, gelişmiş MBS ile örgüt stratejisi arasındaki uyumu incelemiştir. İspanya'daki 112 hastane yöneticisi üzerine yapılan anket çalışması sonucunda, MBS'nin direkt olmayan etkisini destekler nitelikte kanıtlar elde edilmiştir. Argiles ve Slof (2003), Katalonyalı çiftçiler üzerine yapmış oldukları çalışmada, MBS'ye dayalı olarak hazırlanan finansal raporların, yöneticilerin kararlarını olumlu etkilediğini, ancak çiftlik işletmelerinin, performanstaki beklenen getirilerinin, raporları elde etme maliyetini karşılayacak düzeyde olduğunda ancak MBS'den yararlandıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Türkçe yapılan çalışmalardan biri Karahan (2019) tarafından MBS'nin örgütsel performans üzerine etkisini incelemek için yapılan anket çalışmasıdır. Bu amaçla İstanbul ilinde faaliyet gösteren hazır giyim işletmeleri üzerine anket çalışması gerçekleştirmiş ve etkin bir MBS ile performansın belli alanlarda pozitif şekilde arttığı analiz sonucunda tespit edilmiştir. Esmeray ve Dağlı (2017) ise MBS'nin işletme yönetim sistemlerini etkileme seviyesini incelediği çalışmasında, Kayseri'de 310 KOBİ üzerine anket çalışması gerçekleştirmiş, çalışması sonucunda MBS'nin işletmelerin, hukuki statüsü, teknoloji düzeyi, faaliyet süresi, eğitim düzeyi değişkenleri ile yüksek derecede ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öz ve Yavuz (2015) benzer bir çalışmada MBS'nin Bartın ilindeki KOBİ'lerin yöneticilerinin alacakları kararlarda ne kadar etkili olduğunu incelemek için anket çalışması gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda MBS'nin yönetim kararları üzerine etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Akgün ve Kılıç (2013) ise Ankara ili Şereflikoçhisar Ticaret Odasına bağlı 33 tuz işletmesinin yöneticileri üzerine yapmış oldukları anket çalışmalarında, MBS'nin yaratmış olduğu

değişimin, işletme yönetimi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bir başka anket çalışmasında Demir ve Çoşkun (2009), Aydın ilinde 80 adet limited ve anonim şirketin MBS'nin yönetim faaliyetlerine ve yönetim fonksiyonlarına etkisini ele almışlardır. Çalışmaları sonucunda MBS'nin yönetim fonksiyonları ve faaliyetleri üzerinde genel olarak etkin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bir başka çalışmada ise Engin ve Abdioğlu (2009), kurumsal yönetim anlayışı ve MBS arasındaki ilişkiyi incelemek amacı ile İMKB-100 işletmelerinin yöneticilerinden anket yöntemi ile veri toplamışlardır. Yapmış oldukları analiz sonucunda kurumsal yönetim ile MBS arasında güçlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Türkçe ve yabancı dilde yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların büyük bir kısmının KOBİ'ler ve diğer işletme türleri üzerine yapıldığı görülmektedir. Ancak literatürde bankalar üzerine yeterli sayıda çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bankalar bilgi teknolojilerine en hızlı adapte olan kuruluşlardır. Bu çalışma ile MBS'nin etkinliği konusunda banka çalışanlarından daha doğru bilgiler sağlanacağı düşünülmektedir.

2.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı, Batman il merkezinde faaliyet gösteren bankalarda çalışanların görüşleri doğrultusunda MBS'lerin etkinliğini tespit etmektir. Bu genel amaca ulaşmak amacıyla iki alt amaç belirlenmiştir;

1. MBS'nin etkinliğinin katılımcıların çeşitli betimleyici değişken grupları açısından farklılaşıp, farklılaşmadığını tespit etmek.
2. MBS'nin etkinliğini belirlemeyi hedefleyen ifadelerin banka çalışanlarınca ne seviyede kabul gördüğünü belirlemek.

Araştırmanın belirlenen amaçları doğrultusunda oluşturulan 2 ana hipotez şu şekildedir;

H1 MBS'nin etkinliği katılımcıların betimleyici özelliklerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H2 MBS'nin etkinliğini ölçmeyi amaçlayan ifadelerin ortalaması ile katılımcıların bu ifadelere verdikleri cevapların ortalaması arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 2019 yılı itibari ile Batman il merkezinde faaliyet gösteren 27 ticari ve katılım bankasında çalışmakta olan orta ve üst düzey yöneticiler ile ilgili memurlar oluşturmaktadır. MBS'nin etkinliği hakkında doğru değerlendirme yapmak için çalışmaya sadece bankaların bilgi sistemini etkin olarak kullanan çalışanlar dâhil edilmiştir. Ancak söz konusu 27 bankadan bazıları anket çalışmasına katılmak istememişlerdir. Hatalı olarak doldurulan anket formları çıkarıldıktan sonra analize uygun olabilecek 96 anket formuna ulaşılmıştır. Ayrıca 96 katılımcının bazılarının anket formunun birinci kısmındaki betimleyici özellikler ile ilgili ifadelere eksik cevaplar verdiği tespit edilmiştir. 27 bankadaki MBS'ni kullanan tüm çalışanlar düşünüldüğü 96 kişilik örneklem sayısının parametrik testler için yeterli olmayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada parametrik testler yerine non-parametrik testler uygulanmıştır. Non-parametrik testler kullanılan veriye ilişkin daha az ön koşulla sahiptir. Ana kütle hakkında yeterli ya da hiç bilgi sahibi olunmadığında kullanılabilir testlerdir. Testlerin kullanılmasını gerektiren nedenlerden biri örnek hacminin yeterince büyük olmamasıdır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016: 458). Non-parametrik testlerde örneklem büyüklüğünün önemi yoktur. Ancak örneklem birim sayısı arttıkça testlerin gücüde o derece artmaktadır (www.endustri.eskisehir.edu.tr erişim tarihi: 23.09.2020).

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekler

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak birincil veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anket verileri yüz yüze görüşme yoluyla elde edilmiştir. Çalışmada, Beg (2018) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Araştırmanın amaçları çerçevesinde oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde betimleyici verilerin toplanması için hazırlanmış olan dört soru (Banka türü, Cinsiyet, Yaş, Deneyim) yer almaktadır. İkinci bölümde ise MBS'nin etkinliğini ölçmeyi hedefleyen dokuz soru bulunmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu kısımda, ilk olarak frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, çalışma ile ilgili güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Son kısım ise çalışma hipotezlerin test edildiği kısımdır. Bu kapsamda, Mann-Whitney-U Testi, Kruskal-Wallis Testi ve Tek Örneklem

Wilcoxon Testi gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait betimleyici özellikler Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Betimleyici Özellikleri

<i>Demografik Özellikler</i>	<i>Kategori</i>	<i>Frekans (n)</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Geçerli Yüzde (%)</i>
Katılımcıların Banka Türü	Ticari	70	72,9	72,9
	Katılım	26	27,1	27,1
	Toplam	96	100	100
Katılımcıların Cinsiyeti	Erkek	56	58,3	61,5
	Kadın	35	36,5	38,5
	Kayıp Veri	5	5,2	
	Toplam	96	100	100
Katılımcıların Yaşı	20-28	24	25	26,4
	29-37	54	56,3	59,3
	38-46	12	12,5	13,2
	47-55	1	1	1,1
	Kayıp Veri	5	5,2	
	Toplam	96	100	100
Katılımcıların Deneyimi	0-2	7	7,3	8,1
	2-5	21	21,9	24,4
	5-10	42	43,8	48,8
	10-15	12	12,5	14,0
	15 yıl ve üst.	4	4,2	4,7
	Kayıp Veri	10	10,4	
	Toplam	96	100	100

Tablo 1’de katılımcıların kayıp veriler çıkarıldıktan sonraki betimleyici özelliklerine ait geçerli yüzdeler incelendiğinde, katılımcıların % 72,9’nun ticari bankalarda, % 27,1’nin ise katılım bankalarında çalıştıkları görülmektedir. Cinsiyet değişkenine göre katılımcıların % 61,5’nin erkek, % 38,5’i ise kadındır. Katılımcıların yaş değişkenine göre dağılımları incelendiğinde, % 59,3 ile 29-37 yaş grubunun ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Diğer yaş gruplarında ise katılımcıların % 26,4’nün 20-28 yaş grubunda, % 13,2’sinin 38-46 yaş grubunda ve % 1,1’nin 47-55 yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir. Deneyim değişkenine göre 5-10 yıllık deneyime sahip % 48,8’lik katılımcı grubunun ilk sırada yer aldığı, 2-5 yıllık deneyime sahip katılımcıların % 24,4’nün, 10-15 yıl tecrübe grubunda ise katılımcıların % 14’nün yer aldığı görülmektedir. 15 yıl ve üstü grupta ise katılımcıların % 4,7’sinin yer almaktadır.

2.5. Araştırmanın Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Güvenilirlik, ölçek sorularının ölçme kalitesini ortaya koymak, ayrıca soruların tutarlılıklarını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Cronbach’s Alpha değeri 0 ile 1 arasında değer

almaktadır. Söz konusu değer 1'e yaklaştıkça soruların tutarlılığı artacağından güvenilirlik düzeyi de artmaktadır (Kayış, 2010, 405).

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise güvenilir değil,

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise güvenilirliği düşük,

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise oldukça güvenilir,

$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise yüksek derecede güvenilir, olarak kabul edilmektedir. Ölçeğe ait Cronbach's Alpha değerleri Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. MBS Etkinliği Güvenilirlik Analizi

<i>Ölçekler</i>	<i>İfade Sayısı</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>
Muhasebe Bilgi Sistemi	9	,913

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, MBS etkinlik ölçeğinin güvenilirliği 0,913 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. Güvenilirliği tespit edilen ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. KFA daha çok ölçek geliştirme çalışmalarının gözlenen değişkenlerin hangi faktörlere ayrıldığını tespit etmek için kullanılmaktadır. DFA ise daha çok söz konusu faktörlerin veri ile olan uyumunun tespitinde kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 317).

KFA yapabilmek için örneklem büyüklüğünün yeterli sayıda olması gerekmektedir. Örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunun tespiti için KMO ve Bartlett testleri gerçekleştirilmiştir. KMO değeri 0,50'nin altında yer alıyorsa söz konusu analizin gerçekleştirilemeyeceği düşünülmektedir. Benzer şekilde Bartlett testi sonucunun da anlamlı çıkması gereklidir (Durmuş vd., 2013: 80). Yapılan analiz sonucunda KMO değeri 0,882 ve Bartlett test sonucunun da ($p=0,000<0,05$) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla verilerin faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir.

MBS etkinlik ölçeğinin KFA analiz sonuçları aşağıdaki Tablo 3’te belirtilmiştir. KFA analizi için “maximumlikelihood” ve “varimax” döndürme metodu tercih edilmiştir.

Tablo 3. MBS Ölçeği İfadelerinin KFA Değerleri

İFADELER	Faktör Yükleri	Kümülatif Varyans (%) 1 Faktör
MBS işlemlerin çok hızlı gerçekleşmesini sağlar.	,576	54,36
MBS banka şubeleri arasındaki tutarlılığın ve bütünlüğün hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlar.	,724	
MBS yönetimin zamanında karar almasına yardımcı olur.	,742	
MBS, işlerin basitleşmesine yardımcı olur.	,738	
MBS ile bilgi kolaylıkla saklanır ve tekrar ulaşılır.	,765	
MBS, farklı iş faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamaktadır.	,702	
MBS verinin saklanması, sınıflandırılması ve analizinde yüksek etkinlik sağlar.	,798	
MBS, doğru ve geçerli bilgiyi zamanında sağlar.	,779	
MBS bilginin anlaşılabilir ve güvenilir olmasını sağlar	,788	

Yapılan KFA sonucunda, MBS etkinlik ölçeğini oluşturan 9 ifadenin tek bir faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. İfadelerin faktör yükleri incelendiğinde tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,5 ve üzeri olduğu görülmektedir. Bir çalışmada faktör yüklerinin güçlü olması isteniyorsa, yük değerlerinin 0,5 ve üzeri olması beklenmektedir. Tek faktörlü yapıyı oluşturan soruların kümülatif varyans toplamının % 54,36 olarak tespit edilmiştir. Genel kural olarak tek faktörlü yapılarda açıklanan varyans oranının en az % 30 ve üzeri olması yeterli görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 320).

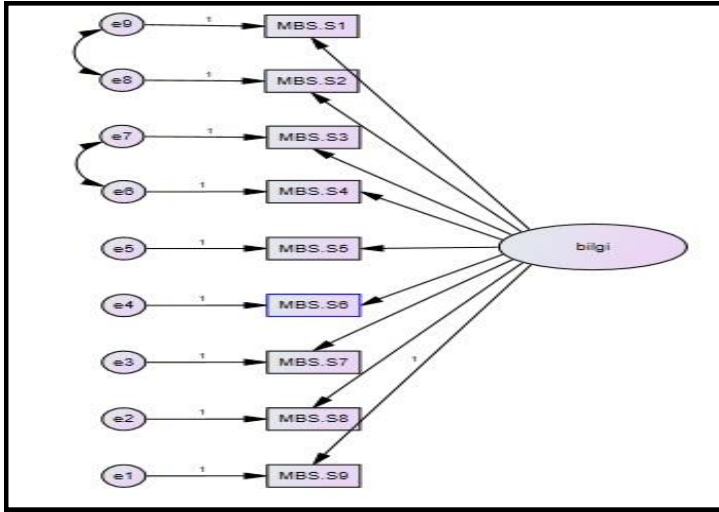
Ölçeğin KFA sonucunda belirlenen 9 ifadeden oluşan tek faktörlü yapısının veri ile uyumunu test etmek amacıyla DFA gerçekleştirilmiştir. İlk olarak modelde ele alınan yolların anlamlılığının saptanması için t değerlerine bakmak gerekmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonrasında t değerleri 1,96 üzerinde olduğu için söz konusu yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (Lomax ve Schumacker, 2004: 70). Daha sonra uyum iyiliği değerlerinin incelenmesi gereklidir. Söz konusu uyum iyiliği değerlerinden hangilerinin dikkate alınması gerektiği konusunda literatürde tam bir fikir birliği olmadığı görülmektedir. Fakat tüm çalışmalarda genel olarak kabul gören uyum iyiliği değerleri ve kabul aralıkları Tablo 4’de belirtilmiştir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği İndeksleri

<i>Model Uyum İndeksi</i>	<i>Kabul Edilebilir Uyum</i>	<i>Mükemmel Uyum</i>
CMIN/DF	2 - 5	<2
GFI	0,80 – 0,90	>0,90
IFI	0,90 – 0,95	>0,95
CFI	0,90 – 0,95	>0,95
RMSE	0,05 – 0,09	<0,05

Kaynak: (Meydan ve Şeşen, 2015: 31-35; Seçer, 2013 den aktaran Uçar ve Sağlam, 2019, 427; Doll, Xia ve Torkzadeh, 1994, 456).

Şekil 1’de görüldüğü gibi yapılan modifikasyon işlemleri sonucunda aralarında yüksek ilişki belirlenen e9 ve e8 ile e7 ve e6 hata terimleri arasında kovaryans düzeltme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan düzeltmeler sonrasında, uyum iyiliği değerlerinde düzelme görülmüştür. DFA uyum iyiliği değerleri Tablo 5’de belirtilmiştir.

Şekil 1. MBS’nin DFA Diyagramı**Tablo 5.** MBS DFA Uyum İyiliği Değerleri

<i>Model Uyum İndeksi</i>	<i>MBS Uyum İyiliği Değerleri</i>
CMIN/DF	1,331**
GFI	,928**
IFI	,984**
CFI	,983**
RMSEA	,059**

*kabul edilebilir model uyumuna, **mükemmel model uyumuna işaret eder.

2.6. MBS Etkinliğinin Betimleyici Değişkenler Açısından Analizi

Çalışmanın bu aşamasında, araştırmannın amaçları doğrultusunda belirlenen hipotezleri test etmek için MBS'nin etkinliğinin çeşitli betimleyici değişkenler açısından (banka türü, cinsiyet, yaş ve deneyim) nasıl farklılaştığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda SPSS 23 programında Mann-Whitney-U Testi, Kruskal-Wallis Testi gerçekleştirilmiştir.

İlk olarak MBS'nin etkinliğinin çalışanların çalıştıkları banka türü açısından nasıl farklılaştığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, % 95 güvenilirlik düzeyinde Mann-Whitney-U Testi gerçekleştirilmiştir. Mann-Whitney-U Testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. MBS'nin Etkinliğinin Banka Türüne Göre Farklılıklarını Sınayan Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

<i>MBS Etkinliği</i>	<i>Banka Türü.</i>	<i>N</i>	<i>Sıra Ort.</i>	<i>S.S</i>	<i>MU Değeri</i>	<i>p</i>
	Ticari	70	4,18	,61	828,8	,500
	Katılım	26	1,27	,47		

Tablo 6'da görüldüğü gibi, MBS'nin etkinliğinin katılımcıların çalışmakta oldukları banka türü açısından farklılaşmadığı görülmektedir ($U=828,8$, $p=,500>,05$).

Katılımcıların MBS etkinliği ile ilgili ifadelerine verdikleri yanıtların cinsiyet faktörüne göre nasıl farklılaştığını inceleyen Mann-Whitney-U Testi sonuçları Tablo 7'de belirtilmiştir.

Tablo 7. MBS'nin Etkinliğinin Cinsiyet Türüne Göre Farklılıklarını Sınayan Mann-Whitney-U Testi Sonuçları

<i>MBS Etkinliği</i>	<i>Cinsiyet.</i>	<i>N</i>	<i>Sıra Ort.</i>	<i>S.S</i>	<i>MU Değeri</i>	<i>p</i>
	Erkek	56	48,36	,60	1,169	,280
	Kadın	35	42,23	,49		

Tablo 7'deki test sonuçları incelendiğinde MBS'nin etkinliğinin cinsiyet faktörüne göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir ($U=1,169$; $p=,280>,05$).

MBS'nin etkinliğinin yaş faktörüne göre nasıl farklılaştığını inceleyen test sonuçları Tablo 8'de belirtilmiştir. Katılımcıları yaşları ikiden fazla gruba ayırdığı için Kruskal-Wallis Testi gerçekleştirilmiştir. Kruskal-Wallis Testi öncesi 47-55 yaş grubunda yer alan tek katılımcı veri yetersizliği nedeniyle ortaya çıkacak sorunların önüne geçmek için 38-46 yaş grubu ile birleştirilmiştir.

Tablo 8. MBS'nin Etkinliğinin Yaş Faktörü Değişkenine Göre Farklılıklarını Sınayan Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

<i>MBS Etkinliği</i>	<i>Yaş</i>	<i>N</i>	<i>Sıra Ort.</i>	X^2	<i>SD</i>	<i>p</i>
	20-28 yaş	24	47,73	,389	2	,823
	29-37 yaş	54	46,17			
	38-46 yaş	13	42,12			

Tablo 8'deki analiz sonuçları incelendiğinde MBS'nin etkinliğinin katılımcıların yaş faktörüne göre farklılaşmadığı görülmektedir ($X^2=,389$; $p=,823>,05$).

MBS'nin etkinliğinin katılımcıların deneyimine göre nasıl farklılaştığını ele alan Kruskal-Wallis Testi sonuçları Tablo 9'da belirtilmektedir.

Tablo 9. MBS'nin Etkinliğinin Mesleki Tecrübe Faktörü Değişkenine Göre Farklılıklarını Sınayan Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

<i>MBS Etkinliği</i>	<i>Tecrübe</i>	<i>N</i>	<i>Sıra Ort.</i>	X^2	<i>SD</i>	<i>p</i>
	0-2 yıl	7	39,86	5,34	4	,254
	2-5 yıl	21	37,40			
	5-10 yıl	42	48,40			
	10-15 yıl	12	35,10			
	15 üstü	4	55,50			

Tablo 9'daki analiz sonuçları incelendiğinde MBS'nin etkinliğinin mesleki tecrübe faktörüne göre farklılaşmadığı görülmektedir ($X^2=5,34$; $p=,254>,05$).

Betimleyici özellikleri dikkate alınarak yapılan analizler sonucunda, katılımcıların farklı betimleyici özelliklere sahip olmalarının MBS etkinliği ile ilgili algılarında fark yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H_1 "MBS'nin etkinliği katılımcıların betimleyici özelliklerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır". ana hipotezi tamamen ret edilmiştir.

2.7. Katılımcıların MBS'nin Etkinlik İfadelerine Katılım Düzeylerinin Analizi

Katılımcıların MBS'nin etkinliği ile ilgili ifadeler ne seviyede katıldıklarını tespit etmek için Tek Örneklem Wilcoxon Testi gerçekleştirilmiştir. MBS etkinliğini ölçmek için hazırlanmış olan anket formu; 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne de Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum olmak üzere 5'li likert formda hazırlanmıştır. Dolayısıyla 3'ün üzeri ortalamaya sahip ifadeler olumlu, altında kalan ifadeler

ise olumsuz olarak değerlendirilecektir. MBS'nin etkinliğini ölçmek için yapılan Tek Örneklem Wilcoxon Testi sonuçları Tablo 10'da belirtilmiştir.

Tablo 10. MBS Etkinlik İfadelerinin Tek Örneklem Wilcoxon Testi Sonuçları

<i>İfadeler</i>	<i>Ort</i>	<i>S.S</i>	<i>z</i>	<i>p</i>	<i>Sonuç</i>
<i>MBS işlemlerin çok hızlı gerçekleşmesini sağlar.</i>	4,22	,77	,284	,000	Kabul
<i>MBS banka şubeleri arasındaki tutarlılığın ve bütünlüğün hızlı bir şekilde gerçekleşmesini sağlar.</i>	4,22	,71	,275	,000	Kabul
<i>MBS yönetimin zamanında karar almasına yardımcı olur.</i>	4,25	,78	,250	,000	Kabul
<i>MBS, işlerin basitleşmesine yardımcı olur.</i>	4,17	,80	,282	,000	Kabul
<i>MBS ile bilgi kolaylıkla saklanır ve tekrar ulaşılır.</i>	4,23	,76	,257	,000	Kabul
<i>MBS, farklı iş faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamaktadır.</i>	4,05	,79	,317	,000	Kabul
<i>MBS verinin saklanması, sınıflandırılması ve analizinde yüksek etkinlik sağlar.</i>	4,13	,90	,284	,000	Kabul
<i>MBS, doğru ve geçerli bilgiyi zamanında sağlar.</i>	4,12	,84	,243	,000	Kabul
<i>MBS, bilginin anlaşılabilir ve güvenilir olmasını sağlar.</i>	4,28	,74	,257	,000	Kabul

Tablo 13'deki ifadelere ait Tek Örneklem Wilcoxon Testi sonuçları incelendiğinde tüm analizlere ait değerlerin olumlu yönde anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla “*H2 MBS'nin etkinliğini ölçmeyi amaçlayan ifadelerin ortalaması ile katılımcıların bu ifadelere verdikleri cevapların ortalaması arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.*” hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcılar, çalıştıkları bankaların sahip olduğu MBS'lerinin bankadaki etkinliği arttırmada fayda sağladığı görüşündedirler. Katılımcıların en çok katıldıkları ifadenin 4,28'lik ortalama ile “*MBS, bilginin anlaşılabilir ve güvenilir olmasını sağlar.*” İfadesine ait olduğu görülmektedir. İkinci sıradaki en yüksek ortalamaya sahip ifadenin ise 4,25'lik ortalama ile “*MBS yönetimin zamanında karar almasına yardımcı olur.*” ifadesi olduğu görülmektedir. En düşük ortalamaya sahip ifade ise 4,05'lik ortalama ile “*MBS, farklı iş faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamaktadır.*” İfadesine ait olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde nitelikli bilginin sağlanmasında ve doğru karar alınmasında MBS'nin güvenilir bir araç olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, MBS'nin etkinliği ele alınmıştır. Bu kapsamda Batman merkezinde yer alan ticari ve katılım bankalarının MBS'lerini etkin olarak kullanan çalışanlar üzerine anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

MBS'nin çeşitli betimleyici değişkenler açısından nasıl farklılaştığını belirlemek için yapılan fark analizleri sonucunda, MBS'nin etkinliğinin betimleyici değişkenler (yaş, cinsiyet, mesleki deneyim ve banka türü) açısından herhangi bir şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Herhangi bir betimleyici değişken içinde yer alan grupların birbirinden farklılaşmaması, MBS'nin etkinliğinin çalışanlar açısından benzer şekilde algılandığını göstermesi açısından önemlidir. Literatürde MBS'nin etkinliğinin belirli betimleyici değişkenler açısından nasıl farklılaştığını ele alan çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Bu konuda ileride yapılacak benzer analizler vasıtasıyla MBS'nin etkinliğinin incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

MBS'nin etkinliğini ölçmek için hazırlanan ifadeler katılımcıların katılıp katılmadıklarını belirlemek için yapılan Tek Örneklem Wilcoxon Testi sonuçları incelendiğinde, katılımcıların tüm ifadeler yüksek oranlarda katıldıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla banka çalışanlarının MBS'nin etkin olduğunu her yönüyle düşündükleri görülmektedir. MBS'nin etkinliği konusunda banka çalışanlarının en yüksek düzeyde katıldıkları ifadenin "*MBS, bilginin anlaşılabilir ve güvenilir olmasını sağlar*" ifadesi olduğu görülmektedir. Anlaşılabilir ve güvenilir bilgi, bilgi kullanıcılarının etkili finansal kararlar almasına sağlaması açısından önemlidir. Bu ise finansal raporlamanın en önemli amacıdır. Banka çalışanlarının MBS'nin etkinliği konusunda en çok üzerinde uzlaştıkları sonraki ifade ise "*MBS yönetimin zamanında karar almasını sağlar.*" ifadesidir. Kısaca çalışanlar, bankaların sahip olduğu MBS'lerinin, etkin bir MBS'den ilk olarak beklenen doğru ve zamanlı bilgiyi sağlama konusunda başarılı olduğunu düşünmektedir. MBS'leri en gelişmiş olan kurumların bankalar olduğu düşünüldüğünde, diğer işletmelerinde etkin bir MBS'ne sahip olmalarının başta finansal raporlama olmak üzere tüm alanlarda fayda yaratacağı görülmektedir.

Banka çalışanlarının MBS'nin etkinliği ile ilgili diğer ifadeler içinde en az katıldıkları ifadenin "*MBS, farklı iş faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamaktadır*" ifadesi olduğu görülmektedir. Bankalar günümüzde birçok hizmeti kapsamlı bir şekilde sunmaktadır.

Karmaşıklaşan bilgi sistemi alt yapıları yüzünden, banka çalışanlarının MBS'yi kullanarak farklı iş faaliyetlerini koordineli bir şekilde yerine getirmede azda olsa sıkıntılar yaşayabildikleri düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, A. İ., ve Kılıç, S. (2013). “Muhasebe Bilgi Sisteminin İşletme Yönetiminin Etkinliği Üzerindeki Etkisi”. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), ss. 21-36.

Al-Dalaïen, O. A. ve Dalayeen O. A. (2018). “Investigating The Impact of Accounting Information System on The Profitability of Jordanian Banks”, *Research Journal of Finance and Accounting*, 9(18), ss. 110-118

Argiles, J. M., ve Slof, E. J. (2003). “The Use of Financial Accounting Information and Firm Performance: An Empirical Quantification for Farms”, *Accounting and Business Research*, 33(4), ss. 251-273.

Beg, K. (2018). “Impact of Accounting Information System on The Financial Performance of Selected FMCG Companies”, *Asian Journal of Applied Science and Technology*, 2(3), ss. 08-17.

Demir, Y., ve Coşkun, D. (2009). “Finansal Bilgi Sisteminin İşletmelerin Yönetim Fonksiyonu Üzerine Etkisi: Aydın İli Örneği”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), ss. 1-21

Doll, W.J., Xia, W. and Torkzadeh, G. (1994). “A Confirmatory Factor Analysis of the End-User Computing Satisfaction Instrument”, *MIS Quarterly*, 18(4), ss. 453-461.

Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi (5. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Engin, D. ve Abdioğlu, H. (2009). “İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), ss. 157-184.

Esmeray, A. ve Dağlı, Ö. B. (2017). “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Muhasebe Bilgi Sistemi: Kayseri'de Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerine Bir Araştırma”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), ss. 748-769

Grande, E. U., Estébanez, R. P., ve Colomina, C. M. (2011). "The Impact of Accounting Information Systems (AIS) on Performance Measures: Empirical Evidence in Spanish SMEs". *The International Journal of Digital Accounting Research*, 11 (1577-8517), ss. 25-43.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

Ismail, N. A. ve King, M. (2005). "Firm Performance and AIS Alignment in Malaysian SMEs". *International Journal of Accounting Information Systems*, 6(4), ss. 241-259.

İslamoğlu, A. H. ve Altınçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta

Karahan, A. (2011). "Muhasebe Bilgi Sistemi Kullanımının Örgütsel Performansa Etkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), ss. 61-80.

Kayış, A. (2010). *Güvenilirlik Analizi. Bulunduğu Eser: Kalaycı, Ş. (Ed.). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Lomax, R. G. ve Schumacker, R. E. (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. Florida: Routledge

Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık

Naranjo Gil, D. (2004). "The Role of Sophisticated Accounting System in Strategy Management". *The International Journal of Digital Accounting Research*, 4(8), ss. 125-144

Nicolaou, A. I. (2000). "A Contingency Model of Perceived Effectiveness in Accounting Information Systems: Organizational Coordination and Control Effects". *International Journal of Accounting Information Systems*, 1(2), ss. 91-105.

Nwinee, K., Akpos, Y., Vincent, N. ve Ibinabo, T. (2016), "Impact of Accounting Information System on Organizational Effectiveness: A Study of Selected Small and Medium Scale Enterprises in Woji", *Portharcourt. International Journal Of Research*, 3(1) ss. 974-982.

Onaolapo, A. A. ve Odetayo, T. A. (2012). "Effect of Accounting Information System on Organisational Effectiveness: A Case Study of Selected Construction Companies in Ibadan, Nigeria". *American Journal of Business and Management*, 1(4), ss.183-189

Öz, Y. ve Yavuz, H. (2015). “İşletme Yönetiminin Aldığı Kararlarda Muhasebe Bilgi Sisteminin Etkisi ve Önemi: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Bir Araştırma”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), ss. 227-246.

Ramly, F. (2011). “Computerize Accounting Information System”. *Decision Making*, 16(1), ss. 12-31

Saeidi, H. ve Prasad, B. (2014). “Impact of Accounting Information Systems (AIS) on Organizational Performance: A Case Study of TATA Consultancy Services (TCS)-India”. *UCT Journal of Management and Accounting Studies*, 2(03), ss. 54-60.

Soudani, S. N. (2012). “The Usefulness of An Accounting Information System for Effective Organizational Performance”. *International Journal of Economics and Finance*, 4(5), ss. 136-145.

Trabulsi, R. U. (2018). “The Impact of Accounting Information Systems on Organizational Performance: The Context of Saudi’s SMEs”. *International Review of Management and Marketing*, 8(2), ss. 69-73.

Uçar, R. ve Sağlam, E. (2019). “Okul Müdürlerinin Yaratıcı Liderlik Özellikleri: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), ss. 417-435.

Yeter, B. (1999). *Bankacılıkta Pazarlama*. Yıldız Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Endüstri Mühendisliği Bölümü: İstanbul.

www.endustri.eskisehir.edu.tr. *Parametrik Olmayan Testler*. <http://endustri.eskisehir.edu.tr/nergine1/ENM317/icerik/5.%20PARAMETR%C4%B0K%20OLMAYAN%20TESTLER.pdf>
erişim tarihi:23.09.2020

Bu çalışmanın yayınlanma aşamasında doktora danışmanım sevgili hocam Prof. Dr. Fikret OTLU'yu COVID-19 salgını nedeniyle kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşamaktayım. Hayatımda bana her zaman destek olan Fikret hocam tanıdığım en mütevazi hocalardan biriydi. Bana karşı anlayışını hiçbir zaman esirgemeyen hocama Allah'tan rahmet diliyorum.

Erkin

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 369-381

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 17.09.2020

Kabul Tarihi: 24.09.2020

YEREL KALKINMA VE İNOVASYON

Ferhat ARI¹

Öz

Son yıllarda kamu yönetimi alanında değişmekte ve gelişmekte olan birçok konu gibi inovasyon konusu da gün geçtikçe önem kazanmakta ve konuyla ilgili birçok çalışma icra edilmektedir. İnovasyon konusunun birçok boyutuyla kalkınmaya olumlu etkiler yaptığı aşikardır. Dünya çapında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde inovasyonun katkılarını görmek mümkün olduğu gibi aynı zamanda belirli bir ülkede ve bu ülkenin bölgesel ya da yerel düzeylerinde de inovasyonun katkılarını görmek mümkün olacaktır. Bu çalışmada yerel kalkınma konusu kısaca ele alınmıştır. Ardından inovasyon konusu çerçevesinde temel teorik bilgilere yer verilmeye çalışılmış ve tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan inovatif örneklere değinilmiştir. Çalışmanın son kısmında da yerel kalkınma ve inovasyon ilişkisi bağlamında çeşitli sorunlar ve çözüm önerileriyle çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelime: İnovasyon, Yerel Kalkınma, Kalkınma Ajansları

Jel Kodları: R11, S56, O30, Q01

LOCAL DEVELOPMENT AND INNOVATION

Abstract

In recent years, the subject of innovation, like many changing and developing subjects in the field of public administration, is gaining importance day by day and many studies are carried out on the subject. It is obvious that innovation has positive effects on development in many dimensions. While it is possible to see the contributions of innovation in developed and developing countries around the world, it will also be possible to see the contributions of innovation in a particular country and at the regional or local levels of this country. In this study, the issue of local development is briefly discussed. Then, within the framework of innovation, basic theoretical formation was tried to be included and innovative examples merged in the historical process were mentioned. In the last part of the study, the study was concluded with various problems and solution suggestions in the context of local development and innovation relationship.

KeyWords: Innovation, Local Development, Development Agencies.

Jel Codes: R11, S56, O30, Q01

¹ Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, fari@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6397-1398>.

GİRİŞ

Yerel kalkınma ve inovasyon ilişkisi son dönemde üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir. Geleneksel yöntem ve metodlarla yerel kalkınmanın sürdürülemeyeceği görülmektedir. Bu bağlamda ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre yerel kalkınmayı sağlayabilmek için siyasal, ekonomik, toplumsal vb. birçok dinamik harekete geçirmektedirler. Ancak yerel kalkınmada inovasyonun yeri oldukça önemlidir. Bu yolla verimliliğin artırılabilmesi mevcut uygulamalardan da görülmektedir. Bundan hareketle yerele dair bütün çalışmalarda minimum girdi ile maksimum çıktının elde edilmesi suretiyle verimliliğin maksimizasyonu öncelenmektedir. Ayrıca yerel kalkınma ve inovasyon ilişkisinde sürdürülebilir kalkınma olgusu da göz ardı edilmemelidir. Bununla koşullarından biri, Rio Konferansında ele alındığı üzere, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin temel odak noktasını oluşturan bireylerin doğal yaşam alanı ile uyumlu, sağlık standartlarına uygun ve üretime elverişli bir yaşam hakkına sahip olduğu ilkesi üzerinden hareket etmek ve aykırı politikalara mahal vermemektir.

Bu çalışmada da yerel kalkınma ve inovasyon kavramlarını detaylarıyla irdelenmeye odaklanacak ve aralarındaki ilişki gösterilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın son kısmında yerel kalkınma ve inovasyon temelinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri değerlendirilerek çalışma sonlandırılacaktır.

1. YEREL KALKINMA

Kalkınma kavramı, “ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasal yapılarının değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve giderek toplumun refahının artması” olarak tanımlanmaktadır (Parlak, 2011: 419).

Kalkınma, her ne kadar yukarıda ele alınan haliyle genel bir tanıma konu olsa da Türkiye özelinde veya dünyadaki diğer ülkelerde neredeyse 1980’li yıllara kadar bu kavram büyüme kavramıyla özdeşleşecek şekilde algılanmıştır. Bu büyüme olgusunu gerçekleştirme yolu olarak da dışarıdan modern teknolojileri transfer etme yoluna gidilmiştir. Bu yolla üretim ve verimliliğin maksimize olacağı düşünülmüştür. Bu sayede gelirin ve refahın artacağı ve bu artıştan toplumun bütün kesimlerine zamanla faydalanmak suretiyle kalkınmanın gerçekleşebileceği düşünülmüştür. Ancak böylesi bir kalkınma düşüncesinin arka planında

toplumsal aktörler göz ardı edilmiş ve teknik bir süreçten öte başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere toplumsal aktörlerin birlikte çalışarak oluşturacağı sinerjiden mahrum kalmıştır. Dolayısıyla istenen düzeyde bir kalkınma sürdürülebilir olmaktan uzak kalmıştır (Özgül ve Şelli, 2004: 82).

Yerel kalkınma ise temel olarak “yerel dinamiklerin harekete geçirilerek, yerel toplulukların fiziki, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olarak gelişimini sağlamak” şeklinde ele alınmaktadır (Darıcı, 2007: 215).

Türkiye’de yerel kalkınma üzerine yapılan bir çalışmada temel olarak kalkınma modeli altı ana başlık altında şekillendirilmiştir. Bunlar: fiziksel kalkınma, sosyal kalkınma, ekonomik kalkınma, siyasal (demokratik) kalkınma, kültürel kalkınma ve etkin yönetimdir (Kaya, t.y.: 4). İlgili çalışmada bu başlıklar şu şekilde açıklanmıştır:

- **Fiziksel Kalkınma:** Yerel kalkınmanın sağlanabilmesi için, kentin ihtiyacı olan altyapı, planlama ve denetim faaliyetlerini kapsamaktadır.
- **Sosyal Kalkınma:** Kentte yaşayan insanların sosyal refah seviyelerinin artırılması için gereken tesisleşme ve etkinlikleri ifade etmektedir.
- **Ekonomik Kalkınma:** Kent ekonomisinin geliştirilmesi için planlama, teşvik ve organizasyonlar ile istihdama yönelik eğitim ve organizasyonlardan teşkil olmaktadır.
- **Siyasal Kalkınma:** Kentlerde siyasal hayatın geliştirilmesi için, kentlilerin yönetime katılım mekanizmalarının geliştirilmesi ve katılıma teşvik çabalarını ifade etmektedir.
- **Kültürel Kalkınma:** Kent kültür hayatının gelişimi için tesisleşme ve etkinlikleri ifade etmektedir.
- **Etkin Yönetim:** Kent kaynaklarının, etkin ve verimli kullanımı için kalite-verimlilik odaklı, katılımcı, performansa dayalı ve stratejik planlamaların yapıldığı, Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımlarının gerçekleştirilmesini kapsamaktadır.

Yerel kalkınmada kilit rol oynayan aktörlerden biri kalkınma ajanslarıdır. Bu ajanslar, çeşitli kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, üniversiteler ve araştırma kurumları, dernekler, odalar, sendikalar, gönüllü kuruluşlar ve halkın katılımının karşılıklı işbirliğine dayalı, sinerjiyi ön plana çıkaran, yerel boyuttaki organizasyonlardan teşkil olunmaktadır (Elvan, 2002: 100).

Kalkınma ajanslarının yerel kalkınma üzerinde oynadıkları başlıca rolleri aşağıda sıralanmıştır (Elvan, 2002: 100):

- Faaliyet gösterdikleri bölgelerde büyüme, ihracat, teknoloji ve istihdam kriterlerinin göz önünde bulundurularak anahtar sektörleri tespit etmek,
- Bu bölgelerde yatırımları, iş etkinliğini ve rekabet gücünü geliştirmek,
- Bölgedeki istihdam hacmini arttırmaya yönelik çalışmalar icra etmek,
- Bölgedeki iş gücünün kalitesini geliştirecek kurumların oluşmasına öncülük etmek,
- Bölgede sağlıklı kentsel gelişmeyi desteklemek ve bunlara yapısal uyum içinde kırsal gelişmeyi teşvik etmek,
- Kentsel alanları çalışılacak ve yaşanacak sağlıklı mekanlar olarak geliştirmek,
- Bu bölgelerde faaliyet gösteren şirketlere teşvik ve finansal destek sağlamak,
- Bölgede bilgi ve iletişim odaklı yeni sektörlerin oluşmasını teşvik etmek,
- Bunlarla beraber ülkenin sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmak gibi rolleri üstlenmişlerdir.

Öte yandan gerek Amerika'da gerekse de dünyanın diğer ülkelerinde yerel kalkınma perspektifinde, girişimciliğin olumlu ekonomik sonuçlara yol açacağına dair bir inanç oluşmuş durumdadır. Her ne kadar günümüzde girişimciliğe gereği kadar önem atfedilmese de girişimciliğin yerel ve bölgesel ekonomileri nasıl dönüştürebildiğini ayrıca yoksulluk ve eşit temeller üzerine inşa edilmeyen kalkınmaya nasıl çözümler getirebileceği araştırılıyor (Dabson, 2007: 21).

Yukarıdaki paragraf bağlamında, yerel rekabetçiliğin anahtarı, temel yerel ekonomik kalkınma stratejisi olarak girişimciliği öne sürmektedir. Bunun birkaç nedeni vardır. Her şeyden önce, kırsal topluluklara taşınma veya genişleme konusunda şirketlerin işe alma konusundaki geleneksel güven, çoğu yerde işe yaramaz duruma düşmüştür ve liderler uygun alternatifler aramaktadır. ikincisi, girişimciler ve küçük işletmelerin yerel ve ulusal ekonomileri yönlendirmedeki kritik rolü konusunda daha önce bahsedildiği gibi artan bir inanç mevcuttur. üçüncüsü, yerel ekonomilerin yapısı esas olarak, iş büyümesinden ve yenilikten sorumlu olan ve yerel yerler için uygun bir faaliyet ölçeğini temsil eden küçük

işletmelerden oluşmaktadır (Dabson, 2007: 28). Bu sebeplerden dolayı girişimcilik konusu da yerel kalkınmada anahtar bir rol üstlenmiştir. Ve bu konuda gereken önemin verilmesi esastır.

Benzer şekilde, global rekabet düzeni, gerek yerel gerekse de bölgesel uzmanlaşma sürecine hız kazandırmaktadır. Bu bağlamda yerel düzeyde uygulamaya geçirilen girişimcilik kavramı, yereldeki kaynakları aktifleştirilmek, zamanla oluşan bilgi ve becerilerden esinlenerek ilgili sektör ve alanlarda yüksek düzeyleri yakalamak ve bu sayede yerele daha büyük ölçütlerde gelişim olanağı sağlamada kilit rol oynamaktadır (Parlak ve Ökmen, 2016: 69).

2. İNOVASYON

İnnovation kelimesi, Latince “innovatus” kelimesinden İngilizce’ye geçmiştir. “in” ve “novatus” kelimelerinden meydana gelen inovasyon, “eşi olmayan+daha önceden bilinmeyen yıldız” anlamına gelmektedir (Dinler Sakaryalı, 2016: 2). Genel olarak Türkçe’de “yenilik” anlamında kullanılmaktadır(Oslo kılavuzu: 49).

İnovasyon kavramı ilk olarak Joseph Schumpeter tarafından 1912 yılında “Ekonomik Kalkınma Teorisi” adlı eserinde kullanılmıştır. Schumpeter bu kavramı, “ekonomik gelişmenin temel gücü” şeklinde tanımlamıştır (Dinler Sakaryalı, 2016: 3).

Oslo kılavuzu’nda (2005: 50) da inovasyon kavramı şu şekilde ele alınmaktadır: “Bir yenilik, işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir.”

İnovasyonun konusu genel itibariyle çok sayıda araştırma, teori ve konuya ilişkin düşüncelere yön vermektedir. İnovasyon, çeşitli filozoflar, gazeteciler, politikacılar, sanayiciler ve sosyal reformcular tarafından savunulmaktadır (Kimberly 1981’den aktaran, Osborne ve Brown, 2011: 1335).

İnovasyon sistemi perspektifi, inovasyonla ilgili yeni kombinasyonlar, şanslar, seçenekler ve inovasyon politikası fırsatları için potansiyelin yanı sıra yapısal sıklozu (sclerosis: vücuttaki bir organ ya da dokunun patolojik sertleşmesi- işlevselliğini yitirmesi) işaret ederek inovasyon süreçlerinin dinamiklerini anlamamıza yardımcı olur (Kuhlmann ve diğerleri, 2010: 3).

Schumpeter, Ekonomik Kalkınma Teorisi adlı eserinde inovasyonun ortaya çıkışını beş aşama halinde ele almaktadır. Bunlardan birincisi, yeni bir ürünün piyasaya sürülmesi; ikincisi, bu ürüne özgü yeni bir üretim metodunun bulunması; üçüncüsü, bu ürünün ekonomik değere dönüşeceği yeni bir pazara açılması; dördüncüsü, yeni bir hammadde kaynağı ya da yarı

işlenmiş mal kaynaklarının keşfedilmesi; beşincisi, yeni bir örgütlenme tarzının oluşturulmasıdır (Schumpeter'den aktaran, Dinler Sakaryalı, 2016: 3).

İnovasyonun tarihinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğunu belirten Dinler Sakaryalı (2016: 11-13) ilk çağlardan bu yana insanların ihtiyaçları doğrultusunda inovatif buluşlar kaydettiğini ve sanayi devrimlerinden sonraki süreçten bu zamanımıza kadar çeşitli boyutlarıyla daha yoğun bir şekilde inovasyon çalışmalarının yapıldığını dile getirmektedir. Edquist, Hommen ve McKelvey'in (2001: 13) kısa örneklendirdiği ve Dinler Sakaryalı'nın (2016: 11-13) dönemsel olarak örneklendirdiği inovasyonlara konuya ışık tutması amacıyla ikinci sanayi devriminden bazı örneklere yer vermek yerinde olacaktır. Örneğin 1870'te ilk Siemens elektrikli yüksek fırın, 1871'de Gramme dinamosu, 1878'de Edison'un lambası ve 1882 de ilk su tribünüyle elektrik üretimi, elektrik ile ilgili önemli inovasyonlardandır. Benzer şekilde 1876'da Graham Bell'in ilk telefon görüşmesini yapması, 1894'te Fransız Lumiere kardeşlerin ilk sinema makinasını yapması, 1901'de ilk kez okyanus aşırı radyo yayını yapılması, 1927'de televizyon yayınlarının başlaması haberleşme alanındaki inovasyonlara örnek verilebilir. Son olarak 1883 yılında ilk benzinli motorun (Daimler) üretilmesi, 1885'te Alman Karl Benz'in 14.5 km/saat hız yapabilen satış amaçlı ilk arabayı üretmesi, 1892'de ilk dizel motorun yapılması, 1903'te Amerikalı Wright Kardeşler'in ilk motorlu uçağı üretmesi ulaşım alanındaki inovasyonlar arasında sayılabilir.

2.1.İnovasyon Türleri

İnovasyonun bir hayli fazla türü olduğunu söylemek tablo 1'de de görüldüğü üzere mümkündür. Ancak Oslo kılavuzunda (2005: 49), inovasyondan yenilik anlamıyla bahsedilmekte ve dört çeşit yenilik bulunduğu değinilmektedir. Bunlar temel olarak ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve organizasyonel inovasyondur.

Tablo 1. Özelliklerine Göre İnovasyon Çeşitleri

Alan ve fonksiyon açısından	<ul style="list-style-type: none"> • Hizmet inovasyonu • Ürün inovasyonu • Süreç inovasyonu • Pazarlama inovasyonu • Organizasyonelinovasyon
Teknolojinin yoğunluğu açısından	<ul style="list-style-type: none"> • Radikal inovasyonlar • Artımsal inovasyonlar
Teknolojik özellikler içerip içermediği bakımından	<ul style="list-style-type: none"> • Teknolojik inovasyonlar • Teknolojik olmayan inovasyonlar
Neden olduğu değişim ve farklılıklara göre	<ul style="list-style-type: none"> • Yıkıcı inovasyonlar • Düzen bozucu inovasyonlar • Destekleyici inovasyonlar
İşletme içinden ya da dışından olmasına göre	<ul style="list-style-type: none"> • Kapalı inovasyonlar • Açık inovasyonlar
Yeni inovasyonlar	<ul style="list-style-type: none"> • Toplumsal inovasyon • Çevresel inovasyon • İş modeli inovasyon • imovasyon

Kaynak: (Dinler Sakaryalı, 2016: 62).

Yukarıdaki tabloda özelliklerine göre inovasyon türleri geniş bir kapsamda ele alınmıştır. Ancak bu çalışmanın yer aldığı eksen göz önünde bulundurularak sadece alan ve fonksiyon açısından inovasyon çeşitleri ele alınacaktır. Bu bağlamda inovasyonlara ürün, süreç, pazarlama ve organizasyon cephesinden bakılacaktır.

Ürün inovasyonu, hâlihazırda var olan özellikleri veya öngörülere dayalı olarak kullanım alanlarına göre yeni ya da büyük ölçüde iyileştirilmiş bir ürün veya hizmetin sunulmasıdır. Bu yolla; teknik özelliklerde, bileşenler ve malzemelerde, birleştirilmiş yazılımda, kullanıcıya sağlayacağı kolaylıklarda ve diğer işlevsel özelliklerinde önemli derecede iyileştirmeleri içereceği öngörülmektedir (Oslo Kılavuzu, 2005: 52).

Süreç inovasyonu, yeni veya büyük ölçüde iyileştirilmiş bir üretim veya teslimat yönteminin ortaya konulmasıdır. Kastedilen yeniliğin ortaya konulmasıyla, teknikler, teçhizat ve/veya yazılım aşamaların da büyük çaplı değişiklikleri görmek mümkün olacaktır (Oslo Kılavuzu, 2005: 53).

Pazarlama inovasyonu, “ürün tasarımı veya ambalajlaması, ürün konumlandırması, ürün tanıtımı (promosyonu) veya fiyatlandırmasında önemli değişiklikleri kapsayan yeni bir pazarlama yöntemi” olarak değerlendirilmektedir (Oslo Kılavuzu, 2005: 53).

Organizasyonel inovasyon, bir firmanın ticari uygulamalarında, işyerine dair organizasyonlarda veya firmanın dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntem icra edilmesidir (Oslo Kılavuzu, 2005: 55).

3. YEREL KALKINMA VE İNOVASYON TEMELİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yerel kalkınmanın sağlanabilmesine engel teşkil edecek siyasal, ekonomik, toplumsal ve daha birçok faktörü sıralamak mümkündür. Öncelikle yerel kalkınmanın sağlanabilmesi için yerel aktörlerin sağlıklı bir yönetim temelinde, kamu yararı doğrultusunda bir araya gelememeleri ve girişimciliğin istenen düzeyde teşvik veya desteklenememesi yerel kalkınma perspektifinde temel sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Baydar ve Sakız (2016: 91) yatırım, yaygın eğitim, inovasyon ve yapısal değişme olarak dört başlık altında büyüme performanslarındaki farklılığın altında yatan sebepleri Türkiye özelinde şu şekilde ele almıştır:

- ✓ Gerek sabit sermaye gerekse de bilgi ve iletişim sektörü yatırımlarının yeterli seviyeye ulaşamadığı,
- ✓ Ar-Ge harcamalarının hızlı gelişen ülkelerin altında seyrettiği ve yenilik yapmak suretiyle üretimde verimlilik artışlarına gidilememiş olması,
- ✓ Beşeri sermayenin eğitim düzeyini yükseltmede gereken başarıyı sağlayamadığı,
- ✓ Düşük teknolojiye dayalı üretim yapısının devam ettiği ve üretim yapısında yüksek teknoloji ürünlerine yönelimin sınırlı kaldığı görülmektedir.

Büyükuslu (2015:111) da inşaat tekelli ve yüksek faizle dışarıdan gelen sıcak paraya dayalı ekonomik büyüme modelini inovatif yatırımlar önünde engel olarak görmektedir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere yerel kalkınma noktasında karşılaşılan birtakım engeller kısaca verilmeye çalışılmıştır. Bu engellerin ortadan kaldırılması suretiyle inovasyonel yatırımların yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen kısmında yerel kalkınma ve inovasyon ilişkisi çerçevesinde birtakım çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

İnovasyonun geliştirilmesi ve bu yolla yerel kalkınmanın sağlanabilmesi için öncelikle yerel aktörlerin yönetimi baz alarak iletişim kanallarını güçlendirmesi gerekmektedir. Bu

bağlamda yerel veya ülke genelinde kalkınma hedeflenirken siyasal iktidar, siyasal parti grupları, çeşitli özel sektör kesimleri, ulusal veya uluslararası sivil toplum kuruluşlarının tek taraflı menfaatleri öncelikli hedef olmamalıdır. Bunun yerine bütün kesimleri kucaklayıcı politikalar yapılmalıdır. Bu bağlamda politikalar belirlenirken yönetişimi esas alan ve devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları denilen ülkedeki bütün kesimleri temsil edici aktörlerce kararlar alınmalıdır. Böylelikle yönetim süreci birlikte gerçekleştirilmiş olacaktır (Parlak ve Arı, 2020: 232-233). Birçok konuda olduğu gibi kalkınmaya ilişkin politikaların değerlendirilmesinde de temel ilkelerden biri olarak yönetişimin göz önünde bulundurulmasının sebebi, yerel düzeydeki olumlu veya olumsuz gelişmelerin birinci muhatabının birey olmasıdır. Çünkü birey, yönetişimin paydaşları olan devlet, özel sektör ve STK'ların her biri ile tek tek ilişkili olmasının yanı sıra bu aktörlerin ortaklaşa aldıkları kararlar ve yaptıkları icraatlerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir (Arı, 2018: 8).

Bununla beraber gereksiz bürokratik süreçler terk edilmeli ve kamu yararı gözetilerek yerel paydaşların birlikte çalışmaları sağlanmalıdır. Bu işlev gerçekleştirilirken aynı zamanda girişimcilik unsuru da göz ardı edilmemeli ve bunun gerçekleştirilmesine dair yapısal ve işlevsel enstrümanlar devreye sokulmalıdır.

Yukarıdaki paragrafa benzer şekilde yerel ölçeğin yanı sıra ülke çapında da koordinasyon ve organizasyonlara ilişkin problemlerin çözülmesi gerekmektedir. bunun için bilim, teknoloji ve inovasyondan sorumlu mercilerle diğer merciler arasındaki senkronizasyon ve sinerjiye engel süreç ve uygulamaların hafifletilmesi gerekmektedir (Dilber, 2015: 213).

Akıllı şehirlerin (Smart zone) kurulması gerekmektedir. (Büyüksulu, 2015: 116). Bu vesileyle inovatif teknolojilerin önü açılacak ve yeni teknolojilerin ortaya çıkması bakımından teşvik edici unsurlar sağlanacaktır.

Siyasal merciler, basit inovasyon tariflerinin ötesine geçmeli ve kamu hizmetlerinde sürdürülebilir inovasyonun gerektirdiği konvansiyonları, beklenmedik durumları ve karmaşıklıkları incelemelidir. Sonuç ile değil, araştırma ve politika arasındaki etkili bilgi aktarımı hakkında bir diyalogun başlatmalıdır. Olması gereken inovasyon, kamu hizmetlerinde reform ve gelişmenin önemli bir unsurudur. Ancak, bazen yenilik, dile getirilen ihtiyaca yanlış cevap vermekte ve mevcut temel hizmet uzmanlığı ve yeterliliklerinin kaybına neden olmaktadır (Osborne ve Brown, 2011: 1346-1347).

İçerisinde bulunduğumuz çağın sermaye birikim tarzı ve yeni ekonomik düzeni inovasyon veya inovasyona dayalı olarak oluşturulan katma değerler olduğunu söylemek oldukça makul bir iddiadır. Küreselleşmenin hakim olduğu bu dönemde bir ülkenin küresel pazarlarda arzulanılan bir yeri edinebilmesi için küresel çapta varlık gösterecek markaların ortaya çıkması gerekmektedir. Bunun çözümü ise üretim teknolojilerine gereken önemin verilmesidir (Büyüksulu, 2015: 111).

Türkiye özelinde yukarıdaki paragraf incelendiğinde, inşaat tekelli ve yüksek faizle dışarıdan gelen sıcak paraya dayalı ekonomik büyüme modeli terk edilmelidir. Bunun yerine inovatif yatırımlar desteklenmelidir. Bu bağlamda milli teknoloji üretimine ve Ar-Ge çalışmalarına gereken önemin verilmesi esastır (Büyüksulu, 2015: 111).

Baydar ve Sakız (2016: 91) da Bilgi Ekonomisi Endeksi unsurlarını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin inovasyona ağırlık vererek üretimde verimlilik artışına gitmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bilgi ve iletişim sektöründeki yatırımlarına hız kazandırmalı ve Ar-Ge harcamalarını arttırmalıdır. Bunların yanı sıra ihtiyaç duyulan nitelikli insan kaynağını elde etmek için eğitim düzeyini yükseltmesi gerekmekte ve üretim yapısında daha çok yüksek teknolojili ürünlere yer vermelidir.

Bu çözümlere ulaşmada büyük görevlerden biri de Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'na (BTYK) düşmektedir. Bunun için yapısal dönüşümünü tamamlamalı ve yeni yol haritalarıyla ilgili alandaki çalışmalara destekler sunmalıdır (Dilber: 2015: 19).

Yukarıda değinilen sorun alanları ve önerilen çözüm yollarına sürdürülebilir kalkınma olgusunu da eklemek yerinde olacaktır. Brundtland Komisyonu olarak da kabul gören BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan bir raporda sürdürülebilir kalkınma modeli o dönemde gündemdeki yerini almıştır (Ökmen, 2010: 28). Devamında 1992'deki Rio Konferansında bu konuya değinilmiştir. Bu konferansta üzerinde durulan temel konulardan bir tanesi de sürdürülebilir kalkınma ilkesinin temel odak noktasını oluşturan bireylerin doğal yaşam alanı ile uyumlu, sağlık standartlarına uygun ve üretime elverişli bir yaşam hakkına sahip olduğuna dair ilkesel yaklaşımdır. Ayrıca "tüm dünyada sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirecek ekonomik büyümeyi sağlamak için, devletler uluslararası ekonomik dizgeyi harekete geçirmelidirler" maddesi de kalkınmanın sürdürülebilir olmasının önemini ifade etmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2015: 331-332). Bu çalışma bağlamında bir taraftan inovatif girişimlerle yerel kalkınmaya katkı sağlanırken diğer taraftan

da sürdürülebilir kalkınma yoluyla insan ve doğa ile uyumlu icraatlerin temel odak noktası olması öncelikler arasında olmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yerel kalkınma, bir ülkenin arzu edilen gelişim düzeylerine erişebilmesi ve sağlıklı bir büyüme seyri gösterebilmesi için önem arz eden başat faktörler arasında görülmektedir. Yerel kalkınmanın da istenen düzeyde gerçekleştirilebilmesi için bu konuda engel teşkil eden alanlarda köklü değişim ve dönüşümlere ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bahsedilen köklü değişim ve dönüşüm noktasında karşımıza çıkan önemli başlıklardan birinin de inovasyon olduğu dünya kamuoyunda kabul görmüş bir gerçektir. İnovatif girişimler sayesinde geleneksel yöntem ve metotlardan kaynaklanan verimsizlik büyük ölçüde azalacaktır. Bu yolla daha az girdi ile daha çok çıktının elde edilmesi sağlanacaktır.

Ayrıca yukarıdaki paragraf bağlamında ele alınan yerel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin önünde engel olarak duran inşaat temelli, Ar-Ge çalışmalarından yoksun, dışarıdan sağlanan sıcak paraya dayalı ve daha birçok örnekleriyle görebileceğimiz sorun alanlarının terk edilmesi gereği su götürmez bir gerçektir. Çalışmada geniş bir şekilde yer verildiği üzere inovasyon konusunda gerekli altyapı ve yatırım çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bunlarla beraber sürdürülebilir kalkınma olgusu göz önünde bulundurulmalı ve yerel kalkınmaya katkı sağlayacak inovatif girişimlerin insan ve doğa ile uyumuna özen gösterilmelidir. Böylelikle sağlıklı bir yerel kalkınmadan söz etmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Arı, F. (2018),“Yönetişimin Uygulanabilirliğinin Üniversite Personeli Açısından Ölçümü: Bingöl Üniversitesi Örneği”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s.8.

Baydar, B. ve Sakız, S. (2016), Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi İnovasyon ve Türkiye, A. S. Döner ve A. Akyüz. (Ed). Bilgi Çağında İnovasyon, Derin Yayınları, İstanbul, s.91.

Büyükuslu, A. R. (2015), İnovasyon ve Girişimcilik: Ekonomisi ve Yönetimi, Derin Yayınları, İstanbul, s.111-116.

Dabson, B. (2007), Entrepreneurship as Rural Economic Development Policy: A Changing Paradigm, N, Walzer. (ed). Entrepreneurship and local Economic Development, Lexington Books, USA, s.21-37.

Darıcı, B. (2007), “Yerel Kalkınma’da Küresel Yaklaşımlar ve Türkiye’nin Konumu”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı.

Dilber, S. (2015), İnovasyon: Türkiye’nin Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Politikaları Nereye..., Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, s.19-213.

Dinler Sakaryalı, A. M. (2016), İnovasyon, Ekin Yayınevi, Bursa, s.2-62.

Edquist, C. ve Diğerleri. (2001), Innovation and Employment: Process versus Product Innovation, Edward Elgar Publishing, Cheltenham- UK, s.13.

Elvan, L. (2002), Bölgesel Gelişme Ve Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkları. S. Sayan. (Ed). Yerel Ekonomilerin Sürdürülebilir Kalkınması ve Çanakkale Örneği, İmaj Yayınevi, Ankara, s. 93-113.

Kaya, E. Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşım: Yerel Kalkınma Yönetimi, (2. Baskı), <http://erolkaya.com/wp-content/uploads/kitaplar/yerel-kalkinma-yonetimi.pdf>, (ET:18.03.2019).

Keleş, R., Hamamcı C. ve Çoban A. (2015), Çevre Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s.331-332.

Kuhlmann, S. and Others. (2010), A Systemic Perspective: The Innovation Policy Dance. S. Kuhlmann, P. Shapira and R. Smits. (Ed). The Theory and Practice of Innovation Policy: An International Research Handbook, Edward Elgar Publishing, Cheltenham- UK, s.3.

OECD/Avrupa Birliği (2005), Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler, Üçüncü Baskı, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Avrupa Birliği İstatistik Ofisi, Ankara, s.49-55.

Osborne, S. P., & Brown, L. (2011), “Innovation, public policy and public services delivery in the UK: The Word that would be king?”, Public Administration; 89(4), s.1335-1350.

Ökmen, M. (2010), Mekân-Ekosistem-Çevre-Ekoloji-Çevre Bilim: Kavramsal Tartışma. U. Yıldırım. (Ed). Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar, Lisans Yayınları, İstanbul, s.11-46.

Özgül, M. Y. ve Şelli, F. (2004), “GAP Bölgesi’nde Ortaklıklar Deneyimi”, Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar Bildiri Kitabı, İstanbul, s.82.

Parlak, B. (2011),Kamu Yönetimi Sözlüğü, MKM Yayıncılık, Bursa, s.419.

Parlak, B. ve Arı F. (2020),“Üniversite Personeli Perspektifinden Yönetişimin Uygulanabilirliğinin Ölçümü: Bingöl Üniversitesi”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi; 19: s.207-234.

Parlak, B. ve Ökmen, M. (2016), Türkiye’de ve Dünya’da Yerel Yönetimler Teori ve Uygulama, Ekin Yayınevi, Bursa, s.69.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 382-395

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.10.2020

Kabul Tarihi: 14.10.2020

DIŞ BORÇLANMANIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Musa BAYIR¹

Öz

Gelişmekte olan birçok ülke ekonomik büyüme için dış kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte, COVID 19 salgını, Türkiye'de 2010'ların sonlarında ortaya çıkan ekonomik sorunları daha da derinleştirdi. Türkiye ekonomisinde iç tasarrufların yetersiz olması nedeniyle, özel ve kamu kesiminin dış borca bağlı bir toparlanma süreci yaşaması kaçınılmazdır. Buna göre, dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konulması politika yapıcılar için önemli ipuçları ve tavsiyeler sağlayacaktır. Bu çerçevede, çalışma Türkiye ekonomisinde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analiz sonuçları, dış borçlanmanın uzun dönemde ekonomik büyümeyi düşürdüğünü göstermektedir. Ancak dış borcun kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi yoktur. Ayrıca, uzun dönemde dış borçlanmadan ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olsa da kısa dönemde ekonomik büyümeden dış borca doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Anahtar Kelime: Dış Borçlanma, Ekonomik Büyüme, Johansen Eşbütünlük Testi

Jel Kodları: E20, O47, F34

THE IMPACT OF EXTERNAL DEBT ON ECONOMIC GROWTH

Abstract

Many developing countries need external sources for economic growth. In addition, COVID 19 pandemic has been more deepened the economic problems in Turkey that emerged in the late 2010s. It is inevitable that the private and public sectors will be in the recovery process depending on the external debt, because of insufficient internal savings in Turkish economy. Accordingly, revealing the relationship between external debt and economic growth will provide important tips and advice for policymakers. In this framework, the study aims to analyse empirically the impact of external debt on economic growth in Turkish economy. The analysis includes the period between 2002-2020. Analysis results show that external debt decreases economic growth in the long run. However, external debt does not have a statistically significant effect on economic growth in the short run. In addition, although there is a unidirectional causality relationship from external debt to economic growth in the long run, a unidirectional causal relationship exists from economic growth to external debt in the short run.

Key Words: External Debt, Economic Growth, Johansen Cointegration Test

Jel Codes: E20, O47, F34

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, E-posta: musa.bayir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6877-4032

GİRİŞ

Ülkelerin temel ekonomik amaçlarının başında sürdürülebilir ekonomik büyüme gelmektedir. Bununla birlikte, bazı ülkeler sürdürülebilir büyüme oranları yakalarken, diğerleri bu konuda başarısız olmaktadır. Esasında ekonomik büyümeyi etkileyen birçok unsur söz konusudur. İlk büyüme teorilerinden Harrod (1939) ve Domar (1947)'a göre sabit sermaye yatırımlarına büyük önem verilmektedir. Solow (1956) gibi Neo klasik büyüme teorilerinde ise kısa dönemde sağlık, eğitim, bilgi olarak isimlendirilen sermaye birikimlerine, uzun dönemde teknolojiye vurgu yapılmaktadır. Sonraki dönemlerde, ekonomik büyüme üzerinde etkili olan faktörler ARGE harcamaları, kamu politikaları ve bir takım dışsal değişkenler olarak sıralanmıştır. Buna göre, ekonomik büyümenin koşulu olarak ifade edilen bütün faktörlerde fiziki ve beşerî sermaye yatırımı yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan, söz konusu yatırımların gerçekleştirilmesinde ülke içi ve dışındaki kaynaklar kullanılmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin çoğu tasarruf kıtlığı sorunu ile karşı karşıyadır ve yeterli düzeyde ülke içi kaynağa sahip değildir. Bununla birlikte, uluslararası sermaye hareketlerinde serbestleşmeyi savunan düşünce geliştirmekte olan ülkelerin fon açığını uluslararası fonlar aracılığıyla giderebileceğini savunmaktadır. 1960'lı yıllardan ve özellikle petrol krizinden sonra bazı ülkeler yüksek miktarda fon kaynağına sahip oldular. Bu noktada, küresel ekonomik sistemde bulunan tasarruf dengesizliğine vurgu yapılarak uluslararası finansal piyasaların serbestleştirilmesi önerisi getirilmiştir. Böylece, yeterli tasarruf düzeyine sahip olmayan ülkeler sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli yatırımları gerçekleştirecek fonlara daha uygun maliyetlerle ulaşabilecektir. Diğer tarafta ise, tasarruf fazlası bulunan ülkeler fonlarını daha yüksek getiri elde edecekleri şekilde değerlendirebilecektir. Nitekim, birçok ülke doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımı ve uluslararası krediler vasıtasıyla yüksek miktarda fonları ülkesine çekerken, birçok tasarruf sahibi yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Bu süreçte, portföy yatırımlarının önemli bir bölümünü oluşturan “carry trade”, 1990'ların ortalarından itibaren önde gelen işlem stratejilerinden biri olmuştur. Faiz arbitrajı olarak da bilinen bu işlem, düşük faizli para biriminden elde edilen fonla yüksek faizli para birimine yatırım yapmak anlamına gelmektedir (İlhan, 2019: 190). Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkeler dış borçlanmaya giderek yatırımlarını uygun maliyetlerle finanse etme imkânı elde etmiş olacaktır.

Belirtilen ekonomik çerçevede, birçok gelişmekte olan ülke finansal piyasalarını serbestleştirmiş ve küresel finans piyasalarıyla hızlı bir bütünleşme aşamasına girmiştir.

Böylece, 1970’li yıllarda 100 milyar dolar olan gelişmekte olan ülkelerin dış borç yükümlülükleri, 1980’lere gelindiğinde 565 milyar dolara ulaşmıştır. Sonraki yıllarda, gelişmekte olan ülkelerin dış borç stoğu daha da artmıştır (Çalışkan, 2003: 229). Bu durum yukarıda ifade edilen mekanizma çerçevesinde değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlayarak, refah düzeylerini artırması beklenmektedir. Ancak, çeşitli nedenlerle dış borçlanma yeterli ekonomik büyümeyi sağlayamamış ve birçok ülke dış borcunu ödeyemez hale gelmiştir. Konjonktürel olarak hem uluslararası likidite maliyetlerindeki artış hem de söz konusu ülkenin risk priminde yaşanan artış uluslararası kaynaklara ulaşımı sınırlamış ve birçok ülke borç krizleri ile karşı karşıya kalmıştır. 1994 Meksika, 1997 Güneydoğu Asya, 1998 Asya, 2000 Arjantin, 2001 Türkiye ve son olarak 2009 Euro borç krizinde Avrupa Birliğinde Yunanistan, İspanya, İrlanda, İtalya ve Portekiz gibi ülkelerde borç krizi ile karşılaşmıştır (Karaçor ve Kartal, 2016: 141). Nihai aşamada karşılaşılan ekonomik krizler, dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkaracağı öngörüsünü tartışmalı bir hale getirmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda olduğu gibi, Türkiye ekonomisi de tasarruf oranlarının ve ulusal tasarruf düzeyinin düşük olduğu bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla, diğer ekonomilerde yaşanan borçlanma eğilimi Türkiye ekonomisinde de yaşanmıştır. Buna göre, 1980 yılında 19 milyar dolar olan dış borç, 2000 yılında 117 milyar dolara yükselmiştir. 2019 yılının sonu itibariyle ise dış borç miktarı 500 milyar doları aşarken, Dış Borç/GSYİH oranı %50’yi geçmiştir (Worldbank, 2020). 2001-2020 döneminde dış borçlanmanın finansmanı ile ilgili ciddi bir sorun yaşanmasa da COVID-19 salgınının ekonomiler üzerinde önemli olumsuzluklara neden olması beklenmektedir. Özel sektör açısından değerlendirme yapıldığında, birçok şirket gelirlerinde ciddi düşüşler ve belirsizlikler ile karşı karşıyadır. Kamuda ise, hem sosyal devlet anlayışının hem de ekonomik düzenleyicilik rolünün gereği olarak genişletici maliye politikası uygulanmaktadır. Buna göre, vergi gelirlerinde ciddi düşüşler olmasına rağmen, harcamalarda genişlemeye gidilmiştir. Bu durum, kamunun borçlanma ile finansman yöntemini daha fazla kullanması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde hem kamu hem de özel sektör açısından dış borçlanmanın yaygın şekilde kullanılacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin önsel bilgiler oldukça önemlidir. Teorik olarak, dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Ancak, dış borçlanmanın olumsuz ekonomik etkileri konusunda birçok tecrübe bulunmaktadır. Dolayısıyla, dış borçlanmanın ekonomiyi daha kötü hale getirerek ekonomik büyüme

üzerinde olumsuz etki oluşturduğu birçok durum söz konusudur. Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, bir sonraki bölümde değişkenler arasındaki teorik ve ampirik literatür üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde, yöntem, veri seti ve ampirik bulgulara ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. Daha sonra ise, çalışmanın sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır.

1. LİTERATÜR

Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin literatür özellikle 1990'lı yıllardan sonra önemli bir gelişim göstermiştir. Teorik olarak çeşitli görüşler söz konusudur. Uluslararası sermaye hareketliliğini savunan yaklaşım geliştirmekte olan ülkeler açısından bir değerlendirmeye gitmekte ve ekonomik büyümenin sağlanması noktasında birtakım eksikliklere vurgu yapmaktadır. Harrod-Domar büyüme modelinden hareketle, dış borcun sermaye birikimine yapacağı katkı vurgulanmaktadır. Buna göre, eğer yatırımların gerçekleşmesinde yurtiçi tasarruflar yetersiz kalıyorsa, dış borç ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağlama potansiyeline sahiptir (Kara, 2001: 96-97). Bu görüş sistematik bir hale getirilerek zamanlararası borçlanma modeli şeklinde isimlendirilmiştir. Buna göre, dış borçlanma iç tasarrufları yetersiz ülkelerde yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli fonları sağlayacaktır. Böylece yatırımlar hızlanırken ekonomik büyüme artacaktır (Bilginoğlu ve Aysu, 2008: 4-6). 1990'lı yıllarla birlikte, bazı gelişmekte olan ülkelerde yaşanan borç krizleri dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu şeklindeki görüşlerinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Krugman'a göre (1988) ülkelerin borçlanmasının belirli bir seviyeyi aşması durumunda ekonomi üzerinde olumsuz etkiler oluşturacağını ifade etmektedir. Borç fazlası teorisi olarak isimlendirilen bu yaklaşıma göre, dış borç sonucunda gerçekleştirilen yatırımların ortaya çıkardığı gelirin dış borç maliyetini aşması durumunda verimli olacağı ifade edilmektedir. Dış borçlanma ile elde edilen kaynaklar verimsiz alanlarda kullanılarak yatırımlara yönlendirilmezse borç stoku artar. Sonuç olarak, söz konusu ülkeye yatırım yapacak fon sahipleri, mevcut borç düzeyi ve geri ödemeler nedeniyle yeni fonlar aktarmaya istekli olmazlar. Bu durumda, yatırımlar azalır ve ekonomik büyüme düşer (Bilginoğlu ve Aysu, 2008: 4-10; Saraç ve Yücel, 2017: 21). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisinde, borç fazlası teorisine ek olarak belirsizlik ve güven kaybı faktörlerine işaret edilmektedir. Özellikle borç düzeylerinin arttığı dönemlerde, kredi derecelendirme

kuruluşlarının ülkelere dair not bildirimleri uluslararası yatırımcıların yatırım kararlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Gürdal ve Yavuz, 2015: 158).

Dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran da çok sayıda çalışma vardır. Karagol (2002) 1956-1996 döneminde dış borcun GSMH üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Ampirik bulgular, dış borcun kısa dönemde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, dış borçtan GSMH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucu ifade edilmektedir. Bilginoğlu ve Aysu (2008); Uysal vd. (2009) sırasıyla 1968-2005 ve 1965-2007 döneminde dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Her iki çalışmanın sonucu da dış borcun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Benli (2020) dış borcun ekonomik büyümeyi negatif etkilediği şeklindeki sonuca 1970-2018 dönemleri için gerçekleştirdiği analiz sonuçlarından hareketle ulaşmaktadır. Doğan ve Bilgili (2014) 1974-2009 döneminde yalnızca kamu dış borcunun ekonomik büyümeye etkisini doğrusal olmayan yöntemlerle analiz etmiştir. Ampirik sonuçlar hem kamu hem de özel sektör dış borcunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ortaya çıkardıkları negatif etki açısından karşılaştırıldığında kamu dış borcunun özel dış borca kıyasla daha büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çöğürücü ve Çoban (2011) 1980-2009 döneminde dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, dış borç ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Çiçek vd. (2010) iç ve dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2009 dönemi için analiz etmiştir. Analiz sonuçları, dış borç stokundaki artışların GSYİH'da negatif bir etki oluşturduğunu göstermiştir. Çelik ve Başkonuş Direkçi (2013) dış borç ile ekonomik büyüme ilişkisine dair 1991-2010 döneminde gerçekleştirdiği analizde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yaraşır Tülümce ve Yavuz (2017) çeşitli dönemler için farklı değişkenlerle gerçekleştirdiği analizde, toplam borçlanma, kısa vadeli iç borçlanma ve uzun vadeli dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi negatif etkilediği, uzun vadeli iç borçlanmanın ise pozitif etkilediği sonucuna ulaşmaktadır. Saraç ve Yücel (2017) ise 2000-2016 döneminde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçları, dış borç düzeyinin ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini göstermektedir. Buradan hareketle, literatürde dış borcun ekonomik büyümeye etkisini araştıran çalışmalarda, dış borcun ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğine dair sonuçların oldukça fazla olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, farklı sonuçlar elde edilen

analizlerin yer aldığı çalışmalar da söz konusudur. Doruk (2018) 1970-2014 dönemi için gerçekleştirdiği analizde dış borçlanmanın uzun vadeli ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını ifade etmektedir. Gövdeli (2019) 1970-2016 döneminde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Analiz sonuçları dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir. Efeoğlu vd. (2017) 1980-2016 döneminde gerçekleştirdiği analizde dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki bulunduğu sonucunu elde etmiştir. Balkanlı (2019); Çöğürücü ve Tuna (2019) 1980-2017 döneminde gerçekleştirdiği analizde dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmaktadır. Umutlu vd. (2011) 1990-2008 döneminde iç ve dış borç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Analiz sonuçları, dış borcun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olduğunu göstermektedir. Korkmaz (2015) 2003-2014 yılları arasında dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, dış borçlanma ekonomik büyümeyi belirli bir süre için pozitif etkilemektedir. Benzer bir çalışmada, Yıldız (2019) 1998-2017 dönemine ilişkin analizde dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde bazı çalışmalarda ise dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. 1980 sonrasında belirlenen çeşitli analiz dönemlerini kapsayan bu çalışmalardan Akan ve Kanca (2015); Gürdal ve Yavuz (2015); Öztürk ve Kılıç (2017) ekonomik büyümeden dış borçlanmaya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucunu elde etmiştir. Korkmaz (2015); Kutlu ve Yurttagüler (2016) ise dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çevik ve Cural (2013) ise, iç borçlanma, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Buna göre, dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken iç borçlanmadan ekonomik büyüme yönüne nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Son olarak, Yıldız (2019) iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşırken, Çapık ve Kösekahyaoğlu (2019) değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucunu elde etmiştir.

2. YÖNTEM, VERİ SETİ VE AMPİRİK BULGULAR

2.1. Yöntem ve Veri Seti

Çalışmada, belirlenen döneme ilişkin zaman serileri kullanarak değişkenler arasındaki ilişkilere dair uzun ve kısa dönemli analizler yapılmaktadır. Ancak, zaman serisi analizinde

kullanılacak değişkenlere ilişkin veriler çoğunlukla durağan olmamaktadır. Bu nedenle, seriler fark alarak durağanlaştırılma ve bu şekilde analiz yapılmaktadır. Ancak, serilerin farkının alınmasının uzun dönem bilgi kaybına yol açacağı şeklinde ciddi bir eleştiri söz konusudur. Bu noktada, eşbütünleşme analizi yapılarak serilerin doğrusal bileşiminin durağanlığının araştırılması önerilmektedir. Başka bir ifadeyle, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılarak serilerin kendine özgü dinamiklerle mi yoksa ortak bir trendin etkisinde mi hareket ettiğinin araştırılması gerekmektedir (Tarı, 2015: 100). Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin araştırıldığı çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Çalışmada, literatürde yaygın bir şekilde kullanılan Johansen (1988)'in yaklaşımı benimsenerek kısa ve uzun dönemli analizler yapılmaktadır. Bu yaklaşımda öncelikle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi araştırılmaktadır. (1) ve (2) numaralı denklem Johansen eşbütünleşme testi için kullanılan VAR modelinin çözümünü göstermektedir.

$$\Delta X_t = \beta_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \beta_{k-1} \Delta X_{t-k+1} + \Pi \Delta X_{t-k} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\beta_i = -I + \Pi_1 + \dots + \Pi_i, i = 1, \dots, k \quad (2)$$

(1) numaralı denklemde X, A ve B serilerinden oluşan bir matrisi, β farkı alınmış X matrisinin gecikmeli değerlerini göstermektedir. Π ise serilerin düzey değerlerine ilişkin katsayı matrislerini ifade etmektedir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Π matrisinin rankı hesaplanarak araştırılmaktadır. Buna göre, rankın sıfır olarak hesaplanması eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan, rankın bire eşit bulunması değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ifade ederken, rankın birden büyük olması seriler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir (Saatçioğlu ve Karaca, 2004: 188). Johansen ve Juselius'e göre (1990) eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında İz Değer (Trace) ve Maksimum Özdeğer (Max. Eigenvalue) testleri önerilmektedir. Her iki testte de eşbütünleşik vektör sayısına bağlı olarak karar verilmektedir. Buna göre, sırasıyla, hesaplanan İz istatistiği ve Maksimum özdeğer istatistiği kritik değerlerle karşılaştırılmakta ve eşbütünleşme ilişkisine karar verilmektedir. Sonraki aşamada, eğer eşbütünleşme ilişkisi bulunursa hata düzeltme modeli tahmin edilir. Engle ve Granger'e göre (1987) birinci farkında eşbütünleşik olan serilerle, vektör hata düzeltme modeli (VECM) tahmin edilerek değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamiklere ilişkin çıkarımlarda bulunulabileceği ifade edilmektedir. Çalışmamızda, VECM tahmininin gerçekleştirileceği model (3) numaralı eşitlikte oluşturulmuştur.

$$\Delta LNBUY_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta LNBUY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \gamma_i \Delta LNDB_{t-i} + \theta ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(3) numaralı eşitlikte, ECT hata düzeltme katsayısını göstermektedir. Söz konusu katsayı, bağımsız değişkendeki şokların dengeye dönme hızını göstermektedir. ECT katsayısının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ifade etmektedir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Açıklama	Kaynak
LNBUY	Zincirleşmiş Hacim Endeksi	TÜİK (2020)
LNDB	Dış Borç Stoku	TCMB (2020)

Ampirik analizler, 2001 ekonomik krizi sonrası dönemi kapsayacak şekilde 2002:Q1-2020:Q1 periyodunu kapsamaktadır. Bağımlı değişken olarak sabit fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla seçilmiştir. Bu değişkene ilişkin veriler TÜİK veri tabanından alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise dış borçlanma seçilmiştir. Bu değişken özel ve kamu dış borç stokunu göstermektedir ve TCMB veri tabanından temin edilmiştir. Teorik olarak önceki bölümde açıklandığı şekilde dış borçlanma değişkeninin katsayısının pozitif veya negatif olması beklenmektedir. İki değişkenden analizlere logaritmik olarak dahil edilmiştir.

3.2. Ampirik Bulgular

Johansen eşbütünlük testinin ön koşulu analize dahil edilecek değişkenlerin I(1) olmasıdır. Bu nedenle ilk aşamada birim kök testi yapılmaktadır. Tablo 2 birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Hem ADF hem de PP birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler birinci farkı alındığında durağandır. Bu sonuç Johansen eşbütünlük testinin yapılabileceğini göstermektedir.

Tablo 2. Birim Kök Testleri

	ADF		PP	
	Düzy	Birinci Fark	Düzy	Birinci Fark
LNBUY (sabit)	-1.4981	-7.6113***	-1.4271	-7.6294***
LNBUY (sabit+trend)	-2.1098	-7.6331***	-2.3964	-7.6521***
LNDB (sabit)	-2.2900	-6.0443***	-2.0909	-6.0588***
LNDB (sabit+trend)	-0.4156	-6.6142***	-0.6357	-6.6142***

*** %1 anlamlılık düzeyinde serilerin durağanlığını göstermektedir. Gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre otomatik olarak belirlenmiştir.

Johansen eşbütünlük testinin yapılacağı VAR denkleminin tahmininde ilk olarak optimum gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Bu amaçla, Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn, LR test istatistiği ve Final Prediction Error gibi çeşitli bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Bilgi

kriterlerine göre, optimum gecikme uzunluğu 1 olarak seçilmiştir. Belirlenen gecikme uzunluğunda elde edilen tahminlere göre gerçekleştirilen Johansen eşbütünleşme testi sonuçları tablo 3’de görülmektedir. Buna göre, Trace ve Max-Eigen istatistik değerleri %1 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerlerinden büyüktür. Böylece, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını gösteren H_0 hipotezi reddedilmekte ve H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Buradan hareketle, dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 3. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Hipotez	Trace İstatistik Değeri	Kritik Değer (%1)	Max-Eigen İstatistik Değeri	Kritik Değer (%1)
$H_0: \tau = 0, H_1: \tau = 1$	37.983	12.320	27.081	11.224
$H_0: \tau \leq 0, H_1: \tau = 2$	10.902	4.129	10.902	4.129

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edildikten sonra (3) numaralı eşitlikte yer alan vektör hata düzeltme modeli tahmin edilmektedir. Tablo 4 eşbütünleşme katsayısını ve VECM tahmin sonuçlarını göstermektedir. Eşbütünleşme katsayısından hareketle, LNDB değişkeninde yaşanan artışın LNBUY üzerinde negatif etkili olduğu ifade edilebilir. Buna göre, uzun dönemde dış borçlanmadaki artışın ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği söylenebilir. VECM tahminlerinden hareketle ise kısa dönemli etkiler hususunda çıkarımlar yapılmaktadır. ECT katsayısı dış borçlanmada uzun dönem denge değerinden sapma oluşturan bir şokun kısa dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir. Beklendiği gibi, negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ifade edilebilir. ECT katsayısının -0.33 olarak hesaplanması, dış borçlanmada ortaya çıkan bir şokun ilk dönemde %33 gibi bir hızla dengeye yöneldiğini göstermektedir. LNDB değişkeninin katsayısı ise 0.09 olarak çıksa da istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Dolayısıyla, kısa dönemde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir.

Tablo 4’te son olarak hata düzeltme modelinin tahmin sonuçlarına ilişkin tanısal testlere bakılmaktadır. R^2 ve düzeltilmiş R^2 değerleri sırasıyla 0.35 ve 0.33 olarak çıkmıştır. İkinci olarak, tahminlerin otokorelasyon sorunu içerip içermediği LM testi ile araştırılmaktadır. LM testinde olasılık değeri 0.3306’dır. Buna göre, otokorelasyon sorunu bulunduğunu ifade eden boş hipotez reddedilmekte ve tahminlerin otokorelasyon sorunu içermediğine karar verilmektedir. Son olarak, tahminlerde değişen varyans sorunu White testi ile araştırılmaktadır. White testinde olasılık değeri 0.1227’dir. Bu sonuç tahminlerde değişen varyans sorunu bulunduğunu ifade eden boş hipotezin reddedilmesini sağlamaktadır.

Tablo 4. Eşbütünleşme Katsayıları ve VECM Tahmin Sonuçları

Eşbütünleşme Katsayısı			
	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği
LNDB	-0.656	0.099	-6.575***
VECM Tahminleri			
ECT	-0.335	0.153	-2.186**
D(LNBUY)	-0.299	0.128	-2.328**
D(LNDB)	0.092	0.090	1.019
R²	0.35	Adj. R ²	0.33
LM test	1.162 (0.3306)	White test	25.079 (0.1227)

***, ** sırasıyla %1 ve %5 güven aralığında istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Son olarak VECM'e dayalı nedensellik testi yapılmıştır. Tablo 5 nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Uzun dönem nedensellik sonucuna göre, ekonomik büyümenin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç, uzun dönemde dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru nedensellik olduğunu göstermektedir. Dış borçlanmanın bağımlı değişken olarak seçildiği modelde ise hata düzeltme katsayısı istatistiksel açıdan anlamlı olsa da pozitifdir. Buna göre, uzun dönemde ekonomik büyümeden dış borçlanmaya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Kısa dönem nedensellik analizine baktığımızda ise, dış borçlanmadan ekonomik büyüme yönüne herhangi bir nedensellik yokken ekonomik büyümeden dış borçlanmaya nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. VECM'e Dayalı Nedensellik Testi Sonuçları

	Kısa Dönem Nedensellik		Uzun Dönem Nedensellik
	ΔLNBUY	ΔLNDB	ECT
ΔLNBUY	-	1.0402 (0.3078)	-0.3359 (0.0305)**
ΔLNDB	4.5556 (0.0328)**	-	0.8678 (0.0000)***

Kısa dönemde yer alan değerler Ki-kare (χ^2) istatistik değerini; χ^2 değerinin altındaki parantez içindeki değerler olasılık değerlerini; uzun dönemde yer alan değerler hata düzeltme katsayısı (ECT) değerini; ** ve *** sembolleri sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Nihai olarak değerlendirildiğinde, uzun dönemde dış borçlanma ekonomik büyümeyi negatif etkilerken, kısa dönemde istatistiksel açıdan anlamlı bir etki bulunamamıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre, uzun dönemde dış borçlanmadan ekonomik büyümeye nedensellik varken kısa dönemde ekonomik büyümeden dış borçlanma yönüne bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

SONUÇ

Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bununla birlikte, teorik olarak yatırımların ekonomik büyüme için oldukça önemli bir yeri vardır. Birçok ülke yatırımların gerçekleştirilmesi noktasında oldukça sınırlı düzeyde yurtiçi fonlara sahiptir. Küresel ekonomik sistem incelendiğinde ise tasarrufların önemli derecede dengesiz dağıldığı ifade edilebilir. Bu noktada birçok ülke yatırımların finansmanında dış borçlanmaya ihtiyaç duymaktadır. 1970’li yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki artışla birlikte özellikle petrol gelirleri artan ülkeler tasarruflarını yönlendirebilecekleri karlı yatırım fırsatlarının peşine düşmüşlerdir. Diğer tarafta, iç tasarrufların yetersiz olduğu ülkeler hızlı ve yüksek miktarlarda dış borçlanmaya gitmişlerdir. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise, birçok gelişmekte olan ülke borç krizleri ile karşı karşıya kalmış ve ciddi ekonomik bunalımlar yaşamışlardır. Esasında gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanmaya gitmesindeki temel amaç yatırımlarını finanse ederek sürdürülebilir ve hızlı bir ekonomik büyüme sağlamaktır. Ancak karşılaşılan durum dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerine ilişkin önemli bir soru işareti oluşturmuştur.

Türkiye ekonomisi açısından değerlendirildiğinde, dış borçlanmanın da etkisiyle 1994 ve 2001 yıllarında önemli ekonomik krizler yaşanmıştır. 2001 krizi ve sonrasında ciddi ekonomik ve finansal düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte, Türkiye’nin küresel finansal sistemle olan ilişkileri de gelişmiştir. Süreç içinde, özellikle özel sektöre ilişkin dış borçlanma da önemli bir artış olmuştur. Hali hazırda, ekonomik olarak içinde bulunulan sorunlar ve pandemi sürecinin ülke dışı kaynaklara ihtiyacı daha da artırması beklenmektedir. Bu noktada, Türkiye ekonomisinde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin tespitler önem taşımaktadır. Çalışma, Türkiye ekonomisinde 2001 krizi sonrası dönemde dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Analizler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Eşbütünleşme katsayısından hareketle, dış borçlanmanın uzun dönemde ekonomik büyümeyi düşürücü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Vektör hata düzeltme modeli tahmin sonuçlarına göre ise, dış borçlanmanın kısa dönemde ekonomik büyümeye anlamlı bir etkisi yoktur. Son olarak, VECM’e dayalı nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre, dış borçlanmadan ekonomik büyümeye nedensellik ilişkisi uzun dönemde varken kısa dönemde bulunamamıştır. Diğer tarafta ise, ekonomik büyümeden dış borçlanmaya nedensellik ilişkisi yalnızca kısa dönemde söz konusudur.

Literatür incelendiğinde, örneklemini 1970’li yıllardan 2010’lu yıllara kadar genişletmiş birçok ampirik çalışma dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, örneklemini 2010’lu yılların sonuna kadar genişleten Benli (2020) ve Saraç & Yücel (2017) gibi çalışmalarda da aynı sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla, analiz sonuçlarının genel olarak literatürle uyumlu olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan, 2020 yılından itibaren oldukça artış gösteren dış borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki oluşturmasının ancak söz konusu kaynağın verimli yatırımlara yönlendirilmesiyle mümkün olacağı düşünülmektedir. Aksi takdirde, tüketim, verimli olmayan kamu harcamaları ve getirisi düşük yatırım harcamalarına yönlendirilecek dış kaynakların ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde negatif bir etki oluşturacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Akan Y. ve Kanca O. (2015), “Türkiye’de Dış Borçlanma, Büyüme ve Enflasyon İlişkisi: Var Yaklaşımı (1980-2013)”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; 33 (3): s.1-22, Doi: <https://doi.org/10.17065/huniibf.103771>.

Balkanlı A. O. (2019), “External Debt and Growth Relationship in Turkey: An Econometric Analysis (1983-2017)”, Journal of Strategic Research in Social Science; 5 (1): s.29-46, Doi: <https://doi.org/10.26579/josress-5.1.3>.

Benli M. (2020), “External Debt Burden-Economic Growth Nexus in Turkey”, Social Sciences Research Journal; 9 (1): s.107-116.

Bilginoglu M. A. ve Aysu A. (2008), “Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; 31: s.1-23, Doi: <https://doi.org/10.18070/euiibfd.86242>.

Çalışkan V. (2003), “Uluslararası Finansal Krizler”, Ekonomik Yaklaşım; 14 (49): s.225-240.

Çapık E. ve Kösekahyaoğlu L. (2019), “Türkiye’de Dış Borç-Büyüme İlişkisi: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi; 11 (21): s.411-427.

Çelik S. ve Başkonuş Direkçi T. (2013), “Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (1991–2010)”, Turkish Studies; 8 (3): s.111-135.

Çevik N. K. ve Cural M. (2013), “İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi : 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*; 165: s.115-139.

Çiçek H., Gözegir S. ve Çevik E. (2010), “Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990–2009)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*; 11 (1): s.141-156.

Çöğürçü İ. ve Çoban O. (2011), “Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009)”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*; 2011 (2): s.133-149.

Çöğürçü İ. ve Tuna H. (2019), “Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1980-2017)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*; Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı: s.309-321.

Doğan I. ve Bilgili F. (2014), “The Non-linear Impact of High and Growing Government External Debt on Economic Growth: A Markov Regime-switching Approach”, *Economic Modelling*; 39: s.213-220. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.02.032>.

Domar E. D. (1947), “Expansion and Employment”, *The American Economic Review*; 37 (1): s.34-55.

Doruk Ö. T. (2018), “Dış Borçlar ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisinde 1970-2014 Dönemi İçin Ampirik Bir İnceleme”, *Maliye Dergisi*; 175: s.96-114.

Efeoğlu R., Krendeleva M. ve Pehlivan C. (2017), “Türkiye’de Krizler Çerçevesinde Ekonomik Büyüme, Dış Borç ve Enflasyon İlişkisi (1980-2016)”, *Social Sciences Studies Journal*; 3 (10): s.1445-1454, Doi: https://doi.org/10.5005/jp/books/12822_33.

Engle R. F. ve Granger L. W. J. (1987), “Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*; 55 (2): s.251-276.

Gövdeli T. (2019), “External Debt and Economic Growth in Turkey: An Empirical Analysis”, *Sosyoekonomi*; 27 (40): s.119-130, Doi: <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.02.07>.

Gürdal T. ve Yavuz H. (2015), “Türkiye’de Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2013 Dönemi”, *Maliye Dergisi*; 168: s.154-169.

Harrod R. (1939), “An Essay in Dynamic Theory”, *The Economic Journal*; 49 (193): s.14-33.

İlhan B. (2019), “Carry Trade 2000’li Yıllarda Türkiye İçin Mümkün Mü?” Akademik Hassasiyetler, 6 (11): s:189-204.

Johansen S. ve Juselius K. (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money”, Oxford Bulletin of Economics and Statistics; 52: s.169-209.

Johansen S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, Journal of Economic Dynamics and Control; 12: s.231-254.

Kara M. (2001), “Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Sürecinde Dış Borç Çıkmazı” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; 6 (1): s.95-110.

Karaçor Z. Ö. ve Kartal M. (2016), “Gelir Gruplarına Göre Yurtiçi Tasarruflar ile Dış Borçlar Arasındaki İlişki : Panel Veri Yöntemi ile Bir Analiz”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi; 19 (1): s.139-165.

Karagol E. (2002), “The Causality Analysis of External Debt Service and GNP : The Case of Turkey”, Central Bank Review; 2 (1): s.39-64.

Korkmaz S. (2015), “The Relationship Between External Debt and Economic Growth in Turkey”, Proceedings of the Second European Academic Research Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking, EAR15Swiss Conference.

Krugman P. (1988), “Financing vs. Forgiving a Debt Overhang”, Journal of Development Economics; 29: s.253-268.

Kutlu S. ve Yurttagüler İ. M. (2016), “Türkiye’de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2014 Dönemi İçin Bir Nedensellik Analizi”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi; 38 (1): 248, Doi: <https://doi.org/10.14780/iibd.69945>.

Öztürk S. ve Kılıç N. Ö. (2017), “Dynamical Relationship between Economic Growth and External Debt the Case of Turkey: (1987-2014)”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; 10 (2): s.105-114.

Saatçioğlu C. ve Karaca O. (2004), “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği”, Doğu Üniversitesi Dergisi; 5 (2): s.183-195.

Saraç T. B. ve Yücel M. H. (2017), “Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, TURAN-SAM: Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; 9 (35): s.15-20, Doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>.

Solow R. M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, The Quarterly Journal of Economics; 70 (1): s.65-94.

Tarı, R. (2015), Ekonometri, Onbirinci Baskı, Umuttepe Yayınları.

TCMB (2020), www.tcmb.gov.tr, (ET:10.09.2020).

TÜİK (2020), <http://www.tuik.gov.tr>, (ET:10.09.2020).

Umutlu G., Alizadeh N. ve Erkılıç A. Y. (2011), “Maliye Politikası Araçlarından Borçlanma ve Vergilerin Ekonomik Büyüme Etkileri”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; 1: s.75-93.

Uysal D., Özer H. ve Mucuk M. (2009), “Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007)”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi; 4: s.161-178.

Worldbank (2020), <https://data.worldbank.org/>, (ET:10.09.2020).

Yaraşır Tülümce S. ve Yavuz E. (2017), “Türkiye’de Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi; ICMEB17 Özel Sayısı: s.1034-1048.

Yıldız F. (2019), “Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi; 8 (4): s.3416-3438.

Yıl / Year:2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 396-413

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 18.09.2020

Kabul Tarihi: 20.10.2020

**THE IMPACT OF THE APPLICATION OF TOTAL QUALITY
MANAGEMENT ON THE SATISFACTION OF WORKERS:
CASE OF PRIVATE SCHOOLS IN BURSA***

Joudi MARASHI¹

Bulut DÜLEK²

Abstract

The implementation of total quality management is an important factor in most organizations, especially educational institutions. Because it plays an important role in gaining employee satisfaction. The purpose of this study was to clarify the role of applying total quality management in increasing customer and employee satisfaction. In addition to defining the concept of total quality management that can be used to gain employee satisfaction and loyalty, and the relevant dimensions, and explaining methods of improvement for these dimensions. This study focuses on the extent of application of total quality management in educational institutions, so that educational institutions implement total quality management (TQM) and then measure employee satisfaction. Where job satisfaction is one of the factors, and the mission is to influence the quality of service in the organization. The study stresses the importance of continuous research and review in all aspects and problems faced by educational institutions. Through visiting private schools and distributing questionnaires to employees in those schools, 377 questionnaires were filled out and these questionnaires were analyzed. By establishing hypothesis, these statistical analyzes were performed and examined the correlation and regression between TQM and employee satisfaction. The necessary proposals were submitted to improve the extent of implementation of Total Quality Management in order to gain more confidence in the private education sector. As a result of the research, it was determined that the application of TQM increases employee satisfaction.

Key Words : Quality, Total Quality Management, Satisfaction of Workers

Jel Codes: M20, M50, M54.

* This study is adapted from the master thesis named “The Impact of the Application of Total Quality Management on the Satisfaction of Workers: Case of Private Schools in Bursa”.

¹ Master Student, Van Yuzuncu Yıl University, joudymarashy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4822-4233

² Asst. Prof., Van Yuzuncu Yıl University, bulutdulek@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3474-7220

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ UYGULAMASININ ÇALIŞANLARIN MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BURSA İLİNDE ÖZEL OKULLAR ÖRNEĞİ

Öz

Toplam kalite yönetiminin uygulanması, çoğu kuruluşta, özellikle eğitim kurumlarında önemli bir faktördür. Çünkü çalışan memnuniyetinin kazanılmasında önemli rol oynar. Bu çalışmanın amacı, müşteri ve çalışan memnuniyetini artırmada toplam kalite yönetiminin uygulanmasının rolünü netleştirmektir. Çalışan memnuniyetini ve bağlılığını sağlamak için kullanılabilir toplam kalite yönetimi kavramını ve ilgili boyutları tanımlamanın yanı sıra bu boyutlar için iyileştirme yöntemlerini açıklamak. Bu çalışma, eğitim kurumlarının toplam kalite yönetimini uygulayabilmesi ve ardından çalışan memnuniyetini ölçebilmesi için toplam kalite yönetiminin eğitim kurumlarında uygulama kapsamına odaklanmaktadır. İş tatminin faktörlerden biri olduğu ve misyonun organizasyondaki hizmet kalitesini etkileme olduğu durumlarda. Çalışma, eğitim kurumlarının karşılaştığı tüm yön ve problemlerde sürekli araştırma ve incelemenin önemini vurgulamaktadır. Türkiye'de çalışmanın pratik ve pratik önemi, birçok eğitim kurumunun uğradığı yüksek devir oranlarının ortadan kaldırılmasına veya sınırlandırılmasına ve seçkin beceri ve yeteneklere sahip insanları çekmek ve çekmek yönünde rekabet birliğine katkıda bulunmaya odaklanmıştır. Özel okulları ziyaret ederek ve bu okullarda çalışanlara anket dağıtarak 377 anket doldurulmuş ve bu anketler analiz edilmiştir. (SPSS) hipotezi oluşturularak, bu istatistiksel analizler gerçekleştirilmiş ve TKY ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki ve regresyon incelenmiştir. Özel eğitim sektöründe daha fazla güven kazanmak için Toplam Kalite Yönetiminin uygulama kapsamını iyileştirmek için gerekli öneriler sunulmuştur. Araştırma sonucunda TKY uygulamasının çalışan memnuniyetini artırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalite, Toplam Kalite Yönetimi, Çalışanların Memnuniyeti

Jel Kodları: M20, M50, M54.

INTRODUCTION

Many organizations aim to improve their products and services and save time and material capabilities in order to reach quality in line with the developments of the era, so modern concepts emerged with the aim of reaching new and significant market shares, the most important of which is Total Quality Management, as these latter have made a great change in the thinking and practices of managers In the organizations that have adopted it, with the aim of satisfying the needs and desires of the customer and gaining his satisfaction, which ensures the survival of these institutions and their continuity in the competitive process and in line with technological progress and increasing their ability to face the challenges of the age that have made quality an imperative in all the work that they do, and one of the most important factors for achieving advantage Competitiveness, as the increasing customer demand for

better quality has forced organizations to search for how to access it, taking into account all of the cost factor, delivery, flexibility, innovation and creativity or the so-called competitive precedents.

Total Quality Management is one of the most pioneering intellectual and philosophical concepts that captured attention A broad range of specialists, researchers, administrators and academics who are particularly concerned with developing and improving the production and service performance in various humanitarian organizations, and the Japanese administration has played a decisive role in this regard. In light of the current changes, it has become imperative for national institutions to adapt, upgrade and excel in their performance and come up with modern management methods and concepts aimed at raising the level of quality that has become the decisive element in building a competitive strategy by developing and changing its vision, philosophy and policies in line with the requirements of the twenty-first century approved In that to achieve competitive precedents, the most prominent of which is the precedence of quality, but that quality alone is not sufficient to achieve this trend, rather it is necessary to adopt the most recent trends and systems in its management. The total quality management over the past two decades has achieved remarkable and remarkable successes in many Japanese and European international companies. The literature and studies have confirmed that the concepts of total quality management were the basis of which the search for improving performance was launched, as well as responding to customer expectations and improving productivity rates, which reflects the importance of this approach in achieving good performance for the organization at all levels. One of the basic requirements for implementing TQM is the presence of leaders who are willing to change the organizational behavior of the members of the organization, and the ability to define their roles, with an explanation of the return from applying this approach to the products and services that the institution seeks to provide to the customer.

Despite the presence of many trends related to work, job satisfaction is the most important phenomenon that has received great attention by behavioral scientists, so that job satisfaction is considered one of the biggest topics in management science ambiguity because it is an emotional state related to the employee that is difficult to understand. Perhaps this ambiguity has led to the emergence of hundreds of research and father Some of them considered job satisfaction as an independent variable that affects the behavior of employees, such as performance, absenteeism, work turnover, and some of them considered it a dependent variable affected by wages, salaries, bonuses and grants. If we look closely at the relationship

between job satisfaction and organizational loyalty, we will find that there is a close relationship between them. Some researchers have emphasized that organizational loyalty is a force that identifies an individual with his organization and his association with it, and that it cannot be understood without his consent for his job and that loyalty and satisfaction are linked to distinct attitudes and trends, and that Individuals 'satisfaction with work is not necessarily related to their motivation or productivity. The individual's obtaining of benefits and returns from his job does not necessarily make him want to perform the work entrusted to him, and it is inferred from this that the individual's satisfaction with the job does not necessarily mean increasing their performance.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

1.1 Total Quality Management

The concept of total quality management, like other modern administrative concepts on which concepts and ideas differ according to the angle of looking at it, there is no agreed definition with general acceptance among thinkers and researchers about it, as several definitions have emerged, including (Daradkeh, 2002).

Definition Of The ISO Organization: A method of running the institution based on quality and the contribution of all individuals and seeking success for a long time by satisfying the needs of customers and providing benefits to all members of the organization and society (Hawas, 2015).

Crosby's Definition: As representing the structured methodology to ensure that planned activities are carried out in advance, As it is the ideal method that helps to prevent and avoid the occurrence of problems by working to stimulate and encourage optimal administrative and organizational behavior in performance and the use of material and human resources efficiently (Safaa and Nawal, 2012).

Juran Definition: It is an administrative system that uses and applies tools that have been effectively developed and applied to Organization, with a change in employee attitudes and daily levels of operation, and for the successful implementation of this System All departments have a long-term commitment to quality (Boukhaloua, 2016).

1.2 Satisfaction of Workers

There are those who see that what is meant by the term satisfaction with work is the individual's attitude towards his work. A person who feels satisfied with work carries positive directions towards work, while a person who is not satisfied with his work carries negative directions towards work, and in fact the two terms are used in a synonym (Maher, 2002).

Others see that job satisfaction is the sum of the elements of contentment that the individual envisions obtaining from his work in a more specific form, and expresses job satisfaction with the following formula: job satisfaction = job satisfaction + job content satisfaction + job satisfaction promotion + Satisfaction with supervision + satisfaction with the working group + satisfaction with working hours + satisfaction with working conditions (Abdel-Baqi, 2001).

There is a definition of job satisfaction as being the feelings of workers towards their jobs, as these feelings are generated by their awareness of what these jobs offer and what they should get from them, so the more there is a convergence of cognition the higher the degree of satisfaction.

There are those who express job satisfaction from another angle as being feelings of happiness that result from the individual's perception of the job, as these feelings give the job an important value represented by the individual's desire to work (Abbas, 2003).

2. LITARATURE REVIEW

The following studies were examined in the literature review process conducted within the scope of the research:

In the study of Alsughayir (2014), provides a detailed plan on how to determine the impact of total quality management practices on employee satisfaction and loyalty and on the job satisfaction of the organization in general. Statistical quantitative methods were used, such as the self-administered survey methodology, 350 questionnaires were distributed to a number of workers at different levels of management in a Saudi telecom company in the year 2013, and the response rate was 74.55%. Where the data was analyzed in the spss program and the results were as follows: Total quality management practices lead to an increase in job satisfaction and employee satisfaction effectively. The role of organizational culture in improving and developing job satisfaction levels is emphasized. From the results of the multiple regression analysis, the previous hypotheses validity model was supported. The study

found that the extent of application of comprehensive quality management programs has a positive effect in increasing the level of job satisfaction, which leads to improved productivity and quality level in general.

Mashagba (2014), the study aimed at the extent of the impact of Total Quality Management on the efficiency of performance in Jordanian universities by researching the level of knowledge used in applying the fundamentals of TQM, by taking the opinions of employees at Jordanian universities. In addition to the point of view of administrators at the University of Jordan with the aim of implementing comprehensive quality management and developing its programs. Total quality management inputs in the Jordanian education system and its conformity with management inputs at the University of Jordan through the following basic principles: education quality, process control, human resources, administrative decisions. This study reached many conclusions and recommendations, the most important of which are: The university administration should focus on the application of comprehensive quality management to improve the progress of the teaching process, and the application of administrative decision-making processes at the University of Jordan in order to reach the best possible degree of the application of total quality management. Focusing on total quality management with the aim of ensuring quality in educational institutions in Jordan, which are mainly not for profit.

Al-Zein (2006), the study the researcher dealt with the concepts of quality in various Islamic, Japanese and Western cultures, and the study dealt with the viewpoints of researchers and those interested in the various applications of TQM that were made available to him through his review of the TQM literature in its original references and through the writings of its first five pioneers and previous studies. Related to the application of total quality management and measuring its impact on the performance of organizations. The study also dealt with the multiple viewpoints of researchers towards the process of applying comprehensive quality management and how to measure its impact on the components of the overall performance of business organizations. As a result of the multiplicity of these viewpoints, the definitions and models multiplied, as the study dealt with them in some detail. There is no doubt that the variation in the views of researchers and writers is the result of the multiplicity of approaches and objectives, and the differences in researchers' perceptions of the level of quality and its relativity. This study was different from previous Sudanese studies, as it is the first of its

kind in Sudan. Its objectives were clearly and clearly defined, as its three objectives centered on the following: 1. Measuring the effect of applying TQM on the performance of organizations. 2. Building a methodological and practical model that the Sudanese construction organizations can use as a guide to improve their overall performance. 3. Integration between theoretical practices and practical application of total quality management. In order to achieve the objectives of the study, the researcher asked three sub-questions, and they were answered in an analytical manner, which included: - 1. To what extent is the application of total quality management? What is its impact on the overall performance of the Sudanese construction organizations? 2. What is the appropriate model that the Sudanese construction organizations can use as a guide to improve their overall performance? And based on this evaluation result, the tool was distributed to the study population at the rate of (questionnaires) for each researched organization, and the researcher indicates here that the answer to the study tool is done by one person in each organization studied. Data were collected from ninety (90) Sudanese construction organizations from among (120) organizations that received the tool, and the response rate was (75%) and the researcher considered it a high rate. Using the statistical data analysis program (SSPS 13), the confidence factor, internal stability, external stability, analysis of variables, and the required correlation coefficient were obtained for both questionnaires. The statistical data analysis program (SPSS13) was also used to calculate ratios and averages and compare averages to identify the level of application Total quality management in the Sudanese construction organizations, which helped the researcher in the process of designing the internal performance improvement model for the organizations. To test the morale of the hypotheses, the simple one-way regression method was used, and then the value of (v) and the correlation coefficient between the sixteen variables (R) were calculated. Statistical analysis of the data showed that eighteen (18) hypotheses out of nineteen (19) achieved the required level of morale, except for one hypothesis, which is the hypothesis of the relationship between (development, training and employee satisfaction). The survey study reached the following results: 1. The tool of this study is of relevance. The reliability and stability, and thus other researchers can use it to measure the impact of TQM on construction organizations and other organizations 2. It was clear from the results of the study that the application of quality management A comprehensive system that achieves a positive impact on all the components of the overall performance of the organization (employee satisfaction, product quality, customer satisfaction, and strategic performance). 3. Leadership is the center of decision-making. On the other hand, the absence of effective management, committed, integrated,

strong and familiar with the concepts and methods of quality management, organizations cannot improve and develop comprehensive performance.

Mohamed (2018), the study examined the factors affecting the application of comprehensive quality standards in government hospitals as a case study, the Obstetrics and Gynecology Hospital in Wad Medani - Sudan. The study aimed to study the factors affecting the application of comprehensive quality standards in government hospitals in Sudan. The study relied on the analytical descriptive approach and the case study approach. A stratified random sample of (100) respondents, representing 21% of the study population, of hospital workers, including physicians, medical assistants, and administrators, was selected, of which (475) were. Through the analysis of the study data, the most important results were reached, the most important of which is that workers in government hospitals realize the importance of applying comprehensive quality standards and believe that patient satisfaction and continuous improvement of performance are one of the basic criteria for measuring the quality of services provided. The hospital management also believes in the importance of applying the principles of total quality management represented in the involvement of employees, leadership of a culture of quality, and strategic management of quality. In addition to the need to work on continuous improvement after evaluating the hospital on a continuous basis in accordance with the standards for health care. It also recommended the importance of adopting a comprehensive strategic plan aimed at spreading the culture and philosophy of total quality in the institution. The study also recommends the participation of workers in the decision-making process and attention to quality training at all levels. The study recommended recommendations including, the necessity to focus on the patient, listen to his complaints and study them, and improve the quality of services based on his needs. Similarly, many studies emphasize the importance of customer complaints for a better quality service (Mudie and Pirrie, 2006; Osarenkhoe et al, 2017; Aydın, 2020).

3. RESEARCH METHODOLOGY

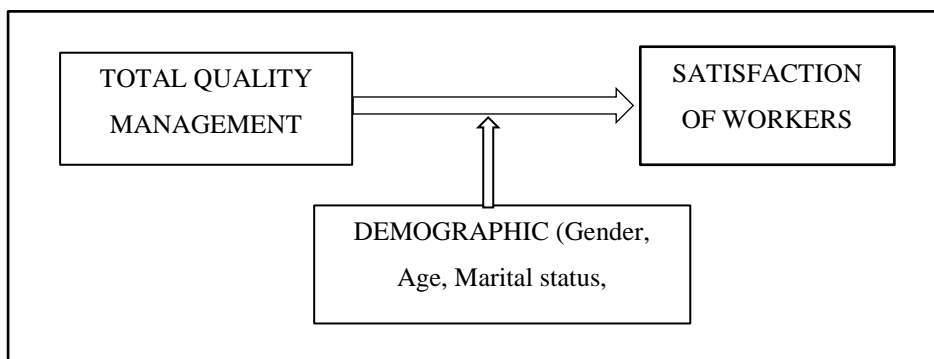
3.1 Importance of the Research

Providing the satisfaction of workers in educational institutions is one of the important factors in increasing the market share of these institutions. It is important to examine the application

of the impact of total quality management, which is one of the important variables to ensure the satisfaction of workers in educational institutions.

The theoretical importance, which is the importance of the topic that we will discuss, which is the impact of the application of total quality management on the satisfaction of workers in private educational institutions, where job satisfaction is considered one of the factors. The mission is to influence the quality of service in the organization. The study emphasizes the importance of research and auditing Continuous in all aspects and problems experienced by educational institutions. The practical and applied importance of the study is focused on contributing to the elimination or reduction of the problem of high turnover rates that many educational institutions suffer from, and the unity of competition in the direction of attracting and attracting the owners of distinguished skills and abilities. And that carrying out such a study will add new to the world of knowledge, and contribute to the enrichment of information, increase knowledge of the researcher and may contribute to the development of scientific research. And contribute to providing the library with a new reference in the field of scientific research.

3.2 Model and Hypotheses of the Research

Based on a review of the literature conducted within the scope of the research, the following hypotheses were created regarding the satisfaction of workers in private educational schools.

H1: The application of total quality management positively affects satisfaction of workers.

H2: The application of total quality management has a statistically significant effect on satisfaction of workers.

H3: Employee's perception of implementing TQM varies by gender.

H4: Employee's perception of implementing TQM varies by age.

H5: Employee's perception of implementing TQM varies by marital status.

H6: Employee's perception of implementing TQM varies by education.

H7: Employee's perception of implementing TQM varies by job position.

3.3 Method of the Study and Sample Selection

A survey of 377 workers in private schools in the city of Bursa was conducted, and the results obtained were interpreted and evaluated.

The simple random sample was used. It is the method of selecting a sample consisting of n units from among the units of the population under study, so that each sample of the possible samples has the same chance of being the sample drawn, meaning that the simple random sample is the one that is drawn from the statistical community. So that each of its elements has an equal opportunity to be part of the sample, and the simple random sample is used when the community is homogeneous in the characteristic to which the study relates (Saleh, 2010).

3.4 Data Collection Tools

The questionnaire used in this study consists of three parts. In the first part: 5 questions were asked to determine the demographic characteristics of the participants. The Total Quality Management Scale, which forms the second part of the questionnaire, consists of 20 phrases adapted from his study. Alsughayir (2014). Satisfaction of workers measures were measured 20 expressions in the third part of the questionnaire from the Mashagba study (2014).

3.5 Methods of Analysis

The data obtained from the results of the research were analyzed through the SPSS 23 program. First of all, the results related to the participants' demographic characteristics were examined and the general demographic characteristics of the private school staff in Bursa were evaluated. Later, reliability and validity analyzes were performed regarding TQM, satisfaction of workers. Then, the correlation analysis and relationships between the search variables were studied, Regression analysis ve Chi-Square Analysis.

3.6 Analysis and Findings

3.6.1 Findings Related to Demographic Features

Demographic characteristics of the research participants, frequency Table results showing gender distribution.

Table 1: Demographic Findings

	Frequency (f)	Percentages (%)
Gender		
Male	166	44.0
Female	211	56.0
Total	377	100
Age		
18 – 24	80	21.2
25 – 34	114	30.2
35 – 44	146	38.7
45+	37	9.8
Total	377	100
Marital Status		
Single	140	37.1
Married	237	62.9
Total	377	100
Level of Education		
High School	53	14.1
Institute	76	20.2
University	227	60.2
Master	20	5.3
Ph.D.	1	0.3
Total	377	100
Job Position		
Head of the Department	27	7.2
Manager	19	5.0
Officer	53	14.1
Teacher	278	73.7
Total	377	100

As can be seen from Table (1) 44% of the 377 survey participants who were involved in the research were male and 56% female. As can be seen 21.2% of the 377 survey participants who participated in the study consisted of participants ages 18 to 24, 30.2 % of them were between 25 and 34 years old, and 38.7% were between 35 and 44 years old , And 9.8% of them are aged 45 and over. As can be seen 37.1% of the 377 survey participants who participated in the research were single, and 62.9 % were married. 14.1% of the 377 study participants are from high school, 20.2% from institute, 60.2% from university, 5.3% from masters, and 0.3% from PhD. As can be seen from 7.2% of the 377 survey participants who participated in the research are from head of the department, 5.0% are managers, 14.1% are officer, and 73.7% are teachers.

3.6.2 Results Related to The Variables

In this part of the study, the results of the reliability and validity analysis regarding total quality management, satisfaction of workers, and descriptive statistics related to variables will be included. It aims to determine the extent to which TQM is applied, above all, by factor analysis, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) values and measurement elements that will not be included in the analysis. According to the results of the analysis, it was determined that item 1 of the TQM application scale should be removed from the analyzes because factor loads are less than 0.50. The results of factor analysis are shown in Table 2.

Table 2. Results of Total Quality Factor Analysis

Total Quality Management Factors	Factor Loads	Extract Value	Variance Explained	Total variance	Cronbach Alfa
1. Factor		8,717	45,881	45,881	,928
The Foundation provides all material, human and moral resources to implement a policy Quality followed, according to a clearly defined strategic vision.	,792				,921
There is an internal belief on the part of the management of the importance of the process of developing a quality management system.	,733				,922
The organization always tries to be ready to support all the changes that can occur in the organization, which would raise the level of quality to higher levels.	,725				,921
The organization is working to improve quality control tools.	,706				,921
The organization uses modern tools to improve quality.	,676				,923
The Foundation focuses on the strategic dimension in product quality to keep pace with student desire changes.	,649				,922
There is a quality department that works to solve and solve its problems.	,648				,922
Enterprise management provides full support for the success of quality management.	,638				,922
Quality is the primary goal of the institution.	,629				,921
Quality is a strength for the organization, which enhances its competitive position	,627				,924
The institution relies on a method of comparison with competing institutions for continuous improvement	,577				,922
The Foundation develops its quality operations by training and attracting skills.	,575				,921

The Foundation plans, guides and controls the quality of education.	,543				,924
2. Factor		1,090	5,734	51,615	,785
The Foundation's interest in applying total quality has improved performance.	,705				,776
There is a specialized committee to measure and control quality within the organization.	,665				,729
The quality management system that is currently applied at the enterprise level is compatible with international quality systems (Total Quality Management).	,663				,738
The employees and employees of the institution have a clear idea of quality management and its characteristics within the organization	,660				,730
There is good use of resources within the organization.	,603				,748
3. factor		1,058	5,570	57,185	,785
15. The establishment considers that quality is achieved once it has obtained one of the ISO 9000 certificates	,939				,785
K.M.O=,962 Measure of Sampling Adequacy (Barlett's) p=,000 Cronbach Alfa= ,923					

After analyzing the factors related to the TQM scale, a reliability analysis was performed and an attempt was made to determine the value of the "Cronbach Alpha" scale. As a result of the reliability analysis, it was determined that expression 1 on the scale had lower reliability and that the associated component was also removed from the analyzes. With 19 expressions remaining on the TQM scale, the scale Cronbach Alpha was set to 0,923.

It aims to determine Satisfaction of workers scale by performing factor analysis first and if there are elements of scale you will not participate in the analysis with KMO values. According to the results of the analysis, the Satisfaction of workers scale will be dealt with under two factors. The results of factor analysis are shown in Table 3 below.

Table 3: Results of Satisfaction of Workers Factor Analysis

Satisfaction of Workers Factors	Factor Loads	Extract Value	Variance Explained	Total variance	Cronbach Alfa
1. Factor		5,323	35,486	35,486	,879
The salary is proportional to the degree I hold	,756				,867
Salary is compatible with the requirements of living	,730				,869
Satisfied with the salary I earn	,715				,869
Satisfied with the health insurance offered by the company	,699				,869

Satisfied with the company's end of service gratuity	,678				,870
Satisfied with the company's annual work permits	,605				,868
Satisfied with the applicable hours and hours of operation	,584				,869
Satisfied with the methods of reward and punishment used by the President	,563				,869
There is justice in granting annual increases to employees	,551				,872
Satisfied with the laws and regulations of the company	,547				,874
2. Factor		1,472	9,813	45,298	,648
The subordinates participate in social events	,693				,574
Feeling of social contact with co-workers	,633				,640
Satisfied with the transportation provided by the company round trip	,611				,584
The president engages subordinates in solving business problems	,595				,571
Satisfied with the methods of reward and punishment used by the President	,528				,604
K.M.O=,922 Measure of Sampling Adequacy (Barlett's) p=,000 Cronbach Alfa= ,865					

After analyzing the factors related to the Satisfaction of workers scale, a reliability analysis was performed and the value of the Alpha Cronbach scale was determined. The value of Cronbach Alpha for the scale was set as 0.865 with the remainder of the expressions remaining on the Satisfaction of workers scale.

3.6.4 Correlation Analysis

Table(4) below shows correlation analyzes of variables within the scope of the search. As a result of correlation analysis, it was determined that the H1 hypothesis was accepted. According to H1, a positive relationship is expected between TQM implementation and Satisfaction of workers. As shown in the correlation table, there is a positive and moderate relationship between the application of total quality management and Satisfaction of workers. Thus, the H1 hypothesis was accepted.

Table 4. Correlation Analysis Of Variables

	TOTAL QUALITY MANAGEMENT	SATISFACTION OF WORKERS
TOTAL QUALITY MANAGEMENT	1 377	,503** ,000 377
SATISFACTION OF WORKERS	,503** ,000 377	1 377

*p<0, 05 ** p<0, 01

3.6.5 Regression Analysis

To test the H2 hypothesis of the study, a regression analysis was performed. The results of the analysis are presented below. As a result of analyzes conducted in the research scope, a significant relationship was identified between TQM implementation and Satisfaction of workers (P <0.05). This result shows that the application of TQM positively affects Satisfaction of workers. In other words, when workers realize how important it is to implement TQM in private schools, their satisfaction with these institutions also increases.

Table 5: Regression Analysis

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	P
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,285	,104		12,307	,000
	TOTAL QUALITY MANAGEMENT	,468	,065	,503	11,255	,000

*p<0, 05 ** p<0, 00

3.6.6 Chi-Square Analysis

We analyzed Chi-Square Analysis to test if there were differences in the employees' perception of the extent to which TQM was applied according to demographic variables. Table-6 below shows Chi-square analyzes of nominal demographic variables within the scope of the research. As a result of Chi-square analysis,

- Reject the hypothesis **H3**: That is, there is no difference in an employee's perception of implementing TQM by gender.

- Accept the hypothesis **H4**: Employee's perception of implementing TQM varies by Age.
- Reject the hypothesis **H5**: The employee's perception of implementing TQM does not differ depending on the social status
- Accept the hypothesis **H6**: Employee's perception of implementing TQM varies by Education.
- Accept the hypothesis **H7**: Employee's perception of implementing TQM varies by Job position.

Table 6. Chi-Square Analysis

Model	VALUE	DF	P
H3	Gender	72.160	,060
H4	Age	212.190	,008
H5	Marital status	62.074	,239
H6	Education	391.011	,000
H7	Job position	382.308	,000

*p<0, 05 ** p<0, 00

CONCLUSION

While analyzing the literature, it was noted that many researches and studies have been conducted on the importance of applying TQM in Satisfaction of workers. The implementation of Total Quality Management has made great contributions to educational institutions as it was introduced to gain Satisfaction of workers. The main purpose of this study is to examine the effect of total quality management on increasing Satisfaction of workers. Therefore, a survey of workers in educational institutions was conducted regarding the extent of application of TQM.

When the answers provided in the questionnaire form for this study are examined; As a result of the correlation analysis, it was determined that among the research hypotheses, the application of TQM positively affects satisfaction of workers. As a result of the correlation analysis, a positive, moderate-to-moderate, and significant relationship was found between TQM and satisfaction of workers. The second hypothesis was regression analysis.

- As a result of the analysis conducted in the scope of the research, it was determined that there is a significant relationship between the application of TQM and employee satisfaction.
- As the application of Total Quality Management increases, so does satisfaction of workers.
- A significant impact on the application of TQM on satisfaction of workers has been observed.
- As a result of the Chi-Square analysis, a relationship was found between some demographic variables and the employees' perception of the extent of TQM implementation. Where a difference was found in the employees' perception of the extent of applying TQM in terms of age, level of education and job level. No change has been demonstrated in the employees' perception of the extent of implementing TQM in terms of gender and marital status.

It is believed that conducting similar studies for workers from different other educational sectors and in different geographical areas would be beneficial. As a result of this research, it was determined that the application of TQM has a significant impact on increasing satisfaction of workers.

REFERENCES

- Abbas, S. M. (2003), *Human Resources Management Strategic Entrance*, Amman: Wael Publishing House, First Edition.
- Abdel-Baqi, M.S.(2001), “Effective Behavior in Organizations”, *University House Journal, Alexandria, Egypt*.
- Alsughayir, A. (2014), “Does Practicing Total Quality Management Affect Employee Job Satisfaction in Saudi Arabian Organizations”, *European Journal of Business and Management*, 6(3), 169-175.
- Al-Zein, M. I. Y. (2006), *Total Quality Management and Its Impact on Developing the Performance of National Construction Organizations*, Thesis for a Doctorate Degree in Economics in Management Sciences.
- Aydın, İ (2020), Hizmet Telafisi. Ed. Fahri Apaydın, Müşteri Şikâyet Yönetimi, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Boukhaloua, B. (2016) “The Impact of the Principles of Total Quality Management on the Quality of Petroleum Products,” A Thesis Submitted for a Doctorate, Business Administration, Management Sciences, Kassadi Merbah University, Ouargla, Algeria.

Daradkeh M. T. S. (2002), *Quality in Modern Organizations, First Edition*, Amman: Dar Safaa Publishing and Distribution,

Hawas A. (2015), *Contribution to Improving The Quality of Higher Education Services By Adopting Total Quality Management in Algerian Universities*, Thesis Submitted to Obtain A Doctorate in Management Sciences, Faculty of Economic, Commercial and Management Sciences, Kassadi Merbah University, Ouargla.

Maher, A. (2002), *Organizational Behavior, Skills Building Entrance*, Al-Dar University Journal, Alexandria, Egypt, Eighth Edition.

Mashagba, I. A. S. (2014), “The impact of Total Quality Management (TQM) on the Efficiency of Academic Performance-Empirical Study-The Higher Education Sector-”, *The University of Jordan International Journal of Scientific and Technology Research*, 1(4), 358-364.

Mohamed, N. B. A. (2018), *Bio Statistical Analysis of Obstetric Complications Leading to Maternal Death: A Case Study of Wad Medani Obstetrics and Gynecology Teaching Hospital*, Sudan University of Gezira Doctoral Dissertation.

Mudie, P. and Pirrie, A. (2006), *Services Marketing Management*. Oxford: Elsevier Ltd.

Osarenkhoe, A., Birungi Komunda, M., & Mbiito Byarugaba, J. (2017), “Service Quality as a Mediator of Customer Complaint Behaviour and Customer Loyalty”, *International Review of Management and Marketing*, 7(1), 197-208.

Safaa J.A. and Nawal A.H. (2012), “Extent of Application of Total Quality Management Standards in Fine Company and its Impact on Product Damage”, *Journal of the University College of Safety*, No. 20, p. 178.

Saleh Rashid Batarseh (2010), *Statistics and Probabilities*, Jordan, Amman: Osama House for Publishing and Distribution,

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 414-433

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 22.10.2020

Kabul Tarihi: 02.11.2020

ONLINE SÜPERMARKET ALIŞVERİŞİNDE TÜKETİCİ GÜVEN FAKTÖRÜ

Taner AKÇACI¹

Fatma Büşra KURT²

Öz

Tüketicilerin online satın alma durumu birçok faktörden etkilenebilmektedir. Bu faktörlerden biri tüketici güvenidir. Tüketiciler için online alışveriş, fiziksel alışverişten daha fazla belirsizlikler içermektedir. Özellikle günlük temel ihtiyaçların online alışveriş ile yapılması bu durumu daha da zorlaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, online süpermarket alışverişinde tüketici güvenini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Araştırmada 483 tüketiciye anket uygulanmış ve anket sonuçlarına göre çoğu tüketici, yüz yüze alışverişe kıyasla online süpermarket alışverişine güvenmediklerini belirtmişlerdir. Ancak, fiziksel iade koşulları, hızlı ve hasarsız teslimat ve devlet destekli bir işaretin varlığı gibi faktörlerin mevcut olması durumunda tüketicilerin online süpermarket alışverişine olan güvenlerinin artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: E-ticaret, Online süpermarket, Online güven

Jel Kodları: E71, E20, D12.

CONSUMER CONFIDENCE ON ONLINE SUPERMARKET SHOPPING

Abstract

The online purchasing status of consumers can be affected by many factors. One of these factors is consumer confidence. For consumers, online shopping involves more uncertainties than physical shopping. Especially, online shopping for daily consumption makes this situation even more difficult. The purpose of this study is to determine the factors affecting consumer confidence on online supermarket shopping. 483 consumers were surveyed in the study, and based on the survey results, most consumers do not trust online supermarket shopping compared to face-to-face shopping. However, it was concluded that consumers' confidence in online supermarket shopping would increase if factors such as physical return conditions, fast and undamaged delivery and the presence of a government-sponsored sign were present.

Key Words: E-commerce, Online supermarket, Online confidence

Jel Codes: E71, E20, D12.

¹Prof. Dr., Gaziantep üniversitesi, akcaci@gantep.edu.tr ORCID: 0000-0002-5343-0894

²Yüksek Lisans öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, f.busraa.kurt@gmail.com ORCID: 0000-0003-4528-9381

GİRİŞ

Özellikle son yıllarda bireylerin ekonomik faaliyetlerinin yalnızca ekonomik değişkenlerle değil aynı zamanda sosyolojik ve psikolojik unsurların da dikkate alınmasıyla incelenmesi gerektiğini savunan “davranışsal ekonomi” alanındaki gelişmeler güvenin etkisinin de ekonomik çalışmalarda öncelikli olarak incelenmesi gereğini yansıtmaktadır. Literatürde güven kavramı 90’lı yıllardan bu yana üzerinde durulan ve ekonomik etkinliğin sağlanmasında temel faktör olarak kabul edilen bir kavramdır. Sosyal ve iktisadi hayatımızın içindeki payı giderek artan internet ise mevcut birçok durum gibi alışveriş yapma şeklimizi de değiştirmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun yayınlamış olduğu 2020 Ocak ayı internet kullanımı verilerine göre, Türkiye’de 65 milyon kişi yani toplam nüfusun %79’u internet kullanmaktadır. İnternet kullanımının artmasına paralel olarak artan online alışverişin payı ise %36,5 olarak gerçekleşmiştir (TUİK, 2020).

Kolaylık, artan güven ve artan farkındalık gibi çeşitli faktörler tüketicileri e-ticarete yönlentmektedir. E- ticaret 2019 yılında cari değer bazında %36 artarak 43 milyar TL’ye ulaşmış ve 2024 yılına kadar 200 milyar TL’ye ulaşması beklenmektedir. Yiyecek ve içecek e-ticareti ise %35 artarak 2,1 milyar TL’ye ulaşmış ve 2024 yılına kadar 10 milyar TL’ye ulaşması beklenmektedir (Euromonitor, 2020a).

E-market, ürünleri alma, paketini yapma ve teslimi gibi daha önce müşteriler tarafından üstlenilen süreçlerin perakendeci tarafından devralındığı anlamına gelmektedir (Saphores ve Xu, 2020: 2). İnternet üzerinden alışveriş yapmaya olan güveni sağlamak ve alışveriş sıklığını arttırmak online perakendeciler için oldukça zor ve önemli bir konudur. E-marketler, tüketicilerin online market alışverişlerindeki belirsizlik ve şikayetlerini, güvenlik garantileri, para iadesi garantileri, gizlilik garantileri gibi risk gidericilerin kullanılmasıyla azaltabilirler (Hansen vd. 2005: 276). Tüketiciler online alışveriş ortamına alıştıkça, online alışveriş davranışlarına yönelik tutumları zaman içerisinde değişmekte ve alışveriş sıklıkları artmaktadır (Moriuchi ve Takahashi, 2016: 147).

Sıcaklık kontrolü gerektiren bazı yiyecekler soğuk zincir kalite kontrolüne ilişkin çeşitli resmi düzenlemelerle birlikte taşınır ve çoğunun son kullanma tarihleri ve ezilebilme durumları da olduğu için daha karmaşık lojistik gerektirirler (Murphy, 2003: 3). Günümüzde artık perakendeciler sadece fiziksel mağazalardan satış gerçekleştirdikleri tekli kanallar yerine hem çevrimdışı hem de online yapıyı içeren birden fazla kanalın kullanıldığı çoklu kanal

yönetimini kullanmaya başlamışlardır. Hem çevrimdışı hem de online dağıtımını içeren çoklu kanal yönetimini kullanmaya başlayan perakendecilerin performanslarını arttırabilmek için tüketicilerin özelliklerini anlamaları gerekmektedir (İşçioğlu ve Ağyol, 2019: 1043).

İnternette market alışverişi yapan tüketiciler, kullanım ve gezinme kolaylığı yanında alışverişinin hızlı ve sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini istemektedirler (Sing ve Rosengren, 2020: 3). Online satın alma niyetinin eyleme dönüşmesini sağlamak dayanıklı mallar için zor bir konu iken online süpermarket üzerinden alınacak hızlı tüketim mallarında daha da zor bir hal almaktadır. Tüketicilerin satın aldığı ürünlerin hızlı bir şekilde bozulma, ezilme, kokma gibi durumlardan uzak olarak teslimatının yapılması gerekmektedir. Diğer yandan bu durumlar gerçekleşmiş olsa dahi tüketici güvenini sağlamak için iade ve değişimin kolaylıkla yapılabilmesi güveni oluşturmada satıcıya yardımcı olacaktır.

Bu makalede online güveni etkileyen faktörler ve güvenin e-ticaretteki önemi açıklanmıştır. Çalışmada öncelikle online güven ve online güven damgası yükümlülükleri açıklanmış ayrıca günümüzde kullanılan ve gelecekte kullanılabilecek yeni nesil e-ticaret uygulamalarına yer verilmiştir. Makalenin uygulama bölümünde ise online alışverişte tüketici güvenine ilişkin faktörler anket sonuçlarından elde edilen bulgulara göre yorumlanmıştır.

1. ONLİNE GÜVEN

Uzun vadeli bir müşteri ilişkisi için müşteri profilleri dikkate alınarak ihtiyaçları ürün tekliflerine uygun şekilde yansıtmak gerekir. Buna göre güven faktörü tüketicilerin satın alma kararlarının belirlenmesinde ve online mağazalarla müşteri memnuniyetinin öngörülmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Wu, 2020: 166- 176). Online alışverişte tüketici güveni, alışveriş sitesinin güvenlik açıklarına sahip olması ve alışveriş kurallarını ihlal edilebileceği algısını kapsamaktadır. Örneğin bir alışveriş sitesinin aldatıcı veya önyargılı bilgiler içermesi, mal tesliminin gereği gibi yapılmaması ya da kişisel bilgilerin güvenliğini tehdit etmesi tüketici güveninin kapsamını oluşturmaktadır (Corritore vd. 2003: 742).

Online alışverişte iyi bir hizmet süreci olarak, kolay iade politikaları daha yüksek sadakatli müşteri grubunu sağlamak ve buna bağlı olarak uzun vadede satışları artırmaktadır. İade politikasının sağlıklı ve hızlı bir şekilde çalıştığı satın alma işlemiyle tüketici riskleri yatıştırıldığı için online satın almada güven artmaktadır (Oghazi vd. 2018: 190-200). Güven, sanal alışveriş yaparken işlemlerin yönetilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Online şirketlere güven eksikliği durumu birçok tüketicinin online alışveriş yapmamasının temel

nedenidir (Wu ve Chang, 2006: 1254). Online ortam bağlamında güveni anlamak, öncelikle çevrimdışı var olan güven mekanizmalarını çalıştırmayı gerektirir (Bashir vd. 2018: 171).

Elektronik ticaret, tüketiciler açısından daha önce hiç karşılaşılmadığı yeni işlemlerle uğraşmak zorunda olmasından dolayı geleneksel ticaretten daha fazla belirsizlik ve risk içermektedir. Riskler, e-alışveriş yapan müşterilerin satın alma cesaretinin kırılmasını sağlar ve bir e-şirketin güvenilirliğini zayıflatır. Dolayısıyla e-şirketler müşteri portföylerini genişletirken bu risklerin farkında olmalı ve varlıklarını korumak için gerekli tedbirleri almalıdırlar. (Vos vd. 2014: 420).

Online bir ortamda, tüketiciler olası riskler ve avantajlarla bir satın alma kararıyla karşı karşıya kalırlar ve bu onlar için farklı bir deneyim haline dönüşür. Online alışveriş tüketicilere daha fazla kolaylık ve esneklik sunsa da, fiziksel mağazalardan alışverişi yapmaktan daha fazla risk içerir. Ürün bilgileri yazılı açıklamalardan veya sitedeki görsellerden elde edilebilmekte ve satın alınacak ürünün online bilgileri tam olarak anlaşılammamaktadır. Bu nedenle, kişinin güvene yönelme seviyesi, online alışveriş davranışlarını etkilemekte ve satın alım gerçekleşmeyebilmektedir (Chen vd. 2015: 274-276). Diğer yandan online alışverişte kişisel bilgilerin kötüye kullanılması ve yetkisiz dağıtımının gerçekleştirilmesi tüketicilerin online web sitesine güveni doğrudan etkilemektedir. (Gefen, 2000: 726-727).

Müşteri güveninin tekrar satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Müşterinin bir web sitesine olan güveni ne kadar yüksekse, web sitesinden alışveriş yapma olasılığı o kadar yüksek olacaktır. Daha önce satın alım gerçekleştirmiş müşterilerin güveni online web sitelerinde oturum açma, ürünlere göz atma ve online olarak yeniden satın alma isteklerini doğrudan etkiler. Güveni oluşmuş deneyimli müşteriler online yeniden satın alım gerçekleştirirler (Razak vd. 2014: 577-582). Bunun yanında tüketicilerin algıladıkları kalite de güveni ve dolayısıyla yeniden alışverişi doğrudan şekillendirmektedir. (Yaşın vd. 2017: 40). Genel olarak, yeni online müşterilerinin, web sitesini ilk ziyaretlerinde deneyimli müşteri yorumları sayesinde bu şirkete güvenme olasılıkları daha yüksek olacaktır (Koufaris ve Sosa, 2004: 383)

Online tüketicilerin algılanan kişisel kimlik bilgilerini sızdırma riskini azaltmak için bir gizlilik güvence işlevi kullanılır. Örneğin, herhangi bir web sitesi kendi gizlilik standartlarına uygun olduğunu garanti eden bir gizlilik güvence damgası sağlar. Bir güven damgası, online tüketicilere, online satıcının online işlemleri güvence altına almak için özel bir protokol

(örneğin, HTTPS) ve kişisel bilgilerini korumak için güvenli bir veri tabanı kullandığını garanti eder (Hu vd. 2010: 410). Aslında, Google ve Internet Explorer gibi internet tarayıcıları, ziyaretçilerin siteye girmesine izin vermeden önce web sitesinin güvenilirliğini sağlar ve site güvenilmezse, tüketicilere bu konuda uyarı verir. Hatta birçok web sitesi, Trust işareti gibi güven damgalarını ana sayfalarında ziyaretçilerin güvenlerini kazanacak şekilde gösterirler (Sharma ve Klein, 2020: 7-8).

Elektronik Ticarete Güven Damgası Hakkında Tebliğ'in dördüncü maddesinde göre güven damgası, *“Bu Tebliğde öngörülen asgari güvenlik ve hizmet kalitesi standartlarına uyan hizmet sağlayıcı ve aracı hizmet sağlayıcıya verilen elektronik işaret”* olarak tanımlanmaktadır. Bu Kanun ve Yönetmeliğin uygulamasına yönelik olarak güven damgasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi amacıyla “Elektronik Ticarete Güven Damgası Hakkında Tebliğ ” hazırlanmıştır. Tebliğ ile güven damgası almak isteyen ve Elektronik Ticarete Hizmet Sağlayıcı ve Aracı Hizmet Sağlayıcılar hakkında yönetmelik kapsamında bulunan aracı hizmet sağlayıcı ve kendine ait elektronik ticaret ortamında faaliyet gösteren hizmet sağlayıcıların uymaları gereken güvenlik ve hizmet kalitesi standartlarına; güven damgası sağlayıcının yetkilendirilmesi, faaliyetleri ve yükümlülüklerine ilişkin hususlar ile güven damgasının verilmesi, askıya alınması ve iptaline yönelik süreçler düzenlenmiştir.

Hizmet sağlayıcı ve aracı hizmet sağlayıcıların güven damgası alabilmesi için şu standartlara uyması gerekmektedir:

“a) Her türlü işlemin EV SSL sertifikası ile gerçekleştirilmesi,

b) Kartlı ödeme işlemlerinde 3DSecure ile ödeme imkânı sunulması,

c) Türk Standartları Enstitüsü tarafından onaylı sızma testi firmalarından sızma testi yaptırılması ve bu testin sonucuna göre gerekli önlemleri alınması,

ç) Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanununa ve ilgili mevzuatına, İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanuna ve ilgili mevzuatına, Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanuna ve ilgili mevzuatına, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanuna ve ilgili mevzuatına, Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanuna ve ilgili mevzuatına, Kişisel Verilerin Korunması Kanununa ve internet üzerinden satışı belirli şartlara bağlanan ya da yasak olan ürünlere ilişkin mevzuat hükümlerine uygun süreçler tasarlanması,

d) Elektronik ticaret ortamında çocukların korunmasına yönelik tedbirlerin alınması,

e) *Stok bilgisi ve ürün özellikleri ile tedarik, kargo ve teslimat süreleri gibi hususlarda taahhütlerine uygun hareket edilmesi,*

f) *Sipariş alıcıya teslim edilinceye kadar siparişin durumu hakkında gerekli bilgilendirmelerin yapılması ve kargo takip imkânının sağlanması,*

g) *Alıcının siparişi hakkında bilgi alabilmesi, talep ve şikâyetlerini telefon aracılığıyla iletebilmesi için müşteri hizmetleriyle iletişim imkânının sunulması, talep ve şikâyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesini ve sonuçlandırılmasının sağlanması gerekmektedir.”* (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Elektronik Ticarete Güven Damgası Hakkında Tebliği, 2015: 1-2)

Pttavm.com, hepsiburada.com, gittigidiyor.com ve Migros Sanal market yukarıda sayılan şartları taşıyarak e-ticaret güven damgası almış olan online süpermarket alışveriş sitelerine örnek olarak verilebilir.

Güven damgası sistemi ile hizmet sağlayıcı ve aracı hizmet sağlayıcılar elektronik ticaret ortamlarında belirli hukuki düzenlemelere ve standartlara uymayı taahhüt etmektedirler. Online alışveriş yapacak kişilerin ziyaret ettikleri web sitelerinin yukarıda sayılan kurallara uygun işletildiğini bilmeleri sayesinde e-ticarete olan güvenin arttırması ülkemizdeki e-ticaret hacminin artmasına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bu sistem ile hizmet sağlayıcı ve aracı hizmet sağlayıcı ile online alışveriş yapacaklar arasında ortaya çıkan online alışverişe özgü anlaşmazlıklara etkin, pratik, hızlı ve maliyetsiz bir çözüm sunacaktır. Güven damgası ülkemizde internet kullanıcılarının online alışveriş yapmalarının önündeki güvenlik ve hizmet kalitesi konularında yaşanan endişelerin giderilmesine, hizmet kalitesinin geliştirilmesine, bu alandaki kayıt dışılığın azaltılmasına ve nihayetinde online alışveriş yapılma hacminin arttırılmasına olumlu katkı sağlayacaktır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Tebliği, 2015: 8).

Tüm ürün kategorilerinde ve tüm mağaza tabanlı perakendeciler arasında, e-ticaretin büyümeye devam edeceği anlayışı nedeniyle şirketler e-ticaret altyapısına ve bilgi birikimine birçok yatırım yapmaktadır. E-ticaret hacmi, müşteri deneyimini online olarak geliştirmeyi amaçlayan yenilikçi hizmetler geliştirmeye yönelik şirket yatırımlarından yararlanarak büyümeye devam etmektedir (Euromonitor, 2020b).

İçinde bulunduğumuz dönemde tam anlamıyla henüz yaygınlaşmamış olsa da herhangi bir insan desteği bulunmadan teknoloji ile iç içe girmiş satın alımların yapılması ve bağlantılı araç ekosisteminin gelişmesi sayesinde gelecekte karşımıza çokça çıkacak bazı araçların

birçok pratik örnekleri günümüzde de bulunmaktadır. Amazonun geliştirmiş olduğu "Dash Replenishment" yazılımı sayesinde gerçekleştirilen alışveriş deneyimi buna örnek verilebilir. Bu yazılım bağlantılı olarak tasarlanmış çamaşır makinesi ve yazıcı gibi araçlara yüklenmekte ve böylelikle bağlı cihazlardaki ürün seviyelerini kontrol etmektedir. Yazıcı toneri veya çamaşır deterjanı azaldığında yazılım otomatik olarak amazon.com üzerinden sipariş vermektedir. Nesnelerin interneti ve yapay zeka sayesinde etkinliğini gösteren bir örnek olarak karşımıza çıkan bu yazılım E-marketler için ise buzdolabındaki malzemeler bitince sipariş veren akıllı buzdolabıyla geliştirilebilir. Migros, 2019 yılından bu yana güçlü marka bilinirliği ve tüketici güveni nedeniyle yiyecek ve içecek e-ticaretine liderlik ederek online bakkal alışveriş hizmeti sunmakta ve % 60 aynı gün teslimat oranı ile diğer işletmelere örnek olmaktadır. Şirket ayrıca, yiyecek ve içecek e-ticaretindeki lider konumunu daha da pekiştirerek tüketicilere olası eksik öğeleri hatırlatmak ve sipariş vermek için büyük veri ve farklı algoritmalar kullanan online operasyonlarına sürekli yatırım yapmaktadır (Euromonitor, 2020a). Ayrıca e-ticaretin lider şirketlerinden Amazon, Alibaba, Ebay ve Rakuten sahte ürün yorumlarının tespit edilmesi, akıllı asistanlar, ürün ve içerik önerileri gibi alanlarda büyük veri ve bilişsel teknolojileri uygulamaktadırlar.

2. YÖNTEM

Online süpermarket alışverişinde tüketici güvenini etkileyen faktörlerin belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada 483 katılımcıya anket uygulanmıştır. Anket formunun ilk kısmında katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir durumları gibi demografik özelliklerini ve internet kullanımlarını ölçen 15 soru yer almaktadır. İkinci kısımda ise online alışveriş yaparken kullandıkları ödeme yöntemleri ve hangi ürünleri aldıkları 17 ifadeyle alışverişlerinde kullanma sıklıkları 4'lü likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. 4'lü likert ölçeğinde değerlendirme, (1) Hiçbir zaman, (2) Ara sıra, (3) Genellikle, (4) Her zaman şeklindedir. Son kısımda ise katılımcıların online süpermarket alışverişlerine olan güvenleri 5'li likert ölçeği kullanılarak 18 ifadeyle ölçülmüştür. 5'li likert ölçeğinde değerlendirme, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Kısmen Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Kısmen Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir.

Araştırmanın ana kütesini Gaziantep'te yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır. Google formlar kullanılarak bir online anket oluşturulmuştur. Online anket oluşturulmasının sebebi internet kullanıcılarının sayısının çok olduğu ve kısa zamanda daha fazla kişiye anketin iletilebilmesinin sağlanmasıdır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi belirlenmiş ve anket

formunun linki online platformlara ve kişilere mesaj yoluyla iletilerek dağıtımı yapılmıştır. Online 483 kişiden toplanan anketler değerlendirilmeye alınmıştır.

3. BULGULAR

Aşağıda araştırma kapsamında uygulanan anketin sonuçları verilmiştir. Bu anketin sonuçları SPSS 22 kullanılarak analiz edilmiştir. Anketin güvenilirlik ve geçerlilik analizi yapılmış ve Cronbach Alpha Katsayısı 0,914 olarak bulunmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Kategori	F	%		Kategori	F	%
Cinsiyet				Gelir			
	Kadın	257	53,2		0-1500	284	58,8
	Erkek	226	46,8		1501-3000	88	18,2
Yaş				3001-5000	72	14,9	
	18 yaş ve altı	30	6,2	5001-7500	35	7,2	
	18-24	300	62,1	7500 ve üzeri	4	0,8	
	25-44	128	26,5	Meslek			
	45-60	24	5,0		Kamu görevlisi	46	9,5
	60 yaş üstü	1	0,2		İşçi	57	11,8
Eğitim durumu				Emekli	4	0,8	
	İlköğretim	33	6,8	Ev hanımı	49	10,1	
	Orta öğretim-lise	128	26,5	Öğrenci	253	52,4	
	Ön lisans	70	14,5	Diğer	74	15,3	
	Lisans	234	48,4	Medeni durum			
	Lisansüstü	18	3,7		Evli	99	20,5
					Bekâr	384	79,5

Tablo 1’de yer alan katılımcıların demografik özelliklerine göre anketin büyük bir çoğunluğu 18-24 yaş arası bekâr kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %53,2’si kadın, %46,8’i ise erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde %48,4 ile lisans mezunları birinci sırada, %26,5 ile ortaöğretim mezunları ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2. İnternet Kullanımına Başlama Süreleri

Kategori	F	%
1-2 yıl arası	29	6,0
3-5 yıl arası	99	20,5
5-7 yıl arası	128	26,5
7-10 yıl arası	99	20,5
10 yıldan fazla	128	26,5
Toplam	483	100,0

İnternet uzun yıllardır hayatımızın içinde yer almakla birlikte daha yaygın olarak kullanılmaya 2000’li yıllardan sonra başlanmıştır. Ankete katılan kişiler arasında 1-2 yıldır internet kullanmaya başlayan kişi sayısının da oldukça az olduğu görülmektedir. Katılımcıların geri kalan kısmı daha uzun yıllardır internet kullanmaktadır. %46’ya yakın kısmı da 7 yıldan daha fazla süre interneti kullanmaktadır. İnternet kullanımının artması online süpermarket alışverişini de doğrudan etkileyecektir.

Tablo 3. Günlük İnternette Geçirilen Süre

Kategori	F	%
1 saatten az	42	8,7
1-2 saat	111	23,0
3-5 saat	209	43,3
6-9 saat	74	15,3
10 saat ve üstü	47	9,7
Toplam	483	100,0

Katılımcıların günlük internette geçirdikleri süreler bakıldığında %68,3’nün günlük üç saatten fazla internette zaman geçirdiklerini görülmektedir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların daha önce online süpermarket alışverişi yapıp yapmadığı görülmektedir.

Tablo 4. Online Süpermarket Alışverişi Yapma Durumu

Kategori	F	%
Evet	191	39,5
Hayır	292	60,5
Toplam	483	100,0

Tablo 4’de de görüldüğü gibi katılımcıların, %60,5’i internet üzerinden daha önce hiç süpermarket alışverişi yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5: Süpermarketlerden Online Alışverişe Başlama Süresi

Kategori	F	%
Son 6 ay	60	31,4
Son bir yıl	43	22,5
1 yıldan çok	37	19,4
2 yıldan çok	51	26,7
Toplam	191	100,0

Online süpermarket alışverişi yaptıklarını belirten 191 kişinin yani katılımcıların %39,5’lik kısmın ne zamandan beri internet üzerinden alışveriş yaptığını belirlemek amacıyla sorulan soruya %22,5’i bir yıldan daha uzun süredir, %26,7’si ise 2 yıldan uzun süredir online alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %31,4’ü ise son altı ay içerisinde online süpermarket alışverişi yapmıştır. Yakın zamanda online süpermarket alışverişinin artması da firmalar arası rekabet boyutunda güven faktörünün önemine işaret etmektedir.

Aşağıdaki tabloda ise online alışveriş yapanların ayda bunu ne kadar sıklıkla yaptığı görülmektedir:

Tablo 6. Aylık Online Süpermarket Alışverişi Yapılma Sıklığı

Kategori	F	%
1-2 defa	111	58,1
3-5 defa	55	28,8
6-8 defa	12	6,3
9 veya daha fazla	13	6,8
Toplam	191	100,0

Tablo 6’da online alışveriş yapan 191 kişinin %86,9’u bunu ayda beş defa veya daha az gerçekleştirdikleri görülmektedir. Online süpermarket alışverişi yapma sıklığının artması durumunda e-ticaret gelişerek ekonomiye daha fazla katkı sağlayacaktır.

Tablo 7: Aylık Online Süpermarket Alışverişi Tutarları

Kategori	F	%
300 TL ve altı	124	64,9
301-500 TL	42	22,0
501-1000 TL	19	10
1000 TL ve üzeri	6	3,1
Toplam	191	100,0

Online süpermarket alışverişi yapan kişilerin ne tutarda online süpermarket alışveriş yaptıklarını belirlemek amacıyla sorulan soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar Tablo 7’de yer almaktadır. Buna göre katılımcıların %64,9 oranında büyük bir çoğunluğu 300 TL ve altında bir tutarda alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Alışveriş yapılma sıklığının yanı sıra online süpermarket alışverişine ayrılan bütçelerin de artması için firma bazlı girişimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 8. Online Alışverişte Kullanılan Yöntem

Kategori	F	%
Telefon üzerinden tarayıcıyı kullanarak	64	33,5
Mobil uygulama kullanarak	110	57,6
Bilgisayar veya tablet üzerinden tarayıcıyı kullanarak	17	8,9
Toplam	191	100,0

Katılımcılara online alışverişte en çok hangi yöntemi kullandıkları sorulduğunda alınan yanıtlara göre % 81,1’in telefon üzerinden alışveriş gerçekleştirdikleri görülmektedir. Diğer yandan katılımcılara online alışveriş yaparken hangi yöntemin daha güvenilir olduğu sorulduğunda %62,8’i mobil uygulamayı daha güvenilir bulduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 9. Online Süpermarket Alışverişinde Kullanılan Ödeme Yöntemlerinin Kullanılma Sıklıkları

		Hiçbir zaman	Ara sıra	Genellikle	Her zaman
Kapıda nakit Ödeme	F	66	43	40	42
	%	34,6	22,5	20,9	22
Kapıda kredi veya banka kartıyla ödeme	F	74	33	34	50
	%	38,7	17,3	17,8	26,2
Havale	F	101	34	26	30
	%	52,9	17,8	13,6	15,7
Kredi veya banka kartı	F	21	27	32	111
	%	11	14,1	16,8	58,1
Sanal kart	F	120	33	18	20
	%	62,8	17,3	9,4	10,5

Katılımcıların online süpermarket alışverişlerinde hangi ödeme yöntemini ne sıklıkla kullandıklarını belirlemek amacıyla kullanılan ölçekte tüketicilerin %65,4'ünün kapıda ödeme yöntemini, %61,3'ünün kredi veya banka kartı ile kapıda ödeme yöntemini, %89'unun ise kredi kartı veya banka kartıyla ödeme yöntemini online süpermarket alışverişlerinde kullandıkları görülürken, %52,9'unun havale yöntemini, %62,8'inin sanal kartı kullanmadıkları görülmektedir. Sağladığı güven yanında sanal kart kullanımının %62,8 oranında katılımcılar tarafından bilinmemesi dikkati çeken bir faktördür.

Tablo 10'da online süpermarket alışverişlerinde ürün gruplarının tercih sıklıkları yer almaktadır. Katılımcıların %65,4'ü manav alışverişlerini, %58,1'i ise şarküteri alışverişlerini hiç bir zaman online gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Manav ve şarküteri alışverişlerinde koklama, tatma ve dokunma gibi deneyimlerle alışveriş yapma geleneği hala devam etmektedir. Genel olarak gıda ürünlerindeki bu hassasiyet online alışveriş hacmine olumsuz yansımaktadır. Gıda sektöründe online market alışverişlerinde sağlanabilecek iade imkanları bu algının kırılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Tüketiciler sipariş ettikleri gıda ürünlerinin beğenilmemesi durumunda ne yapabileceklerini bilmediklerinden dolayı daha çekimser davranarak, internet üzerinden dayanıklı malların alışverişine yöneldikleri görülmektedir.

Tablo 10. Online Süpermarket Alışverişinde Ürün Grupları Tercih Sıklıkları

		Hiçbir zaman	Ara sıra	Genellikle	Her zaman
Gıda	F	78	50	26	37
	%	40,8	26,2	13,6	19,4
Manav	F	125	27	13	26
	%	65,4	14,1	6,8	13,6
Şarküteri	F	111	40	20	20
	%	58,1	20,9	10,5	10,5
Atıştırmalık ürünler	F	86	26	34	45
	%	45	13,6	17,8	23,6
Unlu Mamuller	F	109	36	23	23
	%	57,2	18,8	12	12
Bebek Ürünleri	F	122	32	22	15
	%	63,9	16,8	11,5	7,9
Kişisel Bakım ve Kozmetik	F	23	36	55	77
	%	12	18,8	28,8	40,4
Temizlik ürünleri	F	54	39	38	60
	%	28,3	20,4	19,9	31,4
Tekstil	F	25	32	41	93
	%	13,1	16,8	21,5	48,7
Elektronik	F	40	30	43	78
	%	20,9	15,7	22,5	40,8
Pet Shop	F	140	25	12	14
	%	73,3	13,1	6,3	7,3

Tüketiciler açısından değişim ve iade kolaylığı olan ürün gruplarının başında tekstil, elektronik ve kişisel bakım ve kozmetik ürünleri gelmektedir. Anketi yanıtlayan katılımcıların da genellikle bu tür ürünleri online süpermarket üzerinden aldığı görülmektedir. Katılımcıların %86,9' u tekstil, %88' i kişisel bakım ve kozmetik, %70,9'u ise elektronik ürünlerinin alımını online gerçekleştirmektedir. Katılımcıların tercihleri incelendiğinde çevrimiçi alışveriş yaparken daha çok dayanıklı ürünlerin alımını gerçekleştirmeye yöneldikleri görülmektedir.

Tablo 11: Tüketicilerin Online Alışverişteki Güven Belirleyicileri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Online süpermarket üzerinden alınan ürünün sitedeki görselle aynı olduğunu düşünürüm.	F	77	74	154	106	72
	%	15,9	15,3	31,9	21,9	15
Online süpermarketlerden alışveriş yapmak, fiziksel süpermarketlerden alışveriş yapmak kadar güvenlidir.	F	116	103	134	64	66
	%	24	21,3	27,7	13,3	13,7
Online süpermarket alışverişinde yapılan işlemlerin güvenliğinden kuşku duymuyorum.	F	79	112	139	70	83
	%	16,4	23,2	28,8	14,5	17,2
Online süpermarketten satın alınan ürünlerin gizli tutulacağından eminim.	F	88	86	139	87	83
	%	18,2	17,8	28,8	18	17,2
Online süpermarket alışverişinde kalite kuşkusu duymuyorum.	F	93	96	138	92	64
	%	19,3	19,9	28,6	19	13,3
Online süpermarket üzerinden alınan bir ürünün fiziki iade veya değişiminin yapılması güvenimi artırır.	F	67	42	89	91	194
	%	13,9	8,7	18,4	18,8	40,2
Online süpermarket üzerinden alınan bir ürünün iade veya değişiminin yapılması alışveriş sıklığımı artırır.	F	62	49	99	84	189
	%	12,8	10,1	20,5	17,4	39,1
Online süpermarket alışverişi yapılan sitenin markası benim güvenimi etkiler.	F	50	49	96	99	189
	%	10,4	10,1	19,9	20,5	39,1
Online süpermarket alışverişinde ürünün fiyatı güvenimi etkiler.	F	67	52	126	119	119
	%	13,9	10,8	26,1	24,6	24,6
Online süpermarket alışveriş sitesinin ürün çeşitliliğinin fazla olması güvenimi artırır.	F	67	62	121	99	134
	%	13,9	12,8	25,1	20,5	27,7
Online süpermarketten yeni bir ürünü almaktan endişe duyarım.	F	76	83	156	99	69
	%	15,7	17,2	32,3	20,5	14,3

Tablo 11'in devamıdır.

		Kesinlikle Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Online süpermarket alışverişi yapacağım sitenin güvenilir olduğuna dair devlet desteği olan bir işaret olması güvenimi artırır.	F	54	44	91	83	211
	%	11,2	9,1	18,8	17,2	43,7
Online süpermarket alışverişi yapacağım sitenin güvenilir olduğuna dair devlet desteği olan bir işaret olması alışveriş yapma sıklığımı artırır.	F	47	52	93	96	195
	%	9,7	10,8	19,3	19,9	40,4
Online süpermarket alışverişi yapmadan önce şikayet sitelerini incelerim.	F	55	45	91	123	169
	%	11,4	9,3	18,8	25,5	35
Online süpermarketten sipariş ettiğim ürünün teslimatının gecikmesi güvenimi etkiler.	F	44	47	88	101	203
	%	9,2	9,7	18,2	20,9	42
Online süpermarket alışverişinde site üzerindeki yorumlar güvenimi etkiler.	F	44	30	81	116	212
	%	9,1	6,2	16,8	24	43,9
Online süpermarketten sipariş ettiğim ürünün hasarlı/ayıplı gelmesi güvenimi etkiler.	F	45	44	69	83	242
	%	9,3	9,1	14,3	17,2	50,1
Online alışveriş yaparken yeni bir süpermarket sitesine kolayca güvenirim.	F	146	103	99	67	68
	%	30,2	21,3	20,5	13,9	14,1

Online süpermarket siteleri üzerinden alınacak ürünün site üzerindeki ürünle aynı olup olmadığı sorusuna katılımcıların %31,9'nun kararsız olduğu %31,2'sinin ise katılmadığı belirtmiştir. Katılımcıların %45,3'ü online süpermarket alışverişini fiziksel süpermarket alışverişi kadar güvenli bulmamaktadır. Yani katılımcıların çoğunluğu online alışverişin güvenliğinden kuşku duymaktadır.

Katılımcıların %36'sı online süpermarket üzerinden aldığı ürünün gizli tutulacağını düşünmüyor ve %28,8'i ise aldığı ürünün gizli tutulup tutulmayacağı konusunda kararsız kalmaktadır. Tüketicilere karşı verilerinin ve aldıkları ürünlerin gizli tutulacağı garantisinin verilmesi tüketicileri online süpermarket alışverişine daha fazla yönlendirebilir.

Online süpermarket üzerinden bir ürünü alırken kalite kuşkusu duyanlar ise %67,8'lik kısmı oluşturmaktadır. Alışverişte kalite olgusu bazı tüketicinin öncelikli tercihleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kaliteli ürün alacaklarına tüketicilerin ikna edilmesi ve bunu sağlayacak önlemlerin alınması online alışveriş hacmini artıracaktır.

Tüketicilerin akıllarındaki en büyük sorulardan birisi online süpermarket üzerinden aldığı bir ürünün değişimi veya iadesinin yapılıp yapılmadığı veya bunun ne şartlarda gerçekleştirildiği ile ilgilidir. Katılımcılara, online süpermarket üzerinden aldıkları bir ürünün fiziki iade veya değişiminin yapılabilir olması güvenlerini nasıl etkileyeceği sorulduğunda %59'unun yanıtı, güvenlerinin artacağı yönündedir. Bu durumun oluşması durumunda online süpermarket alışveriş yapma sıklıklarının artıp artmayacağı sorulduğunda katılımcılar %56,5 oranında artacağını belirtmişlerdir.

Marka bilinirliği uzun yıllardır tüketicilerin bir ürünü tercih etme sebepleri arasında yer almıştır. Tanınmış bir marka oluşturmuş online süpermarket olması durumunda güveninin artıp artmayacağı katılımcılara sorulduğunda %59,6'lık kısım güveninin artacağını söylemiştir. Yani tüketiciler için tanınmış markalardan alışveriş yapmak daha güvenilirdir.

Bir ürünün fiyatı tüketici güvenini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Buna göre katılımcılara ürünün fiyatının güvenlerini etkileyip etkilemeyeceği sorulduğunda %59,2'si ürünün fiyatının güvenlerini etkilediklerini belirtmişlerdir. Bir malın normal değerinin çok altında bir fiyatla satılması tüketici kuşkuya düşürebilir ve alımı gerçekleştirmemesini sağlayabilir. Aynı şekilde normal değerinin çok üstünde bir fiyatla satılması durumu da bu etkiyi oluşturabilir.

Online süpermarket sitesi içerisinde ürün çeşitliliğinin fazla olması katılımcıların %48,2'sinin güveni arttırmaktadır. Tüketici güveni kazanmak isteyen bir e-market site üzerindeki ürün çeşitliliğini fazla tutması halinde tüketici güveni kazanabilir. Yeni bir ürün almak ya da bir ürünü ilk kez almak, tüketiciler için bir ön yargı oluşturabilir. Tüketici daha önce görmediği, tatmadığı bir ürünle karşı karşıya kalır ve birçok belirsizlikler içerdiğini düşünür. Bir diğer açıdan bakıldığında ise yeni bir ürün denemek ya da bir ürünü ilk kez almak heyecan verici bir deneyim olabilir. Özellikle bu yeni ürünleri internet üzerinden almak daha endişe verici olabilir. Katılımcıların %34,8'i yeni bir ürün almaktan endişe duyarken %32,3'ü ise bu konuda bir fikir sahibi değildirler.

Teslimattaki gecikmeler %62,9 tüketici güvenini olumsuz etkilerken ayıplı ve hasarlı mal gelmesi durumunda %67,3 oranında tüketicilerin güveni olumsuz yönde etkilenmektedir. Diğer yandan katılımcıların %60,5'i alışveriş yapmadan önce şikâyet sitelerini incelediğini ve benzer şekilde %67,9'u da site yorumlarından etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum online alışverişlerde tüketici algısının olumlu bir şekilde yönetilmesi gerekliliğini de göstermektedir.

SONUÇ

Son yıllarda e-ticaretin ekonomi içerisindeki payı ve önemi gittikçe artmaktadır. E-ticaret hacminin gelişmesi tüketici refahının artırılması için de gereklidir. Bir e-ticaret işlemi yapıldığında lojistik operasyonlar, depo tasarımı, yerleşimi, ürünün dağıtımının yapılması, web sitesi tasarımı ve ödeme yöntemleri gibi birçok farklı süreçler ortaya çıkar. Bu tür süreçlerin tasarımının yapılması, organize edilmesi oldukça zor ve karmaşıktır. Bu süreçler içerisinde yapılan bir hata tüketici güvenini doğrudan etkilemektedir.

Tüketicilerin teslimatları geç geldiğinde veya gelen teslimatın hasarlı/ayıplı olması halinde işletmeye güvenleri kırılabilir ve böylelikle e-market alışverişini yapmaktan kaçınabilmektedirler. Bir e-market işletmesi, lojistik operasyonlarına ve teslimatlarına odaklanarak ürünü tüketiciye en kısa zamanda ve en uygun koşullarda iletmesi durumunda tüketicilerin tekrar satın alma yapmalarını sağlayabilirler. Web sitesinin tasarımı ve ürün çeşitliliğinin fazla olması durumunda da tüketici güveni etkilenebilmektedir. Buna göre tüketiciler tasarımı daha kullanışlı ve ürün çeşitliliği fazla olan online süpermarketlere daha fazla güvenme eğilimi göstereceklerdir. Tanınmış bir markası olan online süpermarketlere tüketiciler daha çok güven duymaktadırlar. Online alışverişte marka güvenini sağlama noktasında devlet güvencesi önemli bir faktördür ve online süpermarketler tüketici güvenini kazanabilmek ve satış hacimlerini arttırabilmek adına güven damgası alabilirler.

Online alışverişte güveni oluşturmak ne kadar zor ise kaybetmek de o kadar kolay ve hızlı olabilmektedir. Tüketiciler online olarak satın aldıkları ürünler için site güvenilirliği, marka ve kişisel bilgilerin saklanması hususunda hassas oldukları kadar işletmeye ilişkin şikâyet ve yorumlar hususunda da o kadar hassaslardır. Alguların çok hızlı değiştiği sanal ortamda firmaların bu konuda da gerekli önlemleri almaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bashir S., Anwar S., Awan Z., Qureshi T.W., & Memon A.B., (2018). A holistic understanding of the prospects of financial loss to enhance shopper's trust to search, recommend, speak positive and frequently visit an online shop. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 42, 169-174, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.02.004>.

Chen Y., Yan X., Fan W., & Gordon M., (2015). The joint moderating role of trust propensity and gender on consumers' online shopping behavior. *Computers in Human Behavior*, 272-283, <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.10.020>.

Corritore C.L., Kracher B., & Wiedenbeck S., (2003). On-line trust: concepts, evolving themes, a model. *International Journal of Human-Computer Studies*, 58 (6), 737-758. [https://doi.org/10.1016/S1071-5819\(03\)00041-7](https://doi.org/10.1016/S1071-5819(03)00041-7).

Euromonitor, (2020a). E-Commerce in Turkey. Passport. <https://www.portal.euromonitor.com/portal/Analysis/Tab> (ET: 28.08.2020)

Euromonitor, (2020b). "Food and Drink E-Commerce in Turkey". Passport. <https://www.portal.euromonitor.com/portal/Analysis/Tab> (ET: 28.08.2020).

Gefen, D, (2000). E-commerce: the role of familiarity and trust. *Omega*, 28(6), 725-737.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, (2015). Elektronik Ticarete Güven Damgası Hakkında Tebliğ,1-8.

Hansen T., Cumberland F., & Solgaard H. S., (2005). Determinants of Consumers' Adoption of Online Grocery Shopping in E – European Advances in Consumer Research., eds. Karin M. Ekstrom and Helene Brembeck, Goteborg, Sweden. Association for Consumer Research: 276-277.

Hu X., Wu G., Wu Y., & Zhang H.,(2010). The effects of Web assurance seals on consumers' initial trust in an online vendor: A functional perspective. *Decision Support Systems*, 48 (2), 407-418, <https://doi.org/10.1016/j.dss.2009.10.004>.

İşcioğlu, T. E. & Ağyol, B. (2019), Giyim Alışverişinde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Kanal Tercihini Belirleyen Unsurlar, *BMIJ*, (2019), 7(2), 1042-1060 doi: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i2.1125>

- Koufaris M., & Sosa W.H, (2004). The development of initial trust in an online company by new customers. *Information & Management*, 41 (3), 377-397. <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.004>.
- Moriuchi E., & Takahashi I., (2016). Satisfaction trust and loyalty of repeat online consumer within the Japanese online supermarket trade. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 24 (2), 146-156, <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2016.02.006>.
- Murphy A.J. (2003). Resolving space and time: Fulfilment issues in online grocery retailing *Environment & Planning A*, 35 (7). 1173-1200.
- Oghazi P., Karlsson S., Hellström D., & Hjort K., (2018). Online purchase return policy leniency and purchase decision: Mediating role of consumer trust. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 190-200. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.12.007>.
- Razak N.S.A., Marimuthu M., Omar A., & Mamat M. (2014). Trust and Repurchase Intention on Online Tourism Services among Malaysian Consumers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 577-582, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.067>.
- Saphores J. D. & Xu L. (2020). E-shopping changes and the state of E-grocery shopping in the US - Evidence from national travel and time use surveys. *Research in Transportation Economics*, 100864. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2020.100864>.
- Sharma V. M., & Klein A., (2020). Consumer perceived value, involvement, trust, susceptibility to interpersonal influence, and intention to participate in online group buying. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 101946. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101946>.
- Singh R., & Rosengren S., (2020). Why do online grocery shoppers switch? An empirical investigation of drivers of switching in online grocery. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 53, 101962. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101962>.
- TUİK, (2020). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=bv6sffgLh1KkrgnM2GLKfTQpDmhpcL1xdXw5d6L3ykJm0Wh2yFTp!1754556473?id=33679> (ET: 15.09.2020).
- Vos A., Marinagi C., Trivellas P., Eberhagen N., Skourlas C., & Giannakopoulos G. (2014). Risk Reduction Strategies in Online Shopping: E-trust Perspective. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 418-423. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.122>.

Yaşın B., Özkan E., & Baloğlu S., (2017). Tüketicilerin Çevrimiçi Perakende Alışveriş Sitelerine Yönelik Sadakatleri Üzerinde Memnuniyet, Güven ve Kalite Algılarının Rolü. İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi, 28 (83), 24-47.

Wu I. L. (2013). The antecedents of customer satisfaction and its link to complaint intentions in online shopping: An integration of justice, technology, and trust. *International Journal of Information Management*, 33 (1), 166-176. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2012.09.001>.

Wu J.J., & Chang Y.S., (2006). Effect of transaction trust on e-commerce relationships between travel agencies. *Tourism Management*, 27 (6), 1253-1261. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.06.009>.

www.amazon.com (2020). What is Amazon Dash Replenishment? <https://www.amazon.com/b?ie=UTF8&node=15426532011> (ET: 25.09.2020).

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar / Pages: 434-449

Konferans Bildirisi

Gönderim Tarihi: 22.10.2020

Kabul Tarihi: 02.11.2020

REEXAMINING THE TOURISM – GDP NEXUS IN TURKEY: A BAYESIAN PERSPECTIVE*

Kadir KARAGÖZ¹

Suzan ERGÜN²

Abstract

Tourism sector is an important revenue, exchange and employment source for economies thanks to its forward and backward linkages. Due to these multifaceted impacts, countries are striving to develop the tourism sector and achieve a competitive advantage. Since the 1980s, Turkey has invested in the tourism sector by adopting a tourism-led growth strategy, and consequently that has become one of the world's leading destinations. 1.1 million tourist came to Turkey in 1980 and revenues of \$ 0.327 billion was created. In 2018, the number of tourists increased to 45.8 million and tourism revenue to \$ 34.5 billion.

The strengthening of global tourism flows in time and the fact that the tourism sector became important for the economies led to an expansion in the analysis of the economic effects of the tourism sector. Most of the empirical studies on the subject are constitute from the demand function estimation and the effect of tourism on economic growth. In the available studies, classical (frequency) inference is the standard method has been applied. There has been no study in which Bayesian inference approach has been applied, which has become increasingly popular in recent years. This study aims to contribute to the literature by considering the impact of tourism on GDP in a Bayesian framework. The findings show that this relation is sensitive to the form of the prior distribution used. While a non-informative (Jeffrey's type) prior distribution is used, it is seen that tourism has enhancing effect on the GDP, but no significant effect is observed when inverted-gamma and multivariate prior distribution is used.

Key Words: Tourism, growth, GDP, Bayesian analysis.

Jel Codes: C01, C11, L83.

* This paper is translated, expanded and revised edition of a previous paper which was presented in the 7th SCF International Conference held in Uşak-Turkey on 11-13th April 2019. The authors would like to thank to session participants for their invaluable comments.

¹Assoc. Prof., Manisa Celal Bayar University, FEAS, kadir.karagoz@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4436-9235

²Prof., İnönü University, FEAS, suzan.ergun@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8447-972X

TÜRKİYE'DE TURİZM – GSYH İLİŞKİSİNİN YENİDEN İNCELENMESİ: BAYESYEN BİR BAKIŞ

Öz

Turizm sektörü sahip olduğu ileri ve geri bağlantılar sayesinde ekonomiler için önemli bir gelir, döviz ve istihdam kaynağıdır. Bu çok yönlü etkileri nedeniyle ülkeler turizm sektörünü geliştirmek ve rekabet avantajı elde etmek için çabalamaktadırlar. Türkiye de özellikle 1980'lerden itibaren turizme dayalı büyüme stratejisini benimseyerek sektöre büyük yatırımlar yapmış bunun sonucunda da dünyanın önde gelen destinasyonlarından biri haline gelmiştir. 1980'de Türkiye'ye gelen 1,1 milyon turist 0,327 milyar \$ gelir yaratırken 2018 yılında turist sayısı 45,8 milyona ve turizm geliri ise 34,5 milyar \$'a yükselmiştir.

Küresel turizm akımlarının zaman içinde oldukça güçlenmesi ve turizm sektörünün ekonomiler için önemli hale gelmesi turizm sektörünün ekonomik etkilerine yönelik analizlerde de bir artışa neden olmuştur. Konuyla ilgili ampirik çalışmaların çoğunu talep fonksiyonu tahmini ve turizmin büyümeye etkisi oluşturmaktadır. Mevcut çalışmalarda yöntemsel olarak hep klasik (frekansçı) çıkarsama yaklaşımına başvurulmuştur. Son yıllarda giderek daha popüler hale gelen Bayesyen çıkarsama yaklaşımının kullanıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, turizmin GSYH'ye etkisini Bayesyen bir çerçevede ele alarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular sözkonusu ilişkinin kullanılan önsel dağılımın biçimine karşı duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgi vermeyen (Jeffrey tipi) önsel dağılım kullanıldığında turizmin GSYH'yi artırıcı etkide bulunduğu görülürken ters-gamma ve çok değişkenli önsel dağılım kullanıldığında anlamlı bir etki görülmemektedir.

Anahtar Kelime: Turizm, büyüme, GSYH, Bayesyen analiz.

Jel Kodları: C01, C11, L83.

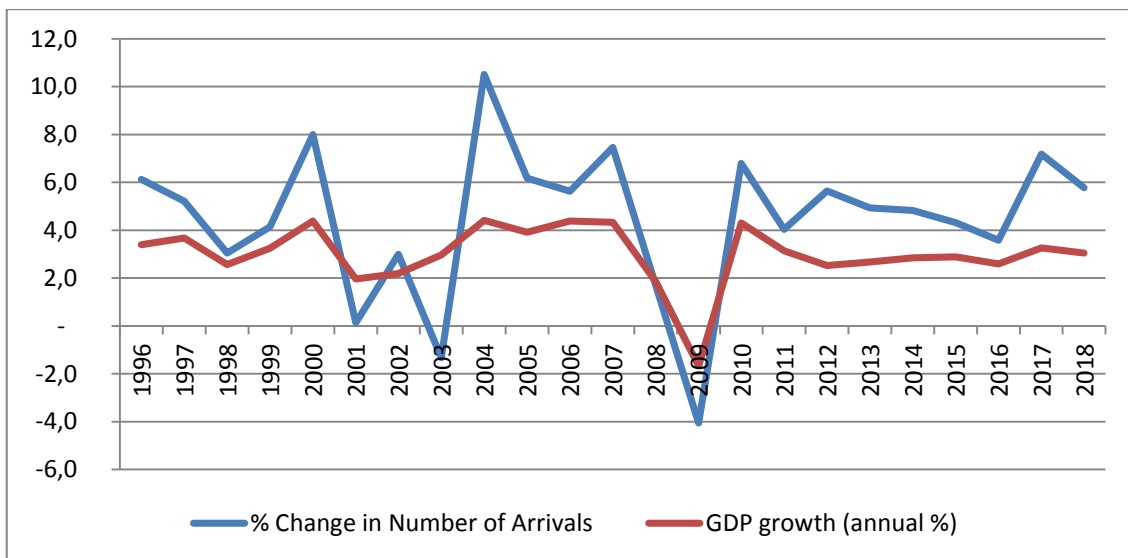
INTRODUCTION

A complex tourism industry has developed to respond to consumer demands today. Primarily functioning as an intermediary, the tourism industry bridges the gap between the tourist, *i.e.* the "consumer" in economic terms, and the international target, that is the "producer" of the goods and services that consumers seek. The industry consists of a wide range of individual initiatives that support the mass movement of people across regions or international borders, including wholesale and retail travel agencies, airlines, hotels, tour operators, advertising agencies, and other related businesses that are widely and geographically dispersed.

The product offered by international tourism destinations is different from those sold by other economic sectors. It is an export item consisting of services. Unlike other export items, even if sold in the foreign market, international tourism is produced and consumed in the

destination region and can therefore be considered as invisible export item. As the product is consumed locally by foreign visitors, a small number of physical products leave the production area (Spinrad *et al.*, 1982: 7).

Today, tourism has become the world's fourth largest export industry after oil, chemicals and food. As a result, tourism-related targets have also been included in the United Nations 2030 Sustainable Development Goals. In this context, it is aimed to create and implement policies to support sustainable tourism that creates employment and promotes local culture and products until 2030 in Target 8.9. In target 12.b., it has been adopted to develop and implement tools that allow for a sustainable tourism that creates employment and encourages local culture and products to control the effects of sustainable development. In the 14.7., the goals of increasing the economic benefits offered to the developing small island states and the least developed countries by obtaining from the sustainable use of marine resources through the sustainable management of fishing, aquaculture and tourism until 2030 are determined.

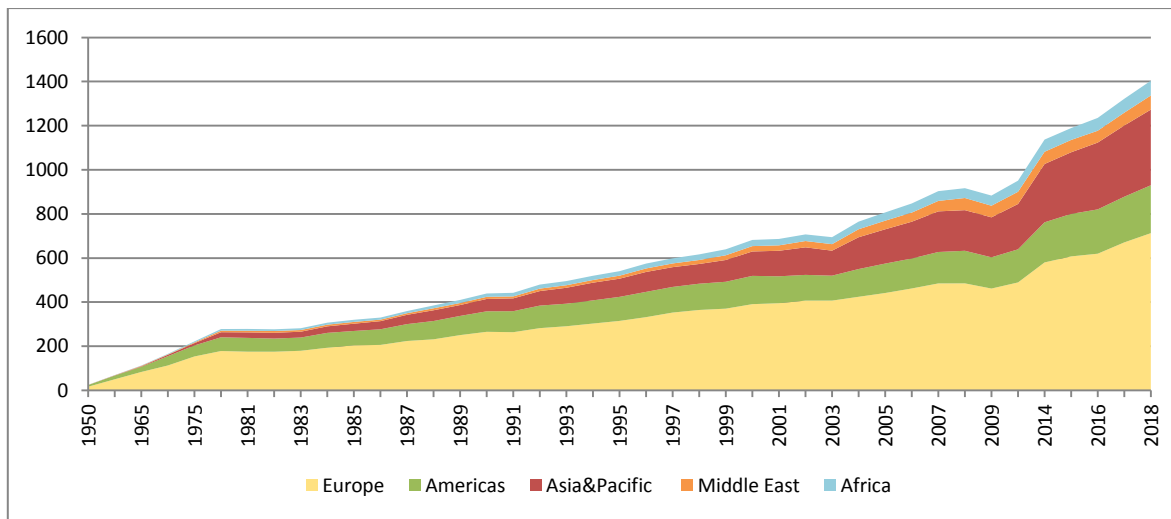
Source: Created from the World Bank data.

Figure 1. World Tourist Arrivals and Global GDP (% change)

Since tourist spending is an alternative form of export that contributes to the balance of payments through foreign exchange revenues in many countries, it is seen as a potential way for tourism expansion, development and growth. The basic abutments of the idea that tourism can be an important catalyst for economic and social development are as follows; First, tourism supports foreign exchange gains from commodity trade and at times finances the imports of capital goods necessary for the growth of manufacturing sectors in the economy.

Second, tourism encourages new infrastructure investments, increases human capital and competition. Third, it accelerates activities in the agricultural, industrial and commercial sectors of the economy that come into direct or indirect contact with the tourism industry and stimulate industrial development through spillover effects. Fourth, the major advantage of the tourism sector is that it tends to be labor-intensive, so an increase in production is normally achieved by an increase in employment. This is advantageous for economies that need to reduce unemployment, but it also creates a shock in the labor market that triggers wage increases and mobility between sectors in the service sector (Ohlan, 2017: 9; Eugenio-Martín *et al.* 2004: 2; Spinrad *et al.*, 1982: 9).

Although tourism expansion can contribute to a country's economic well-being, the economic, social, and environmental benefits it produces do not spontaneously occur. For this reason, the policies and actions of the segments involved in tourism that allow the tourism growth to be channeled to the improvement of the socioeconomic conditions of the population must be managed correctly. Moreover, the relationship between the growth of tourism activities and economic development sometimes faces serious constraints; it has been recognized that tourism is not a key factor contributing to overcoming low levels of prosperity in many countries (Cárdenas-García, 2015: 207).

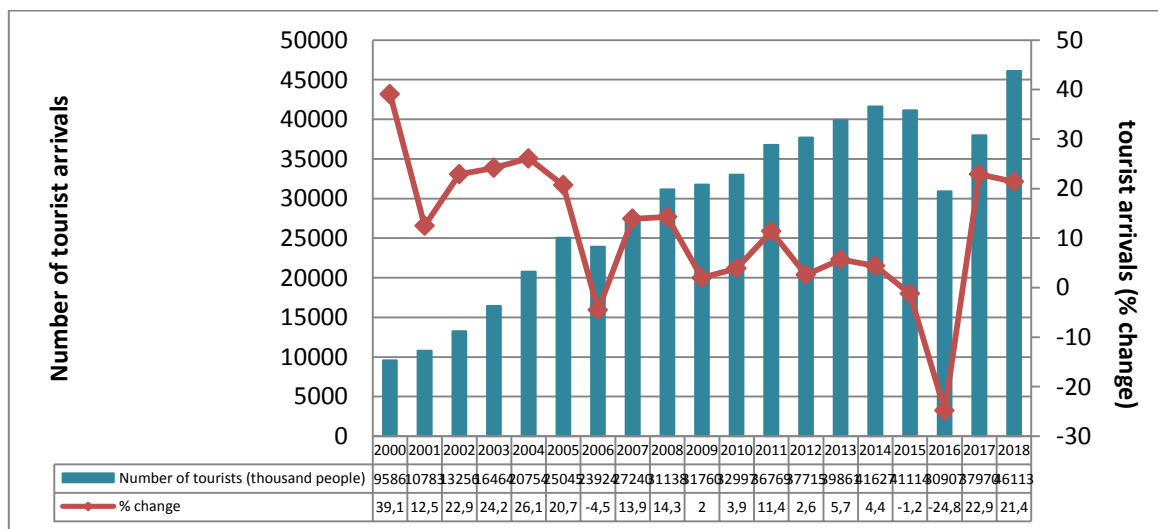

Source: www.ourworldindata.org

Figure 2: International Tourist Arrivals by World Region (million)

According to UNWTO, international tourist arrivals increased by seven percent globally in 2017 to 1326 million, and total international tourism revenues increased by five percent to \$ 1340 billion (Figure 2). When we look at the distribution of international tourist arrivals by region in 2017, it is seen that Europe has 51 percent, Asia and Pacific region 24 percent and America 16 percent. Africa and the Middle East share 5 percent and 2 percent, respectively. In terms of market share, it is seen that developed countries had a share of 55 percent and developing countries 45 percent in the tourism market in 2017.

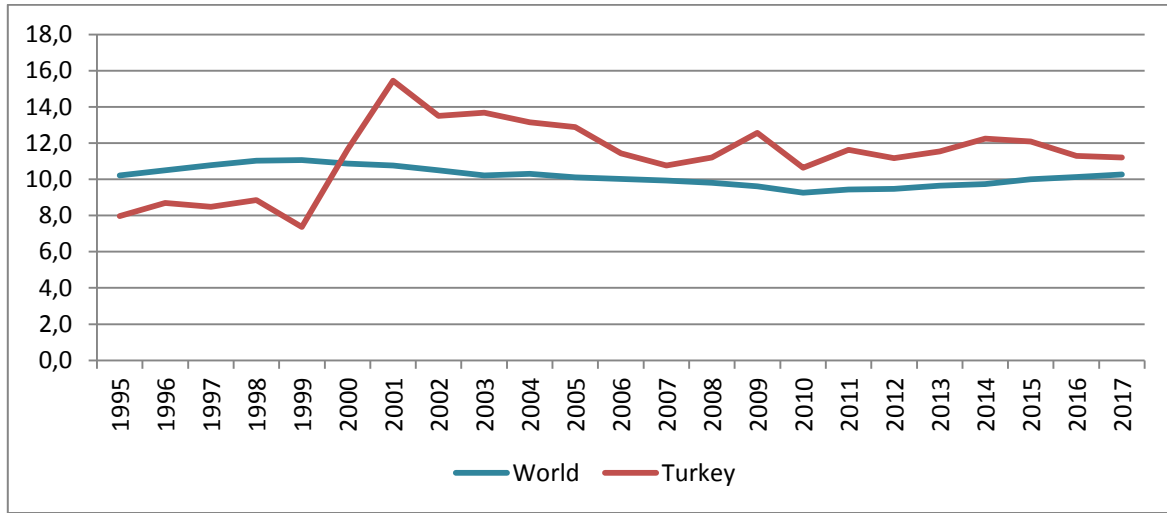
The importance of the tourism sector in Turkey's economy is more evident. Today, tourism is the second most important source of foreign exchange earnings in Turkey. Official statistics reveal a rapid increase in tourist arrivals and tourism revenues in recent years. 2018 According to data from the Ministry of Culture and Tourism of Turkey to 39 million 488 thousand foreigners, including 6 million 624 thousand citizens residing abroad except total of 46 million 112 million tourist arrivals were realized. In the same year, a total of 29.5 billion dollars tourism income was obtained, 81.41 percent of which were foreigners and 18.11 percent from tourists residing abroad (Figure 3). Also according to the fourteenth world tourism income in Turkey in 2017, it ranks eighth in the number of incoming tourists. Parallel to the increase in the number of tourist arrivals and tourism revenues, the share of tourism revenues in the gross domestic product increased rapidly. A concise account of the development of the tourism sector in Turkey over time can be found in Yolal (2016).

Source: Created from World Bank data.

Figure 3. International Tourist Arrivals to Turkey and % Change

The importance of international tourism as a major source of income for Turkey's economy is well known by policy makers in Turkey. In the early 1980s, the Turkish authorities launched a comprehensive program of financial liberalization and economic stability to improve and balance the internal and external balances of the economy. Perhaps the most striking feature of this stabilization and liberalization program is the open announcement of the new approach, the end of the import substitution policy, and the preference of an outward-oriented policy, namely an export-oriented policy. The authorities gave priority to the development of the tourism sector as part of their export-led economic growth strategy. The tourism sector is defined as "flueless industry" by the economists. The growth of the tourism industry has been accepted as an important source of balance and an additional source of income for GDP surpluses in the balance of payments (Savaş *et al.*, 2010: 122-123).

Source: Created from WTTC Economic Impact Reports.

Figure 4. Total Contribution of Travel&Tourism to GDP in the World and Turkey

In order to empirically investigate the impact of the tourism sector on economic growth in Turkey, which has an important place in the global tourism market, dozens of studies have been carried out to date. But all of these studies are based on a conventional (frequentist) approach and show contradictory results about the validity of the tourism-led growth (TLG) hypothesis. In this study, the validity of the TLG hypothesis is investigated via the Bayesian approach, which is becoming increasingly common in the literature. In this way, it is aimed to give a different perspective on the subject.

The rest of the study was organized as follows. In the second section following the introduction, a review of the related empirical literature was given. In the third section, brief information about the estimation method, variables, and data set used in the analysis was explained, and the findings were presented. The study ends with the conclusion part.

2. REVIEW OF THE EMPIRICAL LITERATURE

The relationship between international tourism and economic growth has been the subject of many studies empirically in recent years. Detailed reviews of the empirical literature as to the relationship between tourism and economic growth can be found in Sinclair (1998), Brida and Pulina (2010), Brida *et al.* (2016), Gwenthure and Odhiambo (2017) and Comerio and Strozzi (2019). In these studies, the regression and causality relationships between tourism and economic growth rate in both specific country examples and various country groups are discussed. Information on the direction of the causal relationship between tourism expenditures and economic growth is also of particular importance for policy makers in determining policies to be implemented. Findings obtained in the studies can be summarized with four main hypotheses. These are: the tourism-led growth hypothesis, which states that there is causality from international tourism to economic growth, the growth-led tourism hypothesis that states that there is causality from economic growth to international tourism, the feedback hypothesis that states that there is a two-way causality between international tourism and economic growth, and finally it is the neutrality hypothesis that states that there is no causality between growth.

There are many studies investigating the impact of tourism on economic growth / size through panel data analysis for a group of countries. Among these are Eugenio-Martín *et al.* (2004) for Latin American countries, Fayissa *et al.* (2008), and Nene and Taivan (2017) for African countries, Sequeira and Nunes (2008) for 94 countries, Holzner (2010) for 134 countries, Narayan *et al.* (2010) for Fiji, Tonga, Solomon Islands and Papua New Guinea, Çağlayan *et al.* (2012) for 135 countries, Chou (2013) for ten transition countries, Cárdenas-García *et al.* (2015) for 144 countries, Kum *et al.* (2015) for the Next-11 countries, to name a few.

On the other hand, the relationship between tourism and growth has been the subject of dozens of time series studies. Some selected studies are: Belloumi (2010) for Tunisia, Cortes-Jimenez and Pulina (2010) for Spain and Italy, Balaguer and Cantavella-Jordá (2002) for Spain, Oh (2005) for Korea, Khalil *et al.* (2007) and Malik *et al.* (2010) for Pakistan, Eeckels *et al.* (2012) for Greece, Norsiah and Mohd (2012) for Malaysia, Bouzahzah and El Menyari

(2013) for Morocco and Tunisia, Jaforullah (2015) for the New Zealand, Phiri (2016) for South Africa, Ohlan (2017) for India.

Through the literature survey made, it was found that validity of the TLG hypothesis was investigated in about ninety empirical papers for the case of Turkey. In the vast majority of the analyses carried out, income from tourist flow for tourism and (real) GDP for economic growth were used as proxies as core variables together with other model-specific sets of explanatory variables. In 46 of these studies, the relationship between Tourism and economic growth was investigated via co-integration approach, and in 41 papers evidence for co-integration was obtained. The most commonly used cointegration method is the Johansen and ARDL bounds test. One of the main focuses of the researches is the causal relationship between tourism and economic growth. Using various testing methods, mostly the classic pairwise Granger causality test, Analyses usually resulted in favor of a one-way causality relationship running from tourism to economic growth (36 papers), while some other papers found evidence in the other direction (7 papers), two-way (9 papers) and no causality (6 papers). This variation in the results of cointegration and causality analyses may be stemmed from the proxy variables used, as well as on preferences in the modeling and prediction procedure, such as the proper determination of the lag structure and the model specification.

3. EMPIRICAL ANALYSIS

3.1. The Method, Model and Data

In this study, the relationship between tourism and growth is handled with a Bayesian approach. Bayesian and classical (frequentist) approaches to inference have opposite perspectives on sample and population parameter. In the frequentist approach, estimates are made for fixed but unknown parameter values based on hypothetically repeated random samples. In Bayesian inference, however, the observed sample data is assumed to be fixed and the parameters are random. In other words, Bayesian analysis answers questions based on the distribution of parameters conditional on the observed sample, whereas frequentist analysis answers questions based on the distribution of statistics obtained from repeated hypothetical samples, which would be generated by the same process that produced the observed sample given that parameters are unknown but fixed. Frequentist analysis consequently requires that

the process that generated the observed data is repeatable. This assumption may not always be feasible.

Frequentist analysis is entirely data-driven and strongly depends on whether or not the data assumptions required by the model are met. On the other hand, Bayesian analysis provides a more robust estimation approach by using not only the data at hand but also some existing information or knowledge about model parameters. In frequentist statistics, estimators are used to approximate the true values of the unknown parameters, whereas Bayesian statistics provides an entire distribution of the parameters.

Frequentist inference is based on the sampling distributions of estimators of parameters and provides parameter point estimates and their standard errors as well as confidence intervals. The exact sampling distributions are rarely known and are often approximated by a large-sample normal distribution. Bayesian inference is based on the posterior distribution of the parameters and provides summaries of this distribution including posterior means and their MCMC standard errors (MCSE) as well as credible intervals. Frequentist confidence intervals do not have straightforward probabilistic interpretations as do Bayesian credible intervals (Stata Manual, 2015: 4).

In the Bayesian analysis, elements of the parameter vector θ are considered as unknown random quantities, whereas in the traditional (frequentist) approach, the parameters are seen as unknown but fixed values. Bayesian inference is based on the following Bayes Theorem:

$$p(\theta|y) = \frac{p(y|\theta)p(\theta)}{p(y)}$$

According to the theorem, the probability of obtaining θ parameters with the available data is as much as the ratio of the probability of obtaining the parameter vector θ to the probability of observing the sample data, multiplying the probability of having the present sample data if the parameters are obtained. $p(y)$ in the denominator is a quantity calculated as follows,

$$p(y) = \int p(y|\theta) p(\theta) d\theta$$

and since it is constant with respect to different parameter vectors, $p(\theta|y)$ can be reduced to

$$p(\theta|y) \propto \int p(y|\theta) p(\theta)$$

Here $p(\theta|y)$ is the conditional probability distribution of the parameters to the data and is called the posterior distribution. $p(y|\theta)$ is the conditional sample distribution to the parameter vector and is represented by the likelihood function. $p(\theta)$ is the prior distribution that reflects the available information about the parameter vector and constitutes an important detail for Bayesian inference.

In Bayesian inference, unlike the classical approach, parameter estimates are not obtained as points. Instead, the mean and parameters of the final distribution are evaluated according to the weighted interval estimates calculated over the final distribution. In weighting, the inverse of variance, which is called precision parameter, is used. Since the posterior distribution calculation includes integration, the Markov Chain Monte Carlo (MCMC) algorithm is used for convergence and sampling simulations such as Metropolis-Hastings (MH) and Gibbs are used for the iterative sampling process.

In order to estimate the relationship between tourism and GDP, a regression equation in the form of a Cobb-Douglas production function based on the assumption that there is an exponential relationship between output (Q) and inputs (capital – K , and labor – L) is used.

$$Q_t = \beta_0 \cdot K_t^{\beta_1} \cdot L_t^{\beta_2}$$

In the model, gross domestic product (GDP) instead of output volume, gross fixed capital formation ($GFCF$) instead of capital input, number of employed persons (EMP) instead of labor input and number of tourist arrivals ($TOUR$) as additional input were used. The expression of the equation in the form of a production function is as follows:

$$GDP_t = \beta_0 \cdot GFCF_t^{\beta_1} \cdot EMP_t^{\beta_2} \cdot TOUR_t^{\beta_3} \cdot e^{\varepsilon_t}$$

The regression equation to be estimated can be expressed in linearized form as follows:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GFCF_t + \beta_2 \ln EMP_t + \beta_3 \ln TOUR_t + \varepsilon_t$$

GDP at purchaser's prices is the sum of gross value added by all resident producers in the economy plus any product taxes and minus any subsidies not included in the value of the products. Gross fixed capital formation includes land improvements, plant, machinery, and equipment purchases; and the construction of roads, railways, and the like, including schools,

offices, hospitals, private residential dwellings, and commercial and industrial buildings. Employment to population ratio is the proportion of population that is employed and covers those over the age of 15. Tourist arrivals denote the number of international inbound tourists (overnight visitors) who travel to Turkey other than that in which they have their usual residence, but outside their usual environment, for a period not exceeding 12 months and whose main purpose in visiting is other than an activity remunerated from within Turkey. All monetary data are in constant 2010 U.S. dollars. Dollar figures for GDP are converted from domestic currencies using 2010 official exchange rates. The data used in the analysis consists of annual observations for the period 1995 - 2019 and were compiled from the World Bank's online database (WDI-Databank). The relatively short sampling period does not a problem since the Bayesian approach also performs well in small samples.

3.2. Findings

Bayesian estimation results of the model are given in Table 1-3. A maximum of 12500 iterations are allowed for the MCMC algorithm, 2500 of which are reserved for the burn-in stage. In the estimation process, Jeffrey's noninformative flat prior was used first. Since the results obtained with a noninformative prior are mostly based on sampling information, it gives results close to classical inference. Looking at the results obtained, it is seen that all three variables have significant effect on GDP. The effect of the employment variable is negative, contrary to expectations. This situation can be attributed to the fact that increased employment brings together inefficiency and loss of production. In terms of mean values of the coefficient estimates the largest impact on GDP belongs to the capital formation. The impact of the tourism on GDP is approximately 36% of that. The effect of the employed labor force is relatively quite small. A 1% increase in the number of tourist arrivals increases the GDP by 0.24% on average.

Table 1. Estimation result (Jeffrey's prior)

Variable	Coefficient	Mean	St. error	MC error	95% HPD interval	
					% 2.5	% 97.5
<i>Intercept</i>	β_0	2.0594	0.0351	0.0102	1.9886	2.1193
<i>GFCF</i>	β_1	0.6642	0.0619	0.0138	0.5489	0.7788
<i>EMP</i>	β_2	-0.1809	0.0349	0.0026	-0.2501	-0.1161
<i>TOUR</i>	β_3	0.2413	0.0691	0.0151	0.1057	0.3722
Number MCMC iteration		12 500		Number of burn-in		2 500
Number of MCMC sample		10 000		Log marginal likelihood		38.355

Normal and multivariate normal (Zellner-g) distributions were also tested for prior distribution. However, in both cases, the effect of tourism on GDP was found to be statistically insignificant. The effect of the labor force and capital formation seems positive and significant in the former case, and negative but insignificant in the latter case. Based on these results, it is understood that prior distribution preference causes a radical change in determining the relationship.

Table 2. Estimation result (Normal prior)

Variable	Coefficient	Mean	St. error	MC error	95% HPD interval	
					% 2.5	% 97.5
<i>Intercept</i>	β_0	0.0950	0.2600	0.0215	- 0.4066	0.5938
<i>GFCF</i>	β_1	0.4715	0.1885	0.0281	0.1088	0.8514
<i>EMP</i>	β_2	0.3960	0.1765	0.0496	0.0835	0.6715
<i>TOUR</i>	β_3	0.3363	0.2002	0.0221	- 0.0435	0.5938
Number MCMC iteration		12 500		Number of burn-in		2 500
Number of MCMC sample		10 000		Log marginal likelihood		- 4.1250

Table 3. Estimation result (Zellner-g prior)

Variable	Coefficient	Mean	St. error	MC error	95% HPD interval	
					% 2.5	Variable
<i>Intercept</i>	β_0	1.9732	26.0901	1.5588	- 42.1470	55.4404
<i>GFCF</i>	β_1	0.8510	2.5506	0.1147	- 4.2707	6.0077
<i>EMP</i>	β_2	- 0.2602	7.2759	0.4399	- 14.8879	11.8377
<i>TOUR</i>	β_3	0.0549	3.1930	0.1789	- 5.8255	6.5376
Number MCMC iteration		12 500		Number of burn-in		2 500
Number of MCMC sample		10 000		Log marginal likelihood		- 48.0196

There is a couple of information criteria commonly used to choose the most suitable among the competing models. The most well-known are Akaike Information Criterion (AIC), Bayesian Information Criterion (BIC) and Deviance Information Criterion (DIC). The model using the Jeffrey a priori distribution is the most suitable model since it has the smallest DIC and the largest logML value (see Table 4). However, these criteria are not very suitable when it comes to Bayesian inference, because they either ignore the prior distribution or assume that

the prior distribution is noninformative. Therefore, *Bayes factor* is used to compare models with same parameters but different prior. According to the Bayes factor values calculated by using log marginal likelihood ratios, the estimates using Jeffrey's prior yield more satisfactory results than the other two prior distributions.

Table 4. Information criteria for model comparison

Prior type	DIC	Log ML	Log BF
Zellner's g	66.1948	- 48.0196	-
Normal	- 20.5755	- 4.1222	43.8974
Jeffrey's	- 94.3414	38.3552	86.3748

Note: Marginal likelihood (ML) is computed using Laplace-Metropolis approximation.

ROBUSTNESS CHECK

As mentioned earlier, different proxy variables are used for economic volume and size of the tourism sector in the related empirical literature. Since the regression estimates are sensitive to the variables used in the model, the estimation process was repeated with different indicators in order to observe the effect of different proxy preferences on the estimates and the persistence of the results obtained[^]. In this context, new estimates have been obtained by using per capita GDP for economic size, and tourism revenues as a monetary variable instead of the number of tourist arrivals. The results show no remarkable difference in terms of pattern and sign of the variables regardless of the prior distribution adopted. Therefore, it can be said that proxy preferences for variables do not radically affect estimation results in the tourism - GDP relationship.

CONCLUSION

The tourism industry is among the most important and fastest growing sectors in the world. Tourism has become the most important and dynamic sector for many economies, especially with its direct and indirect effects on the economy. Tourism is regarded as a favorable economic activity for promoting economic growth due to its complementarity with other economic activities, its positive impact on the current account deficit, its potential to create employment and earn foreign currency.

Turkey has become one of the leading actors in the world tourism market with its policies adopted and reforms performed in the last 35 years. In this respect, it is important to

[^] The results can be submitted by the corresponding author upon request.

investigate whether Turkey has benefited adequately from the growing tourism sector on the way to economic growth and to determine the measures to be taken to increase the contribution of tourism to growth. So far, dozens of empirical studies have been conducted as to the impact of tourism on growth/economy in Turkey. In these studies, all of which based on the traditional (frequentist) inference approach, though findings were obtained that mostly supported the tourism-led growth hypothesis, conflicting results also exist. In this study, the subject was discussed in terms of Bayesian inference. Using three distinct prior distributions, the optimal estimate obtained in the analysis confirms the validity of the tourism-led growth hypothesis in Turkey. Accordingly, it has immense importance that decision makers in Turkey consider appropriate policies to increase and disseminate the economic and social benefits provided by tourism and thus to sustain tourism-led growth.

REFERENCES

- Balaguer, J. and Cantavella-Jordá, M. (2002). "Tourism as a Long Run Economic Growth Factor: The Spanish Case", *Applied Economics*, 34 (7), 877-884.
- Belloumi, M. (2010). "The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia", *International Journal of Tourism Research*, 12, 550–560.
- Brida, J. G. and Pullina, M. (2010). "A Literature Review on the Tourism-led-growth Hypothesis" (No. 2010/17). Centre for North South Economic Research, University of Cagliari and Sassari, Sardinia.
- Brida, J. G., Cortez-Jimenez, I. and Pullina, M. (2016). "Has the Tourism-led-growth Hypothesis been Validated? A Literature Review", *Current Issues in Tourism*, 19 (5), 394-430.
- Bouzahzah, M. and El Menyari, Y. (2013). "The Relationship between International Tourism and Economic Growth: The Case of Morocco and Tunisia", *MPRA Paper No. 44102*.
- Cárdenas-García, P. J., Sánchez-Riandro, M. and Pulido-Fernández, J. I. (2015). "Does Tourism Growth Influence Economic Development?", *Journal of Travel Research*, 54 (2), 206–221.

- Chou, M. C. (2013). “Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analysis”, *Economic Modelling*, 33, 226–232.
- Comerio, N. and Strozzi, F. (2019). “Tourism Its Economic Impact: A Literature Review Using Bibliometric Tools”, *Tourism Economics*, 25 (1), 109-131.
- Cortes-Jimenez, I. and Pulina, M. (2010). “Inbound Tourism and Long-run Economic Growth”, *Current Issues in Tourism*, 13 (1), 61-74.
- Çağlayan, E., Şak, N. and Karymshakov, K. (2012). “Relationship Between Tourism and Economic Growth: A Panel Granger Causality Approach”, *Asian Economic and Financial Review*, 2 (5), 591-602.
- Eeckels, B., Filis, G. and Leon, C. (2012). “Tourism Income and Economic Growth in Greece: Empirical Evidence from Their Cyclical Components”, *Tourism Economics*, 18 (4), 817–834.
- Eugenio-Martín, J. L., Morales, N. M. and Scarpa, R.(2004). “Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach” , FEEM Working Paper No. 26.2004.
- Fayissa, B., Nsiah, C. and Tadasse, B. (2008). “Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa”, *Tourism Economics*, 14 (4), 807–818.
- Gwenhure, Y. and Odhiambo, N. M. (2017). “Tourism and Economic Growth: A Review of International Literature”, *Tourism*, 65 (1), 33-44.
- Holzner, M. (2010). “Tourism and Economic Development: the Beach Disease?”, WIIW Working Papers 66.
- Jaforullah, M. (2015). “International Tourism and Economic Growth in New Zealand”, University of Otago, Economics Discussion Papers, No. 1502.
- Khalil S., Mehmood, K. K. and Waliullah (2007). “Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy”, *The Pakistan Development Review*, 46 (4), Part II, 985–995.
- Kum, H., Alper, A. and Güngör, M. (2015). “Tourism and Economic Growth: The Case of Next-11 Countries”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5 (4), 1075-1081.

- Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R. and Farooqi, F. S. (2010). "Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis", *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 22, 21-31.
- Narayan, P. K., Narayan, S., Prasad, A. and Prasad, B. C. (2010). "Tourism and Economic Growth: A Panel Data Analysis for Pacific Island Countries", *Tourism Economics*, 16 (1), 169-183.
- Nene, G. and Taivan, A. (2017). "Causality Between Tourism and Economic Growth: Evidence from Sub-Saharan Africa (SSA)", *The Journal of Developing Areas*, 51 (2) Spring, 155-169.
- Norsiah, K. and Mohd, Z. A. K. (2012). "Tourism and Economic Growth in Malaysia: Evidence from Tourist Arrivals from ASEAN-S Countries", *Economic Research*, 25 (4), 1089-1100.
- Oh, C. O. (2005). "The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy", *Tourism Management*, 26, 39-44.
- Ohlan, R. (2017). "The Relationship between Tourism, Financial Development and Economic Growth in India", *Future Business Journal*, 3, 9-22
- Phiri, A. (2016). "Tourism and Economic Growth in South Africa: Evidence from Linear and Nonlinear Cointegration Frameworks", *Managing Global Transitions*, 14 (1), 31-53.
- Savaş, B., Beşkaya, A. and Şamiloğlu, F. (2010). "Analyzing the Impact of International Tourism on Economic Growth in Turkey", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12), 121-136.
- Sequeira, T. N. and Nunes, P. M. (2008). "Does Tourism Influence Economic Growth? A Dynamic Panel Data Approach", *Applied Economics*, 40 (18), 2431-2441.
- Sinclair, (1998). "Tourism and Economic Development: A Survey", *The Journal of Development Studies*, 34 (5), 1 - 53.
- Spinrad, B. K., Seward, S. B. and Bélisle, F. J. (1982). "International Significance of Tourism", Seward, S. B. and Spinrad, B. K. (eds.). *Tourism in the Caribbean: The Economic Impact* (in), International Development Research Centre, Ottawa, Canada.
- Stata (2015), *Bayesian Analysis Reference Manual*, Release 14, Texas, USA.
- Yolal, M. (2016). "History of Tourism Development in Turkey", I. Egresi (ed.) *Alternative Tourism in Turkey: Role, Potential Development and Sustainability* (in), Springer, 23 - 34.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 450-471

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.10.2020

Kabul Tarihi: 04.11.2020

AVRUPA'DAKİ AŞIRI SAĞ PARTİLERİN İDEOLOJİK YAPISI*

Bekir HALHALLI**

Öz

Bu çalışma, popülist aşırı sağ partilerin Batı Avrupa'da yeniden yükselişini incelemekte ve son yıllarda neden bu kadar başarılı olduklarının ideolojik bileşenlerini ve yaşanan bu yükselişin ideolojik temellerini açıklamaktadır. Daha önce Cas Mudde tarafından yapılan çalışmalardan yola çıkarak popülist aşırı sağın hem asgari, hem de azami ideolojik özellikleri sunulacaktır. Asgari ideolojik tanım, bu tür partilerin ideolojik omurgasını tanımlar ve açıklık ve ayrıcalık avantajından yararlanırken; aynı zamanda popülist aşırı sağ ailesinin üyeleri olarak birçok araştırmacı tarafından kabul edilen bazı partileri dışlama riskini de taşımaktadır. Azami ideolojik tanımlama, daha kapsayıcı bir teorileştirme oluşturur. Bu tanımlama sınır çizgilerini daha bulanık hale getirme riskini taşıyor olsa da; potansiyel dışlama olasılığını azaltır. Böylece araştırma sonuçlarına daha iyi hizmet edebilmektedir. Ayrıca, çalışmada aşırı sağ partilerin yükselişini açıklayan teorik yaklaşımlarla birlikte bu partilerin odaklandığı (yabancı karşıtlığı, İslamofobi, göç ve AB şüpheciliği) temalara da değinilecektir.

Anahtar Kelime: *Aşırı Sağ, Nativizm, Popülizm, Otoriterlik, Batı Avrupa*

Jel Kodları: F50, F59.

IDEOLOGICAL STRUCTURE OF THE FAR RIGHT PARTIES IN EUROPE

Abstract

This study examines the resurgence of populist far- right parties in Western Europe and explains the ideological components of why they have been so successful in the last decades. Based on Cas Mudde's previous studies, both the minimum and maximum ideological characteristics of the populist extreme right will be presented. The minimum ideological definition defines the ideological backbone of such parties; while benefiting from the advantage of openness and privilege, it also carries the risk of exclusion from certain parties accepted by many researchers as members of the populist extreme right family. The maximum ideological definition constitutes a more inclusive theorization: the risk of making the border lines more turbulent, but this reduces the likelihood of potential exclusion and thus serves the research results better. In addition, the theoretical approaches that explain the rise of right-wing parties and the themes (xenophobe, Islamophobia, immigration and EU skepticism) of these parties will be discussed.

Keywords: *Far Right, Nativism, Populism, Authoritativeness, Western Europe*

Jel Codes: F50, F59

* Bu çalışma, 10-12 Ekim 2019 tarihleri arasında Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde düzenlenen *III. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu*'nda sunulan "Batı Avrupa'daki Popülist Radikal Sağ Partilerin Bi(r)leşenleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme" başlıklı bildirisinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Orcid: 0000-0001-7148-0505, hiwyan@gmail.com.

GİRİŞ

11 Eylül'den bu yana, aşırı sağ¹ İslamofobik söylemleri gittikçe daha yaygın, içerik bakımından daha radikal ve kapsam açısından daha aşırı hale gelmiştir. Bu durum aşırı sağ partilerin ulus ötesi yakınlaşması için söylemsel ve siyasi bir birleştirici olarak işlev görmüştür. Aslında, aşırı sağ partiler sınır ötesi ittifaklar konusundaki isteksizlikleri ile ünlüdür. Fakat her şeyden önce, İslamofobi, çok yaygın bir şekilde normalleşiyor gibi görünmektedir. Çünkü siyasi ve toplumsal ana akımın içinde yer alan inançları derinleştirmiş ve korkuları harekete geçirmiştir. Bu çalışmada parti ailesinin sınıflandırılmasının, seçmenlerinin paylaşılan sosyolojik özelliklerinden ziyade, partilerin ideolojik çekiciliğiyle yönlendirildiği savunulmaktadır. Aşırı sağ partilerin sınıflandırmasına ilişkin temel yapısal konular da bu çalışmada ele alınmaktadır. Bu çalışmada, Avrupa'daki aşırı sağ partilerin ideolojik yapısındaki sınıflandırmalara başvurulurken aynı zamanda literatürdeki etkili görüşlerde değerlendirilmiştir. Böylelikle aşırı sağ ailesinin çekirdek ideolojik özellikleri belirlenmektedir. Cas Mudde'nin (2007) çalışmasından esinlenerek, asgari tanım ve azami tanımdan oluşan iki katmanlı bir tanım kullanılacaktır. İki katmanlı bir tanım kullanılarak sıklıkla araştırılmış bu politik fenomenin daha geniş kapsamlı bir kavramsallaştırılmasının sunulması amaçlanmaktadır.²

1980'lerden bu yana aşırı sağ partiler çok uluslu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış ve seçimlerde yoğun ve istikrarlı bir destek almışlardır. Aşırı sağ cenah, biyolojik ırkçılık, anti-Semitizm ve politik sistemin radikal eleştirisinin zararlı olduğunu ve eski sağ cenah'ın ideolojik belirteçlerini etnopluralizm, ılımlı milliyetçilik ve kurum karşıtı popülizm ile değiştirmeye çalışmaktadır (Rydgren 2005). Genel politika hedefleri, ülkenin çoğunluk kültürünü korumak ve ulusun mümkün olduğu kadar etnik olarak homojen olmasını sağlamaktır. Aşırı sağcı partilerin siyasi mesajları özellikle Batı Avrupa'da göçmenlik ve

¹ Aşırı sağ, günümüz literatüründe daha yaygın kullanılan “radikal sağ” kavramı olarak da kullanılmaktadır.

² Avrupa'daki aşırı sağ partilerini uzun süredir inceleyen siyaset bilimci Cas Mudde'ye göre (2016), çağdaş aşırı sağ ana akım tutumların radikalleşmesi sonucu “patolojik normalite” olarak tanımladığı fenomendir. Bu radikalizm veya aşırıcılık, anormal bir fenomen değil, genellikle ana akım toplumda zaten var olan inanç ve düşüncelere dayanan bir fenomendir. Yine “aşırı” (radikal) sağ ile ilgili birçok bilim adamı radikalizm ile demokrasi arasındaki ideolojik muhalefetin ötesine geçtiğini ileri sürmektedir ve aşırı sağ (çeşitli permütasyonlarında) psikolojik olarak, çoğunlukla modern toplumun bir patolojisi olarak görmektedir.

mülteci meselesi konularında egemen olsa da, son yıllarda giderek Doğu Avrupa'da da yükseliştir (Rydgren, 2017; Bustikova, 2017). Aşırı sağcı partilerin seçmenlerinin en ayırt edici özelliği, ülkelerine göçü kısıtlamak istemeleridir (Arzheimer,2012). Partilerin mülteci ve göçmen meselesine bakış açısı da seçmenleri bu partileri desteklemeye çeken temel özelliklerden biridir. Seçmenleri aşırı sağcı partilere çeken bu mesaja daha yakından bakacak olursak, göç ve sözde suç ile diğer toplumsal huzursuzluklar arasındaki bağlantının özellikle önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Rydgren, 2008). Ortadoğu ve Afrika'daki Müslüman ülkelerden gelen göçmenler diğer grupları dışarıda bırakmayı hedefleseler de, aşırı sağcı partiler tarafından özellikle sorunlu ve istenmeyen olarak tanımlanmaktadır (Kallis, 2017). Avrupalı aşırı sağ partiler, çoğu zaman -ve giderek daha fazla- popülist partiler olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, Kriesi ve Pappas'ın (2015) “Avrupa popülizmi” üzerine düzenlediği yakın tarihli bir çalışmada, vaka temelli bölümler boyunca tartışılan neredeyse tüm partiler aşırı sağ parti ailesine aittir. Bu partilerin anti-elitist mesajı (iddia edilen bir siyasi elite yöneliktir) esas olarak yerleşik partilerin, medyanın ve entelektüellerin ülkelerine çok kültürlü ve enternasyonalist fikirleri kucaklayarak ve çoğunlukla ülkelerinin AB'ye egemenliklerini vererek ihanet ettiği fikrinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun yankıları seçmen seviyesinde de görülmektedir. Genelde siyasi güvensizliğin, seçmenlerin bu partiler için neden oy kullandığını açıklamak konusunda göçmenliğe yönelik tutumlardan daha az önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Arzheimer, 2012).

Bu partilerin siyasi etkisi iki farklı seviyede ortaya çıkabilir. Birincisi, partiler yasayı yürürlüğe koyarken ve uygularken daha doğrudan karar alma kanalıyla gerçekleşebilir. Aşırı sağcı partilerin politik etkisi sorusunun neden geniş çapta keşfedilmemiş olduğunu açıklayan makul bir açıklama, bu partilerin, hem dışsal kısıtlamalar hem de iç sınırlamalar nedeniyle, büyük ölçüde siyasal alanın kenarlarında kalması olabilir. Avusturya ve İtalya haricinde, bahsedilen hiçbir parti Batı Avrupa demokrasilerinde hükümet pozisyonuna henüz yer almamaktadır. Bu göz önüne alındığında, yükselen aşırı sağ partilerinin siyasi sonuçlarının büyük ölçüde ihmal edildiği şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, partiler dolaylı olarak daha incelikli bir şekilde de politik etki yapabilirler. Bu ana akım partilerin dışında bir değişim gerçekleştirme hedefleyen dinamik niş partileri³ için daha uygundur. Bu tür dolaylı etki, niş

³ Niş partiler, ana akım siyasi partilerinden farklı politika profillerini teşvik etmeleri bakımından farklıdır. Niş partileri ana akım siyasi partilerin ihmal ettiği politika alanlarını vurgular. Markus Wagner ve Thomos Meyer(2017)'e göre niş partileri yeni meseleler ortaya koyan ve rakiplerinin ihmal ettiği daha fazla konu

partilerin seçmenlerin büyük oranının önceliklerini değiştirmeyi başarabilmeleri ve diğer partilerin kendi programlarındaki bazı ayırt edici meseleleri kabul etmeleri veya bunlara katılmaları için teşvik etmeleri nedeniyle ortaya çıkacaktır. Aşırı sağ partilerin dolaylı etkisini değerlendirmek için, partiler arası stratejik etkileşimin bazı temel dinamiklerini de kavramak gereklidir.

1. AŞIRI SAĞ PARTİLERİN İDEOLOJİK YAPISI

Bu bölüm, aşırı sağ partilerin başlıca ideolojik özelliklerine işaret etmeyi amaçlamaktadır. Mudde (2007) tarafından yapılan çalışmadan yola çıkarak aşırı sağın hem asgari, hem de azami ideolojik özellikleri sunulacaktır. Asgari ideolojik tanım, bu tür partilerin ideolojik omurgasını tanımlar ve açıklık ve ayrıcalık avantajından yararlanırken; aşırı sağ parti ailesinin üyeleri olarak birçok araştırmacı tarafından kabul edilen bazı partileri dışlama riskini de taşımaktadır. Azami ideolojik tanımlama, daha kapsayıcı bir teorileştirme oluşturur. Bu kapsayıcılık sınır çizgilerini daha bulanık hale getirme riskini taşıyor olsa da, potansiyel dışlama olasılığını azaltır ve böylece araştırma sonuçlarına daha iyi hizmet edebilir. Bir başka deyişle, aşırı sağcı bir partinin azami ideolojik kapsamında olup olmadığını belirlemek için öncelikle o partinin otoriterliğine ve popülerliğine bakmak gerekir.

Aşırı sağ partiler üzerine yapılan önceki çalışmalar ilgili partilerdeki ideolojik unsurlara odaklanmıştır. Arz odaklı yaklaşım⁴, aşırı sağ partilerin yükselişini açıklamaya katkıda bulunabilecek niteliktedir. Bu partilerin sadece protesto partileri olduğu görüşünün aksine, seçmenleri ideolojileri ve ortaya koydukları önerilerle çekmeyi başardıklarını iddia etmişlerdir. Net bir programatik profili olmayan tek taraflı partiler ya da her şeye karşıt partilerden ziyade, çoğu aşırı sağ partisi günümüzde geniş ve tam teşekküllü bir ideolojik platformu olan kuruluşlar olarak karakterize edilmektedir (Zaslave, 2004: 100).

yelpazesini siyasi gündeme taşıyan partilerdir. Bu konuların çoğu siyasi sistemin temel konusu olmasına rağmen ekonomik meselelerden uzaktır.

⁴ Aşırı sağ partilerin Batı Avrupa'daki siyasal etkisinin yükselişini açıklamaya çalışan çalışmalar genellikle talep odaklı ve arz odaklı açıklamalar arasında ayrım yapmaktadır. Talep odaklı açıklamalar, seçmenleri hangi sosyoekonomik ve siyasi gelişmelerin aşırı sağ partilere destek vermeye katkı sağladığını araştırmaktadır. Arz odaklı açıklamalar, bu partilerin kurumsal, stratejik ve örgütsel bağlarını ve bu çeşitli bağların bu tür partilerin büyümesini nasıl kolaylaştırdığını veya engellediğini incelemektedir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak arz odaklı bir yaklaşım benimsenmektedir.

Aşırı sağ partilerinin ideolojik profili hakkında araştırma yapan sosyal bilimciler sosyokültürel boyutta otoriter bir duruşla birlikte sosyoekonomik boyut üzerinde neoliberal bir duruşu benimseyerek bu partilerin fikir birliğini arttırdıklarını göstermişlerdir (Betz, 1994; Kitschelt, 1997). Bununla birlikte aşırı sağ partilerinin ideolojik bakış açısında neoliberal bir konumun üstünlüğü ampirik gerçeklikte sağlam bir temel bulamadığı için bugün sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu tarafından reddedilmektedir. Ekonomik neoliberalizme çok yakın görünen partilerden biri, aşırı sağ parti ailesine üyeliği aslında bazı gözlemciler ve uzmanlar tarafından sorgulanan Norveç İlerleme Partisi (FrP)'dir (Jungar ve Jupskas, 2014: 216). Aşırı sağcı parti ideolojilerindeki neoliberal bileşenin altını çizen analizlerin aksine, aşırı sağ partilerinin seçim sonuçlarını en üst düzeye çıkarmak için sosyoekonomik boyutta merkezci bir pozisyonu benimsedikleri de gözlemlenmiştir (De Lange, 2007). Bu yeniden konumlandırma bir dereceye kadar onları tipik olarak Hıristiyan demokrat ve muhafazakâr partiler tarafından savunulan sosyal liberalizme daha da yaklaştırmıştır.

Aşırı sağ partilerin çekicilikleri belirli sosyoekonomik gündemlerle ilgili olsa da, ideolojileri ekonomik konulardan ziyade sosyokültürel ve değer temelli önceliklerden daha iyi anlaşılacaktır.⁵ Çok kültürlülük, ulusal egemenlik üzerine pozisyonları ve popülist ve otoriter tutumları aşırı sağ partilerin öne çıkan ideolojik özellikleridir. Bu yaklaşımda, Rydgren (2005) Fransız FN'nin etnopluralist görüşlerden ve yerleşik düzen karşıtı bir oluşumdan doğan yeni bir “ana çerçeve” oluşturmayı başardığını iddia etmektedir. Bu nedenle, bu partilerin seçim sürecini açık bir şekilde ortaya koyabilecek yeni aşırı sağ ideolojisinin temeli ekonomik olanlardan ziyade kültürel meselelerle ilgilidir.⁶ Bu sosyokültürel yaklaşımı aşırı sağ kanatta vurgulayarak ayırt edici ideolojik özelliklerine genel bir bakış sunulmalıdır. Aşırı sağ ideolojisinin asgari ve azami tanımları sırasıyla detaylandırılacaktır.

⁵ Aşırı sağ partiler, Avrupa entegrasyonuna (liberal olmadıklarından) karşıdırlar. Bahsedilen sağ partiler mevcut siyasi sistemleri radikal bir şekilde redederler; sosyal eşitliği, göçmen karşıtı politikaları konularında nativistler; ulusal duyguları ve kaygılarını sömürdükleri için popülisttirler (Betz, 1993: 413)

⁶ Örneğin, Ulusal Birleşme (eski adıyla Ulusal Cephe - Front National) partisinin karizmatik lideri Jean-Marie (ve halefi Marie) Le Pen ağırlıklı olarak kültürel strateji izleyerek göçmenlere, kültürel yabancılaşmaya karşı güvenlikçi söylemlerle son yıllarda kayda değer seçim başarıları kazanmıştır.

1.1. İdeolojik Özellikler

1.1.1. Dar (Asgari) Tanım

Asgari tanımla ilgili olarak, aşırı sağ parti familyasının ideolojisinin özünü yakaladığı düşünülen yaygın bir kavram milliyetçilikle ilgilidir. Bu terim ulusal varlığın siyasal olanla, yani ulus ile devlet arasındaki uyumu ilan eden doktrini ifade eder (Mudde, 2007: 16). Aşırı milliyetçi tutum, devletin yalnızca ulusun üyeleri tarafından oluşması gerektiğini savunur ve dışsallaştırmayı da zorunlu olarak beraberinde getiren “içsel homojenizasyon”un benimseneceği tek-kültürlü bir devlet oluşumunu hedefler (Koch, 1991).

Milliyetçilik olgusal tezahürlerinde genellikle etnik boyutla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda sivil veya politik bir boyutu da içermektedir. Aynı değerleri veya ilkeleri paylaşanların ulusun üyeleri olarak kabul edildiğini de ima eder. Milliyetçiliğin analizine bu bütünsel yaklaşım gerçek anlamda aşırı sağ üzerine yaptığı çalışmalarda Mudde tarafından benimsenmiştir (Mudde, 2007: 17). Etnik milliyetçilikten ziyade bu yaklaşımın avantajı aşırı sağ parti ailesinde sınıflandırılan bazı partilerin dışlanmasını engellemesidir.

Milliyetçiliği parti aileleri arasında çizgi çizmek için bir parametre olarak kullanmanın sorunlu yanlarından biri birçok ülkede (örneğin Fransa) kavramın politik söylemin meşru ve köklü bir unsuru olması ve dolayısıyla parti aileleri arasında ayrıştırma için verimli bir kriter olmadığına ortaya çıkmasıdır. Gerçekten de bazı ülkelerde neredeyse tüm partiler farklı varyasyonlarda ve derecelerde de olsa, milliyetçi bir söylem oluştururlar.

Etnik ve devlet milliyetçiliğinin her iki unsurunu bir araya getiren daha az ayrıştıran bir milliyetçilik tanımının benimsenmesi sınıflandırmada sadece belirtilen dışsallaştırma riskini azaltabilir. Aslında, milliyetçiliğin hem etnik hem de devletçi versiyonunu sergileyen partileri görmek yaygındır; ancak iki unsurdan sadece birini destekleyen partiler ampirik olarak daha nadir bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu daha geniş milliyetçilik bile belirsiz olabilmektedir. Milliyetçilik bu şekilde tanımlandığında, çekirdek aşırı sağ ideolojinin başlangıç noktası olmakla birlikte, bu doktrine odaklanmak “ılımlı” milliyetçiler ve “radikal” olarak adlandırılanlar arasında ayırım yapmadığından en iyi çözüm olmayabilir. Sonuç olarak, yabancı düşmanı unsurlarla özdeşleşmiş daha özel bir milliyetçilik biçimini ifade eden “nativizm” terimini kullanmak daha uygun olacaktır (Mudde, 2007: 19). Nativizm, aşırı sağ partilerin en düşük ortak paydasını etkin bir biçimde yakalayan ayrıntılı bir kavramdır (Mudde, 2007).

1.1.1.1. Nativizm

Nativizm, özellikle yerli grubun (ulus) üyelerinin devlet içerisinde yer almasını öngören ve yerel olmayan unsurların (kişi ve fikirlerin) homojen ulus-devlete temelde tehdit oluşturduğu şeklindeki politik ideoloji olarak tanımlanabilir (Mudde 2007: 19). Dolayısıyla, bu doktrin, açıkça dışlayıcı bir öğeye sahiptir, çünkü ulusun bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak görülen, yabancı veya yabancı unsurlardan tamamen arınmış ideal bir yönetim çağrısında bulunur. Nativizm aynı zamanda ırkçılıktan biraz farklıdır, çünkü yerli olmayan unsurları yerliden ayıran hattı dini veya kültürel bir katman niteliğinde de olabilir. Daha geniş bir milliyetçilik kavramının tersine, nativizm terimini kullanmak, çok kültürlülük ile uyumsuz olmayan, ılımlı milliyetçilik biçimlerini (liberal milliyetçilik gibi) dışlama avantajına sahiptir. Nativizm böylece parti türleri arasında net bir ayırım yapmak için daha ince bir teorik araç sunar.

Etnik, geleneksel ırkçılıktan ziyade, nativizm, 1960'larda Avrupa yeni sağ'ın ideolojisinin önemli bir doktrini olan etno-pluralizm ile ilgilidir. Nativizm, tüm ırkların “eşit ama farklı” olduğunu ve yerlinin yerli olmayana karşı “yerli olduğu için münhasıran” tercih edildiğini düşünmektedir (Michaels, 1995: 67). Buna ek olarak, nativizmin kilit bir yönü de hiyerarşik olmayan doğasıdır: Kendi ulusal kimliğinin iddia edilen farklılığını ve onurunu savunurken, diğer ulusal kimliklere göre üstünlüğünü zorunlu olarak iddia etmemektedir (Betz ve Johnson, 2004). Bunun yanı sıra, farklı etniklerin veya milli kimliğin karıştırılmasının sosyal kargaşaya ve kültürel yok oluşa yol açacağı yönünde bir argüman vardır. Rydgren'e (2005) göre, geleneksel ırkçı ve üstünlükçü görüşlerin (faşist mirasla açıkça ilişkilendirilen), etnopluralizm ile ikame edilmesi, Batı Avrupa'daki aşırı sağ partilerinin yükselişini açıklayan yeni “ana çerçevenin” önemli bir bileşenydi. 1980'lerde FN'nin seçim başarısı buna örnek gösterilebilir.

Aşırı sağ tarafları tarafından yapılan bu çerçevede, yerli ve yabancı olmayanlar arasındaki sınır, değerler ve keyfi parametreler tarafından belirlenir. Bu şekilde anlaşılan nativizm doktrini, tüm aşırı sağ partilerin oluşturduğu ve politika platformunun diğer tüm yönleriyle bağlantılı olan ideolojik temelleri oluşturur. Örneğin, refah şovenizmi, yerli bireylerin, sosyal yardımların dağıtımında, yerli olmayanların üzerinde ayrıcalıklı olduğu bir sosyal modeli desteklediğinden, nativizmin ekonomik bir yansıması olarak düşünülebilir (Andersen ve Bjorklund, 1990). Refah şovenizmi bu nedenle yardımcı bir doktrindir; oysa çekirdek inanç, kendi ulusu ile diğeri arasındaki keskin bir ayrılıktır ve kendi grubunun üstü örtülü önceliğidir.

Siyaset konumlandırması açısından, bu nativist görünüm, göçe karşı muhalefete dönüşmektedir. Aşırı sağ parti üyeleri tarafından yinelenen bir argüman, ülkeye gelen yabancıların zaten aşırı yük altındaki refah devletine yük olmaları ve işçi ücretlerine yönelik aşağı yönlü baskı oluşturmalarıdır. Bu nedenle, muhalefet, düşük vasıflı işçi göçmenlere karşı daha güçlü bir şekilde yönelirken, nitelikli göçmenler karşısında daha açık bir duruş sergilenmektedir. Aşırı sağ partileri, kendi yerel topluluklarının ihtiyaçlarını ön planda tutmaya ve göçmenlerin girişine dikkat etmeye söz vermektedir. Neredeyse bütün aşırı sağ parti platformlarında yasadışı göçmenlere hoşgörü gösterilmemektedir. İngiliz UKIP'in manifestosunda, göçmen olmayan unsurların, yukarıda sunulan nativizmin yorumuna uygun olarak ulusal toplumun birliği ve bütünlüğüne karşı tehdit olarak gördükleri açıktır. Buna göre UKIP, göçmenlerin sosyal tutumlarını, İngiliz toplumunun temel değerlerine (UKIP, 2017) uyduklarını tespit etmek için değerlendiren puan temelli bir göçmenlik sisteminden yanadır.

Daha da önemlisi, nativizm, birçok aşırı sağ partisi, çok kültürlülüğün milletin kültürel birim olarak nihai olarak bozulmasına yol açtığını belirtir. Aşırı sağ taraflarının küreselleşen eğilimlere ve çok kültürlülüğe karşı korudukları değer sistemi, özellikle Danimarkalı DF ve Alman AfD'nin programlarında, Hıristiyan-Yahudilere ve hümanist geleneğe kadar uzanmaktadır. Çok kültürlülük karşıtlığı ile ilgili olarak AfD, platformunda, hükümetin ülkenin kültürünü “baskın kültür olarak” koruma yükümlülüğünün bulunduğunu belirtmektedir (AfD, 2017).

Pek çok aşırı sağ partisi, ulusal kültürün ve geleneksel yaşam biçiminin yabancı ve istikrarsızlaştırıcı etkilere karşı korunması gerektiğini iddia etmektedir. Bu amaçla entegrasyon ve asimilasyon önceliklidir ve çok kültürlülük açıkça reddedilir. FN parti manifestosunda, salt entegrasyondan daha geniş kapsamlı olarak tanımlanan “cumhuriyetçi asimilasyonu” teşvik etme taahhüdünü içerir. Dahası, Le Pen'in partisi, Fransız vatandaşlığını bir ayrıcalık haline getirmenin bir yolu olarak gösterilen “ulusal öncelik” in anayasasına aktarımı onaylamaktadır (FN, 2017). Danimarka'daki DF, ulusal sınırların dışında bile Danimarka kültürünü koruma ve güçlendirmeye yönelik taahhüdünü vurgular. Ayrıca, Danimarka'nın çok ırklı bir topluma dönüşmesine açıkça karşıdır (DF, 2002). Avusturya'da, FPÖ, Avusturya ulusal kimliğine ve “doğal yaşam biçimine” bağlı olduğunu beyan eder. Diğer durumlarda görüldüğü gibi, parti çok kültürlülüğe karşı olduğunu seslendirirken,

kendisini “kültürel Hıristiyanlık” ve Alman dili etrafında ulusal kültürün koruyucusu olarak sunmaktadır.

Özetle, yalnızca millet mensuplarının devlet topraklarında yaşaması gerektiği ve dışarıdakilerin (nasyonal olmayan unsurlar) politikanın istikrarına karşı bir tehlike oluşturduğu düşüncesi, aşırı sağ ideolojinin tam kalbinde yer almaktadır. Bu ailede genel olarak yer alan tüm tarafların programatik arzlarında sergiledikleri en önemli ideolojik özelliktir.

1.2.1. Geniş (Azamî) Tanım

Aşırı sağ partilerin programatik profilinin en küçük ortak paydası nativizm olsa da, bu parti ailesinin (Mudde, 2007) en geniş tanımı iki ek ideolojik özelliği içerir: Otoriterlik ve popülizm. Şimdi, bu nativizme eklenen, popülist aşırı sağ dünya görüşünün yapısını oluşturan unsurlara daha yakından bakılacaktır.

1.1.2.1. Otoriterlik

Demokratikleşme üzerine literatür, demokratik devlet biçimlerine yönelik bir terim olarak otoriter rejimi ele alırken, buradaki düşünce sosyal psikoloji geleneğine atıfta bulunmaktadır. Bu çerçevede yer alan önemli bir katkı, Adorno'nun (1969) “otoriter kişilik” kavramını detaylandırılmasıdır. Bu kavram, “grup içinin” otoriter figürlerine yönelik boyun eğme genel eğilimi olarak anlaşılmaktadır (Adorno vd., 1969: 228). Otoriterlik temelinde yatan zihniyet, hukuk ve düzen ile ilgili yönlere daha çok önem verir ve otorite ihlallerinin sert biçimde cezalandırılmasını talep eder. Buradan yola çıkarak, Mudde otoriterliği “otorite ihlallerinin şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı düzenli bir topluma olan inanç” olarak tanımlar (Mudde 2007: 23). Altemeyer (1981), Adorno'nun tanımına dayanarak, sağcı otoriterlik adını verdiği kavramı öne sürer.

Böyle bir tutum şeması üç unsurdan oluşur: (a) otoriter teslimiyet, (b) otoriter saldırganlık ve (c) konvansiyonizm (Altemeyer, 1981: 147). Bunlar sırasıyla aşağıdakileri gösteren davranışsal kümelenmelerdir: (a) otoriteye boyun eğme; (b) kurulu otoriteye ve düzene karşı çıkanlara karşı şiddet ve (c) toplumun tüm üyelerinin geleneksel değerleri ve toplumsal normları desteklemesi gerektiği inancı.

Otoriterliğin kilit bir yönünün, yetkilileri eleştiren ya da toplumsal düzeni baltalayan olarak görülenlere yönelik olan cezalandırmanın önemine yaptığı vurgu olduğunu vurgulamak gerekir. İlgili olarak, aşırı sağ ideoloji, ihlalleri derhal ve ciddi bir şekilde cezalandırılacak olan ahlakçılığın ve ahlaki konformizmin belirgin bir unsurunu ortaya koymaktadır. Bu

şekilde yorumlanan otoriterlik, böylece aşırı sağ partilerinin ideolojik yapısını oluşturmak için nativizm ve popülizme katkıda bulunan bir tür sosyokültürel zihniyet olarak görülebilir.

Bu tutumlar, bu parti ailesinin ortalama programatik profilinde açıkça tanımlanabilir. Aşırı sağ partiler, politikalarında sıklıkla daha etkili bir yasa uygulaması ve sıklıkla göç meseleleriyle bağlantılı olarak görülen ihlallere karşı “sıfır tolerans” gibi konuları gündeme getirmektedir. Söz konusu otoriter bakış açısının bir örneği olarak, Avusturyalı FPÖ ve İsviçre’deki SVP, bir suçtan hüküm giymiş olan yabancıları kendi ülkelerine geri göndermekten yanadır (FPÖ, 2011; SVP, 2015). Tabii ki, ülkelere geri gönderilme konusundaki pozisyonlar da, bu partilerin altta yatan nativist doktrini tarafından desteklenmektedir. Benzer şekilde, Danimarka DF, parti programında “suçun sonucu hızlı mahkûmiyet ve cezadır” (DF, 2002) ifadesini kullanır. Norveç’te FrP, daha sert cezalar, daha katı yasalar ve daha etkili kovuşturmalar ile yargı sistemini desteklemektedir ve aynı zamanda kolluk kuvvetlerine daha fazla kaynak ayırmayı önermektedir (FrP, 2015).

İsveç'teki SD platformunda iç güvenlik ve konvansiyonelliğin (Altemeyer tarafından tanımlanan üç temadan biri) önemi, “güvenlik ve gelenek” yazan resmi sloganlarıyla oldukça etkili bir şekilde sentezlenmiştir. Ayrıca, Alman AfD, cezai sorumluluk yaşının 12 yıla indirilmesi, hızlandırılmış ceza prosedürlerinin iyileştirilmesi ve tedavi edilemez alkolikler ve uyuşturucu bağımlıları için koruyucu gözaltının kullanılması gibi önlemleri savunmaktadır (AfD, 2017). Bunun da ötesinde, bu tarafların politika taahhütlerinde başka bir ortak tema ortaya çıkması, iç güvenlik politikalarının failerin ihtiyaçlarına göre mağdurların ihtiyaçlarına daha fazla dikkat etmesi gerektiği düşüncesidir. Yinelenen fikir, mevcut yasaların hükümlü ve mahkûmlara karşı çok hafif olduğu yönündedir. Aynı şekilde AfD, ateşli silahlar mevzuatının sıkılaştırılmasına karşı çıkmakta, bunun yasalara saygılı vatandaşları herhangi bir kişisel tehdide karşı daha savunmasız hale getireceğini savunmaktadır. (AfD, 2017).

1.1.2.2. Popülizm

Literatürde araştırmacılar, genel olarak, popülizmin ne olduğunu tanımlarken üç farklı yaklaşımı kullanmışlardır: geniş (kalın) bir ideoloji olarak popülizm; ince bir ideoloji olarak popülizm; ve söylem olarak popülizm (ya da stil). Bu yaklaşımlar, karşılıklı olarak dışlayıcı değildir ve popülizm kavramı üzerine literatürün yapılandırılmasında yararlı bir yol sağlar. Birincisinde araştırmacılar, popülizmin çok özellikli karmaşıklığını yakalamaya çalışmışlardır

ve bu da tanımlama özelliklerini oldukça uzun bir listeyle sonuçlandırmıştır. Bu literatüre göre, popülist ideoloji uyumlu ve homojen bir halk fikrini vurgulamaktadır. Popülist ideoloji temelde nostaljiktir ve geçmişe yönelmiştir (Taggart, 2000: 16–17). Popülist hareketler genel olarak yabancılaştıkları mevcut dünyadan hoşnut değiller ve bütünleşik ve tutarlı bir “halk topluluğunun” (Gemeinschaft) “köklülüğüne” dönmelerini talep ederler (Taggart, 2000: 16–17). Her ideolojinin ütöpik yönleri, yani ideal toplumun bir görüntüsü vardır ve popülistler için bu ütopya idealleşmiş bir geçmiştir. Bu özellik, popülistlerin 'halklar' adına konuşma dürtüsüyle doğal olarak bağlıdır. Siyasi seçkinler, yerleşik siyasi partiler de dâhil olmak üzere yozlaşmıştır ve bu durum gerçekten halktan gelen bir hareketi gerekli kılar.

Aşırı sağ partiler tarafından sergilenen üçüncü çekirdek ideolojik özellik popülizmdir. Çoğunlukla aşırı sağ partiler ve popülist partiler arasında kafa karışıklığı oluşur; popülizm burada diğer ideolojilerle harmanlanabilen bir doktrin olarak ele alınır -bir çeşit “boş kabuk” ya da ince merkezli ideoloji gibidir (Mudde, 2007). Popülizm gerçekten de İspanya'daki Podemos veya Yunanistan'daki SYRIZA partiler gibi bazı sol partilerin ayırt edici bir özelliğidir. Bu çalışmada popülizm, aşırı sağ partilerin üç temel ideolojik özelliklerinden birini oluşturduğu için ayrıntılı bir şekilde tartışılmaktadır (Mudde, 2007). Bu kavramın tam anlamıyla ilgili netlik eksikliği olduğu için, bu çok önemli bir çaba olarak kabul edilir. Popülizmin gerçekten ne anlama geldiğini tanımlamak, kişinin bu özelliği belirli bir partiye atfetmesi gerektiğinde temeldir. Aslında Hawkins, “popülistin etiketinin genellikle herhangi bir sistematik ampirik gerekçe olmadan uygulandığını” belirtmektedir (2009: 1048).

Popülizm son yıllarda kapsamlı bir şekilde incelenmiştir ve çok çeşitli teorik açılardan ele alınmıştır. Ionescu ve Gellner (1969), popülizmin sistematik bir araştırmasını yapan ilk sosyal bilimcilerdir; ancak sonunda fenomenin kapsamlı bir tanımıyla ortaya çıkmadılar. Ampirik popülizm vakalarını ortaya koyan bir takım akademik katkılar olmasına rağmen, akademik ilginin, kavramın kendisinin kuramsal açıklamasına ayrılmadığı düşünülmektedir (Deiwiks 2009). Popülizm için kuramsal bir çerçeve ortaya koymaya yönelik ilk başarılı girişim, popülist anlatının herhangi bir ifadesinin altında yatan üç ana varsayımına işaret ederek yapılmıştır: (1) halkın merkeziliği, (2) halkın yozlaşmış seçkinler tarafından ihanete uğraması (3) “halkın önceliğini” geri getirme ihtiyacı. Taggart (2002) benzer sonuçlara varırken, aynı zamanda, popülistlerin temsili siyaset mantığına karşı düşmanlığını vurgular. Bir başka kavrayış ise, popülizmin ortaya çıkması için bir kriz veya korkunç bir acil durum hissinin gerekli olmasıdır (Taggart, 2002). Farklı bir şekilde, Deiwiks krizin algılanmasının

popülizmin ortaya çıkması için gerekli koşullardan ziyade kolaylaştırıcı bir faktör olduğunu ileri sürmektedir (2009: 2).

Canovan (1999) tarafından popülizmin açıklaması gerçekleştirilmiştir. Popülizmi, demokrasinin altında yatan felsefe ile sıkı sıkıya bağlı bir fenomen olarak görür (Canovan 1999: 3). Bu analizin merkezi bir noktası, popülizmin, popüler iktidar ve dikey hesap verebilirlik ile ilgili kasti kavramlara hitap ederek meşruiyetini inşa etmeyi amaçlamasıdır. Aslında popülistler, kötü ve yozlaşmış elitler tarafından aldatılmış ve hayal kırıklığı içerisindeki insanların sesi olduklarını iddia etmektedir.

Dahası, Canovan, popülizmin tohumlarının tüm demokrasileri ilgilendiren temel bir gerginlikte bulunacağını savunuyor: Demokrasinin “pragmatik” ve “kurtarıcı” yüzleri arasındaki bir zorlama, tamamlayıcı ve her ikisi de demokrasinin dayanıklılığı için vazgeçilmez sayılıyor (Canovan, 1999: 10). Pragmatik yüz muhafazakârdır ve kural ve prosedürler sistemine atıfta bulunur. Demokrasinin bir tarafta daha iyi bir topluma yol açacağı vaadi, ve diğer yandan da uzlaşma ve kurumsal kısıtlamalardan kaynaklanan yönetim zorlukları popülizmin hareket alanını oluşturur (Canovan, 1999: 10-12). Bu nedenle popülistler, çoğunluklu tiranlıkların önlenmesi ve hükümet yoluyla sosyal gelişmenin özendirilmesi arasındaki çatışmadan kaynaklanan, demokrasinin performans açısından yararlanıyorlar. Popülist liderler, halkın kutsal iradesini tam olarak uygulayarak, kurtarıcı olmayı vaat eder.

Sonuç olarak, popülistler resmi sosyal kurumların çoğuna güvenmezler: Siyasi partiler, devletin bürokratik kurumları, üniversiteler, medya ve finans kurumları. Bu tutum elitlere ve elit değerlere karşı muhalefetinin bir sonucudur (Canovan, 1999: 3). Popülist ideoloji ve retoriğe göre, elitler, özellikle de politik ve kültürel kurumları yönetenler sadece yozlaşmış değil, aynı zamanda bilgelikten yoksun olarak görülürler, sadece “halk”ta bilgelik vardır (Taggart, 2000: 11).

Popülist ideolojide ve retorikte halk iç bölünmeler olmaksızın üniter bir varlık olarak yekpare olarak sunulur (Taggart, 2000: 92). Yine de, “halkı” monolitik olarak ele almak için popülistler, tüm birey gruplarını dışlar. Tam olarak hangi grupların dışlandığı bir hareketten diğerine değişir. Bununla birlikte, genellikle “seçkinler”, göçmenler ve diğer etnik azınlıkları içerir (Canovan, 1999: 5). Aşağıda tartışılacağı gibi, popülizm bu nedenle etnik milliyetçilikle sık sık örtüşür. Popülistler “halkı” “ulus” ile eşitleme eğilimi gösterirler ve etnik milliyetçilere

benzer bir şekilde 'organik toplumun' ebedi değerini vurgularlar (Mény ve Surel 2000: 217-218).

Taggart (2000), popülistleri kavramsallaştırmanın bir yolu olarak “heartland” terimini kullanmıştır. Taggart'a (2000: 93- 95) göre, popülist ideoloji, idealize edilmiş bir coğrafyada, yani bir 'heartland' içinde yer alan seçilmiş bir insanın idealize edilmiş bir görüntüsünü inşa etme eğilimindedir. Bazı popülist hareketler için, bu ‘heartland’ bir ulustur, diğerleri içinse bir bölgedir. Hayal edilen, idealize edilmiş bir geçmiş tasavvur edilir. Bu hayali ‘heartland’da yaşayan insanlar, popülist ideolojinin ve retorik halkını oluştururlar; geçmişin ‘heartland’ına ait olmayanlar, bugünün “halkına” ait değildir.

Popülistlerin yaydığı monolitik “halk” kavramının bir başka yönü, halkı sınıfsız olarak sunma çabasıdır. “Halk”ın üniter ve farklılaşmamış olmasından dolayı, popülistlerin “halkın sesi” olduğu iddiası da olmalıdır (Taggart, 2000: 96). Bu nedenle, popülistlerin 'çalışan insan' ya da 'orta sınıflara' nadiren cezbettiklerini ancak 'küçük adama', 'sıradan insan' ya da çoğunlukla halkı cezbettikleri görülmektedir.

Popülistler, referandum gibi şeffaf karar verme prosedürlerinin yanı sıra basitçe oluşturulmuş politika önerilerinin lehinde olduklarını iddia ediyorlar. Uzlaşma, koalisyon inşası, gizli anlaşmalar, uzmanların teknik dili, vb. gibi siyasal sürecin tüm şeffaf olmayan yönleri, popülist ideoloji ve retorik tarafından kınanır (Canovan, 1999: 6). Buna ek olarak, popülistler, komplo teorilerinin uygunluğunu doğrulamak için şeffaf olmayan politik prosedürlerin varlığını kullanırlar. Suç “elitler” ve özellikle de perde arkasında çalışan gizli elitler üzerine konur (Müller, 2016: 32). Burada popülizmin özelliklerini belirleyen özelliklerin birçoğu, Avrupa'daki çağdaş aşırı sağcı partileri de karakterize etmektedir. Etnik olarak homojen ulus devletlerin idealize edilmiş geçmişinden oluşan bir “heartland” yaratırlar. Ancak bu, etnik milliyetçiler oldukları ve ayrıca, bu partilerin aşırı sağcı olarak tanımladıkları şeyin bir parçası olan gerici muhafazakârlıklarının (potansiyel olarak gerici radikalizme dönüşebilecekleri) bir özelliğidir. Üstelik, bu partiler “halkı” yekpare bir biçimde temsil etmektedir ve halkın içindeki bölünme hatlarından hoşnut değillerdir.

Bu popülizmin önemli bir özelliği olarak sunulmuştur; Bununla birlikte, geleneksel muhafazakârlığın da ortak bir özelliğidir. Doğal olarak iyi olan “insanların” radikal sağ partilerini inşa etmek için geniş toplum kesimlerini dışlama eğilimi vardır. Bu, etnik milliyetçi gerekçelerle, göçmenleri ve -değişken dereceleri- “halktan” diğer etnik azınlıkları dışlamakla değil, aynı zamanda politik ve kültürel elitleri dışarıda bırakarak popülist bir şekilde

gerçekleştirmektedir. Çok kültürcü ya da enternasyonalist tutumları benimseyen kesimler olan hainler de dışlanır.

Dolayısıyla, aşırı sağ partiler, genel olarak elitlere muhalefet etmelerine rağmen, sadece politik değil, aynı zamanda kültürel ve eğitimsel elitleri de içerene karşıdır, kozmopolit liberalizm ve millete ihanet etmek ve bir toplumdaki 'doğal' organik düzeni ve değerleri yozlaştırmak olarak değerlendirirler (Rydgren, 2017). Böylelikle, aşırı sağ partiler, çoğulculuk karşılarıdır: Kendi siyasi programlarına muhalefetin yanı sıra, bölünmeyi de gayri meşru olarak ele alırlar. Ancak bu, onları radikal sağ partiler olarak tanımlar. Bu partiler, yukarıda tartışılan popülist bir ideolojinin bir özelliği olan seçkinlere karşı harekete geçerler. Ve bu şekilde popülist olabilirler. Komplo teorileri, Popper ve Lipset ve Raab'ın kendilerine verdikleri anlamda çoğunlukla sağcı partilerin söyleminin bir parçasıdır. Ancak bu, esas olarak bu partilerin monist veya anti-çoğulcu bir ideolojiye dayanmasıdır. Son olarak, aşırı sağ partiler, politik programlarını genellikle basit ve popüler bir şekilde ortaya koymaktadır.

Mudde ve Kaltwasser'e (2017: 6) göre, popülizm tam bir ideoloji olarak nitelendirilemez, çünkü "kalın merkezli" veya "tam" ideolojilerden (örn. Faşizm, liberalizm, sosyalizm), popülizm gibi ince merkezli ideolojiler sınırlı bir morfolojiye sahip olmak zorundadır - ki bu da diğer ideolojilere ekli - ve hatta bazen de asimile edilmektedir. Daha ayrıntılı olarak, popülizm "toplumu nihayetinde iki homojen ve antagonist gruba ayırmayı düşünen ince-merkezli bir ideoloji" olarak tanımlanmaktadır. Bu ayırım saf insanlar ve 'yozlaşmış seçkinler' olarak gerçekleşir ve siyasetin insanların volonte générale (genel iradesi) bir ifadesi olması gerektiğini savunuyorlar (Mudde ve Kaltwasser, 2012: 8). Araştırmacıların daha somut deneysel çalışmalarında, popülizmin özellikleri için ev sahibi ideolojinin özelliklerinin birbirine karıştırılma riski vardır (Moffitt, 2016: 19).

Müller son popülizm araştırmasında (2016) daha az kapsayıcı bir tanım sunar. Müller için, popülizm her şeyden önce "halk" a hitap ederek tanımlanmıştır. Bunun sebebi, onun çok kapsayıcı ölçüt olmasıdır: "Her şeyden önce, her politikacı -özellikle de ankete dayalı demokrasilerde- "halk"a hitap etmek ister; Hepsi mümkün olduğunca çok sayıda vatandaş tarafından anlaşılabilen bir hikaye anlatmak ister, hepsi 'sıradan insanların' düşüncesine ve özellikle de hissetmelerine karşı duyarlı olmak isterler (Müller, 2016: 2). "Popülist olabilmek için elitleri eleştirmek" yeterli bir koşul değildir (Müller, 2016: 2). Ayrıca, anti-çoğulculuk da eklenmelidir: "Popülistler, sadece onların, insanları temsil ettiklerini iddia etmektedir"

(Müller, 2016: 3). Bu nedenle, Müller'e göre popülizmi iki temel özellikten, anti-elitizm ve anti-çoğulculuktan oluşur. İlk olarak, Müller (2016: 19) popülizmi siyasetin ahlaki bir tahayyülü olarak değerlendirir.

Ahlaki olarak saf ve tamamen birleşmiş bir siyasal dünyayı algılamanın bir yoludur; “ancak, popülistler doğuştan temsiliyet karşıtı değiller, çünkü kendileri temsilciler oldukları sürece temsil ile hiçbir problemleri yoktur; benzer şekilde, kendileri elit oldukları sürece elitlerle de sorunları yoktur” (Müller, 2016: 29). İkincisi, Müller'e göre (2016: 20), popülistlerin her zaman “sadece onların halkı temsil ettiklerini” iddia eder. Bütün siyasi rakipler popülistler tarafından “ahlaksız, yozlaşmış seçkinlerin” bir parçası olarak görülürler. Popülistler, bütün muhalefeti gayri meşru olarak görmeye ve aslında onlarla aynı fikirde olmayanları “doğru insanlar”dan dışlamaya eğilimlidir (Müller, 2016: 20-23). Popülizmin, Müller'e göre, “çoğulculuk gerektiren “demokrasi için tehlike oluşturmaya” eğilimli olmasının sebebi de budur (2016: 3). Popülistler, tartışmalı bir argümana dayanarak, kendilerinin ve yalnızca tek başına hakkı temsil ettiklerini iddia ederler (Müller 2016: 20). Bu politik tartışmaları ve parlamenter müzakereleri doğası gereği anlamsız kılar. Dolayısıyla, “politik bir aktör ya da popülist hareket için, halkın bir kısmı halktır - ve sadece popülistler bu halkı otantik bir biçimde tanımlamakta ve temsil etmektedir” (Müller 2016: 22-23).

Popülizm, ekonomik büyümenin üstünlüğünü vurgulayan merkezileşme, işbölümü, sınıflar, büyük ölçekli üretim ve siyasete karşıdır. Dahası, “reel ekonomiye” karşı gördükleri ekonominin uluslararasılaşmasına karşı çıkmaktadır. Bu reddedilmenin birkaç nedeni vardır: İnsanları bütünleşik yaşamlarından ve kişiliklerinden uzaklaştırırlar; çünkü “elitlerle” bağlantılıdır, ki bu tanımla “heartland” küçük insanlarına karşıdır. Bunun yerine, popülizm, küçük ölçekli üretimi vurgulayan geleneksel bir ekonomiye dayalı ekonomik politika, aile temelli bir ekonomi arayışındadır. Popülist ideoloji kendi başına ekonomik eşitsizliğe karşı değildir; sadece kurumların neden olduğu eşitsizliğe karşıdır. Öte yandan, Gemeinschaft'in “geleneksel” kurumları tarafından üretilen eşitsizlik kabul edilir ve “doğal” olarak görülür. Yaygınlık, sadelik, açıklık ve sağduyulu hissinden övgüyle bahseden popülizm, sadelik politikasını hedefler. Siyaset, “halkın” ruhu kadar basit ve doğrudan olmalıydı ve politik sorunlara yönelik çözümler, yaygın olarak anlaşılan bir şekilde formüle edilmelidir (Taggart, 2000: 97-112). Aslında, popülistler çoğu politik meselenin politik seçkinlerin iddialarından çok daha basit olduğunu iddia eder.

Yukarıdaki kavramsallaştırma akılda tutularak, popülizmin bir şekilde demokrasiyle nasıl bağlantılı olduğu ve temel işlevsel mantığıyla çelişki göstermediği görülmektedir. Bir ölçüde,

popüler meşruiyet ve dikey hesap verebilirliğin temel kavramları, popülist mesajın ayrılmaz bir parçasıdır. Demokrasinin liberal varyantı düşünüldüğünde, popülizmin demokrasi ile çatışmasının neden daha açık bir şekilde ortaya çıkabileceğinin vurgulanması gerekir. Popülistler halk oyu mekanizmasını ve çoğunluk yönetimini kabul eder, ancak azınlıkların haklarına ve nihayetinde çoğulcu bir toplumun varlığına olumlu bakmazlar. Popülistler, homojen ve erdemli olarak tasvir edilen bir topluma atıfta bulunurlar. Ayrıca, herhangi bir politik çıktının kaynağı olması gereken iradeleri, yukarıdan monolitik bir birim olarak inşa edilir ve böylece müzakere süreçlerinin gereğini ortadan kaldırır. Bunun yanı sıra, kilit liberal ilkelerle gerilim kaynağı oluşturan durum, popülizmin toplumu bireyden daha çok önemsendiği gerçeğinde yatmaktadır (Swyngedouw ve Ivaldi, 2001: 16). Kontrol ve denge mekanizmasına, azınlıkların hakları ve çoğulcu bir toplumun gerçekliği konusundaki olumsuz tutumunun bir sonucu olarak, popülizmin bazı temel demokratik ilkelerle bağdaşmaz hale gelebileceği açıktır.

Popülizmin kalbinde yatan şey, seçkinler ve halk arasındaki karşıtlıktır. Bu karşıtlığın doğası ahlaki çerçevedir ve bu nedenle uzlaşma için çok az alan bırakır ya da hiç alan bırakmaz. Yaygın olarak kabul edilen bir tanım, popülizmin toplumu iki homojen ve antagonist grupta bölüştüren bir ideoloji olduğudur: “Saf insanlar” ve “yozlaşmış elitler”. Popülizm, politik sonuçların, karar alma süreci boyunca hiçbir şekilde ara verilmemesi veya yeniden şekillendirilmemesi gereken, insanların tekdüze iradesini yansıtması gerektiğini vurgular (Mudde, 2004). Belirgin bir anti-elit duygu, tipik bir popülizm sinyalidir. Popülist partiler, iktidar partilerini ve iktidarda olmayan ana akım partileri, demokratik hükümet kurgusunun gizlediği aynı oyunun oyuncularını olarak gösterdikleri için, genellikle tek gerçek muhalefet gücü olarak adlandırılmaktadır. Halkın merkeziliği ve daha doğrudan demokrasiyi gerektirdiği için, popülizm, temsili kurumları halkın tam yetkilendirilmesinde gereksiz engeller olarak gördüğü sürece temsili demokrasiyle çatışabilir (Taggart, 2000).

Hem akademik hem de kamusal tartışmada, politikacıların kendileri ve seçmenler arasındaki uçurumu azaltmak amacıyla basit ve açık bir dil benimseme eğilimi olarak popülizmi tanımlayan yorumların bulunması yaygındır. Bununla birlikte, bu iletişim stratejisi, daha geniş bir siyasetin kişiselleştirmesi eğilimi ile ilgilidir ve demagoji terimi ile daha iyi tanımlanmıştır (Mudde, 2004: 542-543). İkinci hatalı bir yorumlama, popülizmi seçmen desteğini, halk için en uygun ve rasyonel çözümlerle uyumsuz popüler kararlarla destekleme davranışı olarak ele

alır: Önemli bir örnek, seçimlerin hemen öncesindeki vergileri düşürmektir. Yine de, bu politik davranış, popülizm ile, çağdaş siyasal arenada oldukça yaygın olan ve sadece aşırı partilerine ait olmayan politik oportünizmdir (Mudde, 2004: 543).

Popülizmi, halk ve seçkinler arasında, keskin ve çözülemez bir karşıtlık olarak düşünmek, popülist radikal sağın bu en önemli ideolojik bileşenini anlamak için verimli bir yoldur. Aşırı sağ partileri, yukarıda belirtilen popülizmin göstergelerini göstermektedir. Özellikle bu partilerin gündemleri, doğrudan demokrasinin araçlarını güçlendirmek için verilen sözdür. Örneğin, FN açıkça, politik kararların halkın iradesini yansıtması gerektiği fikrini ve politikacıların taleplerinin yalnızca icracıları olarak hareket etmeleri gerektiği fikrini somutlaştırmaktadır. Daha somut olarak, Fransız partisi yeni mevzuat önermek için Anayasa'nın 11. maddesi kapsamında halkın referandum kullanımını genişletmek istemektedir. AfD de programın yol gösterici ilkesi olarak “Alman halkının, mümkün olan her yerde, politik olayların akışını belirleyebilmeleri” inancını tanımlamaktadır (AfD, 2017).

Siyasi süreçteki halkın merkeziliği ve aracı kurumların rolünün azaltılması, bu partilerin politik mesajlarının temel unsurlarıdır. Yukarıda tanımlandığı gibi popülizmin ikinci anahtar boyutu, güçlü bir ahlaki çağrışımı olan belirgin bir elit karşıtı duygudur. Bu partilerin manifestoları, aslında, toplumu dinlemediklerini ve para peşinde koşan politikacılara atıfta bulunur. Her zamanki argüman, zamanın tüm sıkıntılarının, halkın çıkarlarını büyük ölçüde görmezden gelen bu bencil ve açgözlü politikacılara atfedilmesi gerektiğine işaret eder.

Bu partiler genellikle -ve giderek daha fazla- popülist partiler olarak adlandırılır. Popülizm bu parti ailesinin en uygun özellikleri arasındadır. Bu partiler çoğunlukla etnik milliyetçilikle değil, popülist bir ideolojiyle tanımlanmaktadır. Onların söyleminde öncelikle ulusal kimliğe ve ulusal güvenliğe ilişkin sorular vardır ve göç, çok kültürlülük, İslamcı tehditlere odaklanmaktadır. Sürekli olarak halkı bir tehdit olarak gördükleri elitlere karşı harekete geçirme çabası bulunmaktadır.

Halk, doğası gereği iyi olarak inşa edilir ve popülistler, ahlaki açıdan saf insanlara ait olanları ayırt etmek için farklı kriterlere dayanır. Bu tür kriterler, yolsuzluk kavramlarına, üretkenliğe ve çoğunlukla etnik ve ırksal belirleyicilere dayanabilir (Müller, 2016: 24-25). Müller'in popülizm tanımı Avrupa'daki radikal sağcı partilerin özelliklerini iyi bir şekilde yansıtır. Açıkça anti-çoğulcudurlar, 'halkı' ahlaki açıdan iyi görme eğilimindedir ve halkın muhalif kesimlerini dışlamak eğilimindedir.

Literatürde giderek daha fazla öne çıkan bir nokta, bir ideolojiden ziyade, popülizmi söylem ya da üslup olarak - belli bir politik anlatım biçimi olarak görmüştür (Moffitt, 2016: 21). Bir popülist söylemin en önemli özelliği, politik aktörün “halkı” elitlere karşı kışkırtmasıdır (Hawkins, 2009). Sonuç olarak, popülizm, popülist ve popülist olmayan ideolojiler arasındaki ikili bir karşıtlıktan ziyade, bir değişken olarak görülür - politik bir aktör az ya da çok popülist olabilir (Moffitt, 2016: 21). Bu bakış açısının birçok avantajı vardır, en azından dinamik olması ve zaman içinde değişimlere açık olması bu avantajlar arasındadır. Söylemlerinde öncelikle ulusal kimliğe ve ulusal güvenliğe ilişkin soruları ve buna karşıt gördükleri göç, çok kültürlülük, İslamcı tehditlere odaklanır. Yine, Avrupalı sağcı partilerin etnik milliyetçiliği, söylemleri için daha önemlidir ve popülist unsurları etkileme eğilimindedir.

SONUÇ

Bu çalışma popülizm, nativizm ve otoriterlik karışımını benimseyen aşırı sağ partilere odaklanmaktadır. Demokrasi karşıtı ve şiddet eğilimli parti kategorisi, çoğu akademisyen tarafından genellikle “aşırı sağ” olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle, asgari ve azami tanımların çağdaş Avrupa'daki çağdaş aşırı sağcı partiler için ne ölçüde geçerli olduğu tartışılmıştır.

Batı Avrupa'daki aşırı sağ partilerin ideolojik benzer yönleri şunlardır: (1) nativizm (ulusalın yabancıya karşı üstünlüğünü ve ikisi arasındaki ayrımı ifade etmektedir); (2) radikalizm/otoriteryanizm (otoriteye itaat etmeyi ve faillere karşı daha ağır cezalar talebi); ve (3) popülizm(yozlaşmış seçkinlerin ezdiği dürüst insanların birleştirilmiş iradesi). Bahsedilen partilerin politika programlarının diğer yönleri genellikle bu üç temel ideolojik boyut ile bağlantılıdır. Örneğin, Avrupa şüpheciliği, Avrupalı bürokratik elitlere karşı özel olarak hedeflenmiş popülist tutumun bir örneği olarak kabul edilebilir. AB demokratik açığı, aynı zamanda, sınırsız popüler egemenlik kavramıyla da uyumsuz olarak görülür. Dahası, popülist zihniyette homojen ve saf insanlar kavramı, genellikle doğal olmayan ve göçmen olma eğiliminde olan dışsal grupları dışarıda bırakır. Nativizm, popülizm ile çok iç içedir. Bu nedenle, bu partilerinin, nativizm, otoriterlik ve popülizmin üç temel taşı bir araya getiren dinamik bir ideolojik sistem tasarladıkları görülmektedir.

Bu çalışma, özetle, orta ve büyük ölçekli Batı Avrupa demokrasilerinde önemli aşırı sağ partilerin ideolojik alt yapısının bir özetini sunmaktadır. Önerildiği gibi, partiler, nativizm, otoriterlik ve popülizmin bir bileşimi tarafından karakterize edilen bir politika gündemi

oluşturmaları halinde aşırı sağ olarak düşünülebilir. Bu türden unsurlar, bu partilerin ideolojilerinin çekirdeğini oluşturur ve aynı zamanda uluslararası nitelikteki meseleler üzerindeki konumlarının çoğunu önemli ölçüde şekillendirir (Liang, 2007). Aşırı sağ partiler ideolojik perspektiften analiz edildiğinde 11 Eylül saldırıları sonrasında İslam, göç, yabancı ve AB karşıtı söylemlerin nativizm, radikalizm ve popülizm temelinde merkezi hale geldiği görülecektir. Dolayısıyla, Avrupa ülkelerindeki aşırı sağ partilerin ideolojik analiz(ler)i, bu partilerin ideolojilerini ve söylemlerini anlamak açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AfD (2017). *AfD Electoral Manifesto*. https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing Authoritarianism*, Winnipeg: University of Manitoba Press.
- Andersen, J. G., Bjørklund, T. (1990). “Structural changes and new cleavages: The Progress Parties in Denmark and Norway”, *Acta Sociologica*, 33(3), ss. 195–217.
- Arzheimer, K. (2012). “Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980-2002”, *American Journal of Political Science*, 53(2), ss. 259-275.
- Betz, H. G. (1993). “The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe”, *Comparative Politics*, ss. 413-427.
- Betz, H., Johnson, C. (2004). “Against The Current-Stemming The Tide: The Nostalgic Ideology of The Contemporary Radical Populist Right”, *Journal of Political Ideologies*, 9(3), 311–327.
- Bustikova, L. (2017) “The Radical Right in Eastern Europe,” Jens Rydgren (Ed.), *The Oxford Handbook of the Radical Right*, (ss. 565-581), Oxford: Oxford University Press.
- Canovan, M. (1999). “Trust The People! Populism and The Two Faces of Democracy”, *Political Studies*, 47(1), ss. 2–16.
- De Lange, S. L. (2007). “A New Winning Formula? The Programmatic Appeal of The Radical Right”, *Party Politics*, 13(4), ss. 411-435.
- Deiwiks, C. (2009). *Populism, Living Reviews in Democracy*, <https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis->

dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Deiwiks.PDF, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

DF. (2002). *The Party Program of the Danish People's Party*. http://www.danskfolkeparti.dk/The_Party_Program_of_the_Danish_Peoples_Party, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

Diez, T. (1999). "Speaking Europe: The Politics of Integration Discourse." *Manuscript for Journal of European Policy*, 6(4), ss. 1-25.

Jäger, S., Florentine M., (2009) "Theoretical and Methodological Aspects of Foucauldian Discourse Analysis and Dispositive Analysis", in *Methods of Critical Discourse Analysis*, Ruth Wodak, Michael Meyer (Ed.), (ss. 34-62) London: Sage.

Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge, UK: Polity Press.

Fairclough, N., Ruth W. (1997). "Critical Discourse Analysis", Teun A. van Dijk (Ed.), *Discourse as Social Interaction*, (ss. 258-284) London: SAGE.

FN. (2017). FN Electoral Manifesto, <https://www.marine2017.fr/wp-content/uploads/2017/02/projet-presidentiel-marine-le-pen.pdf>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

FPÖ. (2011). *Party Programme of the Freedom Party of Austria (FPÖ)*, <https://www.fpoe.at/themen/parteiprogramm/parteiprogramm-englisch/>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

FrP. (2015). *Party Program of the Progress Party*, <https://www.frp.no/english>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

Jungar, A., Jupskås, A. R. (2014). "Populist Radical Right Parties in the Nordic Region: A New and Distinct Party Family?", *Scandinavian Political Studies*, 37(3), ss. 215–238.

Hawkins, K. A. (2009). "Is Chávez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective", *Comparative Political Studies*, 42(8), ss. 1040–1067.

Kallis, A. (2017) "Islamophobia and The Radical Right", Jens Rydgren (Ed.), *The Oxford Handbook of the Radical Right*. (ss. 42-60), Oxford: Oxford University Press.

Koch, K. (1991). Back to Sarajevo or beyon Trianon-Some Thoughts on the Problem of Nationalism in Eastern-Europe, *Netherlands Journal of Social Sciences*, 27(1), ss. 29-42.

Meyer, T. M., Miller, B (2013). “The Niche Party Concept and its Measurement”, *Party Politics*, 21(2), ss. 259–271.

Michaels, W. B. (1995). *Our America: Nativism, Modernism and Pluralism*, North Carolina: Duke University Press.

Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde, C. (2016). *On Extremism and Democracy in Europe*, New York: Routledge Press.

Mudde, C., K., Cristóbal R. (2017). *Populism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Müller, JW. (2016). *What is Populism?*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Reisigl, M., R., Wodak. (2001). *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Anti-Semitism*, London: Routledge.

Rooduijn, M. (2015). “The Rise of The Populist Radical Right in Western Europe”, *European View*, 14(1), ss. 3-11.

Rydgren, J. (2004). “Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties: The Case of Denmark”, *West European Politics*, 27(3), ss. 474–502.

Rydgren, J. (2005). “Is Extreme Right Wing Populism Contagious? Explaining The Emergence Of A New Party Family”, *European Journal of Political Research*, 44(3), ss. 413-437.

Rydgren, J. (2008) “Immigration Sceptics, Xenophobes, or Racists? Radical Right-Wing Voting in Six West European Countries” *European Journal of Political Research*, 47, ss. 737–765.

Swyngedouw, M., Ivaldi, G. (2001). “The Extreme Right Utopia in Belgium and France: The Ideology of The Flemish Vlaams Blok and The French Front National”, *West European Politics*, 24(3), ss. 1-22.

SVP. (2015). *SVP Electoral Manifesto*.
http://www.svp.ch/de/assets/File/Parteiprogramm_SVP-englisch.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

Taggart, P. (2000). *Populism*, Buckingham: Open University Press.

UKIP. (2017). *UKIP Electoral Manifesto*,
https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/ukipdev/pages/3944/attachments/original/1495695469/UKIP_Manifesto_June2017opt.pdf?1495695469, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

Wagner, M., Meyer T. (2017). “The Radical Right as Niche Parties? The Ideological Landscape of Party Systems in Western Europe 1980-2014”. *Political Studies*, 65(1), ss. 84-107.

Wodak, R. (2001). “The Discourse-historical Approach”, Ruth Wodak, Michael Mayer (Ed.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. (ss 63-95), London: SAGE.

Wodak, R. (2007). “Discourses in European Union Organizations: Aspects of Access, Participation, and Exclusion”, *Text, Talk*, 27, ss. 655–80.

Zaslove, A. (2004). “Closing The Door? The Ideology and Impact of Radical Right Populism on Immigration Policy in Austria and Italy”. *Journal of Political Ideologies*, 9(1), ss. 99–118.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 472-501

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 13.10.2020

Kabul Tarihi: 06.11.2020

DİYARBAKIR'I ZİYARETEDEN KÜLTÜR TURİSTLERİNİN SEYAHAT MOTİVASYONLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

Hatice KARADAŞLI**

Serhat HARMAN***

Öz

Diyarbakır'a gelen yerli turistlerin demografik özelliklerinin, seyahat alışkanlıklarının ve motivasyonlarının kültür turizmi bağlamında incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, Diyarbakır'a gelen yerli turistler üzerinde verilerin anket formu aracılığıyla toplandığı tarama tipinde bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir. 470 turist katıldığı araştırmadan elde edilen verilerin analiz sonucuna göre; Diyarbakır'a gelen yerli turistlerin yarısından fazlasının kadın olduğu ve çoğunluğunun Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmedikleri görülmektedir. Turistlerin Diyarbakır da konaklama sayıları 1 gecedir. Bu çalışmada, Diyarbakır'a gelen yerli turistlerin seyahat motivasyonlarının; diğer kültürleri tanıma/ Bilgi ve deneyim, rahatlama ve dinlenme, prestij/ statü, destinasyona olan merak duygusu/ ilgi, sosyalleşme/bireyler arası ilişki kurma isteği ve akraba ve arkadaşları ziyaret etme başlıkları altında değerlendirilebileceği saptanmıştır.

Anahtar Kelime: *Kültür turisti, Kültür turizmi, Motivasyon, Seyahat motivasyonu*

Jel Kodları: M31.

A RESEARCH ON THE DETERMINATION OF THE TRAVEL MOTIVATIONS OF CULTURAL TOURISTS THAT VISITED DİYARBAKIR

Abstract

This study aimed to examine the demographic characteristics, travel habits and motivations of the domestic tourists visiting Diyarbakır in the context of cultural tourism. This purpose a survey was conducted in which the data was collected through a questionnaire. According to the results of the analysis of the data obtained from the research that 470 tourists participated; it is seen that more than half of the domestic tourists visiting Diyarbakır are women and the majority of them have not visited Diyarbakır before. The number of tourists staying in Diyarbakır is around 1 night. In this research, it was found that the travel motivations of the local tourists visiting Diyarbakır can be evaluated under the headings of; knowing other cultures /Knowledge and experience,

* Bu çalışma, Hatice Karadaşlı'nın *Motivasyon Temelli Kültür Turisti Tipolojileri: Diyarbakır'a Gelen Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma* başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

** haticecirak2146@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5578-3298>.

*** Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, sharman@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2845-8657>.

relaxation and rest, prestige/status, sense of curiosity/ interest in the destination, socialization/desire to establish relationships between individuals and visiting relatives and friends."

Keywords: *Cultural tourists, Cultural tourism, Motivation, Travel motivation*

Jel Codes: M31.

GİRİŞ

Kültür turizmi, insanların başkalarının yaşamlarını farklı yollarla deneyimlemelerini sağlayan, böylece ilk elden geleneklerini ve göreneklerini, fiziksel ortamlarını, entelektüel fikirlerini ve tarihi mekânlarını anlamalarını sağlayan bir faaliyet olarak tanımlanabilir. Ayrıca kişilerin, görmediklerini görme, buldukları ortamın ve yaşantının dışında diğer yaşantıları onların, giyinişleri, inançları, yeme- içme tarzları, folklorları, müzikleri, mimarileri, tarihleri, sanatsal bütün faaliyetleri, ritüelleri, festival ve bayramları ve kültüre has sayabileceğimiz daha bir çok özellikleri için bir destinasyonu ziyaret etme niyetinde yapılan seyahatlere kültürel turizm ve bu seyahatleri yapan kişilere de kültürel turist denilebilir.

Motivasyon, bireyi belli bir davranışı sergilemeye yönelten itici güç olarak tanımlanabilir (Eren, 2017). Turizm söz konusu olduğunda ise motivasyon bireyi belirli bir turizm faaliyetini belirli bir destinasyonda yapmaya iten faktörler bütünü olarak açıklanabilir (Rızaoğlu, 2012: 54). Dünya turizm pazarı ele alındığında bu pazar içinde tek tip turist bulunmadığı gibi tek bir motivasyonla turizm faaliyetine katılan bireylerden de söz etmek olanaklı olmayabilir. Dolayısıyla farklı özelliklere sahip turistlerin motivasyonlarının yoğunlukları da değişiklik gösterebilir. Bu çalışma Diyarbakır'a gelen yerli turistlerin motivasyonlarının kültür turizmi bağlamında incelenmesi ve bu motivasyonlara dayalı bir tipoloji geliştirilip geliştirilemeyeceğinin belirlenmesidir.

Turizm pazarında başarıya ulaşmanın yolu, turizmin özünü oluşturan turistlerin istek ve gereksinimlerinin belirlenmesi ve tatmin edilmesinden geçmektedir denilebilir. Turizm ürünlerinin üretimi, pazarlanması ve tüketiciye sunulması, turizm endüstrisine özgü birtakım uygulamaları gerekli kılabilir. Turizm endüstrisinde belirlenen hedeflere ulaşmadaki başlıca ölçüt, bu uygulamaların yürütülmesi ve aynı zamanda müşteri beklentilerinin ve tatmininin gözetilmesi üzerinde odaklanmakla olabilir. Bu noktadan hareketle, turizm pazarında yer alan turistlerin özelliklerinin belirlenmesi, öncelikli bir konu olarak ortaya çıkma durumu sergileyebilir.

Turizm pazarında turistler demografik özellikleri, seyahat alışkanlıkları ve seyahat motivasyonları gibi etkenler yönü ile kendi aralarında farklılıklar oluşturabilir. Bu farklılıklar, turizm pazarında bölümlendirmeler yapılması gerekliliği hususunu öne çıkartabilir.

Yapılan alan araştırması ile Diyarbakır'a gelen kültür turistlerinin, demografik özellikleri, seyahat alışkanlıkları ve seyahat motivasyonları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bunun neticesinde gerek kültür turisti pazarına yönelik faaliyet gösteren turizm işletmeleri gerekse kültür turist pazarına yönelik turizm planlarının geliştirilmesi bakımından kamu yönetimine katkıda bulunması hedeflenmiştir.

1. KÜLTÜR TURİSTİ VE KÜLTÜR TURİSTLARININ SEYAHAT MOTİVASYONLARI

1.1. Kültür, Kültür Turizmi ve Kültür Turisti Kavramları

Kültürel bir çekicilik, farklı kültürleri tanıma, kültürel faaliyetlere katılım amacıyla seyahat eden turistler "kültür turisti" olarak adlandırılabilir. Ayrıca kültür turistleri, seyahatlerinde gidilen destinasyonun kültürel varlıklarını görme, yaşantıları hakkında yeni bilgi ve kültürel deneyim kazanmanın yanı sıra farklı rekreasyonel tecrübeler de sahip olabilmektedir (Kolb, 2006: 121).

Hughes'e (2002: 164) göre kültür turistleri, eğitim ve gelir düzeyi yüksek, sık seyahat eden kişilerdir ve büyük oranda kültür turizm pazarında arzu edilen üst düzey tüketici sınıfını oluşturmaktadırlar. Kültür turistleri de diğer turistler gibi hizmet ve deneyim tüketiciler (kültürle ilişkili hizmet ve deneyimler). Kültür turistleri seyahatlerinde ana faktör olarak yeni şeyler öğrenme, yeni ve farklı deneyimler kazanma veya kendini keşfetme gibi faktörler tarafından güdülenirler (Hausmann, 2007:174). Tüm bu tanımlardan yola çıkarak kültür turistlerini kendi yaşadıkları yerden uzaklaşıp, eğlenme, dinlenme, öğrenme, yeni yerler keşfetme, yeni ve farklı lezzetler tatma ve gidilen destinasyonda bulunan kültürel zenginliklerin deneyimlenmesi amacıyla seyahat eden kişilerdir olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

1.2. Kültür Turistlerinin Seyahat Motivasyonları

Kültür turizmi tek bir başlık altında toplanmış çok çeşitli aktiviteleri kapsayan, pazarlama açısından ise, çeşitli ürün kategorileriyle bir dizi kültürel turizm ürünü sunan, (miras turizmi, müze turizmi, sanat turizmi, dini turizm vb.) ürün sınıfı olarak kabul edilebilir. Artık, görülüyor ki kültürel turistler diğer turistlerden farklı nedenlerle seyahate motive olabilir ve kültürel turizmi özel ilgi turizmi biçimi olarak algılandığı söylenebilir.

Turistlerin kültürel motivasyonları, kültürel turizmin daha etkin bir şekilde geliştirilmesi ve pazarlanması için kültürel turistlerin farklı pazar paylarının demografik profiline çeşitliliğinin daha fazla anlaşılmasının gerekli olduğu düşünülmekte ve bu yaklaşıma bağlı olarak, kültürel turistlerin motivasyonlarını ayrıntılı olarak belirlemek gerekmektedir. Yani kültür ve kişiliğe ilişkin bir turistten bildiklerini, neye hazır olduklarını anlamak ve ne ile ilgilendiklerini (tarihi binaları ziyaret etmek, sanatsal etkinliklere gitmek, diğer yerleri, farklı insanları tanımak, yeni kültürler deneyimlemek, kültür, sosyal sınıf gibi) etkileyen faktörleri saptamak önemlidir. Bu nedenle bu tür turistlerin davranışları ve kültürel motivasyonlar arasındaki ilişkilerini irdelemeye ihtiyaç duyulmaktadır (Vargas vd., 2009: 154).

Bazı tanımlara göre, kültürel motivasyon, kişilerce bir anıt veya tarihi ya da sanatsal alan grubundaki herhangi bir şeye duyulan ilgi olarak belirtilmektedir. Bu düşünceye göre, kültürel turizme atıfta bulunurken gerçekte “anıtsal turizm” den bahsedilmektedir. Dolayısıyla, örneğin, 1976'da ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi) tarafından kabul edilen Kültür Turizmi Şartı'na göre, kültürel turizm, diğer amaçların yanı sıra, anıtlar ve tarihi ve sanatsal açıdan ilgi çekici yerlere yönelik yapılan seyahatlerdir şeklinde ifade kullanılmaktadır (Gali, 2012: 47-48).

Birçok turizm çeşidinde kişiler gittikleri yerlerin kültür ve yaşayışları konusunda az çok bilgi sahibi olurlar fakat kültür turizminde seyahat etme motivasyonu özellikle kültürün kendisi oluşturmaktadır. Kültür turizmi, ziyaretçilere bir yerin temel özelliklerini ve bir bütün olarak kültürünü anlama ve takdir etme fırsatı verir (Kajzar, 2014: 901).

Yapılan tanımların ışığında kültür turizmi “kişisel gelişim maksadı ile gerçekleştirilen seyahat”tir şeklinde tanımlanabilir. Bu ifadeden yola çıkarak kültür turizminin tanımının aslında kültür turistlerinin temel motivasyonunu içerisinde barındırdığını belirtmek yanlış bir kullanım olmayacaktır.

Hausman (2007: 174-176), kültürel turistlerin ana motivasyonlarını, öğrenme fırsatları, kültürel deneyimler ve kendinden keşifler olarak sıralamaktadır. İnsanları kültürel nitelikteki seyahate iten birden fazla motivasyon etmeni bulunmaktadır. Öyle ki Lundberg tarafınca sunulan 18 seyahat güdüsünden 6 tanesi direkt olarak kültürle alakalıdır. Bunlar (Akgül, 2003: 57), farklı bölgelerdeki insanların ne şekilde yaşadığını görmek, edinilen bilgileri daha iyi anlamak, diğer farklı toplumlarla uyum içerisinde olmak, tarihi mekânlar içerisinde tarihi

yaşamak, sosyolojik tınılar, dürtüler, dünyayı gezerek öğrenmek, bilgi edinmek , başka destinasyonları görme arzusu, olarak sıralanabilir.

Richards, (2009) son eğilimleri analiz ederken, yalnızca yerel toplulukların ihtiyaçlarının değişmediğini, aynı zamanda kültürel turistlerin motivasyonlarının da değiştiğini vurgulamamız gerekiyor demektedir. Bu algılamaya göre, bu alandaki en önemli uluslararası araştırmalardan biri olan ATLAS araştırması, “kültürel turistlerin en çok yaşadığı deneyimlerin, “ yerel ”veya“ otantik ”bir kültür tadı sunan, küçük ölçekli, az ziyaret edilen yerler olma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca turistlerin gittikçe artan bir şekilde yerel kültürü deneyimlemek, yerel halk gibi yaşamak ve ziyaret ettikleri yerlerin gerçek kimliklerini öğrenmek istediklerini vurgulamaktadır” (aktaran Csapo, 2012: 228).

2. YÖNTEM

Araştırmanın amacı, Diyarbakır'a gelen yerli turistlerin motivasyonlarının kültür turizmi bağlamında incelenmesi ve bu kapsamda yapılan alan araştırması ile Diyarbakır'a gelen yerli turistlerin seyahat motivasyonlarının, demografik özelliklerinin ve seyahat alışkanlıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmanın önemi ise, literatür taraması yapıldığında Diyarbakır'a gelen kültür turistlerinin seyahat motivasyonuna yönelik az sayıda çalışmanın olması, kültür turist pazarına yönelik faaliyet gösteren turizm işletmelerinin pazarlama stratejilerini ve kültür turist pazarına yönelik turizm planlaması faaliyetlerinin başarıya ulaşmasını engelleyebilmektedir. Bu araştırma ile literatüre ve turizm planlayıcılara katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, araştırma ölçekleri, veri toplama süreci, veri analiz teknikleri, güvenilirlik ve geçerlik analizleri yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli, araştırma amacına uygun ve ekonomik olarak, verilerin toplanması ve çözümlenebilmesi için gerekli koşulların düzenlenmesidir. Bu koşulların düzenlenmesinde iki temel yaklaşım vardır. Bunlar; tarama ve denemedir. Araştırmacı, amacına ve içinde bulunduğu koşullara göre, bu temel yaklaşımlardan yararlanmak zorundadır. Deneme modelleri; neden – sonuç ilişkilerini belirlemeye çalışmak amacı ile doğrudan araştırmacının kontrolü altında, gözlenmek istenen verilerin üretildiği araştırma modelidir. Tarama modelleri ise, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2014: 76-87). Bu bağlamda gerçekleştirilen araştırma, tarama modeli niteliğindedir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma sonuçlarının genellendiği, araştırma kapsamı içerisinde yer alan ortak özelliklere sahip birimler bütünü evren – ana kütle, yığın, toplum- olarak tanımlanabilir. Evreni oluşturan bu birimler, araştırma kapsamına giren olay, olgu ya da varlıklardan oluşmaktadır. Örneklem ise belli bir evrenden belirli kurallara göre seçilmiş ya da seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük kümedir (Karasar, 2014: 110). Araştırmanın bu kapsamda, evrenini, Diyarbakır ilinde bulunan 3, 4 ve 5 yıldızlı otellerde konaklayan ve Diyarbakır sur içinde bulunan tarihi mekânları (İç kale müzeler, Gazi Köşkü, Ongözlü Köprü ve Hasanpaşa Hamı'nda) turla ve bireysel olarak ziyaret eden yerli turistler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evreni temsil edecek sayıda ulaşılan 470 yerli turist oluşturmaktadır.

Araştırmada, evreni temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesi, araştırmacının zaman ve maliyet olanaklarına uygun olması ve kullanılacak diğer istatistikî analizlerin gerektirdiği büyüklükte olması önemlidir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 127). Araştırmanın evren büyüklüğünü, Diyarbakır'ı 2016 ve 2018 yılları arasında ziyarete gelen yerli turist sayıları toplamı ortalaması belirlemektedir. Diyarbakır'a 2016 yılında 19.030, 2017 yılında 27.630, 2018 yılının ilk üç çeyreğinde ise 22.146 kişi gelmiştir (www.tuik.gov.tr). Son üç yıl içerisinde gelen turist sayısının 10.000'in üzerinde olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, çalışma evreninin 10.000'in üzerinde olması nedeniyle her iki katılımcıdan birinin çalışmaya ilgi gösterebileceği (0,50) varsayılarak, %5 güven düzeyinde ve %5 örneklem hatası ile örneklem büyüklüğü (Özdamar, 2013: 107), oran için sınırsız evren formülü ($n=(P \times Q \times Z \alpha^2)/H^2 = 0,5 \times 0,5 \times 1,96^2 / 0,05^2 = 384$) kullanılarak, 384 kişi olarak tespit edilmiştir (Ural ve Kılıç, 2006: 47). Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kazara ya da uygun örneklem olarak bilinen kolayda örnekleme tekniğinde araştırmacı, çalışması için ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşınca kadar en kolay ve ulaşılabilir deneklerden veri toplamaya çalışır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 131-132). Oluşturulan anketler kolayda örnekleme yöntemi ile 470 yerli turiste yüz yüze uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplamak amacıyla iki bölümden oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Anket formunun birinci bölümünde, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler ve turistlerin seyahat alışkanlıklarına ilişkin açık uçlu sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise, 33 ifadeden oluşan seyahat motivasyonu ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmada katılımcıların sorulara ne derece katılım sağladıklarını belirlemek amacıyla 5'li Likert Ölçeğinden faydalanmıştır. Söz konusu ölçek; (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum, ifadelerinden oluşmaktadır. Seyahat motivasyonu ölçeğine ilişkin maddeler tablo 3.1'de yer almaktadır. Bu ölçek Özel ve Kozak (2010), Negruşa ve Yolal (2012), Kim, Cheng, O'leary (2006) ve Kay'ın (2009) kullandıkları ölçeklerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Araştırma verileri 2019 yılında 2-28 Nisan tarihleri arasında toplanmıştır. Anket, Diyarbakır'da bulunan 3, 4 ve 5 yıldızlı otellerde konaklayan ve Diyarbakır sur içinde bulunan tarihi mekânları (İçkale, müzeler, Gazi Köşkü, Ongözlü Köprü ve Hasanpaşa Hanı'nda), turla ve bireysel olarak ziyaret eden yerli turistlere yüz yüze uygulanmıştır. Toplamda veri sağlamaya elverişli 470 anket elde edilmiştir.

2.4. Kullanılan Veri Analiz Teknikleri

Araştırmada kullanılan anket formlarından elde edilen veriler, bilgisayar ortamında istatistik paket programından yararlanılarak analiz edilmiştir. Anket uygulaması sonucunda elde edilen verilerin analizinde, frekans dağılımları ve oranları, çoklu cevaplar (multiple responses) analizi ve eksik veri analizinin yanı sıra, güvenilirlik analizleri, faktör analizi, t-testi ve ANOVA yapılmıştır.

Araştırma bulguları beş başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık altında demografik özelliklere ilişkin bulgular, ikinci başlık altında katılımcıların seyahat motivasyonuna ilişkin bulgular; üçüncü başlık altında seyahat alışkanlıklarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Dördüncü başlık altında demografik özelliklere göre katılımcıların seyahat motivasyonlarının karşılaştırılması, beşinci başlık altında seyahat alışkanlıklarına göre katılımcıların seyahat motivasyonlarının karşılaştırılması t-testi ve anova yer almaktadır.

2.4.1. Seyahat Motivasyonu Ölçeğine İlişkin Güvenirlik Analizi

Seyahat motivasyonu ölçeğinin güvenilirliğini test etmek için Cronbach's Alfa katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada, Cronbach's Alfa'ya ilişkin ikiye bölünmüş model kullanılmıştır. Güvenirlik analizinde toplam 33 maddeden oluşan seyahat motivasyonu ölçeğinin tamamı için Cronbach's Alpha katsayısı 0,915'tir. Bu sonuç ölçeğin çok yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Buradan hareketle, ölçekte yer alan "25. *İşimle ilgili bir seyahatti.*" ifadesinin madde bütün korelasyon değerinin $-0,010 < 0,25$ olması nedeniyle çıkarılması uygun görülmüştür. Bu durumda ölçeğin madde bütün korelasyon değeri aralığı 0,389-0,604 olmaktadır.

2.4.2. Seyahat Motivasyonu Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Diyarbakır ilinde bulunan 3, 4 ve 5 yıldızlı otellerde konaklayan ve Diyarbakır sur içinde bulunan tarihi mekânları (İçkale Müzeler, Gazi Köşkü, Ongözlü Köprü ve Hasanpaşa Hanında) turla ve bireysel olarak ziyaret eden yerli turistlerin, seyahat motivasyonu düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan ve toplam 33 maddeden oluşan seyahat motivasyonu ölçeği; diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim, rahatlama ve dinlenme, prestij/statü, destinasyona olan merak duygusu/ilgi, sosyalleşme/bireylerarası ilişki kurma isteği ve akraba ve arkadaşları ziyaret etme olmak üzere altı boyuttan oluşmaktadır. Literatürde farklı sayıda boyutla da ifade edilen seyahat motivasyonu yapısının, Diyarbakır ilini ziyaret eden yerli turistler ile yapılan araştırma kapsamında da şimdiye kadar bilinen içyapı ile uyumlu olup olmadığını anlayabilmek için açıklayıcı faktör analizi ile yapı geçerliği kontrol edilmiştir.

Tablo 1. Seyahat Motivasyonu Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

	Eş Kök enlil ik	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklan an Varyan ns	Ortalama	Alfa
1. FAKTÖR: Diğer Kültürleri Tanıma, Bilgi ve Deneyim (12 İfade)			6,077	18,990	4,4075	,908
4. Yeni kültürler görmek istedim.	,725	,844				
3. Diyarbakır kültürünü yakından deneyimlemek istedim	,664	,811				
6. Farklı kültürler deneyimlemek istedim	,677	,785				
1.Tarihi bir şehri ziyaret etmek istedim.	,639	,763				
2. Yeni şeyler öğrenmek istedim	,620	,763				
21. Yerel kültürü tanımak istedim.	,631	,712				
31. Diyarbakır mimarisini görmeyi çok istedim.	,616	,650				
5. Daha önce hep ziyaret etmek istemiştim.	,567	,621				
7. Farklı yöresel tatlar deneyimlemek istedim.	,487	,581				
20. Yerel halkı yakından tanımak istedim.	,568	,572				
30. Diyarbakır'a özgü ürünleri görmek istedim.	,590	,561				
22. Eşsiz bir destinasyonda bulunmak istedim.	,452	,403				
2. FAKTÖR: Rahatlama ve Dinlenme (7 İfade)			4,606	14,394	3,7884	,907

13. Zihinsel olarak rahatlamak istedim.	,778	,859				
10. Günlük hayatın koşuşturmacasından kaçmak istedim.	,781	,853				
11. Günlük rutinlerimden kaçmak istedim.	,774	,853				
12. Fiziksel olarak rahatlamak istedim.	,730	,824				
9. Kendime zaman ayırmak istedim.	,687	,709				
14. Eğlenmek ve hoş vakit geçirmek istedim	,571	,668				
8. Kendi başıma bir şeyler yapmak istedim.	,647	,560				
3. FAKTÖR: Prestij / Statü (4 İfade)			2,801	8,755	3,4952	,777
23. Sosyal statümü yükseltmek istedim.	,720	,712				
27. Diyarbakır seyahatim sonunda başkalarının saygısını kazanacağımı düşündüm.	,700	,683				
24.Yakınlarına Diyarbakır seyahatimden bahsedebilmek istedim.	,569	,650				
26. Merak duygumu tatmin etmek istedim.	,608	,567				
4. FAKTÖR: Destinasyona Olan Merak Duygusu / ilgi (3 İfade)			2,618	8,182	3,7922	,749
28. Diyarbakır'a özel bir ilgim vardı.	,692	,746				
32. Kendimle Diyarbakır arasında duygusal bir bağ hissetmişim.	,679	,697				
29.Seyahat için yaptığım harcamaların karşılığını alacağımı düşündüm.	,619	,630				
5. FAKTÖR: Sosyalleşme / Bireylerarası İlişki Kurma İsteği (4 İfade)			2,515	7,859	3,6888	,792
16. Yeni arkadaşlıklar kurmak istedim.	,793	,777				
17. Yeni insanlar tanımak istedim.	,731	,766				
15.Yakınlarımla birlikte bir şeyler yapmak istedim.	,474	,613				
18. Diğer gezginlere eşlik etmek istedim.	,637	,592				
6.FAKTÖR: Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme (2 İfade)			2,027	6,334	3,1900	,599
33. Yakın çevrem Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmişti.	,643	,719				
19. Yakınlarımı ziyaret etme fırsatı yakaladım.	,578	,572				
Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Analizi – Açıklanan toplam varyans: %64,514 KMO Örneklem Yeterliliği: ,906 – Bartlett Küresellik Testi: 8951,148 s.d.: 496 p<0.001 Genel Ortalama: 3,9344 – Ölçeğin Tamamı için Alfa: ,921						
Yanıt kategorileri: (1) Kesinlikle Katılmıyorum (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum						

Tablo 1 incelendiğinde seyahat motivasyonuna ilişkin faktör analizi sonuçlarının belirtilen ön kabullere uygun olduğu görülmektedir. Seyahat motivasyonunu açıklayan toplam 33 madde, altı faktör altında bir araya gelmekte ve toplam varyansa %64,514 oranında katkı sağlamaktadır.

Birinci faktörün öz değeri 6,077, ortalaması 4,4075, Alpha güvenilirlik katsayısı ,908 olup; bu faktör, açıklanan varyansa % 18,990 oranında katkı yapmaktadır ve 12 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün alt maddeleri; “4. Yeni kültürler görmek istedim.”, “3. Diyarbakır kültürünü yakından deneyimlemek istedim.”, “6. Farklı kültürler deneyimlemek istedim.”, “1.Tarihi bir şehri ziyaret etmek istedim.”, “2. Yeni şeyler öğrenmek istedim.”, “21. Yerel kültürü tanımak istedim.”, “31. Diyarbakır mimarisini görmeyi çok istedim.”, “5. Daha önce hep ziyaret etmek istemiştim.”, “7. Farklı yöresel tatlar deneyimlemek istedim.”, “20. Yerel halkı yakından tanımak istedim.”, “30. Diyarbakır’a özgü ürünleri görmek istedim.”, “22. Eşsiz bir destinasyonda bulunmak istedim.” şeklinde sıralanmaktadır. Maddeler incelendiğinde, faktörün “**diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim**” ile ilgili olduğu görülmektedir.

İkinci faktörün öz değeri 4,606, ortalaması 3,7884, Alpha güvenilirlik katsayısı 907 olup; bu faktör açıklanan varyansa %14,394 oranında katkı yapmaktadır ve 7 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün alt maddeleri; “13. Zihinsel olarak rahatlamak istedim.”, “10. Günlük hayatın koşuşturmacasından kaçmak istedim.”, “11. Günlük rutinlerimden kaçmak istedim.”, “12. Fiziksel olarak rahatlamak istedim.”, “9. Kendime zaman ayırmak istedim.”, “14. Eğlenmek ve hoş vakit geçirmek istedim.”, “8. Kendi başıma bir şeyler yapmak istedim.” şeklinde sıralanmaktadır. Maddeler incelendiğinde, faktörün “**rahatlama ve dinlenme**” ile ilgili olduğu görülmektedir.

Üçüncü faktörün öz değeri 2,801, ortalaması 3,4952, Alpha güvenilirlik katsayısı ,777 olup; bu faktör açıklanan varyansa % 8,755 oranında katkı yapmaktadır ve 4 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün alt maddeleri; “23. Sosyal statümü yükseltmek istedim.”, “27.Diyarbakır seyahatim sonunda başkalarının saygısını kazanacağımı düşündüm.”, “24.Yakınlarına Diyarbakır seyahatimden bahsedebilmek istedim.”, “26. Merak duygumu tatmin etmek istedim.” şeklinde sıralanmaktadır. Maddeler incelendiğinde, faktörün “**prestij / statü**” ile ilgili olduğu görülmektedir.

Dördüncü faktörün öz değeri 2,618, ortalaması 3,7922, Alpha güvenilirlik katsayısı 749 olup; bu faktör, açıklanan varyansa % 8,182 oranında katkı yapmaktadır ve 3 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün alt maddeleri; “28. Diyarbakır'a özel bir ilgim vardı.”, “32. Kendimle Diyarbakır arasında duygusal bir bağ hissetmişim.”, “29.Seyahat için yaptığım harcamaların karşılığını alacağımı düşündüm.” şeklinde sıralanmaktadır. Maddeler incelendiğinde, faktörün “**destinasyona olan merak duygusu / ilgi**” ile ilgili olduğu görülmektedir.

Beşinci faktörün öz değeri 2,515, ortalaması 3,6888, Alpha güvenilirlik katsayısı 792 olup; bu faktör, açıklanan varyansa % 7,859 oranında katkı yapmaktadır ve 4 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün alt maddeleri; “16. Yeni arkadaşlıklar kurmak istedim.”, “17. Yeni insanlar tanımak istedim.”, “15.Yakınlarımla birlikte bir şeyler yapmak istedim.”, “18. Diğer gezginlere eşlik etmek istedim.” şeklinde sıralanmaktadır. Maddeler incelendiğinde, faktörün “**sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma isteği**” ile ilgili olduğu görülmektedir.

Altıncı faktörün öz değeri 2,027, ortalaması 3,1900, Alpha güvenilirlik katsayısı ,599 olup; bu faktör, açıklanan varyansa % 6,334 oranında katkı yapmaktadır ve 2 madde ile ifade edilmektedir. Bu faktörün alt maddeleri; “33. Yakın çevrem Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmişti.”, “19. Yakınlarımı ziyaret etme fırsatı yakaladım.” şeklinde sıralanmaktadır. Maddeler incelendiğinde, faktörün “**akraba ve arkadaşları ziyaret etme**” ile ilgili olduğu görülmektedir.

Ölçekte yer alan “25. *İşimle ilgili bir seyahattir.*” ifadesinin madde bütün korelasyon değerinin $-0,010 < 0,25$ olması nedeniyle çıkarılması uygun görülmüştür. Dolayısıyla Faktör analizinde de tek ifade olarak faktörleşmiş ve varimax rotasyon tekniğinin başarısız olmasına neden olduğundan faktörden çıkarılması uygun görülmüştür. Aynı zamanda, “25. *İşimle ilgili bir seyahattir.*” İfadesi, faktör analizinden çıkarıldıktan sonra KMO değerinin ,905'ten ,906'ya yükselmesi de faktör analizinden çıkarılmasında önemli bir etken olmuştur. Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan maddelere faktör başlıkları verilir iken, literatürde yer alan daha önce yapılan çalışmalarda bulunan faktör madde başlıklarına dayanarak adlandırmalar yapılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLAR

Çalışmanın bu kısmında yerli turistlerin demografik özellikleri, seyahat alışkanlıkları, motivasyonlarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

3.1. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Tablo 2’de, katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımları gösterilmektedir. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulguları; cinsiyet dağılımı, yaş grupları, eğitim durumu ve aylı gelir düzeyinden oluşmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Oran (%)
Kadın	264	56,2
Erkek	206	43,8
Toplam	470	100,0
Yaş		
16-25 yaş arası	93	19,8
26-35 yaş arası	157	33,4
36-45 yaş arası	120	25,5
46 yaş ve üzeri	100	21,3
Toplam	470	100,0
Aylık Gelir Durumu		
2000 TL ve altı	63	13,4
2001 - 4000 TL arası	163	34,7
4001 – 6000 TL arası	171	36,4
6001 TL ve üzeri	73	15,5
Toplam	470	100,0
Eğitim Durumu		
İlköğretim ve Lise	139	29,6
Önlisans	85	18,1
Lisans	211	44,9
Lisansüstü	35	7,4
Toplam	470	100,0

Tablo 2’de, katılımcıların demografik verilerine bakıldığında; cinsiyet dağılımına göre katılımcıların % 56,2’sini (n=264) kadın, % 43,8’ini (n=206) ise erkek katılımcıların oluşturduğu görülmektedir. Yaş grubuna göre katılımcıların % 19,8’ini (n=93) 16-25 yaş arası, % 33,4’ünü (n=157) 26-35 yaş arası, % 25,5’ini (n=120) 36-45 yaş arası, % 21,3’ünü (n=100) 46 yaş ve üzeri katılımcılar oluşturmaktadır. Aylık gelire göre katılımcıların % 13,4’ünü (n=63) 2000 TL ve altı geliri olan, % 34,7’sini (n=163) 2001-4000 TL arası geliri olan, % 36,4’ünü (n=171) 4001-6000 TL arası geliri olan, %15,5’ini (n=73) 6001 TL ve üzeri geliri olan turistler oluşturmaktadır. Eğitim durumuna göre katılımcıların % 29,6’sını (n=139) ilköğretim ve lise, % 18,1’ini (n=85) önlisans, % 44,9’ünü (n=211) lisans, % 7,4’ünü (n=35) lisansüstü mezunu turistler oluşturmaktadır.

3.2. Katılımcıların Seyahat Motivasyona İlişkin Bulgular

Diyarbakır'ı ziyaret eden kültür turistlerin seyahat motivasyonlarının neler olduğunun ve motivasyon temelli kültür turist tipolojilerinin belirlenmesi amacıyla kullanılan 33 ifadeli seyahat motivasyonu ölçeğinde yer alan ifadeler 1 ile 5 arasında puanlanmıştır. Katılımcıların seyahat motivasyonu ölçeğinde yer alan ifadelere verdikleri puanların betimleyici istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Seyahat Motivasyonuna İlişkin Ölçekte Yer Alan Maddelere Verdikleri Puanların Betimleyici İstatistikleri

Madd e no	İfadeler	N	Ortalama	St. Sapma
1	Tarihi bir şehri ziyaret etmek istedim.	470	4,562	,8635
2	Yeni şeyler öğrenmek istedim	470	4,523	,8654
3	Diyarbakır kültürünü yakından deneyimlemek istedim	470	4,581	,7977
4	Yeni kültürler görmek istedim.	470	4,602	,7872
5	Daha önce hep ziyaret etmek istemişim.	470	4,394	1,0327
6	Farklı kültürler deneyimlemek istedim	470	4,526	,8327
7	Farklı yöresel tatlar deneyimlemek istedim.	470	4,435	,9874
8	Kendi başıma bir şeyler yapmak istedim.	470	3,474	1,6320
9	Kendime zaman ayırmak istedim.	470	3,728	1,5267
10	Günlük hayatın koşuşturmacasından kaçmak istedim.	470	3,770	1,4669
11	Günlük rutinlerimden kaçmak istedim	470	3,747	1,4284
12	Fiziksel olarak rahatlamak istedim	470	3,685	1,5100
13	Zihinsel olarak rahatlamak istedim.	470	3,928	1,3772
14	Eğlenmek ve hoş vakit geçirmek istedim	470	4,187	1,2001
15	Yakınlarımla birlikte bir şeyler yapmak istedim	470	3,985	1,3782
16	Yeni arkadaşlıklar kurmak istedim.	470	3,591	1,5492
17	Yeni insanlar tanımak istedim	470	3,898	1,3753
18	Diğer gezginlere eşlik etmek istedim.	470	3,281	1,6488
19	Yakınlarımı ziyaret etme fırsatı yakaladım.	470	2,751	1,7350
20	Yerel halkı yakından tanımak istedim.	470	4,185	1,1300
21	Yerel kültürü tanımak istedim.	470	4,419	,8742
22	Eşsiz bir destinasyonda bulunmak istedim.	470	3,970	1,2592
23	Sosyal statümü yükseltmek istedim	470	3,255	1,6542
24	Yakınlarına Diyarbakır seyahatimden bahsedebilmek istedim.	470	3,889	1,4324
25	İşimle ilgili bir seyahattim.	470	2,028	1,6382
26	Merak duygumu tatmin etmek istedim.	470	4,000	1,3190
27	Diyarbakır seyahatim sonunda başkalarının saygısını kazanacağımı düşündüm.	470	2,836	1,7193
28	Diyarbakır'a özel bir ilgim vardı.	470	3,919	1,3422
29	Seyahat için yaptığım harcamaların karşılığını alacağımı düşündüm.	470	3,702	1,5345
30	Diyarbakır'a özgü ürünleri görmek istedim.	470	4,274	1,0465
31	Diyarbakır mimarisini görmeyi çok istedim.	470	4,419	,9101
32	Kendimle Diyarbakır arasında duygusal bir bağ hissetmişim.	470	3,755	1,4869
33	Yakın çevrem Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmişti	470	3,629	1,6270

Tablo 3 incelendiğinde, anket formunu yanıtlayan yerli turistlerin ölçekte yer alan ifadelerden göreceli olarak önemli gördükleri ifadelerin; “Tarihi bir şehri ziyaret etmek istedim.” (4,562), “Yeni şeyler öğrenmek istedim.” (4,523), “Diyarbakır kültürünü yakından deneyimlemek

istedim.” (4,581), “Yeni kültürler görmek istedim.” (4,602), “Daha önce hep ziyaret etmek istemişim.” (4,394), “Farklı kültürler deneyimlemek istedim.” (4,526), “Farklı yöresel tatlar deneyimlemek istedim.” (4,435) şeklindeki ifadeler olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde seyahat motivasyonu içerisinde kültürün önemli bir bileşen olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Katılımcıların Seyahat Alışkanlıklarına İlişkin Bulgular

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların seyahatlerinde 11 farklı özelliğe ilişkin Diyarbakır’ı tercih etme nedenlerini, birden fazla seçenekle belirttikleri görülmüş; frekans ve yüzde değerlerine çoklu cevaplar (multipleresponses) analizi yapılarak ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların %29,8’i (n=392) kültür, %20,9’u (n=275) tarih, %6,8’i (n=89) sanat, %7,8’i (n=103) dinlenme, %6,9’u (n=91) iş seyahati, %0,8’i (n=10) kongre - toplantı, %0,5’i (n=7) festival, % 6,3’ü (n=83) bölgeye yönelik turlarının bir parçası, %6,7’si (n=88) eğlence, %8,5’i (n=112) doğal güzellikler, %5 (n=66) diğer nedenlerle seyahat ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4. Katılımcıların Diyarbakır’ı Tercih Etme Nedenlerine İlişkin Frekans Analizi

Katılımcıların Seyahatlerinde Diyarbakır’ı Tercih Etme Nedenleri		Cevaplar	
		Frekans	Oran (%)
Katılımcıların Seyahatlerinde Diyarbakır’ı Tercih Etme Nedenleri	Kültür	392	29,8
	Tarih	275	20,9
	Sanat	89	6,8
	Dinlenme	103	7,8
	İş Seyahati	91	6,9
	Kongre-Toplantı	10	0,8
	Festival	7	0,5
	Bölgeye Yönelik Turumun Bir Parçası Olma	83	6,3
	Eğlence	88	6,7
	Doğal Güzellikler	112	8,5
	Diğer	66	5,0
Toplam	1316	100,0	

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların Diyarbakır hakkında 12 farklı bilgi kaynağına ilişkin, birden fazla seçenekle belirttikleri görülmüş; frekans ve yüzde değerlerine çoklu cevaplar (multipleresponses) analizi yapılarak ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların % 11,2’ü (n=115) TV, % 1,4’ü (n=14) radyo, %23,8’i (n=245) internet, %10,4’ü (n=107) seyahat acentesi, %5,6’sı (n=58) tur broşürleri, %3,8’i (n=39) film ve belgeseller, %2,1’i (n=22) kitaplar, %10,7’si (n=110) Diyarbakır’a önceki ziyaretleri, %6,8’i (n=70) aile, %14,8’i

(n=153) arkadaşlar, %6,6'sı (n=68) iş arkadaşları ve %2,9'u (n=30) diğer kanallar aracılığıyla Diyarbakır hakkında bilgi edindiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 5. Katılımcıların Diyarbakır Hakkında Bilgi Kaynaklarına İlişkin Frekans Analizi

Katılımcıların Diyarbakır Hakkında Bilgi Kaynakları	Cevaplar	
	Frekans	Oran (%)
TV	115	11,2
Radyo	14	1,4
İnternet	245	23,8
Seyahat Acentesi	107	10,4
Tur Broşürleri	58	5,6
Film ve Belgeseller	39	3,8
Kitaplar	22	2,1
Diyarbakır'a Önceki Ziyaretleri	110	10,7
Aile	70	6,8
Arkadaşlarım	153	14,8
İş Arkadaşlarım	68	6,6
Diğer	30	2,9
Toplam	1031	100,0

Tablo 6'da, seyahat alışkanlıklarına ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların %63,2'si (n=297) Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmediklerini belirtirken; %36,8'i (n=173) önceden ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Diyarbakır'ı önceden ziyaret eden katılımcıların % 12,1'i (n=57) 1 kez, % 6'sı (n=28) 2 kez, % 10,4'ü (n=49) 3-5 kez arası ve %8,3'ü (n=39) 6 kez ve daha fazla ziyaret ettiklerini ifade etmiştir.

Katılımcıların % 2,3'ü (n= 11) Diyarbakır'da konaklama yapma durumuna hayır derken; %97,7'si (n=459) evet demiştir. Diyarbakır'da konaklama yapma durumuna evet diyen katılımcıların % 54'ü (n=254) 1 gece, % 18,9'u (n=89) 2 gece, % 9,4'ü (n=44) 3 gece, % 15,4'ü (n=72) 4 gece ve üstü olarak konaklama sayısını belirtmiştir.

Tablo 6. Katılımcıların Seyahat Alışkanlıklarına İlişkin Bulgular

		Seyahat Alışkanlığı	Frekans	Oran %
Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etme durumu	Evet		173	36,8
	<i>Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etme sayısı (N=173)</i>	1 kez	57	12,1
		2 kez	28	6,0
		3-5 kez arası	49	10,4
		6 kez ve üstü	39	8,3
	Hayır		297	63,2
TOPLAM			470	100,0
Diyarbakır'da konaklama yapma durumu	Evet		459	97,7
	<i>Diyarbakır'da konaklama gece sayısı (N=459)</i>	1 gece	254	54,0
		2 gece	89	18,9
		3 gece	44	9,4
		4 gece ve üstü	72	15,4
	Hayır		11	2,3
TOPLAM			470	100,0

Yurtiçinde son bir yıl içinde turistik amaçlı seyahate çıkma durumu	Evet		247	52,6
	<i>Yurtiçinde son bir yıl içinde turistik amaçlı seyahate çıkma sayısı</i>	1 kez	45	9,6
		2 kez	53	11,3
		3 kez	67	14,3
		4 kez ve üstü	82	17,4
Hayır		223	47,4	
TOPLAM			470	100,0
Üç yıl içinde uluslararası seyahate çıkma durumu	Evet		121	25,6
	<i>3 yıl içinde uluslararası seyahate çıkma sayısı</i>	1 kez	50	10,6
		2 kez	26	5,5
		3 kez ve üstü	45	9,6
	Hayır		349	74,4
TOPLAM			470	100,0

Yurtiçinde son bir yıl içinde katılımcıların %47,4'ü (n=223) turistik amaçlı seyahate çıkmadıklarını belirtirken; %52,6'sı (n=247) turistik amaçlı seyahate çıktıklarını belirtmiştir. Turistik amaçlı seyahate çıktıklarını belirten katılımcıların % 9,6'sı (n=45) 1 kez, %11,3'ü (n=53) 2 kez, %14,3'ü (n=67) 3-5 kez arası ve %17,4'ü (n=82) 4 kez ve üstü çıktıklarını ifade etmiştir.

Yine Tablo 6 incelendiğinde, üç yıl içinde katılımcıların %74,4'ü (n=349) uluslararası seyahate çıkmadıklarını ifade ederken; %25,6'sı (n=121) uluslararası seyahate çıktıklarını ifade etmiştir. Uluslararası seyahate çıkan katılımcıların % 10,6'sı (n=50) 1 kez, % 5,5'i (n=26) 2 kez ve % 9,6'sı (n=45) 3 kez ve daha fazla çıktıklarını belirtmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Seyahat Alışkanlıklarına İlişkin Bulgular (Tablo 5'in Devamı)

Seyahat Alışkanlıkları	Seyahat Alışkanlığı	Frekans	Oran %
Diyarbakır'a kiminle geldikleri	Yalnız	123	26,2
	Ailemle	129	27,4
	Arkadaşlarımla	193	41,1
	Diğer	25	5,3
	TOPLAM	470	100,0
Diyarbakır'a geliş şekli	Bireysel	223	47,4
	Turla	219	46,6
	Diğer	28	6,0
	TOPLAM	470	100,0
Diyarbakır seyahatine ilişkin toplam maliyet	500 TL ve altı	111	23,6
	501-1000 TL arası	110	23,4
	1001-1500 TL arası	100	21,3
	1501-2000 TL arası	82	17,4
	2001 TL ve üstü	67	14,3
	TOPLAM	470	100,0
Diyarbakır'da geçirilen sürede günlük ortalama harcama	100 TL ve altı	162	34,5
	101-200 TL arası	113	24,0
	201-300 TL arası	78	16,6
	301 TL ve üstü	117	24,9
	TOPLAM	470	100,0
Üç yıl içinde uluslararası seyahatlerde gezilen ülke sayısı	1 ülke	30	6,4
	2 ülke	22	4,7
	3 ülke	23	4,9
	4 ülke ve üstü	45	9,6
	TOPLAM	120	25,5

Tablo 7’de seyahat alışkanlıklarına ilişkin bulgular incelendiğinde, katılımcıların %26,2’si (n=123) yalnız geldiklerini, %27,4’ü (n=129) aileleriyle geldiklerini, %41,1’i (n=193) arkadaşlarıyla geldiklerini ve %5,3’ü (n=25) diğer kişilerle geldiklerini belirtmiştir. Ayrıca, katılımcıların %47,4’ü (n=223) bireysel olarak, %46,6’sı (n=219) turla ve %6’sı (n=28) diğer yollarla Diyarbakır’a geldiklerini belirtmişlerdir. Yine aynı tabloda Diyarbakır seyahatine ilişkin toplam maliyet incelendiğinde, katılımcıların %23,6’sı (n=111) 500 TL ve altı, %23,4’ü (n=110) 501 -1000 TL arası, %21,3’ü (n=100) 1001-1500 TL arası, %17,4’ü (n=82) 1501-2000 TL arası ve %14,3’ü (n=67) 2001 TL ve üstü maliyetleri olduklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda, Diyarbakır’da geçirilen sürede günlük ortalama harcamaya bakıldığında, katılımcıların %34,5’i (n=162) 100TL ve altı, %24’ü (n=113) 101-200 TL arası, %16,6’sı (n=78) 201-300 TL arası ve %24,9’u (n=117) 300 TL ve üstü harcama yaptıklarını ifade etmiştir. Üç yıl içinde uluslararası seyahatlerde gezilen ülke sayısı incelendiğinde, katılımcıların %6,4’ü (n=30) 1 ülke, %4,7’si (n=22) 2 ülke, %4,9’u (n=23) 3 ülke ve %9,6’sı (n=45) 4 ülke ve üstü gezdiklerini ifade etmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde Diyarbakır’a gelen yerli turistlerin seyahat alışkanlıklarının neler olduğu ve Diyarbakır’da yaptıkları harcamalarının ne kadar olduğu belirlenmiştir.

3.4. Demografik Özelliklere Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması

Demografik özelliklere göre katılımcıların seyahat motivasyonlarına ilişkin algıları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız çift örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi (anova), ölçümle belirtilen bir değişken yönünden 2’den fazla bağımsız grubun ortalamaları arasında fark olup olmadığını test etmek için kullanılır. Başka bir ifadeyle, varyans analizi; iki ortalama arasındaki farkın anlamlılık testinin 2’den çok grup için genellenmiş durumudur (Alpar, 2012: 240). Tablo 8’de t-testi sonuçları; Tablo 9’da ANOVA sonuçları yer almaktadır.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre, seyahat motivasyonlarının anlamlı farklılık gösterip göstermediği bağımsız çift örneklem t-testi ile test edilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyet Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (t-testi)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Demografik Özellikler	n	Ortalama	Std. Sapma	t-değeri	P
Diğer Kültürleri Tanıma, Bilgi ve Deneyim	Kadın	264	4,4766	,588	2,443	,015
	Erkek	206	4,3189	,766		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Cinsiyete göre **Tablo 8**'de yapılan t-testi sonucunda, katılımcıların seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,015<0,05$) boyutuna ilişkin motivasyon düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin algılarının ortalamasına bakıldığında, kadın katılımcıların (ortalama=4,4766) erkek katılımcılara (ortalama=4,3189) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine aynı tabloda yapılan t-testi sonucunda, cinsiyete göre katılımcıların seyahat motivasyonunun rahatlama ve dinlenme ($p=,546>0,05$), prestij / statü ($p=,560>0,05$), destinasyona olan merak duygusu ($p=,235>0,05$), sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,346>0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,546>0,05$) boyutlarına ilişkin motivasyonlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Katılımcıların yaşına göre, seyahat motivasyonlarının anlamlı farklılık gösterip göstermediği ANOVA ile belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 10'da yapılan ANOVA sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 9. Yaş Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (ANOVA)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Demografik Özellikler	N	Ortalama	Std. Sapma	F	P	
Diğer Kültürleri Tanıma, Bilgi ve Deneyim	Yaş	16-25 yaş arası	93	4,2697	,726	2,990	,031
		26-35 yaş arası	157	4,4066	,751		
		36-45 yaş arası	120	4,5424	,534		
		46 yaş ve üzeri	100	4,3754	,696		
Prestij / Statü	Yaş	16-25 yaş arası	93	3,7527	1,106	3,089	,027
		26-35 yaş arası	157	3,5414	1,131		
		36-45 yaş arası	120	3,4417	1,242		
		46 yaş ve üzeri	100	3,2475	1,259		
Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme	Yaş	16-25 yaş arası	93	3,2742	1,348	2,810	,039
		26-35 yaş arası	157	3,2707	1,313		
		36-45 yaş arası	120	3,3208	1,499		
		46 yaş ve üzeri	100	2,8281	1,512		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Yaşa göre Tablo 9'da yapılan ANOVA sonucunda, seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,031<0,05$), prestij / statü ($p=,027<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,039<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Post hoc testine göre diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin bu anlamlı farklılığın 16-25 yaş ile 36-45 yaş grupları arasında olduğu; prestij / statü boyutuna ilişkin bu anlamlı farklılığın 16-25 yaş ile 46 yaş ve üzeri

gruplar arasında olduğu; akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin bu anlamlı farklılığın 36-45 yaş ile 46 yaş ve üzeri gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin motivasyonların ortalamasına bakıldığında, 36-45 yaş arası (ortalama=4,5424) katılımcıların diğer yaş grubundaki katılımcılara oranla motivasyonlarının yüksek olduğu görülmektedir. Akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin katılımcıların ortalamaları incelendiğinde, yine 36-45 yaş arası (ortalama=4,3208) katılımcıların diğer yaş grubundakilere oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine aynı tabloda yapılan ANOVA sonucunda, yaşa göre katılımcıların seyahat motivasyonunun rahatlama ve dinlenme ($p=,097>0,05$), destinasyona olan merak duygusu ($p=,070>0,05$), sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,392>0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

3.5. Seyahat Aışkanlıklarına Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması

Seyahat alışkanlıklarına göre katılımcıların seyahat motivasyonları arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız çift örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 10. Diyarbakır'ı Daha Önce Ziyaret Etme Durumuna Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (t-testi)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Seyahat Aışkanlığı	N	Ortalama	Std. Sapma	t- değeri	P	
Rahatlama ve Dinlenme	Diyarbakır'ı Daha Önce Ziyaret Etme Durumu	A) Evet	173	4,0281	1,085	3,527	,000
		B) Hayır	297	3,6489	1,188		
Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme	Diyarbakır'ı Daha Önce Ziyaret Etme Durumu	A) Evet	173	3,6879	1,275	6,009	,000
		B) Hayır	297	2,9000	1,423		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Diyarbakır'ı ziyaret etme durumuna göre **Tablo 10**'da yapılan t-testi sonucunda, seyahat motivasyonunun rahatlama ve dinlenme ($p=,000<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,000<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Rahatlama ve dinlenme boyutuna ilişkin katılımcıların motivasyon ortalamasına bakıldığında, Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmeyenlerin (ortalama=4,4586) Diyarbakır'ı daha önce ziyaret eden katılımcılara (ortalama=4,3189) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu: akraba ve arkadaş ziyaretleri boyutuna ilişkin ise katılımcıların motivasyon ortalamasına göre Diyarbakır'ı daha önce ziyaret edenlerin (ortalama=3,6879)

Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmeyen katılımcılara (ortalama=2,9000) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine aynı tabloda yapılan t-testi sonucunda, Diyarbakır'ı ziyaret etme durumuna göre katılımcıların seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,053>0,05$), prestij/statü ($p=,099>0,05$), destinasyona olan merak duygusu ($p=,652>0,05$), sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,523>0,05$) boyutlarına ilişkin anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 11. Diyarbakır'da Konaklama Yapma Durumuna Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (t-testi)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Seyahat Alışkanlığı	n	Ortalama	Std. Sapma	t-değeri	P	
Diğer Kültürleri Tanıma, Bilgi ve Deneyim	Diyarbakır'da Konaklama Yapma Durumu	A) Evet	459	4,4028	,682	-2,506	,025
		B) Hayır	11	4,6061	,247		
Prestij / Statü	Diyarbakır'da Konaklama Yapma Durumu	A) Evet	459	3,4760	1,191	-2,980	,013
		B) Hayır	11	4,2955	,893		
Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme	Diyarbakır'da Konaklama Yapma Durumu	A) Evet	459	3,1652	1,417	-2,463	,014
		B) Hayır	11	4,2273	1,190		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Diyarbakır'da konaklama durumuna göre Tablo 11'de yapılan t-testi sonucunda, seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,025<0,05$), prestij/statü ($p=,013<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,014<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonunun anlamlı bir farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin katılımcıların motivasyonlarının ortalamasına bakıldığında, Diyarbakır'da konaklama yapmayanların ya da yapmayacakların (ortalama=4,6061) Diyarbakır'da konaklama yapan ya da yapacak olan katılımcılara (ortalama=4,4028) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu; prestij/statü boyutuna ilişkin ise katılımcıların motivasyonlarının ortalamasına göre Diyarbakır'da konaklama yapmayanların ya da yapmayacakların (ortalama=4,2955) Diyarbakır'da konaklama yapan ya da yapacak olan katılımcılara (ortalama=3,4760) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu; akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin katılımcıların ortalamalarına bakıldığında Diyarbakır'da konaklama yapmayanların ya da yapmayacakların (ortalama=4,2273) Diyarbakır'da konaklama yapan ya da yapacak olan katılımcılara (ortalama=3,1652) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine aynı tabloda yapılan t-testi sonucunda, Diyarbakır'da konaklama yapma durumuna göre katılımcıların seyahat motivasyonunun rahatlama ve dinlenme ($p=,890>0,05$), destinasyona olan merak duygusu ($p=,990>0,05$), sosyalleşme/bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,529>0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 12. Son Bir Yıl İçinde Yurt İçinde Turistik Amaçlı Seyahate Çıkma Durumuna Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (t-testi)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Seyahat Alışkanlığı	n	Ortalama	Std. Sapma	t-değeri	P	
Prestij / Statü	Yurt İçinde Turistik Amaçlı Seyahate Çıkma Durumu	A) Evet	247	3,3472	1,174	2,857	,004
		B) Hayır	223	3,6592	1,191		
Akraba ve arkadaşları ziyaret etme	Yurt İçinde Turistik Amaçlı Seyahate Çıkma Durumu	A) Evet	247	3,0681	1,390	1,964	,050
		B) Hayır	223	3,3251	1,455		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Son bir yıl içinde yurt içinde turistik amaçlı seyahate çıkma durumuna göre **Tablo 12'**de yapılan t-testi sonucunda, seyahat motivasyonunun prestij / statü ($p=,004<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,050<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Prestij / statü boyutuna ilişkin katılımcıların motivasyonlarının ortalamasına göre yurt içinde turistik amaçlı seyahate çıkmayanların (ortalama=3,6592) yurt içinde turistik amaçlı seyahate çıkan katılımcılara (ortalama=3,3472) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu: akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin katılımcıların ortalamalarına bakıldığında yurt içinde turistik amaçlı seyahate çıkmayanların (ortalama=3,3251) yurt içinde turistik amaçlı seyahate çıkan katılımcılara (ortalama=3,0681) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine aynı tabloda yapılan t-testi sonucunda, son bir yıl içinde yurt içinde turistik amaçlı seyahate çıkma durumuna göre katılımcıların seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,126>0,05$), rahatlama ve dinlenme ($p=,832>0,05$), destinasyona olan merak duygusu ($p=,325>0,05$), sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,524>0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 13. Son Üç Yıl İçinde Uluslararası Seyahate Çıkma Durumuna Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (t-testi)

Seyahat Boyutları	Motivasyonu	Seyahat Alışkanlığı	n	Ortalama	Std. Sapma	t-değeri	P
Rahatlama ve Dinlenme	Uluslararası Seyahate Çıkma Durumu	A) Evet	121	3,5573	1,187	-2,549	,011
		B)Hayır	349	3,8686	1,147		
Prestij / Statü	Uluslararası Seyahate Çıkma Durumu	A) Evet	121	3,2562	1,224	-2,576	,010
		B)Hayır	349	3,5781	1,170		
Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme	Uluslararası Seyahate Çıkma Durumu	A) Evet	121	2,7934	1,460	-3,608	,000
		B)Hayır	349	3,3275	1,383		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Son üç yıl içinde uluslararası seyahate çıkma durumuna göre Tablo 13'te yapılan t-testi sonucunda, seyahat motivasyonunun rahatlama ve dinlenme ($p=,011<0,05$), prestij / statü ($p=,010<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,000<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Rahatlama ve dinlenme boyutuna ilişkin katılımcıların ortalamasına göre son üç yıl içinde uluslararası seyahate çıkmayanların (ortalama=3,8686) uluslararası seyahate çıkan katılımcılara oranla motivasyonlarının yüksek olduğu; Prestij / statü boyutuna ilişkin katılımcıların motivasyonlarının ortalamasına göre uluslararası seyahate çıkmayanların (ortalama=3,5781) uluslararası seyahate çıkan katılımcılara (ortalama=3,2562) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu; akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin katılımcıların ortalamalarına bakıldığında uluslararası seyahate çıkmayanların (ortalama=3,3275) uluslararası seyahate çıkan katılımcılara (ortalama=2,7934) oranla motivasyonlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yine aynı tabloda yapılan t-testi sonucunda, son üç yıl içinde uluslararası seyahate çıkma durumuna göre seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,434>0,05$), destinasyona olan merak duygusu ($p=,254>0,05$), sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,364>0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 14. Diyarbakır'a Kiminle Gelindiği Durumuna Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (ANOVA)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Seyahat Alışkanlığı	n	Ortalama	Std. Sapma	F	P	
Diğer Kültürleri Tanıma, Bilgi ve Deneyim	Diyarbakır'a kiminle geldiği	A) Yalnız	123	4,4289	,663	3,377	,018
		B) Ailemle	129	4,4822	,535		
		C) Arkadaşlarımla	193	4,3942	,702		
		D) Diğer	25	4,0200	1,015		
Rahatlama ve Dinlenme	Diyarbakır'a kiminle geldiği	A) Yalnız	123	3,9803	1,106	6,111	,000
		B) Ailemle	129	3,9413	1,130		
		C) Arkadaşlarımla	193	3,5211	1,219		
		D) Diğer	25	4,1200	,751		
Prestij / Statü	Diyarbakır'a kiminle geldiği	A) Yalnız	123	3,7317	1,124	3,781	,011
		B) Ailemle	129	3,5891	1,267		
		C) Arkadaşlarımla	193	3,3031	1,152		
		D) Diğer	25	3,3300	1,207		
Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme	Diyarbakır'a kiminle geldiği	A) Yalnız	123	3,7114	1,254	14,052	,000
		B) Ailemle	129	3,4070	1,416		
		C) Arkadaşlarımla	193	2,7581	1,369		
		D) Diğer	25	2,8400	1,572		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Tablo 14'te yapılan ANOVA sonucunda, Diyarbakır'a kiminle geldiği durumuna göre seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,018<0,05$), rahatlama ve dinlenme ($p=,000<0,05$), prestij / statü ($p=,011<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,000<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yapılan post hoc testi sonucunda diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın ailesiyle ve diğer kişilerle geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu; rahatlama ve dinlenme boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın yalnız ve arkadaşlarıyla geldiklerini belirten gruplar ile aile ve arkadaşlarıyla geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu; prestij / statü boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın ise yalnız ve arkadaşlarıyla geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu görülmüştür. Yine post hoc testi sonucunda, akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın yalnız ve arkadaşlarıyla geldiklerini belirten gruplar, yalnız ve diğer kişilerle geldiklerini belirten gruplar, aile ve arkadaşlarıyla geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca, ortalamalar incelendiğinde seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin ailesiyle geldiğini belirten katılımcıların (ortalama=4,4822), rahatlama ve dinlenme boyutuna ilişkin diğer kişilerle geldiklerini belirten katılımcıların

(ortalama=4,1200), prestij / statü boyutuna ilişkin yalnız geldiklerini belirten katılımcıların (ortalama=3,7317), akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin yine yalnız geldiklerini belirten katılımcıların (ortalama=3,7114) motivasyonlarının diğer gruplara göre yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 15. Diyarbakır'a Geliş Şekline Göre Katılımcıların Seyahat Motivasyonlarının Karşılaştırılması (ANOVA)

Seyahat Motivasyonu Boyutları	Seyahat Alışkanlığı	n	Ortalama	Std. Sapma	F	P	
Diğer Kültürleri Tanıma, Bilgi ve Deneyim	Diyarbakır' a geliş şekli	A) Bireysel	223	4,4325	,651	15,356	,000
		B) Turla	219	4,4669	,551		
		C) Diğer	28	3,7440	1,229		
Prestij / Statü	Diyarbakır' a geliş şekli	A) Bireysel	223	3,6637	1,153	4,369	,013
		B) Turla	219	3,3333	1,189		
		C) Diğer	28	3,4196	1,355		
Sosyalleşme / Bireylerarası İlişki Kurma İsteği	Diyarbakır' a geliş şekli	A) Bireysel	223	3,6345	1,183	3,763	,024
		B) Turla	219	3,8059	1,106		
		C) Diğer	28	3,2054	1,437		
Akraba ve Arkadaşları Ziyaret Etme	Diyarbakır' a geliş şekli	A) Bireysel	223	3,6121	1,307	22,523	,000
		B) Turla	219	2,7457	1,414		
		C) Diğer	28	3,3036	1,335		

1: Hiç Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Kararsızım; 4: Katılıyorum; 5: Tamamen Katılıyorum

Tablo 15'te yapılan ANOVA sonucunda, Diyarbakır'a geliş şekline göre seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim ($p=,000<0,05$), prestij/statü ($p=,013<0,05$), sosyalleşme/bireylerarası ilişki kurma isteği ($p=,024<0,05$), akraba ve arkadaşları ziyaret etme ($p=,000<0,05$) boyutlarına ilişkin katılımcıların motivasyonları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yapılan post hoc testi sonucunda diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın bireysel ve diğer şekilde geldiklerini belirten gruplar ile turla ve diğer şekilde geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu; prestij/statü boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın ise bireysel ve turla geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu; sosyalleşme/bireylerarası ilişki kurma isteği boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın turla ve diğer şekilde geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu görülmüştür. Yine post hoc testi sonucunda, akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin anlamlı farklılığın bireysel ve turla geldiklerini belirten gruplar arasında olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca, ortalamalar incelendiğinde seyahat motivasyonunun diğer kültürleri tanıma, bilgi ve deneyim boyutuna ilişkin turla geldiğini belirten katılımcıların (ortalama=4,4669), prestij/statü boyutuna ilişkin bireysel geldiklerini belirten katılımcıların (ortalama=3,6637), sosyalleşme/bireylerarası ilişki kurma isteği boyutuna ilişkin turla geldiklerini belirten katılımcıların (ortalama=3,8059), akraba ve arkadaşları ziyaret etme boyutuna ilişkin yine bireysel geldiklerini belirten katılımcıların (ortalama=3,6121) motivasyonlarının diğer gruplara göre yüksek olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm yazınında motivasyon, turist davranışını anlamaya büyük oranda katkı sunan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Turist motivasyonu, sıradan çevreden uzaklaşmak için yapılan iç sürüş ihtiyaçlarının bir sonucudur (Meng vd. 2008: 41-47). Motivasyon ve memnuniyet, turizm literatüründe yaygın olarak incelenen iki kavramdır; Bireyler neden seyahat eyleminde bulunurlar, yani turistler neden seyahat etmektedirler?”, nereye seyahat etme niyetinde bulduklarını ve bu seyahate ne gibi maksatlarla karar verdiklerini anlamak gayesiyle motivasyon ile ilgili birden fazla çalışma yapılmaktadır (Devesa vd., 2010: 547-552).

Turizm işletmeleri veya destinasyon düzeyinde yürütülen pazarlama faaliyetlerinin başarıya ulaşabilmesi için, turizm işletmesini veya destinasyonu tercih eden turist pazarlarının, seyahat alışkanları ve seyahat motivasyonlarının incelenmesi oldukça önemlidir. Günümüzde, başarılı olmak ve artan rekabet ortamında varlıklarını devam ettirmek isteyen, turizm işletmeleri veya turistik destinasyonları, kendilerini tercih eden turist pazarlarının seyahat alışkanlarını ve seyahat davranışlarını yakından takip etmeli ve pazarlama karması stratejilerini, turist pazarlarının seyahat alışkanları ve davranışlarını da dikkate alarak geliştirilmelidirler.

Çalışma kapsamında, geliştirilen anket, Diyarbakır'da bulunan 3, 4 ve 5 yıldızlı otellerde konaklayan ve Diyarbakır sur içinde bulunan tarihi mekânları (İçkale Müzeler, Gazi Köşkü, Ongözlü Köprü ve Hasanpaşa Hanı'nda), turla ve bireysel olarak ziyaret eden yerli turistlere uygulanmıştır. Toplamda veri sağlamaya elverişli 470 anket elde edilmiştir. Katılımcıların 264'ü kadın, 206'sı ise erkektir. Buradan hareketle kadın ve erkek katılımcılar arasında ciddi bir sayı farklılığının olmadığı görülmüştür. Nispeten kadınların kültür turizmine yönelik motivasyonlarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Diğer yandan turistlerin ortalama yaşlarına ilişkin ifadeler bakıldığında ise katılımcıların 157'si 26-35 yaş arası, 120'si ise 36 ve 45 yaş arası iken 100'ü 46 yaş ve üstü kişilerden oluşmaktadır. Buradan hareketle katılımcıların genellikle 26 ve üstü yaşlarda genç yetişkinler olduğu söylenebilir.

Seyahat alışkanlıkları ile ilgili veriler incelendiğinde ise, gittikleri destinasyonu tercih etmelerindeki en büyük etken olarak kültür ve tarih olduğu sonucuna varılmıştır. Destinasyon ile ilgili bilgi edinme kaynakları incelendiğinde ise katılımcıların büyük oranda internetten yararlanarak bilgi edindikleri saptanmıştır. İnternet bilgi kaynağının fazla olmasının en büyük nedeni ise teknoloji ile birlikte cep telefonu sayesinde her yaş grubunun internete ulaşmada zorluk yaşamaması gösterilebilir. Ayrıca katılımcıların büyük bir kısmı Diyarbakır'ı daha önce ziyaret etmediğini belirtmektedir. Öte yandan Diyarbakır'ı daha önce ziyaret ettiklerini belirten 173 katılımcının 57'sinin 1 kez, 49'unun ise 3-5 kez Diyarbakır'ı ziyarete geldiği görülmektedir.

Elde edilen turist motivasyonları değerlendirildiğinde literatürde yer alan çalışmalarla ve de özellikle Özel'in (2010) yapmış olduğu çalışma ile paralellik gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca, Crompton'un (1979) rahatlama, sosyal etkileşim, prestij motivasyonları, Oh, Uysal ve Weaver'ın (1995) bilgi arayışı, sosyal etkileşim, dinlenme, tarih, kültür motivasyonları, Ryan ve Glendon'un (1998) mental olarak rahatlama, yeni ve farklı yerleri keşfetme, günlük ve rutin yaşamın karmaşasından kaçış, fiziksel olarak rahatlama motivasyonları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Yine diğer çalışmalardan, Sangpikul'un (2008) bilgi birikimi, rahatlama, dinlenme, kişisel gelişim, tarihi ve kültürel çekicilikler motivasyonları, Rittichhainuwat vd. (2008) farklı kültürlerden insanları görme, ilgi çekici tarihi ve kültürel çekicilik unsurları görme, dost akraba ziyareti motivasyonları ve Park ve Yoon'un (2009) rahatlama, sosyalleşme, öğrenme, aile ile birlikte olma motivasyonları ile benzer olduğu sonucuna varılabilir.

Serçek (2018), kültür amaçlı seyahat eden ziyaretçilerin seyahat motivasyonları: Diyarbakır örneği adlı çalışmasında, kültür turistlerinin seyahat motivasyonları; dünyayı tanıma, deneyim arayışı, bağımsız seyahat, sakinlik arayışı, sosyalleşme, yaşamın geçiş dönemleri, yetenekleri gösterme şeklinde yedi boyuttan oluşmuştur. Dolayısı tez çalışması sonucunda elde edilen motivasyon boyutlarının, Serçek'in (2018) deneyim arayışı ve sosyalleşme motivasyon boyutları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Seyahat motivasyonlarına, demografik özelliklere ve seyahat davranışı özelliklerine göre Diyarbakır'ı tercih eden yerli turistlerin büyük çoğunluğunun kültürel turistlerden oluştuğunun seyahatlerine çıkış amaçlarının öncelikle kültürel ve tarihi nedenler olduğunu, bununla beraber, rahatlama ve dinlenme, prestij / statü edinme, destinasyona olan merak

duygusu / ilgi, sosyalleşme / bireylerarası ilişki kurma ve akraba ve arkadaş ziyaretleri isteği gibi motivasyonları da barındırdığı tespit edilmiştir.

Çalışma neticesinde elde edilen bulgular doğrultusunda gerek turizm işletmesi yöneticilerine gerekse turizm plan ve politikalarından sorumlu otoritelere birtakım öneriler getirilebilir, bunlar:

Turizm İşletmeleri ve Turizm Planlarının Hazırlanmasından Sorumlu Kamu Otoriteleri İçin Öneriler

Çalışma incelendiğinde Diyarbakır'a gelen yerli kültür turistlerinin 26 yaş ve üstü olduğu görülmüş, 16- 25 yaş arası gençlerin kültür turizmine katılımlarının az olduğu anlaşılmıştır. Buradan hareketle gençlerinde katılabileceği bir takım kültürel festivaller ve sanatsal faaliyetlerin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca gençlerin büyük oranda çalışmadıkları ve öğrenci oldukları düşünüldüğünde onlara yönelik ekonomik ve kültürel pazarlama planları geliştirilebilir ve sosyalleşmeleri noktasında destek verilebilir. Çok çeşitli seyahat motivasyonları ve turistlerin kişisel ilgi alanları anlaşılabilir bir kültürel turizm varış yeri oluşturulabilir. Kültürel tesisler ve etkinlikler bu nedenle, kültür tarafından motive edilmeyen ancak bir miktar ilgi alanı olan sayısız insanı çekme fırsatlarından yararlanabilir (Silberberg, 1995: 363).

Diyarbakır'a turla gelen turistlerin büyük kısmı sadece 1 gece konaklama yapmaktadır. Buna neden olarak yapılan turların birden fazla destinasyona yönelik olması gösterilebilir. Bu bağlamda Diyarbakır ilinin diğer destinasyonlardan bağımsız olarak ziyaret edilmesi sağlanabilir ve bu konuda Diyarbakır'ın bir bütün olarak (tüm ilçe ve çekicilikleri dâhil edilerek) tanıtımı ve pazarlanması teşvik edilebilir.

Kültürel turistlerin seyahat öncesi bilgi edindikleri kaynaklar arasında internet ilk sırada gelmektedir. Bu nedenle gerek turizm işletmeleri gerekse destinasyonun tutundurulmasından sorumlu kamu kurumları, yönetim örgütleri, internet üzerinden pazarlama faaliyetlerine öncelik vermelidirler.

Kültürel turizm pazarına yönelik geliştirilecek turizm planları hazırlanırken, kamu otoritelerinin yanı sıra, kültürel turist pazarına yönelik faaliyet gösteren turizm işletmelerinin (konaklama işletmeleri, seyahat acenteleri vb. ve dernekler) temsilcileri de mutlaka yer almalıdırlar.

İleride Yapılacak Araştırmalar İçin Öneriler

İleriki yıllarda Diyarbakır'a gelen kültürel turistlere yönelik çalışmalar içinde birtakım öneriler sunulması olasıdır. İlk olarak çalışma gerçekleştirilirken edinilen tecrübelerden hareketle, katılımcıların anketi yanıtlama noktasında isteksiz ve çekimser kaldıkları gözlemlenmiştir. İnsanlar anketi doldurmaktan ziyade daha fazla mekânda vakit geçirmeyi tercih etmektedirler. Bu durum umut edilenden daha az anket toplamamıza neden olmuştur.

İleriki yıllarda, Diyarbakır'a gelen yerli turistlere yönelik yapılacak çalışmalarda, anket yöntemi ile veri toplama tekniğinden ziyade, katılımcı gözlem, görüşme teknikleri gibi nitel yöntemlerle de verilerin toplanması yararlı olacaktır. Çünkü katılımcı gözlem yoluyla paket turlara katılarak ve turistlerle o anları birebir yaşayarak gözleme kültür turistlerinin demografik özellikleri, seyahat alışkanlıkları, motivasyonları ile ilgili daha derin bilgiye ulaşabilmeyi ve turist deneyimleri ile ilgili çıkarımlarda bulunmayı sağlayabilecektir. Yine görüşme tekniği ile bireysel olarak tura çıkan kişilerle birlikte hareket ederek, paket tur ile gelen turist deneyim ve motivasyonları ile bireysel olarak gelen turistlerin deneyimleri ve motivasyonları konusunda fikirler elde edilebilir. Bu durum yerli kültür turistlerinin daha iyi anlaşılmasına imkân verebilir.

Ayrıca Diyarbakır'ın turizm potansiyeli değerlendirildiğinde mekânların kültür turistleri üzerinde bıraktığı etki, aidiyet ve duygusal bağ kurma, tekrar ziyaret etmeye yönelik tatmin ve arzuları noktasında da çalışmaların yapılması Diyarbakır'ın pazar stratejilerinin belirlenmesi noktasında yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akgül, Z., (2003). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Kültür Turizmi, Aphrodisias-Geyre Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Alpar, R. (2012). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik Ve Geçerlik-Güvenirlilik*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Crompton, J., (1979). "Motivations for Pleasure Vacation". *Annals of Tourism Research* 6(4), ss. 408-424.

- Csapó, J. (2012). "The Role and Importance of Cultural Tourism in Modern Tourism Industry" Strategies for Tourism Industry", Murat Kasımoğlu ve Handan Aydın (Ed.), *Strategies for Tourism Industry: Micro and Macro Perspectives*, (ss. 200-232), Rijeka: Intech.
- Devesa, M., Laguna, M., Palacios, A. (2010). "The Role of Motivation in Visitor Satisfaction: Empirical Evidence in Rural Tourism", *Tourism Management*, 31(4), ss. 547- 552.
- Eren, E. (2016). *Yönetim Psikolojisi ve Örgütsel Davranış*, (16. Baskı) İstanbul: Beta Yayınları.
- Galı , N., (2012). "Identifying Cultural Tourism: A Theoretical Methodological Proposal", *Journal of Heritage Tourism*, 7(1), ss. 45-58.
- Gürbüz, S., Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Felsefe, Yöntem ve Analiz)*, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hausmann, A. (2007). "Cultural Tourism: Marketing Challenge sand Opportunities for German Cultural Heritage", *International Journal of Heritage Studies*, 13(2), ss. 170-184.
- Hughes, L. H. (2002). "Culture and Tourism: A Framework for Further Analysis, Managing", *Leisure*, 7, ss. 164-175.
- Kajzar, P., (2014). Cultural tourism and World Heritage. Klímová, V., Žitek, V. (Ed.) *17th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings*, (ss. 901-907), Brno: Masarykovauniverzita.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kolb, B. M. (2006). *Tourism Marketing for Cities and Towns.*, USA: Elsevier Publishing.
- Meng, F., Tepanon, Y., Uysal, M., (2008). "Measuring Tourist Satisfaction by Attribute and Motivation: The Case of A Nature-Based Resort", *Journal of Vacation Marketing, Journal of Vacation Marketing*, 14(1), ss. 41-56.
- Oh, H. C., Uysal, M., ve Weaver, P. A. (1995). "Product Bundles and Market Segments Based on Travel Motivations: A Canonical Correlation Approach", *International Journal of Hospitality Management*, 14(2), ss. 123-137.
- Özdamar, K. (2013). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Nisan Kitabevi.
- Özel, Ç. (2010). *Güdülere Dayalı Yerli Turist Tipolojisinin Belirlenmesi: İç Turizm Pazarına Yönelik Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Park, D. Beyong, Yoon, Yuk. S., (2009). “Segmentation By Motivation in Rural Tourism: A Korean Case Study”, *Tourism Management*, 30(1), ss. 99-108.

Rızaoğlu, B. , (2012), *Turizm Davranışı*, (3.Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.

Rittichainuwat, N. Qu, H., Mongkhonvanit, C. (2008). “Understanding the Motivation of Travellers on Repeat Visit to Thailand”, *Journal of Vacation Marketing*, 14(1), ss. 5-21.

Ryan, C., Glendon, I., (1998). “Application of Leisure Motivation Scale To Tourism”, *Annals of Tourism Research*, 25(1), ss. 169-184.

Sangpikul, A. (2008). “Travel Motivations of Japanese Senior Travellers To Thailand”, *International Journal of Tourism Research*, 10(1), ss. 81-94.

Serçek, G., (2018). “Kültür Amaçlı Seyahat Eden Ziyaretçilerin Seyahat Motivasyonları: Diyarbakır Örneği”, Genç, Volkan ve Şiriner Önver, Makbule (Editörler), *Issues in Tourism Human Rights & Sustainable Environment*, (ss. 35-47), London: IJOPEC Publication Limited.

Silberberg, T. (1995). “Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites”, *Tourism Management*, 16, ss. 361-365.

Ural A. ve Kılıç, İ., (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss ile Veri Analizi*, (2. Basım), Ankara: Detay Yayıncılık.

Vargas, M., Jiménez, J., Navarro, L. A. (2009). “Measurement of Cultural Tourism Motivations in World Heritage Cities: An Analysis Using FIMIX-PLS Algorithm”, *Statistica Applicata*, 21(2), ss. 153-165.

İnternet kaynakları

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). www.tuik.gov.tr. (Erişim Tarihi: 20.01. 2019).

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 502-515

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 12.10.2020

Kabul Tarihi: 06.11.2020

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK MOTİVASYON ALGILARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ALAN ÇALIŞMASI*

Fuat KORKMAZER**

Öz

Motivasyon, insan davranışlarını etkileyen önemli bir güçtür; kişiyi belirli bir hedef ya da amaca doğru harekete geçirerek, çalışmaya teşvik etmektedir. Motivasyon özellikle eğitim hayatında öğrenciler, iş hayatında ise çalışanlar açısından oldukça önem arz etmektedir. Akademik olarak motive olan öğrenciler; derslere sürekli katılım göstermekte, derslere yönelik olumlu tutumlar sergilemekte, akademik başarı ve performansları olumlu şekilde etkilenmektedir. Ayrıca motivasyon düzeyi yüksek öğrenciler eğitim kurumuna karşı daha olumlu tutum sergileyerek daha düşük kaygı düzeyine sahip olmaktadır.

Bu çalışma: Muş Alparslan Üniversitesi'nde sağlık ile ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerin akademik motivasyon düzeyini belirlemek ve sosyo-demografik özelliklerin motivasyon üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Veri toplamak amacıyla Vallerand ve arkadaşları (1989) tarafından geliştirilen akademik motivasyon ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada, sağlık ile ilgili bölümlerde okuyan 275 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre araştırmaya katılan öğrencilerin akademik motivasyon algılarına ait ortalama puan 3,78 olup sosyo demografik özelliklere göre farklılık göstermiştir.

Anahtar Kelime: Motivasyon, Akademik Motivasyon, Öğrenci

Jel Kodları: M10, M19

A FIELD STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS ACADEMIC MOTIVATION PERCEPTIONS

Abstract

Motivation is an important force that affects human behavior; it encourages people to work by mobilizing them towards a specific goal or purpose. Motivation is very important especially for students in education life and for employees in business life. Academically motivated students; constantly participates in the courses, exhibits positive attitudes towards the courses, and their academic success and performance are positively affected. In

* Bu çalışma, 2-4 Mayıs 2019 Tarihleri arasında Şırnak'ta düzenlenen *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*'nde tam metin bildirisi sunulan "Sağlık Alanında Öğrenim Gören Öğrencilerin Akademik Motivasyon Algılarının İncelenmesi: Muş Alparslan Üniversitesi Örneği" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, f.korkmazer@alparslan.edu.tr, ORCID: ORCID: 0000-0002-2734-7309.

addition, highly motivated students have a lower level of anxiety by displaying a more positive attitude towards the educational institution.

This study was carried out to determine the level of motivation of students studying in health-related departments at Muş Alparslan University and to determine the effect of socio-demographic characteristics on motivation. Academic Motivation Scale developed by Vallerand et al. (1989) was used to collect data. In the research, a questionnaire was applied to 275 students studying in health-related departments. As a result of the research, it was seen that the motivation level of the students varied according to socio-demographic characteristics, and the average score of motivation level was found to be at a mediocre level (3.78).

Keywords: Motivation, Academic Motivation, Student

Jel Codes:M10, M19

GİRİŞ

Bireyin günlük yaşantısında gösterdiği davranışların hızı, şiddeti ve sürekliliğini birçok etken belirlemektedir. Bu etkenleri, içten ya da dıştan gelen çeşitli faktörler etkilemektedir. Günlük hayatta sıradan davranışlardan farklı olarak eğitimde, kasıtlı davranış kazanma ve kazandırma dikkate alındığında; bireyin istendik davranışı kazanması ve sürdürmesinde rol oynayan etkenleri kontrol etmek ve etkin kullanmak önem arz etmektedir.

Motivasyon, bir davranışın hedefe doğru harekete geçirilmesi, devam ettirilmesi ve yönlendirilmesine etki eden bir güç, öğrenen bireyin öğrenme etkinliğine etkin katılımı ve yaklaşım derecesi ile herhangi bir şekilde eylemde bulunma eğilimini sağlayan belirli bir ihtiyaç ya da istektir (Pintrich ve Schunk, 2002). Öğrenenin öğrenmeye etkin katılma ve yaklaşma düzeyini ifade eden motivasyon kavramı, yükleme kuramı, beklenti-değer kuramı, öz belirleme kuramı, öz-yeterlik kuramı, başarı hedefleri kuramı ve gelecek zaman perspektifi gibi birçok çağdaş motivasyon kuramına temel oluşturmuştur (Karataş ve Erden, 2012).

Akademik motivasyon konusu hem eğitimciler hem de psikologlar tarafından ilgi çekmiştir. Eğitim kurumlarında öğrencilerin bazıları derse, konuya ya da karşılaştıkları probleme çözüm üretmede istekli iken, bazıları ise derslerde isteksiz olmakta, karşılaştıkları problemlere çözüm üretmekten ziyade daha çok kaçmayı tercih etmektedir. Motivasyon, öğrenciler arasındaki bu farkın oluşumunu etkileyen etkenlerin başında gelmektedir. Birçok araştırmada merak, ısrar, öğrenme ve performans gibi farklı çıktıların motivasyon ile ilişkisi olduğu görülmektedir (Deci ve Ryan, 1985).

İçsel bir durum olan motivasyon, davranışın ortaya çıkmasını sağlar, yönlendirir ve davranışın devamlı hale gelmesini sağlar. Bireyin bir hedefe ulaşmasına destek olan bir iç enerji ya da zihin ile ilgili bir kuvvet şeklinde de düşünülebilir (Sternberg ve Williams, 2009). Alderman (2004), öğrenmeye yönelik motivasyonun akademik başarıya etki eden temel faktörlerden biri olduğunu söylemektedir. Öğrenmeye motive olan bir öğrencinin, tüm davranışlarını o konuyu öğrenmeye yönelik düzenleyeceği ve okulda daha fazla zaman geçirerek, daha fazla öğrenerek derslerinde daha başarılı olmaya yönelim gösterdiği görülmektedir (Sternberg ve Williams, 2009).

Motivasyon öğrencilerin; derslere katılımlarının sürekliliği, derslere yönelik tutumları, akademik başarı ve performansları üzerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte motivasyon seviyesi yüksek olan öğrencilerin okula karşı daha olumlu tutum sergilediği ve bu öğrencilerin kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu görülmektedir (Ratelle vd., 2007). Bu nedenle öğrencinin akademik başarısını arttırmak için öğrenciyi öğrenmeye karşı motive etmek gereklidir.

1. AKADEMİK MOTİVASYON

Akademik motivasyonun daha iyi anlaşılmasında Özerklik Teorisi yararlı olabilecek bir yaklaşımdır (Vallerand vd., 1992). Bu kuram özerkliği bireyin hedeflerini belirlemek ve bu hedeflere ulaşabilmek için önceliklerini belirleyerek motive olma ve sorumluluk üstlenmesi şeklinde tanımlamaktadır (Deci ve Ryan, 2000). Özerklik teorisi bireylerin doğuştan içsel uyarılma ve öğrenme isteğine sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu içsel uyarılma derecesi bireyin ihtiyaçlarının karşılanma derecesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yani bu ihtiyaçlarının karşılanması içsel motivasyonun ön koşuludur (Karagüven, 2012).

Özerklik teorisi, insanların üç temel ihtiyaçları olduğunu savunmaktadır. Bunlar; özerklik, yeterlik ve sosyal ilişki içinde olmadır (Deci ve Ryan, 1985). Özerklik, bireyin davranışlarını dış etkenler olmaksızın, kendi kendine başlatma ve düzenlemesidir. Yeterlik, çeşitli içsel ve dışsal sonuçlara nasıl ulaşılacağını anlaması ve yapılması gereken işleri etkili olarak yapabilmesidir. Sosyal ilişki içinde olma ise, bireyin sosyal ortamda başkalarıyla güvenli ve tatminkâr ilişkiler geliştirmesi anlamına gelmektedir. Bireylerin içsel ya da kişiler arası davranışlarını bu üç ihtiyaç açıklamaktadır (Deci, Ryan ve Williams, 1996).

Özerklik teorisinde içsel motivasyon, dışsal motivasyon ve motivasyonsuzluk olmak üzere üç çeşit motivasyondan bahsedilebilir (Ryan ve Deci, 2000). Bu motivasyon çeşitleri aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

1.1. İçsel Motivasyon

Bir etkinliğin kendisine zevk verdiği ve tatmin ettiği için yapılması ve devam ettirilmesi dürtüsüne içsel motivasyon denir. İçsel olarak motive olan bireylerin davranışları, öğrenmeye duyulan merak ve başarmanın sağladığı haz gibi faktörlerden etkilenmektedir (Deci ve Ryan, 1985).

İçsel motivasyon üç alt başlıkta incelenmektedir. Bunlar (Vallerand vd., 1992): Bilmeye yönelik, başarmaya yönelik ve uyarım yaşamaya yönelik içsel motivasyondur. *Bilmeye yönelik içsel motivasyon*, bireyin öğrenmeyi, yeni bir şeyi anlamayı ya da keşfetmeyi, yaşadığı zevk ve tatmin olma sebebiyle devam ettirmesidir. Yeni bir şeyler öğrenmeyi sevdiği için kitap okuyan bir öğrencinin bu motivasyonu yüksektir. *Başarmaya yönelik içsel motivasyon*, bireyin bir şeyi başarma veya yeni bir şeyleri ortaya koyma sebebiyle yaşadığı zevkten dolayı harekete geçmesidir. Sınavlarda başarılı olmanın verdiği mutluluktan dolayı derslerine sıkı çalışan bazı öğrencilerin durumu bu motivasyona örnek olarak verilebilir. *Uyarım yaşamaya yönelik içsel motivasyon* ise, bir işin yapılması veya bir davranışta bulunulması sadece bireyin o işi yapmaktan zevk almasından dolayı yapılması veya yapmak istemesidir. Örneğin, bazı öğrencilerin sınıftaki tartışmaların bir parçası olmaktan zevk aldığından dolayı okula gitmesi gibi (Vallerand vd., 1992).

1.2. Dışsal Motivasyon

Dışsal motivasyon, bireylerin davranışlarının dış etkenlere bağlı olarak gerçekleştirilme dürtüsüdür (Ryan ve Deci, 2000). Öğrenciler, takdir kazanma, ödül alma ya da olumsuz eleştirilerden kaçınma sebebiyle öğrenmeye istekli davranmaktadır. Dışsal motivasyon; dört alt başlıkta incelenmektedir. Bunlar: dış düzenleme- dışsal motivasyon, içe yansıyan dışsal motivasyon, belirlenmiş dışsal motivasyon ve bütünleşmiş dışsal motivasyondur (Vallerand vd., 1992).

Dış düzenleme- dışsal motivasyon durumunda bireyler davranışı bir ödül alma ya da baskıyı ortadan kaldırma sebebiyle gerçekleştirmektedir. *İçe yansıyan dışsal motivasyon* durumunda bireyler davranışlarını gerçekleştirmeye iten sebepleri içselleştirmeye başlarlar. Fakat bu sebepler her ne kadar içselleştirilse de, bireyler geçmişteki olaylardan hareketle motive olduklarından dışsal olarak motive olmuş kabul edilirler. İyi öğrencilerden yapılması beklenen şeyin sınavdan bir önceki gece çalışmak olduğunu söyleyen bir öğrencinin durumu buna bir örnektir. *Belirlenmiş dışsal motivasyon* durumunda birey açısından davranış değerli ve önemli hale gelmiştir, özellikle de kendi tercihiymiş şeklinde algılanmaya başlanmıştır. *Bütünleşmiş*

dışsal motivasyon ise dışsal motivasyonun içsel motivasyona en yakın olduğu motivasyondur. Ancak davranışların gerçekleştirilme sebebi halen dışsal faktörlere dayandığından bu başlık altında yer almıştır (Vallerand vd., 1992; Ryan ve Deci, 2000).

1.3. Motivasyonsuzluk

Motivasyonsuzluk, davranışın gerçekleştirilmesi için isteksiz olunması durumudur (Ryan ve Deci, 2000). Motivasyonsuzluk durumu, birey davranışlarının sonuçları ile davranışları arasındaki bağlantının algılanamaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Vallerand vd., 1992). Motivasyonsuzluk, davranış veya aktiviteye değer verilmemesi, davranışın gerçekleştirilmesi konusunda bireyin kendini yetersiz hissetmesi ya da bireyin istediğini elde edemeyeceğine inanmasından da kaynaklanmaktadır (Ryan ve Deci, 2000).

Akademik motivasyon, öğrencinin eğitim hayatındaki başarı veya başarısızlığa sebep olduğundan ve akademik personelin de eğitici olarak mesleki doyumunu ve motivasyonu açısından önemlidir. Ebeveynler ve akademisyenlerin üstesinden gelmek zorunda olduğu en zorlayıcı görevlerden birisi de öğrencileri öğrenme etkinliklerine dâhil etme, çalıştırma ve motive etmektir. Bu anlamda, öğrencilerin motivasyonlarına etki eden faktörlerin tespit edilerek gerekli önlemlerin alınması ve özellikle öğrenim ve öğretim süreçlerini daha etkili ve verimli kılmak öğrencilerin daha başarılı olmaları için oldukça önem arz etmektedir. Akademik motivasyon konusunda daha çok son sınıflara yönelik çalışmalar mevcuttur. Çalışma ve sağlık bilimleri fakültesinde okuyan tüm bölüm ve tüm sınıfları kapsamaktadır.

2. GEREÇ VE MOTİVASYON

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma: Muş Alparslan Üniversitesi'nde sağlık ile ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerin akademik motivasyon düzeyini belirlemek ve kişisel özelliklere göre akademik motivasyonun farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın hipotezleri;

“H1 Öğrencilerin akademik motivasyona ilişkin algıları yüksektir” hipotezi,

“H2 Kişisel özelliklere göre öğrencilerin akademik motivasyon algılarında anlamlı farklılıklar vardır” hipotezidir.

Çalışmaya katılan katılımcılara, çalışmanın amacı açıklanarak gönüllü ve istekli olmalarına özen gösterilmiştir. Araştırmanın yürütülebilmesi için 28.02.2019 tarihi ile Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik kurul kararı alınmıştır (Karar

No: 11). Araştırmanın yapılabilmesi için araştırmanın yapılacağı üniversiteden yazılı izinler alınmıştır. Araştırmaya katılacak öğrencilere, araştırmaya başlanmadan önce araştırmanın yapılma amacı, yöntemi, araştırma için ayrımları istenen zaman ve katılımın tamamen gönüllülük ilkesine dayandığı konularında bilgi verilerek izinleri alınmıştır. Araştırma verileri, öğrencilere araştırma ile ilgili bilgiler verildikten sonra, yüz yüze görüşülerek anket formu dağıtılıp toplanmıştır.

Araştırma verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Bu değerlendirmeler için; sayı, ortalama, yüzdeler dağılımlar analizleri ile Mann Withney U ve Kruskal Wallis testi (veriler normal dağılım göstermediği için) kullanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Uygulanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişisel bilgiler yer alırken, ikinci bölümde ise akademik motivasyon ölçeği ölçüğü yer almaktadır.

Akademik Motivasyon Ölçeği: katılımcıların akademik motivasyonunu ölçmek amacıyla Vallerand ve arkadaşlarının (1989) geliştirdiği, Yurt ve Bozer'in (2015) Türkçe geçerlik ve güvenilirliğini yaptığı 28 sorudan ve 7 alt boyuttan oluşan Akademik Motivasyon ölçeğinden faydalanılmıştır. Akademik motivasyon algıları ile ilgili ölçekte yer alan ifadelerde 7'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Muş Alparslan Üniversitesi'nde 2018- 2019 Bahar yarıyılında sağlık ile ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Belirlenen örneklemin tümüne ulaşmak amaçlanmıştır. Ancak öğrencilerin uygulanan ankete katılmak istememeleri, devamsızlık ve anketlerin boş verilmesi nedeniyle dağıtılan 320 adet anket formununun 292'si geri dönmüş, geri dönen anketlerden 17 tanesi eksik veya yanlış doldurulduğu için değerlendirme dışında bırakılmış ve geriye kalan anketlerin 275'i analize uygun görülmüştür.

3. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Özellikleri

Özellikler		Sayı	Yüzde
Yaş	18 yaş ve altı	12	4,4
	19-20	94	34,2
	21-22	123	44,7
	23-24	39	14,2
	25 ve üstü	7	2,5
Cinsiyet	Kadın	188	68,4
	Erkek	87	31,6
Medeni durum	Evli	7	2,5
	Bekâr	268	97,5
Öğrenim durumu	Ön lisans	161	58,5
	Lisans	114	41,5
Bölüm	Sağlık Yönetimi	57	20,7
	Hemşirelik	58	21,1
	Yaşlı bakım	38	13,8
	Ameliyathane	62	22,5
	Sağlık Kurumları İşletmeciliği	60	21,8
Sınıf	1	73	26,5
	2	105	38,2
	3	37	13,5
	4	60	21,8
Not Ortalaması	0-1,99	32	11,6
	2,00-2,99	172	62,5
	3,00-4,00	71	25,8
Annenin Eğitim Durumu	İlkokul	237	86,2
	Ortaokul	29	10,5
	Lise	8	2,9
	Önlisans	1	0,4
	Lisans	0	0
Babanın Eğitim Durumu	İlkokul	126	45,8
	Ortaokul	64	23,3
	Lise	65	23,6
	Önlisans	10	3,6
	Lisans	10	3,6
Anne Baba Çalışma Durumu	Sadece baba	193	70,2
	Sadece Anne	1	0,4
	Anne ve Baba	9	3,3
	İkisi de çalışmıyor	72	26,2
Gelir Durumu	Asgari ücret altı	113	41,1
	Asgari ücret-4000	140	50,9
	4000 TL üstü	22	8,0

Araştırmanın örneklemini yaş itibarıyla dağılımı incelendiğinde, örneklemin ağırlıklı olarak (%78,9) 19-22 yaş aralığında bulunduğunu söylemek mümkündür. Tablo üzerinde de izlendiği gibi örneklemin % 4,4'unun eğitim hayatına yeni katılacağı düşünülen 18 yaş ve altında olan genç öğrencilerden oluştuğu gözlenmiştir. Cinsiyete göre dağılım incelendiğinde,

katılımcıların % 68,4'ü kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Medeni duruma göre dağılım incelendiğinde, bekâr katılımcıların örneklemde ekser çoğunluğunu (% 97,5) oluşturduğu gözlenmiştir. Öğrenim durumuna göre dağılım incelendiğinde, ön lisans düzeyindeki öğrencilerin oranı (% 58,5)daha yüksektir.

Katılımcıların yarısından fazlasının (% 64,7) 1-2 sınıf öğrencisi olduğu görülmektedir. 2,00-2,99 not ortalamasına sahip katılımcıların (% 62,5)çalışmaya katılım noktasında hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Katılımcıların annelerinin ekseriyetle (% 86,2) ilkokul düzeyinde olduğunu ve anne eğitim durumlarının çok düşük olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcıların babalarının yaklaşık yarısının (%48,4) ilkokul mezunu, Ortaokul ve lise mezunlarının ise % 46,9 olduğu, Ön lisans ve Lisans mezun oranının da %7,2 olduğunu söylemek mümkündür. Anne ve babanın çalışma durumu itibariyle dağılımı incelendiğinde katılımcıların ekseriyetle % 70,2 sinin sadece babasının çalıştığı görülmüştür. Söz konusu bulgular incelendiğinde annelerin işgücüne katılım durumlarının çok düşük olduğu söylenebilir. Gelir durumu incelendiğinde katılımcıların yaklaşık yarısının %50,9 asgari ücret-4000 gelir aralığında olduğu, %41,1'inin asgari ücretin altında bir gelire sahip olduğu ve % 8,0'ının da 4000 TL üstü gelir düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Ölçeğin ve Alt Boyutlarının Güvenirlik Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
Motivasyon Genel	,840	28
Dış Düzenleme- Dışsal Motivasyon	,490	4
Bilmeye Yönelik İçsel Motivasyon	,856	4
Başarıya Yönelik İçsel Motivasyon	,774	4
Uyarım Yaşamaya Yönelik İçsel Motivasyon	,732	4
İçe Yansıyan Dışsal Motivasyon	,557	4
Belirlenmiş Dışsal Motivasyon	,752	4
Motivasyonsuzluk	,814	4

Anketin güvenilirliği, iç tutarlılık katsayıları değerlendirilerek ölçek ve alt boyutlar için ayrıca hesaplanmıştır. Akademik motivasyon ölçeğinin geçerliliği alt boyutlarda incelendiğinde bilmeye yönelik içsel motivasyon alt boyutunda güvenilirlik katsayısının en büyük (=0.856), dış düzenleme- dışsal motivasyon alt boyutunda ise güvenilirliğin en düşük (=0.490) olduğu tespit edilmiştir. Akademik motivasyon ölçeğinin tüm alt boyutları ile birlikte değerlendirildiğinde

anketin güvenilirliğinin ($=.840$) olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar anketin oldukça güvenilir olduğunu göstermiştir.

Tablo 3. Akademik Motivasyon Ölçeği Alt boyut ve Toplam Puan Ortalaması

Akademik Motivasyon Alt Boyut Puan Ortalamaları	Min	Max	Ort± Ss	Aralık
Bilmeye Yönelik İçsel Motivasyon	6,00	23,00	18,96±1,54	4-28
Başarıya Yönelik İçsel Motivasyon	7,00	20,00	20,79±2,17	4-28
Uyarım Yaşamaya Yönelik İçsel Motivasyon	4,00	19,00	12,04±1,64	4-28
İçe Yansıyan Dışsal Motivasyon	5,00	22,00	16,27±2,21	4-28
Dış Düzenleme- Dışsal Motivasyon	4,00	18,00	11,79±2,17	4-28
Belirlenmiş Dışsal Motivasyon	5,00	21,00	16,04±2,14	4-28
Motivasyonsuzluk	6,00	21,00	18,27±1,81	4-28
Akademik Motivasyon Toplam Puan Ortalamaları	37,00	144,00	114,16±2,76	28-140

Tablo 3 incelendiğinde; öğrencilerin akademik motivasyon puan ortalamasının $114,16±2,76$ olduğu görülmektedir. Katılımcıların akademik motivasyon ölçeğinde başarıya yönelik içsel motivasyon bilmeye yönelik içsel motivasyon ve motivasyonsuzluk alt boyut puan ortalamaları sırası ile $20,79±2,17$; $18,96±1,54$ ve $18,27±1,81$ 'dir. Katılımcıların akademik motivasyon algısı dış düzenleme- dışsal motivasyon, uyarım yaşamaya yönelik içsel motivasyon, belirlenmiş dışsal motivasyon ve içe yansıyan dışsal motivasyon alt boyutları ile ilgili puan ortalaması diğer alt boyutlara nazaran daha düşüktür.

Katılımcıların akademik motivasyona ilişkin algılarının cinsiyet, öğrenim durumu ve medeni durum değişkenine göre farklı olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Ayrıca, yaş, okuduğu bölüm, sınıf, not ortalaması, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu, anne baba çalışma durumu ve gelir durumu değişkenlerine göre farklılık bulunup bulunmadığını tespit etmek için de Kruskal Wallis testi yapılmıştır.

Tablo 4. Cinsiyet, Medeni Durum ve Öğrenim Durumu İçin Yapılan Mann Whitney U Testi

		N	Sıra Ort.	W	p
Cinsiyet	Kadın	188	480,37	114446,50	,484
	Erkek	87	517,07		
Medeni Durum	Evli	7	477,19	121608,00	,512
	Bekâr	268	520,50		
Öğrenim Durumu	Ön lisans	161	468,37	101212,00	,017*
	Lisans	114	524,72		

($P<0,05$)

Tablo 4'e göre; katılımcıların, cinsiyet ve medeni durum grupları arasında akademik motivasyona ilişkin algıları açısından istatistiki açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$). Katılımcıların, öğrenim durumu grupları arasında akademik motivasyona ilişkin algıları açısından istatistiki açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır($p<0,05$). Bu bulgulara göre ön lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenciler düşük akademik motivasyon puanı sıralamasına sahipken lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenciler daha yüksek puan sıralamasına sahiptir. Başka bir deyişle; katılımcıların öğrenim düzeyleri arttıkça akademik motivasyonlarında artma görülmektedir.

Tablo 5. Yaş, Bölüm, Sınıf, Not Ortalaması ve Gelir Durumu İçin Kruskal Wallis Testi

		N	Sıra Ortalama	X ²	P
Yaş	0-18	12	157,24	25,188	,244
	19-20	94	164,15		
	21-22	123	162,33		
	23-24	39	143,64		
	25 ve üstü	7	175,48		
Bölümü	Sağlık Yönetimi	57	153,76	36,869	,000*
	Hemşirelik	58	180,48		
	Yaşlı bakım	38	135,50		
	Ameliyathane	62	142,23		
	Sağlık Kurumları İşletmeciliği	60	121,86		
Sınıfı	1. Sınıf	73	147,24	18,164	,425
	2.Sınıf	105	156,15		
	3.Sınıf	37	132,33		
	4.Sınıf	60	124,64		
Not Ortalaması	0-1,99	32	117,43	27,432	,000*
	2,00-2,99	172	142,80		
	3,00-4,00	71	168,65		
Gelir Durumu	Asgari Ücret Altı	113	157,43	22 ,416	,352
	Asgari Ücret-4000TL	140	132,80		
	4000 TL Üstü	22	128,65		

($P<0,05$)

Tablo 5'e göre; katılımcıların, yaş, okuduğu sınıf ve gelir durumu grupları arasında akademik motivasyona ilişkin algıları açısından istatistiki açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$). Katılımcıların, okuduğu bölüm ve not ortalaması grupları arasında akademik

motivasyona ilişkin algıları açısından istatistiki açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu bulgulara göre lisans düzeyinde öğrenim gören hemşirelik bölümü öğrencileri en yüksek akademik motivasyon puanı sıralamasına sahipken ön lisans düzeyinde öğrenim gören sağlık kurumları işletmeciliği öğrencileri en düşük puan sıralamasına sahiptir. Not ortalaması 0-1,99 olan katılımcıların puan sıralaması en düşük iken, not ortalaması 3,00-4,00 olan katılımcıların puan sıralamasının en yüksek olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle; katılımcıların öğrenim düzeyleri, not ortalamaları ve okudukları bölümden mezuniyet sonrası atanma ihtimalleri arttıkça akademik motivasyonlarında da artma görülmektedir.

Tablo 6. Anne Babanın Çalışma ve Eğitim Durumu İçin Kruskal Wallis Testi:

		N	Sıra Ortalama	X ²	P
Anne Babanın Çalışma Durumu	Sadece baba	193	117,43	27,432	,624
	Sadece Anne	1	142,80		
	Anne ve Baba	9	158,65		
	İkisi de çalışmıyor	72	124,25		
Annenin Eğitim Durumu	İlkokul	237	167,34	21,329	,534
	Ortaokul	29	150,48		
	Lise	8	144,13		
	Ön lisans	1	120,52		
	Lisans	0	0		
Babanın Eğitim Durumu	İlkokul	126	179,43	17,292	,342
	Ortaokul	64	155,42		
	Lise	65	148,13		
	Ön lisans	10	121,56		
	Lisans	10	112,55		

($P<0,05$)

Tablo 6'ya göre; katılımcıların, anne babanın çalışma ve eğitim durumu grupları arasında akademik motivasyona ilişkin algıları açısından istatistiki açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0,05$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Akademik hayat bireyin günlük yaşantısında oldukça önemli bir yere sahiptir. Günün önemli bir kısmını eğitim kurumunda geçirmekle birlikte, genellikle öğrenim, bireyin düşüncelerini meşgul etmekte, günlük programını belirlemekte, sosyal kimliğine katkıda bulunmakta ve hatta bazı durumlarda bir mesleğe sahip olup olamayacağı kararını bile etkileyebilmektedir.

Bireyin toplumda saygı kazanması için eğitimi olması gerekir. Eğitim sonrasında mutlu ve refah içerisinde bir hayata öncülük etmesi nedeniyle de önem arz etmektedir. Ayrıca eğitim insanın yaşamında başarılı olması ve güzel işler çıkarması için fırsat sağlamaktadır. Başka bir deyişle eğitim, bireyin mükemmel bir konum sahibi olarak itibar kazanmasına yardımcı olmaktadır.

Eğitim, bireye hayatında ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçlarını karşılaması için yardımcı olmaktadır. Eğitim bireylerin kariyerlerini büyütmeye ve hayallerini gerçekleştirebilmede olumlu katkılar sağlamaktadır. Her insan için eğitim, kendisine bağımsız yaşamayı sağladığı ve özgürlük kazandırdığı için önem arz etmektedir. Eğitim, bir bireyi hem maddi açıdan korumaya hem de yaşamı boyunca kendi ayakları üzerinde durmasına imkân sağlamaktadır.

Araştırma sonucunda sağlık ile ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerin akademik motivasyona yönelik algılarının kişisel özelliklere göre farklılık gösterdiği, motivasyon derecesi ortalamasının vasat düzeyde(3,78) çıktığı görülmüştür. Bu rakamın orta düzeyin (7 üzerinden) biraz üstünde olduğu saptanmıştır. Bu sonuç Aluçdibi ve Ekici (2012) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile uyumludur.

Araştırma verilerinin değerlendirilmesi sonucunda; akademik motivasyonun eğitim düzeyi, okuduğu bölüm ve not ortalamasına göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Gömleksiz ve Serhatlıoğlu (2013) tarafından yapılan çalışmada okuduğu bölüme göre akademik motivasyon algısında bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir durumu ve okuduğu sınıfa göre ise farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Eymur ve Geban (2011) yapmış olduğu çalışmada kadınların erkeklerden daha yüksek motivasyon puanına sahip olduğu sonucuna, Gömleksiz ve Serhatlıoğlu (2013) ise erkeklerin kadınlardan daha yüksek motivasyona sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Eymur ve Geban (2011)1. Sınıfta okuyan katılımcıların en yüksek motivasyona sahip olduğu ve katılımcıların okuduğu sınıf yükseldikçe motivasyon puanının düştüğü tespit edilmiştir. Arıoğlu (2009) ise 1. ve 4. Sınıfta okuyan öğrencilerin motivasyonunun 2. Ve 3. sınıflarda okuyan öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Elde edilen bulgular sonucunda, üniversite yöneticilerine öğrencilerin akademik motivasyonlarını arttırmaya yönelik çabalar içine girmesi önerilebilir. Yöneticilerin öğrencilerin akademik motivasyonunu arttırmaya yönelik olarak;

- Kurumda verilen eğitimin içerik ve eğitim metodu kalitesini arttırma,
- Öğrencilerin iletişimlerini güçlendirmelerini sağlayacak mekanizmalar oluşturma,
- Akademik personelin motivasyonu sağlayacak teknik bilgi ve becerilerini elde edecekleri hizmet içi eğitim programları düzenleme
- Gerekirse eğitimi zevkli hale getirecek sosyal ortamları ve etkinliklerin sayısını arttırma gibi bir takım çabalar içine girmesi beklenmektedir.
- Ayrıca öğrencilerin belirli periyotlarla motivasyon algılarını ölçme ve bu algıları etkileyen faktörler ile ilgili araştırmaların yapılması da, güçlü bir motivasyonun oluşmasına katkısı olabilecektir.

Bu çalışmanın ileride yapılacak olan çalışmalara yol göstermesi beklenmektedir. Çalışma, sadece sağlık alanında öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapıldığından, sağlık dışındaki alanlara da uygulanması konunun gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma Türkiye’de kamuya bağlı bir üniversitede okuyan öğrencilere uygulanmıştır. Tüm öğrenciler ile ilgili genelleme yapılabilmesi için, diğer kamu, vakıf dernek ve özel sektör üniversitelerinde de benzer bir çalışmanın uygulanması konuya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Alderman, M. K. (2004). *Motivation For Achievement: Possibilities For Teaching and Learning* (İkinci Baskı). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Aluçdibi, F., Ekici, G. (2012). “Ortaöğretim Öğrencilerinin Biyoloji Dersi Motivasyon Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), ss. 197-227.

Arioğul, S. (2009). “İngiliz Dili Öğretmen Adaylarının Akademik Motivasyonları”, *Hacettepe Üniversitesi Dergisi*, 36, ss. 12-19.

Deci, E. L., Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Selfdetermination in Human Behavior*, New York: Plenum.

Deci, E. L., Ryan, R. M., Williams, G. C. (1996). “Need Satisfaction and The Self-Regulation of Learning”, *Learning and Individual Differences*, 8(3), ss. 165- 183.

Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). “The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and The Self-Determination of Behavior”, *Psychologic al Inquiry*; 11, ss. 227-268.

Eymur, G., Geban, Ö. (2011). “An Investigation of Relationship Between Motivation and Academic Achievement of Pre-Service Chemistry Teachers”, *Eğitim ve Bilim*, 36, ss. 246-255.

Gömleksiz, M. N., Serhatlıoğlu, B. (2013). “Öğretmen Adaylarının Akademik Motivasyon Düzeylerine İlişkin Görüşleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3), ss. 99-127.

Karagüven, M.H. (2012). “Akademik Motivasyon Ölçeğinin Türkçeye Adaptasyonu”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), ss. 2599-2620.

Karataş, H., Erden, M. (2012). “Akademik Motivasyon Ölçeğinin Dilsel Eşdeğerlik, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, *M.e-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Education Sciences*, 7(4), ss. 983-1003.

Pintrich, P.R., Schunk, D.H., (2002). *Motivation in Education: Theory, Research and Applications*, Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.

Ratelle, C. F., Guay, F., Vallerand, R. J., Larose, S., Senécal, C. (2007). “Autonomous, Controlled, and Amotivated Types of Academic Motivation: A Person-Oriented Analysis”, *Journal of Educational Psychology*, 99(4), ss. 734-746.

Ryan, R. M., Deci, E.L. (2000). “Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions”, *Contemporary Educational Psychology*, 25, ss. 54-67.

Sternberg, R. J., & Williams, W. M. (2009), *Educational Psychology*, (İkinci Baskı), New Jersey: Pearson.

Vallerand, R. J., Blais, M. R., Brière, N. M., Pelletier, L. G. (1989). “Construction Et Validation De l'Échelle de Motivation En Éducation (EME)”, *Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 21, ss. 323–349.

Vallerand, R. J., Pelletier, L.G., Blais, M. R., Brière, N. M., Senécal C., Vallières, E. F. (1992). “The Academic Motivation Scale: A Measure of İntrinsic, Extrinsic, and A Motivation in Education”, *Educational and Psychological Measurement*, 52, ss.1003-1017.

Yurt, E., Bozer, Nur E. (2015). “Akademik Motivasyon Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(3), ss. 669-685

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 516-542

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 10.10.2020

Kabul Tarihi: 19.11.2020

İTALYA'DA YEREL YÖNETİMLER VE GÜVENLİK*

Nesim BABAHAÑOĞLU¹

Öz

Güney Avrupa'da yer alan Akdeniz'e kıyılı ülkelerden biri olan İtalya, Avrupa Birliği'nin önemli ülkelerden biridir. Avrupa Birliği'nin temelleri Roma'da imzalanan Demir-Çelik Birliği Antlaşması ile atılmıştır. AB giriş sürecinde olan Türkiye birçok alanda reform yaparak Birlik standartlarını ülkeye uyarlamaya başlamıştır. Bu alanlardan biri de kolluk alanında yapılan reformlardır. Bu kapsamda illerde ve yerel idareler ile görev yapan kolluk güçlerinin yönetimle ilişkileri bağlamında projeler yapılmış ve örnek ülkelere çalışma ziyaretleri gerçekleştirilmiştir. Böylece haklın ve sivil toplumun yönetime katılımını sağlamanın yanında kolluk üzerinde sivil yönetimin etkin hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada kısaca; İçişleri Bakanlığının uyguladığı İç Güvenlik Sektörünün Sivil Gözetiminin Geliştirilmesi/Güçlendirilmesi Projesi kapsamında yapılan çalışma ziyareti ile İtalya'daki güvenlik teşkilatının yapısı ve Valilik teşkilatına örnek olmak üzere Roma Valiliği'nin yapısı ve fonksiyonları, burada uygulanan yerel yönetim ve güvenlik uygulamaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Yerel Yönetimler, Yerel Güvenlik, Kolluk

Jel Kodları:

LOCAL ADMINISTRATIONS AND SECURITY IN ITALY

Abstract

The one of the most important members of EU Italy, located on the south of Europe Continent and on shore of Mediterranean Sea. The foundation EU started by the Agreement of Iron and Steel in 1955 in The Rome. With the accession of The EU Process, Turkey has been made various reforms in many fields. One of these field is law enforcement area. There have been made multi projects on that field. One of the most important project is Turkey Ministry of Interior's Development/Empowerment of Civil Oversight on The Internal Security Sector Project. In this context with the running project it has been visited some European countries, such as Italy, UK,

* Bu çalışma, 2008- 2020 yılları arasında İçişleri Bakanlığınca uygulanan 'İç Güvenlik Sektörünün Sivil Gözetiminin Geliştirilmesi/Güçlendirilmesi Projesi' kapsamında yapılan bilimsel etkinlikler ve İtalya Cumhuriyeti'ne yapılan çalışma ziyaretinden türetilmiştir.

¹ Dr., Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, nesimbabahanoglu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-2619-7213.

Portugal. Furthermore, it's been learned the functions of institutions of local administrations and internal security forces. Hence, that also been realized the relationship between local authorities and law enforcement in Italy. Moreover by visiting The Governorate of The Rome it was rivaving the sistem of local functions and proceses. To summarize, in this text all the explananations been wrote before, it is hopped that unvail the local sistem of Italy and its local administation sistem with its running local security system .

Key Words: Italy, Local Administrations, Local Security, Law Enforcement

Jel Kodes:

GİRİŞ

Resmi adı İtalya Cumhuriyeti (*Repubblica Italiana*) olan ülke, Güney Avrupa'da yer alır. Akdeniz'de yer alan iki büyük adası Sicilya ve Sardunya adaları İtalya Cumhuriyetine aittir. Kuzeyinde Alpler Bölgesi denilen yerde Fransa, İsviçre, Avusturya ve Slovenya devletleri ile kara sınırları mevcuttur. Avrupa'nın iki küçük devleti olan Vatikan ve San Marino İtalyan toprakları içinde çevrelenmiş enklav (başka bir ülkenin toprakları ile çevrelenmiş) devletlerdir. Campione d'Italia bölgesi ise İtalya Cumhuriyeti'nin İsviçre tarafından çevrelenmiş bir eksklavidir (ülkenin topraklarından ayrı başka ülke tarafından çevrelenmiş mülkiyet). İtalya Cumhuriyeti'nin başkenti Roma, uzun yıllar boyunca Batı uygarlığının ana merkezi olmuş, mimaride barok tarzının doğuşuna ön ayak olmuştur. Ayrıca Hıristiyan Katolik Kilisesi'nin başı merkezi olmuştur. İtalya, MÖ 800 yılı sonrasında yaşamış ortaya Etrüsklere kadar dayanan bir yapıdır. Etrüskler İtalya'nın bugünkü toprakları üzerinde Antik Roma kültüründen önce ortaya çıkmış en önemli kültür olarak bilinir. Antik Roma kültürü, MÖ 8. yüzyılda tarımsal bir köy olarak ortaya çıkmış, daha sonra yüzyıllarca büyüyerek bütün Akdeniz'i çevrelemiş büyük bir uygarlık haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu daha sonra seki gücünü kaybetmiş ve yıkılmıştır. Bunun sonucunda Hispanya, Galya ve İtalya'dan oluşan Batı Roma 5. yüzyılda ayrı krallıklara bölündü. Batı Roma imparatorluğunun 476'da yıkılması bu yıkılış Orta Çağın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Orta Çağda İtalya Yarımadası'nın 6. yüzyılda Bizans İmparatoru Jüstinyen eliyle Ostrogotlardan alınmasından sonra İtalya içlerine Germen kabileleri göçünün başlangıcı oldu. Buna rağmen İtalya'da Orta Çağ süresince hakimiyet mücadelesi ve dengeler çeşitli devlet veya hanedanlar arasında gidip geldi. Yarımadaki bölgeler 19. Yüzyıla başına dek bağımsız yönetim parçalar halinde yaşadılar veya komşu ülkelerin hakimiyetinde yaşadılar. Bu hakimiyet döneminde İtalya, ortaya çıkan ticaretle ön

salmış cumhuriyetleriyle öne çıkmıştı. Bu ticari Şehir devletleri oligarşi ile idare edilen, tüccarların imtiyazlı olduğu idarelerdi. Venedik, Cenova, Pisa Amalfi ve Ankona deniz ticaret ile en çok bilinen dönemin öne çıkan şehirleridir. Denizcilikte gelişen bu şehir devletleri, Doğu'ya yapılan Haçlı Seferlerinde öncü rol oynayan güçlerdi (wikipedia.org ve Şan, 2001: 90).

Çalışmamızın temel amacı; ülkemizin son yıllarda AB üyelik sürecinde yaptığı reformların üye ülkelerdeki örneklerini yerinde görmek suretiyle araştırmak ve yazın hayatına aktarmaktır. Bu amaçla İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan, UNDP ve AB tarafından desteklenen proje kapsamında İtalya'daki yerel yönetimlerin yapısı ve yerel güvenlik konusundaki fonksiyonları, yasal yetkileri ile güvenlik birimlerinin yapısı ve yerel yönetimlerle olan ilişkileri ortaya koyma olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ayrıca; literatür taramasının yanında İtalya'nın taşra idaresinin en önemli birimi olan valilik kurumu olarak Roma Valiliği ziyaret edilmiş ve ilgili yöneticilerden valiliğin yasal statüsü yerinde deneyimlenmiştir. Ayrıca merkezi ve yerel güvenlik birimleri yerinde ziyaret edilerek yasal statüleri, yerel uygulamaları, sivil gözetimleri ile yerel idarelerle olan ilişkileri tespit edilerek ortaya konulmuştur.

Tüm bu özelliklerinin yanında bu çalışma için İtalya'nın seçilmesi; Avrupa Birliği'nin ilk adımı kabul edilen ve Roma'da imzalanan Demir-Çelik Birliği Antlaşmasının yapıldığı ülke olmasıdır. Avrupa normları çerçevesinde gerek yerel yönetimde gerekse de iç güvenlik politikalarında önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca çeşitlilik gösteren kolluk teşkilatı yapısı ile de Türkiye'ye benzerlikler göstermektedir. Son yıllarda yapılan reformlarla merkezi teşkilatın yerel temsilcisi konumundaki Valilikler yetki bakımından güçsüzleştirilirken, buna mukabil Türkiye'de mevcut olmayan Bölge İdareleri ile Belediye idarelerinin yetkileri güçlendirilmiştir (Türkiye'de de benzer gelişmeler yaşanmaktadır). Bu kapsamda yapılan çalışma seyahati çerçevesinde ziyaret edilen Roma Valiliği'nin ve Valisinin ve güvenlik birimlerinin konumuzla ilgili bilgilere ve değerlendirmelerine de bu çalışmamızda yer verilmiştir.

1. İTALYA'DA YÖNETİM

1848 yılında başlayan İtalya'nın birliğini sağlama faaliyetleri 1870 yılında Roma ve 1886 Venedik katılımları ve diğer yerlerin katılımı (1870-1918) ile birlik tamamlanmıştır. Birleşmenin önündeki en büyük engellerden biri de topraklar üzerindeki hakimiyetini

kaybetmek istemeyen Katolik Kilisesi idi. Yapılan anlaşmalarla bu konu da çözülmüştür (Boschetti, 2013: 6).

İtalyan siyasi tarihinin idari ve siyasi açıdan genel olarak üç dönemde incelendiği görülmektedir. Birincisi; Liberal dönemdir. 1861'de krallığın kurulması ve bağımsızlığını ilan etmesiyle başlar ve 1922 yılına kadar devam eder. İkincisi ise Faşist dönemdir. 1922 yılında Mussolini'nin yönetime gelmesiyle başlar ve 1943 yılına kadar devam eder. Üçüncü dönem ise Yeniden Yapılanma dönemidir ve 1943'ten sonraki dönemi kapsamaktadır. İtalya, 1943 yılında Almanların içinde bulunduğu Müttefik Devletler tarafından işgal edilmiştir. İtalya, 1945 yılında tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur. Takip eden yıl ise Faşizm döneminde şeklen de olsa devam eden kraliyet yönetimi bir halk oylamasına istinaden kaldırılarak yerine Cumhuriyet yönetimi kurulmuştur. Bugün de yürürlükte bulunan İtalyan Anayasası da Kurucu meclis tarafından 1947'de kabul edilerek, 1 Ocak 1948'de yürürlüğe girmiştir (Şan, 2001: 92).

İtalya Cumhuriyeti'nin idare şekli çok partili ve parlamenter demokrasi ile işleyen cumhuriyet rejimidir. Yürütme gücü, bakanlar kurulunun uhdesindedir. Yürütmenin başını cumhurbaşkanı temsil eder. Yasama organı ise ulusal meclistir. Yasama ve yürütmeden, yargı bağımsız hale getirilmiştir. İtalya, 2 Haziran 1946 yılından beri demokratik cumhuriyet şeklinde idare edilmektedir. Bundan önce ülkede bulunan kraliyet yönetim sistemi referandum sonucu kaldırılmıştır. Anayasa 1 Ocak 1948'de yürürlük kazanmıştır. İtalya Cumhuriyeti cumhurbaşkanı (*Presidente della Repubblica*) ulusal meclis ve az sayıda bölgesel temsilci tarafından yedi yılda bir seçilmektedir. İtalya'da cumhurbaşkanları tarafsız bir şekilde ülkenin birlik ve beraberliğini temsil ile yükümlüdürler. Cumhurbaşkanı, yasama, yürütme ve yargı organlarının arasında, bu erklerin ahengini sağlamak görevleri arasındadır. Yöneticileri atamak, yargıya başkanlık etmek ve ülke ordusunun başkomutanı olmak gibi görevleri de mevcuttur. Seçimle iktidar olmuş partiler içinden çıkacak başbakanı da cumhurbaşkanı görevlendirir ve başbakana kabineyi kurmakla vazifelendirir. Kabinenin onay alması, ulusal mecliste yapılan güven oylamasından alınacak onaya bağlıdır. İtalya'da iki meclisli sistem vardır: Senato (*Senato della Repubblica*) ve Temsilciler Meclisinden (*The Camera dei Deputati*) oluşur. Bu meclis üyeleri halk oylaması yöntemiyle seçilirler. Halk meclisinde 630 üye varken, senatodaki üye sayısı 315'tir. Senatoda seçilmişlerin yanında az sayıdaki ömür boyu üyelik hakkına sahip olan temsilciler de mevcuttur. İtalya temsilcileri seçmek için oylamaya 18 yaşını doldurmuş olan her İtalyan vatandaşı katılabilir. Bu durum senato üyeleri seçilirken oy kullanmak için öngörülen yaş alt sınırı ise 25'tir. Bu iki meclisin üyeleri de 5

yıllık süreler için seçilirler. Ancak cumhurbaşkanına bazı olağanüstü hallerde meclisi feshetme hakkı tanınmıştır. Yurtdışında kalıcı olarak yaşayanlar İtalyanlar da mecliste temsil edilirler. 630 ulusal meclis temsilcisinden 12, 315 senato temsilcisinden ise 6'sı ise yurtdışında yaşayan İtalyan vatandaşları arasından seçilirler (Boschetti, 2013: 5-6).

2. İTALYA'DA YEREL YÖNETİMLER

İtalya merkeziyetçi bir örgütlenme yapısı arz etmektedir. Bu nedenle yönetim yapısı merkeziyetçi bir gelenek üzerine oluşturulmuştur. Eskiden beri var olan yerel yönetimler hukuken 1947 yılında kabul edilen ve 1948 yılında yürürlüğe giren Anayasa ile tanınmıştır. Bugün mevcut olan bölgesel yönetimler ise 1970 yılında hayata geçirilmiştir. 15 bölge yerel yönetim esasına göre kurulurken 5 bölge ise özel statülü olarak kurulmuştur. 20 bölgenin yanında 103 il ve 8.100 belediye bulunmaktadır. Son yıllarda bölgelerin etkinliğinin artması merkezin taşra teşkilatlarındaki temsilcileri valilerin etkinliğini azaltmıştır (Ünusan, 1999: 491) . Bugün ise il sayısı 110'a çıkmış, belediye sayısı ise 8.093 olmuştur.

Merkezi yönetimde temel politika belirleyicileri seçilmiş organlardır. Bunlar; Başbakan, bakanlar kurulu, münferit bakanlar ve bakanlıklar arası komisyonlardır. Türkiye'de olduğu gibi hükümetlerce hazırlanan tüzük, yönetmelik gibi düzenlemeler hukuki denetim mekanizmalarından geçirilmektedir. Merkezi yönetim ülkenin genel politikalarını belirlemede sorumlu teşkilattır. Adalet, dış politika, iç politika, savunma gibi ülke çapındaki hizmetleri merkezi idare yerine getirmektedir. Son yıllarda bölge, il ve belediyelere birçok hizmet devredilerek güçlendirilmiş ve sadece yukarıda sayılan hizmetler merkez teşkilatında kalmıştır (Türker, 2002: 492-495'dan aktaran Küçük, 2019: 8).

Merkezi yönetimin taşra idaresi valiler tarafından yönetilmektedir. Vali (Prefetto), ülkemizde olduğu gibi devletin ve hükümetin il düzeyindeki temsilcisidir. Valiler illerdeki devlet hizmetlerinin denetlenmesi, koordine edilmesi ve kamu düzeni ve kamu güvenliğinin sağlanması ile il ve belediye düzeyindeki seçimlerin düzenli bir şekilde yapılmasından sorumludur. Yerel ve bölgesel yönetimlerin güçlenmesi sonucu zamanla valiler merkezi idarenin taşradaki bütün unsurlarının koordinatörü olmaktan çıkmış ve İçişleri Bakanlığının ildeki yöneticisi konumuna gelmiştir (Ünusan, 1999: 495).

2.1. İtalyan Yerel Yönetiminin Geçirdiği Tarihi Süreç

II. Dünya Savaşından sonra kurulan İtalya Cumhuriyetinin 1948 yılında kabul edilen Anayasa, yerel yönetimlere ağırlık vermeyi hedeflemiştir. Ancak 1970'lere kadar merkeziyetçi yapı muhafaza edilmiş, 1970 yılından itibaren bölge yönetimlerinin kurulması ile 1990'lara kadar birçok kamu hizmeti merkezi idareden alınarak yerel yönetimlere devredilmiştir. İtalya'da 5 tanesi Anayasada düzenlenmiş toplam 20 bölge idaresi vardır. Bunun yanında 103 il ve 8093 belediye mevcuttur. Ancak 2010 yılında illerin sayısı arttırılarak 110'a çıkmıştır (Boschetti, 2013: 8)

1948 İtalyan Anayasası'nın Beşinci Bölüm 114. Maddesi yerel yönetimlere yer vermiştir. İtalya'daki Bölge İdarelerinin yasama yetkilerini haiz olması hasebiyle merkezi devlet idaresinin altında ve yerel idarelerin üzerinde idari bir yapı olarak temayüz ettiğinden, bölge yönetimlerini yerel idarelerin dışında tutmuştur. Böylece mahalli idare mekanizmasında metropol kentler, iller ve belediyeler sayılabilir. Metropol Kent idaresi İtalyan Anayasası'nın 114. Maddesine göre, mahalli idareler olarak metropol kentlerde bölgeler ve iller olarak düzenlenmiştir. 1990'da Anayasa'da yapılan yerel idarelere ilişkin reform ile büyük kentsel yerleşim birimlerinde, il yerel yönetimlerinin yerine metropol kent sisteminin kurulması kararlaştırılmıştır (İtalyan Anayasasının, 114.maddesi). Nihayet 2001'deki anayasa değişikliği ile metropol şehirler yerel idare birimi olarak anayasada yer almıştır (Olivetti, 2014: 148'den aktaran Küçük, 2019: 13).

Metropol kentler denilen yapıların kuruluşu aşamasında büyük belediyelerin mahalleler ile birleştirmek suretiyle güçlü bir kentsel, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin meydana getirilmesi hedeflenmiştir. Ancak bölgesel idareler, metropol kent oluşumuna sıcak bakmadığından metropol kent sistemi hayata erken geçememiştir. 1999'da metropol kentlerin kurulmasına ilişkin yöntemin değiştirilmesine imkan veren bir madde Anayasa'ya eklenmiştir. Ancak bu değişiklik de uygulamada olumlu bir sonuç ortaya çıkarmamıştır (Toksöz vd., 2009: 91'den aktaran Küçük, 2019: 15).

Metropol kentlerde diğer yerel yönetim idarelerindeki benzeri harcama ve gelir özerkliğine; bununla beraber bağımsız mali kaynaklar haklarına da sahiptirler (Anayasa'nın 119.maddesi). Nihayet 2009'da Reggio Calabria bölgesi metropol kentlerin olduğu bölgeler arasına dahil edilmiştir. 3 Nisan 2014'te İtalya Ulusal Meclisi özerk bölgelerin yanında, 10 yeni metropol

kenti kuran bir yasayı kabul etmiştir. Yeni metropol kentler 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Palermo, Messina ve Catania 2015 yılından Cagliari ise 2016 yılından beri metropol kent olarak idare edilmektedir (wikipedia).

1948 yılında kabul edilen İtalyan Anayasası’nın 142. maddesi ile Torino, Milano, Cenova, Bologna, Floransa, Roma, Bari, Napoli ve Cagliari illerine metropol kent statüsü verilmiştir. Ancak diğer illerle aynı statüye sahiptirler (Koşar, 2013: 327).

Metropol şehir meclisinin oluşturulması, seçimi, görevli olacağı süre ile ilgili kuralların diğer uygulamalar ile aynı şekildedir. Metropol şehrin yürütme erki de il yerel yönetimlerinde olduğu gibi Şehir Giunta’sıdır. Bu kentlerin yönetiminde, il yönetiminin başkanının seçim usulüne benzer olarak seçilerek göreve gelmiş Metropol belediye başkanı mevcuttur. Başkan kent idaresini temsil etmekte, atamaları yapmakta ve Giunta encümenine başkanlık etmektedir. Bu yönetim sisteminin organları arasında yetki paylaşımı, il yerel yönetimi ve belediyeler için belirlenen genel usullere göre yapılır. Metropol kent meclisi, temel kararları almak, yönetim birimini yönlendirmek ve denetimini yapmakla görevlidir. Metropol belediye başkanının ise, yönetimi temsil etme görevi vardır. Metropol kent idaresinin iç yapısı bir teşkilat tüzüğü ile belirlenir ve metropol kent meclisinde kabul edilir. Personel statüsü ile ilgili hükümler ise kamu idaresince belirlenen kurallara göre toplu iş sözleşmesi ile belirlenmektedir (Tortop, 1996: 66).

Diğer taraftan bu kentlerin görevleri şöyle sıralanmıştır: “Yollar, trafik, ulaşım, planlama, çevresel değerlerin korunması, su ve elektrik hizmetleri, ekonomik kalkınma, daha geniş alanlarda sağlık hizmetleri, mesleki eğitim, okul hizmetleri ve kentsel hizmetlerdir. Bunun yanında anakent yönetimleri yaptıkları hizmetlerle ilgili olarak vergi ve harçları belirleme yetkisine sahiptirler” (Koşar, 2013: 334).

1948 Anayasası, idari sistem için adem-i merkeziyet ve bölgesel özerklik ilkelerini benimsemiştir. Yapılan idari reformlarla tanınan yerel otonomi ile İtalya’da 3 seviyede bölgesel yönetim şeklinde teşkilatlanmıştır (Boschetti, 2013: 8-9):

1. Bölge (Regione): İtalya’da 20 bölge vardır. (5’i özel statülü: Valle d’Aosta, Trentino Alto Adige, Friuli Venezia Giulia, Sicilia, Sardegna). Örneğin Regione Lazio (Lazio Bölge Yönetimi) Bölgesi içinde 5 il, 378 belediye vardır.

2. İl (Provincia): İtalya’da 110 il yönetimi mevcuttur

3. Belediye (Comune): İtalya sınırları içerisinde 8.093 belediye yönetimi mevcuttur

Özel statülü bölgelerde özerklik verilen iller şunlardır: Firuli-Venezia Giulia bölgesindeki Trieste, Sardunya'daki Cagliari, Catania, Messina ve Sicilya'daki Palermo'dur. Bu özerk sayılan şehirlerin karar organı bölge meclisidir.

2.2. Bölge Yönetimleri

İtalya'da ülke 20 adet bölge yönetimine ayrılmış olup bunların 5 tanesi özel statülü olup nisbeten daha özerktirler. Bölge Meclisi, Bölge Encümeni ve Başkandan oluşur. İl bazında farklı rakip aday listelerinin tek dereceli olarak seçime katılması suretiyle seçilir. Bölge meclisinde üye sayısı bölgenin nüfusuna göre değişiklik göstermektedir. Üye sayıları 30-80 arasında değişebilmekte ve seçim 5 yılda bir yapılmaktadır. Bölge Yönetiminin karar organı meclistir. Bölge yönetiminin meclisinde bölge ile ilgili sınırlı düzenleme hakkına sahiptir. Bunlar bölgeye bağlı yönetim birim ve büroların kurulması mesleki okul ve öğrenim yardımı, sağlık ve hastane yardımı vb. alanlardır. Bunun yanında encümene ait olanlar hariç, idari kararları kabul etme, ulusal meclise kanun teklifleri hazırlama bölge ve vilayet sınırlarının değişmesi konusunda görüş bildirme, bütçeyi onaylama ve bütçede değişiklik yapma, bölge vergilerini kararlaştırma, bölge idari organizasyonunu oluşturma ve bu birimleri kurma, kamu işlerini planlarını onaylama, komisyonları ve üyelerini tespit etme, encümen veya ulusal yasaların uygulanmasında gerektiğinde görüş verme gibi görevleri vardır (Güney, 2011: 3).

Bölge encümeni ise bölge idaresinin icrai organıdır. Encümen biri başkan ve ilgili bölgenin nüfusuna göre değişen sayıda asil ve yedek üyelerden oluşur. Meclis kararlarının uygulanması, bölgeye ait malların yönetimi, bölge idari teşkilatının kontrolü, bütçede sınırlı aktarım yapma ve genel plan içerisinde iş programları yapma gibi görevleri vardır. Bölge başkanı ise bölgenin siyasi başıdır. Bölgeyi temsil eder, yasaları yayınlar, devletçe bölgeye verilen diğer vazifeleri yerine getiri ve kendisine anayasa, yasalar veya bölgece verilmiş görevleri yapar, encümeni toplantıya çağırır ve başkanlık eder. Ayrıca idari sözleşmeleri imzalar ve bölgede belirtilen şekilde bölge hükümet üyelerini atar. Bölge yasalarının Anayasaya uygunluk denetimini hükümet adına Bölge Komiseri-Valisi (Merkezi hükümet temsilcisi) yapmaktadır. Bu nedenle bölge yasaları bölge valisinin onayı ile yürürlüğe girmektedir.

2.3. İl Yönetimi (İl Özel İdare)

Bölgelerin alt yönetim birimleri iller ve belediyelerdir. İtalya 110 ilden oluşmaktadır. İllerin yönetim organları; İl Meclisi, İl Encümeni ve Başkandır. İl ve belediyelerin idari işlemleri üzerindeki denetim ise bölge denetim komitesince yapılır. İl ve belediye idareleri ilgili il merkez ve çevrelerinde merkezi idare ile bölge idarelerinden geriye kalan hizmetleri yapmaktadırlar. İller için bu hizmetler, çevre koruma, toprak, su ve enerji kaynaklarının muhafazası, kültürel varlıkların korunması ve kullanımı, temizlik hizmetleri, kamu sağlığı ile ilgili temizlik-hijyen görevleri, mesleki eğitimin lise seviyesinden sorumluluktur. Merkezi idarece atanan vali (prefetto) ile aynı il sınırlarında görev yapan il yönetimi ve belediye yönetim ve organları bilindiği üzere seçimle işbaşına gelmektedir. Bunlar; il yönetiminde İl Genel Meclisi, il daimi encümeni ve il başkanıdır (il meclis başkanı). İl Meclisi, ilin karar organıdır. İl meclisinde görev yapacak üye sayısı, ilin nüfusuna göre 24-45 arasında değişiklik göstermektedir. İl meclisi genel oyla 4 yıllığına seçilir. İl meclisi kendi arasından bir başkan ve encümen üyelerini seçmektedir. Meclisteki üye dağılımları nisbi temsil sistemine göre yapılmaktadır. Bu yöntem çoğunluk partisine ağırlık tanıyan yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Oyların yarısını alan liste sandalyelerin %60'ını alacak şekilde düzenlenmiştir. Geri kalan sandalyeler ise, orantılı olarak diğer listeler arasında dağıtılmaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 154).

2.4. Belediyeler

Belediyeler (Comune) ise en küçük yerel yönetim birimleridir. Ülkede 8.093 adet belediye (comune) mevcuttur. Başkan ve belediye konseyi (encümen) seçimle iş başına gelir. Klasik belediye hizmetlerinin yanı sıra doğum, ölüm ve evlenme gibi nüfus kayıtlarını tutmakla da görevlidir. Ayrıca valilik veya devlet polisi (Polizia di Stato) polisinin olmadığı yerlerde belediye başkanı o yerleşim biriminin kamu güvenliğinden de sorumludur. Ayrıca yapılan bazı yasal düzenlemelerle (92/2008 ve 125/2008) belediye başkanlarına yerleşim birimlerinde kamu güvenliği ile ilgili geniş yetkiler tanınmıştır. Ayrıca kamu güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda tehlikenin önlenmesi veya tehlikenin ortadan kaldırılması konusunda kararname çıkarma hakkı tanınmıştır. 2008 yılında yapılan düzenleme ile 5 alanda kararname çıkarılması benimsenmiştir². Bunlar: kentsel dönüşüm, kamu malına zarar, gecekondular, yol trafik problemleri, kamu malları konularıdır. Ancak İtalya Anayasa Mahkemesi (Corte Costituzionale) bu alanlarda çıkarılacak kararnamelerin 'acil ve geçici' olması kaydıyla

² 2008 yılında içişleri bakanı olan Roberto Marini tarafından çıkarılan kararname ile düzenlenmiştir.

olabileceğine hükmederek sınırlamıştır. Ayrıca çıkarılacak bu kararnamelerin valilik bilgisine sunulması gerektiğini vurgulamıştır. Valiliğe sunulan bu kararnameleri vali, iptal edebileceği gibi değişiklik isteği ile de geri gönderme yetkisine sahiptir³ (Boschetti, 2013: 10).

Belediyelerin organları belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanıdır. Bu organlar bilindiği üzere seçimle iş başına gelirler. Belediyelerin sorumlulukları olarak, teknik-idari destek sağlama, okul yapımı, bölgelerle koordineli ekonomik, ticari, turistik, sosyal, sportif ve kültürel faaliyetlerin koordine edilmesi gibi görevler olarak sıralanmıştır. Bunun yanında bölge, il ve belediyeler üzerinde merkezin vesayet denetimi mevcuttur. Bölge idaresi üzerinde bölge valisi (komiseri), il ve belediyeler üzerindeki vesayet denetimi ise bölge denetim komitesince yapılır. Denetim komitesinde hukuk profesörleri, memurlar, hakimler gibi uzmanların arasından bölge meclislerince seçilirler ve işlemlerin sadece hukuki denetimiyle görevlidirler (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 155).

Meclislerde kadın ve erkek temsil eşitliğini sağlamak üzere, il ya da belediye meclisleri seçimlerinde oy pusulasından ne kadın ne de erkek adayların üçte ikinin üzerinde bir çoğunluğa sahip olması imkansız hale getirilmiştir. 1993'te (1948 sayılı Kanun m.81) önemli reformlara imza atılmıştır. Bunlardan ilki, başkanların doğrudan seçilmesi usulüdür. İkincisi ise, il meclisi başkanlarının seçilmesinde iki türlü seçim yapılması ve ilk oylama sonucuna göre en çok oy alan iki adayın ikinci tur seçime gidebilmesidir. Böylece yerel yönetimlerde bu seviyesinde siyasi partilere olan bağımlılığı azalmış ve başkanların siyasi konumu güç kazanmıştır. 1993 yılı sonrası reformla belediye idarelerinde siyasetçiler yeniden seçilerek tamamen değişim geçirmiştir. Bu yeni seçilen yeni liderlerin birçoğu 1997deki seçimlerde yeniden seçilmiştir. İllerin sayısı ise 1997 yılında 101 iken 2010'da bu sayı 110'a çıkarılmıştır (Ulusoy ve Akdemir, 2013: 154).

1948 tarihli İtalya Anayasası ile bölgeler, 5 tanesinin statüsü özel, 15 tanesi olağan bölgeler olmak üzere iki dereceli bir yapı arz etmektedir. İtalya'daki yapının ana özelliklerinden biri de, alt yönetim kademeleri olan il yönetimi ve belediyeler, orta kademe idare düzeyleri olan bölge yönetimlerine hiyerarşik bağımlılıklarının sınırlı olmasıdır. İl idaresi ve belediyeler, merkezi idarece düzenlenip uygulanan vergilendirme ve borçlanma gibi finansman kaynakları

³ Anayasa Mahkemesi bu düzenlemeyi 2011 yılında 115/2011 nolu karar sayılı kararıyla düzenlemiştir.

bakımından bir üst yönetim birimi görülen bölgesel yönetime bağımlı değildirler (Arıkboğa, 2004: 80).

İtalya’da hem hükümetler hem de kamuoyu bütünleşme yanlısı bir görüntü vermekle birlikte, yerel idareler bakımından değerlendirildiğinde durum farklılık arz etmektedir. İtalya halen, Avrupa Birliği’nin çıkardığı kanun ve yönetmelikleri hayata geçirmekte en geç harekete geçen ve Avrupa Adalet Mahkemesi’nden en çok ihlaller nedeniyle cezalandırılan ülkedir. Bu da İtalyan paradoksu olarak değerlendirilmektedir (Arıkan, 2004: 42).

Yaptıkları görev itibariyle yerel yönetim birimlerinin kısaca görevleri şöyle bölümlenebilir (BÜMKO, 2008: 7):

<u>Belediyeler</u>	<u>İller</u>	<u>Bölgeler</u>
Şehir planlama	Yol ağı güvenliği	Sağlık
Sağlık Sığınma evleri	Taşımacılık	Hastane/Sağlık merkezleri
Sakatlık yardımı	Çevre/enerji kaynaklarının korunması	Mesleki eğitim
Yol ağı güvenliği	Kültürel mirasın korunması	Kültür
Yerel güvenlik	Evsel atıklar	Şehir planlama
Anaokulu, ilkokul, meslek okulu	Bazı sağlık hizmetleri	Yol ağı ve tren ulaşımı
Kültür	Mesleki eğitim	Tarım
Kanalizasyon hizmetleri	İş ve işçi bulma hizmetleri	Çevre korunması
Kırsal bölgelerde eczane yardımı	Ekonomik gelişme	Sosyal hizmetler ve eğitim

2.5. Merkezi İdarenin Taşra Örgütü Olarak İl İdaresi-Valilik

Daha önce valilik adı altında örgütlenen yerel hükümetin taşra idaresinin gittikçe yetkilerinin sınırlandırılması sonucu 2004 yılın idari reformlarıyla içişleri bakanlığının yerel bazda İçişleri Bakanlığının il ofisi şekline dönüşmüş durumdadır. Bu nedenle valilik, ‘Yerel Hükümet Ofisi’ (Ufficio Territoriale di Governo) şeklinde anılmaya başlanmıştır. Valiliklere ait olan yetkiler bölge ve belediyeler lehinde sınırlandırılmıştır. İl, büyüklük itibariyle Bölge Yönetimi ve Belediye arasındaki idari birimdir. İl Meclis Başkanı ile ve il meclis üyeleri seçimle iş başına gelirler. Bu il yönetimleri kamu sağlığı ve hijyen, il çapındaki büyük yolları ile okul gibi

kamu binalarının bakım ve onarımı ve tarım işlerinden sorumludurlar. Hali hazırda İtalya'da bu il idarelerinin varlıkları üzerinde tartışmalar açılmış ve sürmekte ve ilerde bu idarelere son verilebileceği tartışılmaktadır (Boschetti, 2013: 8).

2.5.1. *Vali*

İl İdaresinin başında Vali (Prefetto) bulunur. Vali, kamu hayatının düzenli işlemesi, genel emirlerin uygulanması, göç, ekonomi ve seçim işlerinden sorumludur. Vali, yönetmiş olduğu ilin güvenliğinden sorumlu olup il mülki sınırları içerisindeki kolluk kuvvetlerinin amiri ve onları harekete geçirmekten sorumlu makamdır. Ayrıca her ilde Türkiye'deki İl Emniyet Müdürü muadili ve il çapında Devlet Polisinin başı olan ve onların organizasyonu ile yönetimiyle görevli sorumlular mevcuttur. Valinin emir ve denetimi altında olan bu görevlilere Questore adı verilmiştir. Kolluk kuvvetlerinin organizasyonu ve koordinasyonundan sorumlu olan valiler, aynı zamanda il çapında mevcut olan İl Yerel Güvenlik Komisyonlarına⁴ da başkanlık ederler. Bu komisyonun üyeleri ise, İl Meclis Başkanı, İl Emniyet Müdürü (Questore), Jandarma Komutanı (Carabinieri Komutanı), Mali Polis Sorumlusu, Orman Polisi Sorumlusu ve Belediye Başkanı olarak belirlenmiştir. Ancak valinin uygun gördüğü kişileri bu komiteye davet etme yetkisi mevcuttur. Komitenin gündemini vali belirlemekle birlikte ihtiyaç duyduğunda İl Belediye Başkanı da güvenlik konuları ile ilgili gündem olmasını sağlamak üzere valiliğe önerilerde bulunabilir. İller bazında kurulmuş ve Questore'lerce yönetilen Devlet Polisi ise yerelde trafik polisi (Polizia Stradale), Demiryolu Polisi (Polizia Ferroviaria), İletişim-Posta Polisi (Polizia Postale delle Telecomunicazioni) olarak profesyonel birimlere ayrılır. Valinin asayiş ve emniyet hizmetleri kapsamında iller bazında güvenlik ile ilgili görevleri kısaca şöyle sıralanmaktadır (Boschetti, 2013: 10-11):

1. Olaylarda ve toplumsal gösterilerde kamu düzeninin korunması
2. Kişilere ve topluma yönelen anti sosyal davranış ve saldırıların önlenmesi

⁴ Bu komisyon İtalya'da 1981 yılında çıkarılan kanunla kurulmuştur. Bu komisyonun benzeri ülkemizde de 2008 yılında İçişleri Bakanlığı, AB ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP) işbirliği ile başlatılan ve 2020 yılı itibarıyla devam eden 'İç Güvenlik Sektörünün Sivil Gözetiminin Geliştirilmesi/Güçlendirilmesi Projesi' kapsamında ilgili yerel güvenlik Komisyonlarının oluşturulması çalışmaları yapılmıştır. Geniş bilgi www.sivilgozetim.org.tr adresinden edinilebilir.

3. Yabancıların oturumlarının düzenlenmesi/izne bağlanması ile sınır dışı edilmeleri işleri
4. Pasaport işlemleri
5. Silah ruhsatları işlemleri
6. Kamu güvenliği amaçlı ticari lisansların kontrolü ve geçici iptali işlemleri
7. Özel güvenlik firmalarının denetimi
8. Özel geçiş izinleri
9. Kırsal alan devriyeleri (Jandarma ile birlikte)
10. Vatandaş şikayetlerinin takibi işlemleri (Jandarma ile birlikte)
11. Kırsal alan acil çağrılarının cevaplandırılması (Jandarma ile birlikte) ve
12. Teftiş ve araştırma.

Bölgesel ve İller bazında İtalya Jandarması (Carabinieri) var. Her İlde Jandarma istasyonları var. Bunun yanında İçişleri Bakanı onayı alınmak suretiyle Roma gibi büyükşehirlerde de görev yapabilirler. Bu jandarma birlikleri de Valinin emir ve talimatları altında kamu güvenliği ve asayişini sağlamak üzere görev yapmaktadırlar.

2.5.2. Merkezi İdarenin Taşra Örgütüne Bir Örnek Roma Valiliği; Görev ve Yetkiler

İtalyan Valilik teşkilatının görev sorumluluk ve faaliyetleri ile ilgili çalışma ziyareti kapsamında Roma Valiliğine (Provincia di Roma) yapılan ziyarette Roma Valisi (Profetto di Roma) Dr. Marko Skorpa'nın verdiği bilgiler doğrultusunda Valinin görevleri, ilin güvenliği ve uygulamalardaki durumu, Roma ile ilgili yerel güvenlik ve asayiş bilgileri aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Skorpa, 2013):

- Hükümeti temsil etmek
- Halkın her türlü problemi ile ilgilenerek tüm sorunlarına cevap vermek ve çözüm sunmaya çalışmak
- Ekonomik Krizle beraber (2008 yılı ve devamı) valiliğin iş yükünün arttığını halkın sık başvurduğu bir makam haline geldiğini destek beklediği için sorunları çözmeye çalışma.
- Bütün özel ve diğer kamu ve kurumlar ile ilişkiler ve koordinasyon görevini yerine getirme

- İstihdama katkı sağlayarak “kamu güvenliğini sağlama” görevine katkıda bulunmak ve böylece ekonomik sıkıntıların kamu güvenliğini tehdit etmesini engellemek
- Ekonomik krizlerle beraber firmalar tarafından elaman çıkartma durumunda valiliğin yardım ile çıkarılan işçilerin başka firmalara nakli ya da işsizlik sigortasından faydalandırmaya çalışmayı organize etmek.
- Valilik, il sınırları içinde polis kuvvetleri kamu güvenliğini sağlamakla görevlidir (Polis, Jandarma, maliye muhafaza, orman ve cezaevi polislerinin koordinesi ile)
- Kamu güvenliğini sağlamak için İl Güvenlik Kurulu mevcuttur. Bu komiteye başkanlık görevini Vali yapar. Altında belediye başkanları ile polis kuvvet komutanları ile il müdürü ve genel meclis başkanı diğer üyeler yer almaktadır.
- Emniyet Müdürü (Questore) güvenliğin ikinci Sorumlusudur. Vali genel talimatlandırmalar yapar. Detayları il müdürü yapılan talimatlar doğrultusunda hareket ederek uygular. Komite toplanarak emniyet asayiş konularında kararlar alarak ek güvenlik önlemlerine karar verebilir. Ayrıca önemli olaylar öncesi valilik talimatlar vererek önlemler alabilir.
- Yerel Güvenlik Komitesi: Emniyet müdürü (Questore), jandarma (Carabinieri) birim amiri, maliye polis amiri, orman muhafaza polis amiri, belediye başkanı ve il meclis başkanından oluşur. Yılda en az 2 sefer toplanır. Ancak Vali gerekli gördüğü zamanlarda toplayabilir. Ayrıca Belediye başkanının da gerekçesini sunmak kaydıyla Validen Güvenlik komitesinin toplanmasını isteyebileceği gibi vali kanalıyla gündem de belirleyebilir.
- Güvenlik Komitesinin toplanması yılbaşı ve yılsonu dışında toplanmaz ihtiyaç halinde toplantılar yapılabilir. Toplantı valiliğin ya da belediye başkanın çağrısı ile yapılır. Güvenlik güçleri de toplantı isteyebilir ve bunu valilik aracılığı ile yaparlar. Gündemi vali – belediye başkanı belirleyebilecekleri gibi ayrı ayrı kendi gündemleri olabilir. Örneğin gece saatlerinde sokakta alkol kullanılmasına karşı Roma belediyesi kararı gereği gece sokaklarda alkol kullanılması sınırlandırıldı.
- Belediyeler üzerinde valinin sınırlı vesayet yetkileri vardır. Bu yetkiler kamu güvenliğini ilgilendiren alanlarla sınırlıdır. Ayrıca suç işleyen belediye başkanlarının görevden alınması için İçişleri Bakanlığına görevden uzaklaştırılmaları için bildirme yetkileri mevcuttur. Roma İli sınırları içerisinde 120 belediye teşkilatı mevcuttur. Roma merkez 4 milyon nüfusu barındırır. Merkez büyük şehir alanında 4 milyon nüfus dışında 6 milyonluk alanda ise 120 belediye mevcuttur. Valilik ve belediye teşkilatları üzerinde de bölgesel yönetim vardır. Roma ili Lazio Bölge Yönetimi içinde yer alır. Roma ile beraber Lazio bölgesi 5 ilden oluşmaktadır. Her il meclisi kendi iline bakmakla mükelleftir. Son yıllarda İl idarelerinin yetkilerinin belediyelere devretme tartışmaları mevcuttur.
- Kamu güvenliğini ilgilendiren konular dışında valilerin belediye ve mahalli idareler üzerinde vesayet yetkisi ve etkisi yok. Güvenlik konularında mahalli idarelerin alacağı kararlarda valiliğin onayının alınması zorunludur (halkın özgürlüğü ve güvenli konularda vali onayı gerekir).

- Suç işleyen belediye başkanı vali tarafından görevden alınmak üzere İçişleri Bakanlığına yazılır. Bakanın önerisi ve Cumhurbaşkanının onayı görevden alınır.
- Devlet güvenliğini ilgilendiren istihbari-devlet sırrı özelliği taşıyan çok önemli gizli toplantılara belediye başkanı katılmayıp vali ve güvenlik birimleri başkanları katılabilir (Gizlilik arz eden).
- İl teşkilat başkanlarının atanmasında valinin onayı aranmaz. Güvenlik birimlerinin il temsilcilerinin atanmasında da bu geçerlidir. Ancak Emniyet Müdürü (Questore)'nün atanmasında valinin olumsuz görüş bildirme yetkisi mevcuttur. İl güvenlik teşkilat başkanları İçişleri Bakanı tarafından atanır.
- Valilik teşkilatı; özel kalem müdürlüğü, vali vekilliği (yardımcılığı), sivil savunma, mahalli idareler ve seçim işleri olmak üzere birimlere ayrılır.
- Valiliğin bilgilerine göre Roma'da Asayiş (2012): 2012 yılı sonu itibariyle Roma ilinde 200.000 asayiş vakası vuku bulmuş. Bunlardan 423 cinayet 77 cinayet teşebbüsü, 131.500 adet hırsızlık, 3800 soygun (gasp), 2600 uyuşturucu olayı ve bunun 146 tanesi uyuşturucu ticareti. Bütün bu rakamlarla beraber önceki yıllara oranla bütün suçlarda azalma olurken hırsızlık suçlarında 2012 yılı için %2 artış ve ayrıca uyuşturucu suçlarında artış %8 oranında olmuştur. Vali tarafından suç artış oranlarındaki artış nedeninin 2008 yılında başlayan ekonomik kriz olduğu vurgulanmıştır.

3. İTALYA'DA KOLLUK

3.1. Kolluk Tarihi

İtalya Birliğini sağlayana kadar ülkede iç güvenlik küçük kuvvetler şeklinde şehirlerde başladı. Kurulan bu küçük organizasyonların öncelikli görevleri savaş dönemlerinde şehir savunmasına yardım etmek, insanları korumak ve barışta ise meydana gelen şiddet olaylarına müdahale etmektir. Örneğin Siena şehrinde polisliğin 13. ve 14. yüzyıllardan itibaren var olduğu ve 1330'da her 145 kişiye bir polisin düştüğü anlaşılmaktadır. Napolyon, 19. Yüzyılın başlarında işgal ettiği İtalya'da 1802 yılında Fransız stili jandarma kurmuştur. Bu jandarmanın İtalya'daki adı Carabinieri'dir. İç güvenliğin sağlanması görevi ülke düzeyinde İçişleri Bakanına illerde ise Valilere verilmiştir. Sardinya Kralı tarafından kurulan İtalyan jandarması (Carabinieri) kırsal alanlarda kamu güvenliğinin sağlanmasından ve yasaların uygulanmasından sorumlu olmak üzere kurulmuştur. Daha sonra Kamu Güvenliğini Koruma Birliğine dönüştürülecek olan Milli Muhafız Birliği 1848 yılında kurulmuştur (Türker, 2002: 498'den aktaran Çevik vd., 2005: 123-124).

Jandarma, I. Dünya Savaşından sonra Mussolini ve faşistleri desteklemiş ancak 1943 yılında polisle beraber Mussolini'ye karşı koyarak Mussolini yönetiminin yıkılmasında katkıda

bulunmuşlardır. İtalyan polisinin tarihine bakıldığında ise ülkede görülen iç karışıklıklar, 1852 yılında Sardinya Krallığında Kamu Güvenliği Polisinin kurulmasına neden olmuş ve İtalyan Polis Teşkilatının ilk kurulu yılı bu yıl kabul edilmiştir. Ancak başka bir kaynaktan İtalyan polisinin kuruluşunun 1848 yılında olduğu ve Kral Carlo Alberto tarafından jandarmayı (Carabinieri) dengelemek için kurulduğu belirtilmektedir. Bu kuruluşun adı 1848'de Ulusal Muhafaza Teşkilatı (Guardia Nazionale) iken 1858'de Kamu Güvenliği Muhafaza Birlikleri olarak yeniden adlandırılmıştır (Bjorken, 2004:1136'dan aktaran Çevik vd., 2005: 124).

Ülke birliğinin sağlanmasından sonra Sicilya hariç tüm ülkede polis birimleri kurulmuştur. Sicilya'da ise polisin yerine Atlı Askeri Birlikler görev yapmıştır. 1877 yılında bu birlik lağvedilmiş ve yerine Sicilya Bölgesi Atlı Polisler Sınıfı kurulmuştur. 1890 yılında çıkarılan bir yasayla da Kamu Güvenliği Polisi yerini Şehir Polisine bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra ise poliste yeniden bir reform yapılmış ve askeri bir statü kazandırılmıştır. 1922 yılında Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra ise mevcut kolluk yapılanması kaldırılmış ve yerine gizli polis teşkilatı kurulmuştur. Bu dönemde polis Savunma Bakanlığı'na bağlanmış ve ordunun bir parçası olarak düzenlenmiştir. İtalyan polisi son olarak 1 Nisan 1981 tarih ve 121 sayılı Devlet Polisinin Kurulmasına İlişkin Reform Yasası ile düzenlenmiş bulunmaktadır (Türker, 2002: 508'den aktaran Çevik vd., 2005: 125).

İtalyan idari yapılanmasında Türkiye'de olduğu gibi ülke düzeyinde kamu güvenliğinden sorumlu makam İçişleri Bakanlığı'dır. İçişleri Bakanına bağlı olarak bu görevin icrasında Müsteşar ve Kamu Güvenliği Genel Müdürü (Emniyet Genel Müdürü) yardımcı olur. Genel Müdür, İçişleri Bakanının önerisi üzerine Bakanlar Kurulunun uygun görüşüyle çıkartılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle atanır. Yukarıda belirtildiği gibi İtalyan çoklu kolluk yapılanmasında Türkiye'ye benzer bir yapı bulunmaktadır. Şehirlerden sorumlu Devlet Polisi, kırsal kesimle kritik şehirlerden ise Karabinyeri (Jandarma) sorumludur. Ancak ülkemizdekinden farklı olarak bu iki kurum arasında görev bölgesi ayrımı bulunmamaktadır. Ayrıca polis ve jandarma teşkilatından ayrı olarak; görev alanı mali suçlar ve gümrükten oluşan, Maliye, Savunma ve İçişleri Bakanlıklarına bağlı olarak çalışan Mali Polis, Tarım, İçişleri ve Sivil Koruma Bakanlıklarına bağlı Orman Polisi ve Adalet, Savunma ve İçişleri Bakanlıklarına bağlı olup, görev alanları hapisane muhafazası ile hakim ve savcılarının korunması teşkil eden askeri yapı Hapishane Muhafızları mevcuttur. Yerel düzeyde ve

özellikle trafik düzenlemesinde ise belediye zabıtası görevlidir (Bjorken, 2005: 135 – 136'dan aktaran Çevik vd., 2005: 126).

3.2. İtalyan Güvenlik Teşkilatı

1852 yılında Kamu Güvenliği Teşkilatı (Corpo della Duardie di Pubblica Sicurezza) olarak kurulmuş ve İçişleri Bakanlığının emri altında ilk olarak askeri statüde dizayn edilmiştir. Genel polis (Polizia di Stato) ya da devlet polisi olarak adlandırılan polis birimi İçişleri Bakanlığına bağlı olan Kamu Güvenliği Departmanının (Dipartimento della Pubblica Sicurezza) yönetim ve denetimi altındadır. Sivil kuvvetlerden oluşmaktadır. Ayrıca 1959 yılında Polis departmanının kadın birimi kurulmuştur (Boschetti, 2013: 9).

3.3. Güvenlik Teşkilatı ve İdare

İtalyan polis teşkilatı İçişleri Bakanlığı bünyesinde genel müdürlük şeklinde yapılandırılmıştır. Genel müdüre yardımcı olmak üzere üç genel müdür yardımcısı ve ayrıca daire başkanlıklarına ayrılmıştır. Ayrıca taşra teşkilatlarının başında Questore denilen sorumlular vardır. Ülke genelinde valilere bağlı ancak yetki genişliğine dayalı içişleri bakanlığı koordinesinde 92 adet Questora vardır (Çevik vd., 2005: 126 ve 128).

Bu daire başkanlıklarından önem arz eden planlama ve koordinasyon birimi mevcuttur. İçişleri Bakanlığı Planlama Dairesi Bağımsız Değerlendirme Ofisi (Ufficio Peril Coordinamento de'la Pionificazione de ille Forzedi Polizia) Başkanı Vali Guiesppe Linardi'nin verdiği bilgilere göre bakanlık düzeyinde yapılan planlama 2'ye ayrılır (Linardi, 2013):

1. Strateji Belirleme

2. Finansal Kaynak Sağlama

Her yıl İçişleri Bakanlığı onayı ile yıllık planlar uygulanmaktadır. Ekonomik Planlama ise Başbakanlık ve Maliye Bakanlığının onayı ile gerçekleşmektedir. Planlama aşaması geçtikten sonra Kontrol ve denetim aşamasına geçilir;

a) Stratejik Kontrol: Bağımsız Performans Ofisi yapar. Hedef kontrolü esaslı bir denetim gerçekleştirir.

b) İç Denetim: İçişleri Bakanlığının kendi kontrol organizasyonu ile, planlanan amaçların zamanında ve aktif gerçekleştirilmesini amaçlayan denetim şeklidir.. Bütün departmanların

kendi iç kontrol mekanizması tarafından yapılmaktadır. Metodların uygulanıp uygulanmadığı İçişleri İç Kontrol Mekanizması ve iç denetçiler tarafından kontrol edilir.

c) Dış Denetim: Maliye Bakanlığınca gerçekleştirilir

İçişleri Bakanlığı Planlama Dairesi Bağımsız Değerlendirme Ofisi İçişleri Bakanlığı onayı ile çalışan bir kuruldur. Kurul üç kişiden oluşmaktadır. Başında bir vali bulunur. Ayrıca diğer iki kişi de valilerden oluşmaktadır. Kurul üyeleri 3 yıl için atanırlar. Görev süreleri dolduğunda 3 yıl daha atanabilirler. Görev süreleri maksimum 6 yıldır. Ofis ayrıca 20 kişilik yardımcı personelle çalışmaktadır. Bakanlığın kendi klasik performans kriterleri dışında ayrıca kolluk faaliyetlerini değerlendirmek üzere Bağımsız Performans Değerlendirme Ofisi de mevcuttur. Bu mekanizmaya kontrol amaçlı halk dahil ediliyor. Bu da İçişleri Bakanlığı internet sitesi ile (ilk yıl 2013). Şeffaflık amacıyla bağımsız performans değerlendirme ofisi hem iç kontrol hem de halkın katılımıyla yapılan doğru verilerle şeffaflık ilkesi çerçevesinde değerlendirme yapılıyor. Bütün bakanlık belli kalite standartları belirlemek zorunda ve bu performans değerlendirme ofisince denetleniyor ve halkın da internet yolu ile katılımı sağlanarak değerlendirmeye katılım sağlanıyor. İlgili planlar üç yıllık yapılıyor. 3 yıllık planlar internetten halka duyurularak şeffaflık sağlanıyor. Bağımsız Değişim Ofisi de bu iletişimi kontrol eder. Çıkarılan yasalarla da bu mecburi hale geliyor. Yolsuzlukla mücadele 3 yıllık planın içinde yer alıyor ve denetleniyor. Her yıl her bakanlık bu mücadele planının kamuya duyurarak performansın kamuca bilinmesi ve bu çerçevede değerlendirilmesi sağlanıyor. Ayrıca dernekler ve sivil toplum örgütlerinin fikirleri de alınarak bu planlarda değerlendirmeye alınıyor (Linardi, 2013).

3.3.1. Kamu Güvenliği Teşkilatının Gelişimi (Dipartimento della Pubblica Sicurezza)

1981 yılındaki yasal reformla kurulan Kamu Güvenliği Yönetimi Reformu ile hayata geçmiştir. Bütün bu çeşitli iş güvenlik birimlerine ayrılan asayiş birimlerini koordine eden teşkilattır. Ayrıca yargısal görevlerde yargı organlarının kontrolü altında hareket ederler. Ayrıca bu kurum iç güvenliğin sağlanması ve kamu güvenliğinin idaresi amacıyla iç güvenlik birimlerinin koordinesi ve harekete geçirmesiyle de sorumludur. Dolayısıyla kamu güvenliğinin sağlanması amacıyla yapılan bütün faaliyetler yargısal faaliyetler hariç bu beş iç güvenlik kuvveti Kamu Güvenliği Teşkilatının emri altında hareket ederler. Aynı reforma göre teşkilat, kamu güvenliğinin sağlanması amacıyla kamu düzeninin ayrıntılandırılması, analiz edilmesi, suçların önlenmesi ve kolluğun organizasyonunda görevlidir. Bu teşkilat beş iç güvenlik birimi için de olmak üzere, kamu düzeninin korunmasının genel olarak

planlanması, halkın güvenliği, suçların önlenmesi çalışma ve aktivitelerinin belirlenmesi ve aynı zamanda operasyonel faaliyetler ile lojistik planlanması, finansal, teknik ve insan kaynaklarının tahsisi işlerinden sorumludur. Bu koordinasyon ve planlama için Kamu Güvenliği Teşkilatı kamu yönetiminin diğer birimleri ile polis birimlerinden görevlendirme yetkisine sahiptir. İlgili yasanın 6. Maddesine göre bu koordinasyonun kapsamı şöyle sıralanmıştır: Kamu güvenliği için iç güvenlik kuvvetleri için kolluk ile ilgi analiz ve değerlendirmeler yapmak ve bilgilendirici veriler hazırlamak, bilimsel araştırma ve istatistikler hazırlamak, kamu düzeni için genel planlama ve koordinasyon faaliyetleri belirlemek, yönetim ve lojistik amaçlı genel planlama faaliyetleri, yerel kolluk birimleri için genel planlama faaliyetleri, iç güvenlik birimleri için finansal planlama konularında genel planlama ve koordinasyon ve Avrupa Birliği ve uluslararası işbirliğini geliştirmek olarak sıralanmıştır. Ayrı birimlere ayrılmış kolluk kuvvetleri arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla Kamu Güvenliği Teşkilatı bünyesinde Devlet Polisi, İtalya Jandarması ve Mali Polis eşit sayıda ortak görev alırlar. Ayrıca bu ortak teşkilat kendi bünyesinde;

1. Kolluk kuvveleri koordinasyon ve planlama
2. Merkezi suç departmanı
3. Uyuşturucu ile mücadele merkez departmanı
4. Merkezi anti mafya soruşturma departmanı ve
5. Merkezi personel güvenliği departmanlarını barındırır.

Bunun yanında koordinasyon ve kolluk üst düzey personelinin eğitim gördüğü bir yönüyle kurmay kadroların yetiştirildiği Kolluk Bilimleri Akademisi (Scuola di Perfezionamento delle Forze di Polizia) mevcuttur. Yılda bir dönüşümlü olarak okulun idaresi ilgili beş kuvvetin personeli tarafından idare edilmektedir (annex'den aktaran Boschetti, 2013: 14-27).

Bu yapı yerelde farklı bakanlıklara bağlı olarak çalışan güvenlik birimlerinin olabilecek koordinasyon sorunlarının çözümlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca valilikler bünyesinde oluşturulan Yerel Güvenlik Komisyonları vasıtasıyla, yukarıda açıklanan merkezi planlama ve koordinasyon ile beraber yerel aktörlerin süreçte etkin yer alarak yerel güvenlik ihtiyaçlarının planlanmasına yerel aktörlerin katılımı sağlanmaktadır.

3.3.2. İtalyan Güvenlik Birimleri

İtalya'da hükümetin emir ve talimatları altında kamu güvenliğini sağlayan beş farklı iç güvenlik birimi mevcuttur. İtalyan İç Güvenlik Teşkilatı ve Personel Sayıları 2013 yılı itibari ile şöyledir (annex n.3'den aktaran Boschetti, 2013: 9):

1. Genel Polis (Polizia di Stato):	101.190
2. İtalya Jandarması (Carabinieri):	111.074
3. Mali Polis (Guardia di Finanza):	64.095
4. Cezaevi Polisi (Polizia Penitenziaria):	41.744
5. Orman Koruma Polisi (Corpo Forestale dello Stato):	7.529
Toplam: 325.632	

3.3.2.1. Genel Polis/Devlet Polisi (Polizia di Stato)

Genel olarak Devlet Polisinin (Polizia di Stato) genel olarak görevleri; adli polislik ve trafik polisliği dahil kamu güvenliği ve esenliğini sağlamaktır. Suç önleme ve anti terör, karayolları ve demiryolları trafiğinin düzenlenmesi, haklın korunması ve sivillerin korunması operasyonları. Devlet polisi olarak ve taşra teşkilat ise merkeze bağlı il valilerinin tarafından idare edilen İtalyan polisi merkez teşkilatı İçişleri Bakanlığı bünyesinde örgütlenmiştir ve bakanlık yönetimindedirler. Burada dikkati çeken en önemli noktalardan biri, İtalyan yönetim sisteminde ve kamu hizmetlerinde 1970'lerden sonra görülen yerelleşme kolluk hizmetlerine aynı derecede yansıtılmamıştır. Bu gün taşrada polisin yönetiminden sorumlu vali (prefetto) ve polis müdürlerinin (Questore) atanması İçişleri bakanının önerisi, Bakanlar Kurulunun kabul etmesi ve Cumhurbaşkanı'nın nihai onayıyla göreve gelmekte, bu durum da diğer hizmet alanlarındaki yerelleşme eğiliminin oldukça gerisinde (www.poliziadistato) kalmaktadır.

Ancak İtalya'da yine de il vali ve polis müdürlerine polislik hizmetleriyle ilgili yetki genişliği sağlanmaktadır. İtalyan polis kuvvetlerinin diğer birçok ülke polisi gibi iki temel işlevi vardır: önleyici polislik ve adli polislik. Birincisi idari ve kamu güvenliği denebilecek olan suç ortaya çıkmadan önceki önlemleri içeren polislik görevleridir. İkincisi ise suçun ortaya çıkmasıyla gerekli adli işlevlerin yerine getirilmesi aşamasıdır (Boschetti, 2013: 9).

Örneğin 2013 yılı itibariye uyuşturucu ile mücadele biriminin başında olan Tuğgeneral Francisco Severin Monazi'nin verdiği bilgilere göre farklı polis birimleri uyuşturucu ile ilgili tüm bilgi ve istihbaratı bu departmanla paylaşmak ve devretmek zorundadır. Bu durum hem

personel hem de maliyet bakımından avantaj sağlamaktadır. İtalya Kamu Güvenliği Teşkilatı (Emniyet Genel Müdürlüğü)nün yurtdışında 20 ülkede irtibat görevlisinin olduğunu ve sınırı aşan suçlar konusunda başarılı olduğunu söylemektedir. Bun örnek olarak da yakalanan uyuşturucu miktarını örnek vermektedir: 5000 kg kokain, 1000 kg eroin, 43.000 kg maruana ve haşhaş. Yakalan uyuşturucu miktarının ekonomik krizle (2008 ve sonrası) bağlantılı olarak son yıllarda özellikle fakir bölge olan Güney İtalya'da arttığı görülmüştür. 2010-2014 yıllarında bu konuda tutuklananların 10 kat arttığı tespiti yapılmıştır. Kontrol amaçlı havadan da uyuşturucunun ekiminin gözleendiği belirtilmiştir. 2013 yılı için sadece 1 yılda yaklaşık 36.000 şahsın uyuşturucu suçları nedeniyle takibe uğradığı raporlanmıştır. Son yıllarda uyuşturucu ile bağlantılı suçlarda asıl sorunun sentetik uyuşturucu ve haplar olduğu ve bu sentetik uyuşturucuların sürekli yenilendiği ve yenilerin üretildiğinden takibinin daha da zorlaştığı vurgulanmıştır. Bir diğer sorunun ise reçete ile verilebilen ilaçların uyuşturucu amaçlı kullanılması istismarı suçlarında görülen artış olduğu belirlenmiştir (Monazzi, 2013). Yerelde polis idaresi valiliklere bağlı olarak çalışır. Ayrıca emniyet (Questore) müdürlüklerinin olmadığı belediye bölgelerinde polis, belediye başkanlıklarına bağlı görev yapar. Yerel güvenlik ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla bütün illerde yerel güvenlik komisyonları mevcuttur. Valilerin başkanlık yaptığı bu komisyonlar olağan ve olağanüstü durumlarda toplanır. Yerelde valilerin emir ve talimatlarının yanında belediye başkanları da kent güvenliği konusunda söz sahibidirler. Güvenlik komisyonu üyesi olan belediye başkanlarının, komisyonu toplantıya çağırma, gündem belirleme gibi yetkileri haizdir. Bunun yanında kentteki STK'lar ve diğer ilgili birimler de bu komisyonlara üyedirler. Ayrıca İtalya'da ülkemizde olduğu gibi ayrı bir adli kolluk olmadığından polis, adli görevlerini adli birimlerin talimatları altında adli kolluk olarak yerine getirirler.

3.3.2.2. *İtalyan Jandarması (Arma dei Carabinieri)*

Savunma Bakanlığına bağlı olarak kamu güvenliği hizmeti yerine getirirler. 2000 yılından beri ise ayrı bir statüde silahlı kuvvet durumundadırlar ve kendi komutan ve idarecileri bu sınıftan seçilmek durumundadır. Daha önce sadece İtalya ordusunun (Esercito Italiano) paçası iken 2000 yılında çıkarılan yasa ile (78/2000 sayılı yasa) ile iç güvenlik ile ilgili görevlerde İçişleri Bakanlığına karşı da sorumlu hale getirilmiştir. Ancak diğer bütün iş ve işlemleri ve idari bağlılıkları Savunma Bakanlığındadır. Görevleri; kamu dirliği ve güvenliğini sağlamaktır. Ayrıca suç önleme ve anti terör faaliyetleri yerine getirmenin yanında ülkenin savunulması ve yurtdışı askeri operasyonların yapılması, halkın korunması ve sivillerin savunulması amacıyla yapılan operasyonlara katılma gibi görevleri yerine getirirler

(Boschetti, 2013: 9). Kara kuvvetleri bünyesinde bir askeri birlik olan bu kuvvet genel komutanlık şeklinde organize olmuştur. Bu genel komutanlık Savunma Bakanlığına bağlı çalışır. Adli görevlerde ise bütün diğer iç asayiş birimlerinde olduğu gibi adli birimlerin emrinde görev yaparlar. Aynı zamanda bir asayiş birliği olması nedeniyle görevlerinin karmaşık olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu birimin dört temel fonksiyonundan söz edilebilir; genel, idari, adli ve askeri (Çevik vd., 2005: 133)

Bölgesel ve İller bazında İtalya Jandarması (Carabinieri) görev yapar. Her İlde Jandarma istasyonları var. 1954'de Accordo Carcaterra anlaşmasıyla Polis-Jandarma arasındaki yerel ve adli işlemler düzenlenmiş, kırsal bölgeler jandarmaya verilmiştir. 1960'dan sonra yerleşim birimlerinde konuşlanmayı istemeye başlayan İtalyan Jandarması lehine yapılan protokollerle görev alanı bugün genişlemiş ve koordineli şekilde Roma gibi büyükşehirlerde görev almaya başlamıştır. Bu görev alanlarının değişiklikleri ancak bakan onayı ile olabilmektedir (Boschetti, 2013: 9 ve 14).

Savunma bakanlığına bağlı olmakla ve kırsal kesimlerde görev almakla beraber Carabinieri'nin, içişleri bakanlığının onayı ile son yıllarda İtalyan büyük şehirlerinde birçok alanda görev alanı genişletilmiştir. Valilerin güvenlikten sorumlu olmaları nedeniyle valilikler koordinasyonunda ve emri altında hareket ederler. Ayrıca güvenlik önceliklerinin belirlenmesinde belediyeler, STK'lar ve diğer ilgili yerel güvenlik komite üyeleri de diğer birimlerde olduğu gibi İtalyan Jandarmasının görevini yerine getirmesi hususunda etkinliğe sahiptirler. İtalya'da ülkemizde olduğu gibi ayrı bir adli kolluk olmadığından İtalyan Jandarması (Carabinieri) yerelde adli görevlerini adli birimlerin talimatları altında adli kolluk olarak yerine getirir.

3.3.2.3. *Mali Polis (Gardia di Finanza)*

Mali Polis 1774 yılında kurulmuş ve 1959 yılında Maliye Bakanlığına bağlanmıştır. Başında bir genel müdür olan mali polis 13 bölgede örgütlenmiştir. Özellikle uyuşturucuyla bağlantılı suçlar, sahte para basımı, sınır kaçakçılığı ve kaçakçılık ile vergi suçları konularında görev yapar (Çevik vd., 2005: 135).

Mali polis silahlı bir güvenlik birimidir. Silahlı olan mali polis İçişleri ya da Savunma bakanlıklarına değil Ekonomi (Maliye) Bakanlığına bağlı olarak faaliyet yaparlar. Bu birim, özellikle finansal ya da vergi suçları konusuna eğilerek bu konuda uzmanlaşıp mali ve

vergisel suçların önlenmesi konusunda görev yaparlar. Ayrıca adli polislik, kamu güvenliği ve gümrük polisliği gibi görevler de ifa ederler. Kısaca görevleri; ekonomik ve finansal suçlarla mücadele ve bu suçların engellenmesi ile kamu güvenliğinin sağlanması ve korunması olarak öne çıkar (Boschetti, 2013: 10). Maliye bakanlığına bağlı olarak çalışan bu birim, diğer güvenlik birimlerinde olduğu gibi içişleri bakanlığının koordinesindedir. Yerelde bu koordinasyon valiliklerce sağlanır.

3.3.2.4. Cezaevi Polisi (Pozia Penitenziaria)

Cezaevlerinin korunması görevini yerine getiren bu departman Adalet Bakanlığına bağlı olarak çalışır. Ayrıca adli polislik görevlerini yerine getirir. 1990 yılına kadar iş ve işlemleri nedeniyle yargılanmaları askeri yargının görev alanında idi. şimdilerde ise genel yargı sistemine bağlı olarak çalışır. Görevleri; cezaevlerinin güvenlik ve korunması, mahkum ve tutukluların gözetim ve transfer işleri olarak öne çıkar (Çevik vd., 2005: 136 ve Boschetti, 2013: 10). Genel kamu güvenliğini tehdit durumlarında ilgili valinin emir ve koordinesinde hareket ederler. Ayrıca adli görevleri itibariyle de savcılıklara bağlı olarak çalışır.

3.3.2.5. Orman Polisi (Corpo Forestale dello Stato)

Orman polisi Tarım ve Orman Bakanlığının emri altında görev yapar. Ayrıca diğer birimlerde olduğu gibi adli polislik ve kamu güvenliği ile ilgili görevlidirler. Kırsal alanlardaki kamu güvenliği operasyonlarına katılırlar. Ayrıca doğal çevre mirasının korunması görevi yerine getiren bu birim sivil olarak görev yapar. Görevleri; çevreye Zarar verici olaylarla mücadele ve bunların engellenmesi ile kazalar ve felakatlere karşı sivil halkın korunması görevlerini icra ederler (Boschetti, 2013: 10). Yerelde kendi güvenlik amirlerinin emri ile hareket etmekle beraber valinin emir ve talimatları altında hareket eder. Ayrıca kırsal devriyeleri jandarma ile birlikte yerine getirir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

şehir devletleri şeklinde parçalı bir siyasal yapı arz eden İtalya, geç sayılabilecek bir zamanda 19. Yüzyılın sonlarında birliğini tamamlayarak tarih sahnesinde yeniden yerini almıştır. Yaptığı Anayasa ve yasal reformlar nedeniyle zaman içerisinde idari ve siyasi yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. İtalya, üniter devlet yapısı ile Türkiye ile benzerlikler gösteren Avrupa Birliği ülkelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca merkeziyetçi yapısı son yıllarda yerel yönetimlere tanınan geniş yetkiler nedeniyle değişim göstermektedir. Bu

durum, merkezi idare ve yerel idare arasındaki yetki ve denge tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Aynı süreci Türkiye de yaşamakta ve yerel yönetim alanında yapılan reformlarla bu süreç daha da belirgin hale gelmektedir. İtalya, kolluğun organizasyon yapısı bakımından farklı bir örgütlenme göze çarpmaktadır. Bu yapı, bazı özellikleri itibariyle Türkiye ile benzerlikler gösterse de bazı nitelikleri itibari ile de farklıdır.

Özellikle son yıllarda bütün dünyadaki gelişmelere paralel olarak yerel yönetimler alanında reformlar yapılmıştır. AB örgütünün kurucuları arasında olması ve bu sürecin etkisiyle de İtalya, yerel yönetimler alanında reformlar yapmış yerel idareleri yetki ve mali olarak güçlendirmiştir. Türkiye'nin AB'ye katılım süreciyle başlayan reformlar her alanda yaşanan değişiklikler ve gelişmeler buna benzerdir. Ancak, İtalya'da görülen 'Bölge İdareleri' benzeri örgütlenme Türkiye'de mevcut olmayıp, sadece hizmet yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde bazı kamu hizmetlerini görmek amacıyla bölgesel bazda yerinden yönetim kurum ve kuruluşları mevcuttur. Ülkede görülen diğer yerel yönetim örgütleri Türkiye ile benzerlikler göstermektedir.

İtalyan Bölge Yönetimleri farklı yönetim yapısı ile dikkat çekmektedir. Her ne kadar bölge meclislerine siyasi bazı yetkiler verilmiş olsa da Hükümet Komiserleri eliyle bölge idareleri denetlenmekte ve merkezi hükümetin çıkardığı genelge ve emirler ile ulusal yasalara uymaları için kontrol altında tutulmaktadır. Ayrıca diğer yerel idareler olan il ve belediyelerin görevleri de yasalarda açıkça belirlenerek bu konuda olabilecek tereddütler giderilmiştir.

İtalya'nın kolluk yapısı çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik güvenlik birimlerinin bağlı olduğu üst yönetim konusunda da kendini göstermektedir. Polis (devlet polisi) İçişleri Bakanlığına bağlı iken, Jandarma (Carabinieri) Milli Savunma Bakanlığına, Mali Polis Maliye Bakanlığına, Orman Muhafaza Polisi Tarım Bakanlığına ve Cezaevi Polisi ise Adalet Bakanlığına bağlıdır. Ayrıca polis idaresinin örgütlenmediği yerlerde Belediye Başkanına bağlı olarak çalışan yerel polis örgütlenmesi mevcuttur. Kolluğun koordinasyonu, bakanlıklar arası koordinasyon birimi eliyle yürütülmektedir. Ayrıca İtalya'da bulunan bir nevi kurmaylık ve kolluk birimlerinin üst yöneticileri için hizmet içi eğitim veren Kolluk Bilimleri Okulu da bu konuda önemli bir görev ifa etmektedir. İç güvenlik birimlerinin bu parçalı yapısının ve bakanlıklar arası koordinasyonun sorun teşkil etmediği İtalyan yetkililer tarafından ifade edilmekle beraber bu karmaşık yapı zaman zaman problem çıkarabilmektedir. Nitekim yetkililerin açıklamalarına göre Jandarma ile polisin görev alanlarının paylaşımı konusunda

rekabet içinde oldukları ve son yıllarda büyük yerleşim birimlerinin merkezlerinde (Roma gibi) jandarma istasyonlarının kurulduğu belirtilmiştir. Bu yapının sadeleştirilmesi ve sorumluluğun İçişleri Bakanlığına verilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu yapı Türkiye ile farklılık göstermektedir. Türkiye'de en son yapılan değişiklik ile askeri görevleri bakımından Genel Kurmay Başkanlığına bağlı olan Jandarmanın İçişleri Bakanlığına tamamen bağlanması ile kolluk bu bakanlık bünyesinde birleştirilerek tek elden yönetilecek hale getirilmiştir. Yine İtalya'da ayrı bir adli kolluk mevcut olmayıp, kolluk birimleri, adli görevlerin yerine getirilmesi durumunda adli görevlilerin emir ve talimatları altında hareket ederler. Bu işleyiş Türkiye'deki uygulama ile benzerlik göstermektedir.

Kolluk kuvvetleri vilayetlerde emniyet ve asayiş hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından valinin emir ve talimatları altında hareket etmektedir. Yerel idareler, güvenlik ve asayiş işlerinde valinin başkanlığındaki Yerel Güvenlik Komitelerinde etkindirler. İllerde kurulan yerel güvenlik komisyonlarının üyesi olarak katılırlar. Ayrıca il güvenlik komisyonlarının toplantı gündemini Vali ile birlikte belirleme yetkileri mevcuttur. Daha da illeri bir durum ise; polis idari teşkilatlanmasının ve başında Questore denilen yöneticinin olmadığı yerleşim birimlerinde asayiş ve güvenliği sağlayan polis teşkilatı belediye başkanlarına bağlı olarak çalışır. Ülkemizde de 2008 yılında başlatılan proje ile il ve ilçe güvenlik komisyonlarının kurulması ve bu komisyonlara Belediye Başkanlarının yanında kamu kurum ve kuruluşları ile STK'ların üye yapılarak ilgili il ve ilçe güvenlik ve asayiş planlarının bu komisyonlar marifetiyle yapılması hedeflenmiştir. Böylece yerel aktörlerin İtalya örneğinde olduğu gibi güvenlik konularında söz sahibi olmalarına olanak sağlanması amaçlanmıştır. Bu durum olumlu ve demokratik bir adım olmakla beraber Türkiye'de de Yerel Güvenlik Komitesinin toplantı gündeminin belirlenmesi ve olağanüstü toplantıya çağırılması gibi yetkilerin belediye başkanlarına da tanınması gerektiği kanaatindeyiz.

Kolluk kuvvetleri vilayetlerde emniyet ve asayiş hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından valinin emir ve talimatları altında hareket etmektedir. Yerel idareler, güvenlik ve asayiş işlerinde valinin başkanlığındaki Yerel Güvenlik Komitelerinde etkindirler. İllerde kurulan yerel güvenlik komisyonlarının üyesi olarak katılırlar. Ayrıca il güvenlik komisyonlarının toplantı gündemini Vali ile birlikte belirleme yetkileri mevcuttur. Daha da illeri bir durum ise; polis idari teşkilatlanmasının ve başında Questore denilen yöneticinin olmadığı yerleşim birimlerinde asayiş ve güvenliği sağlayan polis teşkilatı belediye başkanlarına bağlı olarak çalışır. Ülkemizde de 2008 yılında başlatılan proje ile il ve ilçe güvenlik komisyonlarının kurulması ve bu komisyonlara Belediye Başkanlarının yanında kamu kurum ve kuruluşları ile

STK'ların üye yapılarak ilgili il ve ilçe güvenlik ve asayiş planlarının bu komisyonlar marifetiyle yapılması hedeflenmiştir. Böylece yerel aktörlerin İtalya örneğinde olduğu gibi güvenlik konularında söz sahibi olmalarına olanak sağlanması amaçlanmıştır. Bu durum olumlu ve demokratik bir adım olmakla beraber Türkiye'de de Yerel Güvenlik Komitesinin toplantı gündeminin belirlenmesi ve olağanüstü toplantıya çağırılması gibi yetkilerin belediye başkanlarına da tanınması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Arıkan, Y. E. (2004), "Bütünleşen Avrupa'da Yerel Yönetimler", Görüş Dergisi, 58. <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/58/8.pdf>, (ET: 30.07.2020), s.42.

Arıkboğa, Ü. (2004), "Yönetimler Arası Mali İlişkiler", İstanbul: Yaylacık Matbaası, s.80.

Boschetti, L. (2013), Improvement of Civilian Oversight of Internal Security Sector Project Italy Study Tour Report, 21-26 Sep.2013, : www.sivilgozetim.org.tr, (ET: 30.07.2020): s.5-27.

Bümko. (2008), "Türkiye ve Avrupa Birliği Bütçe Süreçlerinin Karşılaştırılmalı Değerlendirilmesi Projesi, İtalya Toplantısı Değerlendirme Raporu", Ankara, s.7

Çevik, H. H., Taşçı, A. ve Aydın, Y. (2005), "İtalyan Kolluk Yönetimi", Polis Bilimleri Dergisi Cilt:7 (4): s.117-142.

Güney, Z.(2011), "İtalya'da Mahalli İdareler" <http://ziyaguney.com/dosyalar/word/italya.doc>, (ET: 07.07.2020): s.3.

Linardi, G. (2013), "The Organization Ministry of Interior of Italy (Independent Performans Office)", Improvement of Civilian Oversight of Internal Security Sector Project, Italy Study Tour, 23.Sep.2013, 21-26. Sep. 2013 Roma- Italy.

Koşar, N. (2013), "İtalya'da Yerel Yönetimler ve Merkezi Yönetim- Yerel Yönetimler Arası Mali İlişkiler", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9(18): s.327-334.

Küçük, H. (2019), "Yerel Yönetim Sistemlerinde İtalya Örneği", Journal of Political Administrative and Political Studies, 2(1): s.1-26.

Monazzi, F. S. (2013), “Organization Ministry of Interior of Italy”, Improvement of Civilian Oversight of Internal Security Sector Project Italy Study Tour, 24.Sep.2013, 21-26. Sep. 2013 Roma- Italy.

Skorpa, M. (2013), “The Governorship of The Rome (Prefectura di Roma)”, Improvement of Civilian Oversight of Internal Security Sector Project Italy Study Tour, 25.Sep.2013, 21-26. Sep. 2013 Roma- Italy

Şan, G. (2011), “İtalya’da Yerel Yönetimler”. <http://www.yerelsiyaset.com/pdf>, (ET: 19.06.2020): s.92.

Tortop, N. (2011), “İtalya’da Yerel Yönetimlerin Yapısı ve Son Düzenlemeler”. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 5(3): s.66.

Ulusoy, A. ve Akdemir, T. (2006), Mahalli idareler (Teori/ Uygulama/Maliye). Ankara: Seçkin Yayınları: s.154-155

Ünusan, T. (1999), Dünyada Mahalli İdareler. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını, no. 27: s.491, 495.

www.poliziadistato.it/pds/english/, (ET: 27.07.2020).

Wikipedia. (2020), İtalya. <http://www.tr.m.wikipedia.org>, (ET: 03.06.2020).

Yerel Güvenlik Komisyonları (2020), www.sivilgozetim.org.tr, (ET: 30.07.2020).

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar / Pages: 543-562

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.10.2020

Kabul Tarihi: 21.11.2020

BİST'DE YER ALAN TURİZM İŞLETMELERİNİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ ENTROPİ TABANLI TOPSIS YÖNTEMİ İLE BELİRLENMESİ: BİR PYTHON UYGULAMASI *

Ayhan KARAKAŞ¹

Ahmet ÖZTEL²

Öz

İşletmeler varlıklarını sürdürebilmeleri için belirli aralıklarla finansal durumlarını gözden geçirmelidirler. Siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler işletmeleri buna zorlamaktadır. Bu bağlamda turizm işletmelerinin finansal performanslarının ortaya konulması önem arz etmektedir. Performans analizi, işletmelerin kaynaklarını işletme amaçları doğrultusunda ne ölçüde etkin ve verimli kullandığını ölçmek için yapılır. Bu çalışmanın amacı, BİST'de yer alan 8 adet turizm işletmesinin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile ölçülmesidir. Bu amaçla 2014-2018 yılları arasındaki finansal veriler kullanılmıştır. Değerlendirme kriterleri olarak; finansal performans analizinde en sık kullanılan finansal oranlar kullanılmıştır. Bu oranların görece önem seviyelerini tespit etmek için, Entropi ağırlıklandırma yöntemi tercih edilmiştir. Entropi tabanlı TOPSIS modeli; karar verici veya uzman görüşü olmadan nesnel bir analiz yapmak için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Analiz sonucunda, BİST'de yer alan turizm işletmeleri finansal performanslarına göre sıralanmıştır. Yapılan sıralama ile sektör paydaşlarına ve özellikle de küçük yatırımcılara fikir verecek bir gösterge sağlanması amaçlanmıştır. Analiz sonucunda tüm yıllardaki başarı sıralamaları ortalamalarına göre PKENT ve METUR firmaları en yüksek finansal performansı elde ederken, MAALT ve MARTI son sıralarda yer almışlardır. Değerlendirme kriteri olarak kullanılan 12 adet finansal orandan, nakit oranı ve cari oran önem düzeyleri en yüksek olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Rusya ile Türkiye arasında yaşanan 2015 siyasi krizin turizm firmalarının finansal performansları üzerinde olumsuz etki yaptığı gözlenmiştir. Analizde yapılan tüm hesaplamalar Python dilinde kodlanan bir bilgisayar programı ile yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Turizm İşletmeleri, Finansal Performans, Entropi, TOPSIS, BİST Turizm, Python

Jel Kodları: C81, G17, L83

* Bu çalışma, 26-29 Eylül 2019 Tarihleri arasında Van'da düzenlenen III. Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, ayhankarakas74@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9285-0552

²Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, ahmetoztel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9627-7850

DETERMINATION OF FINANCIAL PERFORMANCE OF TOURISM COMPANIES IN BIST BY ENTROPY BASED TOPSIS METHOD: A PYTHON APPLICATION

Abstract

Businesses should periodically review their financial position to survive. Political, economic, social and technological developments compel businesses to do so. In this context, it is important to present the financial performances of tourism enterprises. Performance analysis is used to measure the extent to which companies use their resources effectively and efficiently for business purposes. The aim of this study is to measure the financial performance of 6 tourism enterprises in the BIST by TOPSIS method. For this purpose, financial data between 2014-2018 were used. As evaluation criteria, the most frequently used financial ratios are used in financial performance analysis. In order to determine the relative significance levels of these ratios, the Entropy weighting method was preferred. Entropy-based TOPSIS model; It provides an appropriate framework for conducting an objective analysis without decision-makers or expert opinions. As a result of the analysis, tourism enterprises in BIST are ranked according to their financial performance. The ranking aims to provide an indicator that will give an idea to the stakeholders of the sector and especially to the small investors. As a result of the analysis, PKENT and METUR companies achieved the highest financial performance, while MAALT and MARTI ranked last, according to the average of success rankings in all years. Among the 12 financial ratios used as evaluation criteria, the cash ratio and current ratio were determined to be the most important. All calculations made in the analysis were made with a computer program coded in Python language. In addition, the 2015 political crisis between Turkey and Russia, was observed to have a negative impact on the financial performance of the tourism sector.

Key Words: Tourism Enterprises, Financial Performance, Entropy, TOPSIS, BIST Tourism, Python.

Jel Codes: C81, G17, L83

GİRİŞ

Yatırımcıların bir işletmeye ortak olmasının yolu, o işletmenin finansal performansının iyi olmasından geçer (Kallmuenzer vd., 2019). Gelecekle ilgili doğru kararlar, geçmiş faaliyetlerin doğru analizi ve yorumu ile mümkün olabilir. Bu çerçevede alınan kararlar, objektif ve bilimsel olarak yapıldığı sürece riskleri ve kayıpları en aza indirecektir. İşletmelerin sağlıklı karar verme, planlama ve kontrol fonksiyonu, dinamik bir yapıya sahip ve yoğun bir rekabetin olduğu turizm sektöründe düzenli olarak finansal analiz yapılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin işletme yöneticilerinin en önemli sorumluluklarından biri finansal performansın ölçülmesi ve analizidir (Uygurtürk vd., 2013).

Performans, firmaların belirlenmiş hedefler doğrultusunda planlanmış ve hazırlanan bir faaliyetin neticesinde ulaşılan çıktının sayısal veya nitel olarak değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Eraslan & Algün, 2005:95). Performans kavramının önemli bir ögesi kabul edilen “ölçme” teknik olarak, olaylar, nesnelere ve sonuçların gözlemlenebilen niteliklerini gösteren sembolleri (nicel veya nitel, stabil ve karşılaştırma yapılabilen özellikler taşıyan ölçü birimlerini) belirleme süreci olarak tanımlanmaktadır (Bay ve Özdemir, 1998:73).

İşletmelerin finansal performansları verimlilik ve rekabet edebilirlik için gereklidir. Pazar payı, satış ve karlılığın artışı da girişimci davranışlarını etkiler. Bunun yanında yeniliğe açık olma, risk alma ve proaktiflik işletmeler için önemlidir (Covin & Slevin, 1989). İşletmenin performansını belirleme; işletmenin sermaye ve finansal yapısını analiz, ölçüm değerlendirme ve yorumlama işlemidir. İşletme performansının ölçümü gerek yöneticiler gerekse ortaklar ve yatırımcılar açısından oldukça önemlidir (Kabakçı 2008; Ecer vd., 2011; Özçelik & Kandemir, 2015). Performans ölçümü işletme faaliyetlerinin bütün olarak etkin çalışıp çalışmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır (Yakut vd., 2015). Firmaların finansal olarak analizi, şirketlerin mali tablolarında açık veya örtük bulunabilen ilişkilerin belirlenmesi ve yorumlanmasını içeren parasal planlama ve kontrol işlemi olarak görülebilir. İşletmeler finansal analiz ile, firma hissedarlarına, yöneticilerine, çalışanlarına ve kamuoyuna firma ile ilgili genel bilgiler sunarak, şirketi finansal manada analiz etmeyi ve anlamayı kolaylaştırmaktadır (Özyürek & Erdoğan, 2011:230; Şen vd., 2015). Finansal performans aslında sadece mali tablolar ile analiz edilmez bunun yanında ağırlar ve çevresel belirsizlik de işin içine dahil edilebilir (Eggers vd., 2014). Finansal performans değerlendirmesi sayesinde şirketler, planlama, rasyonel karar verme ve denetleme görevlerini verimli olarak gerçekleştirebilmektedir. Aslında şirketler finansal performans analiz yardımıyla, şirketin performansına bütünlük bir değerlendirme imkânı sunmaktadır (Ecer & Günay, 2014). Turizm işletmelerinin hayatta kalabilmeleri, gelişip büyüebilmeleri finansal kararların doğru bir şekilde ve doğru bir zamanda yerine getirilmesi ile gerçekleşmektedir (Zengin vd., 2013).

Finansal performans mali tabloların analizi ile yapılır. Bu amaçla çeşitli teknikler gerçekleştirilir. Oran analizi, dikey analiz, karşılaştırmalı tablolar analizi ve trend analizi olarak sıralanabilir. Bu çalışmada oran analizi tekniği kullanılacaktır. Oran analizi, mali tablolarda bulunan hesap ve hesap grupları ile matematiksel temas kurularak şirketlerin finansal yapısı, varlık verimliliği, dış kaynak kullanımı ve karlılık hakkında bilgi veren bir yöntemdir (Uygurtürk vd., 2012). Bu tekniklerden son zamanlarda kullanılan sektörde en iyiyi bulmak için yapılan ÇKKV teknikleridir. Bu çalışmada bu tekniklerden Entropi tabanlı bütünlük

yöntem kullanılacaktır. Finansal oranlar ölçüt olarak kullanılacaktır. Finansal oranlar, işletmelerin likidite, büyüme, karlılık gibi temel konularda güçlü ve zayıf taraflarının belirlenmesini sağlamaktadır (Hitchner, 2003). Turizm sektörü, göreceli olarak yüksek yatırımlar gerektiren ve alınan karar sonunda yapılan yatırımın geri dönüş sürecinin genelde çok uzun zaman gerektirdiği bir sektör olarak görülebilir. Dolayısıyla turizm şirketleri yönünden finansal performansın ölçülmesi hayati önem taşımaktadır (Ecer & Günay, 2014).

1. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Özdoğan (2006)'ın yaptığı çalışma sonucunda, otellerde dış kaynak kullanımının finansal performansa katkısı faaliyetlere göre farklılıklar göstermektedir. En önemli katkıyı otel içi satış mekanları, ikinci katkı çamaşırhane ve reklam faaliyetleri, fitness center, spa ya da wellness center eklentileri ise üçüncü sırada katkı göstermektedir. Eğlence ve animasyon faaliyetleri finansal performansa katkı sunan dördüncü faaliyettir. Daha sonra sırayla, bilgi işlem, teknik bakım, su sporları, bahçe bakımı, havuz bakımı, eğitim faaliyetleri ve güvenlik hizmetleri gelmektedir.

Kandır vd., (2007) Türk turizm sektöründe büyüme göstergelerinin turizm işletmelerinin finansal performansına etkisini ölçmüştür. Finansal performans ölçütü olarak, yatırım karlılığı, özsermaye karlılığı ve satışların karlılığı esas alınmıştır. Doluluk oranları ile finansal performans arasında doğru yönde bir ilişki, turizm gelirleri ve performans ölçütleri arasında ise negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. 1994 ve 2001 krizlerini turizm işletmelerinin finansal performanslarını olumsuz etkilediği de araştırmada tespit edilmiştir.

Karadeniz & İskenderoğlu (2011), İMKB'de işlem gören turizm işletmelerinin aktif varlığını etkileyen değişkenleri 2002–2009 periyodundaki çeyrek dönemlik finansal veri ile bütünleşik regresyon yöntemi kullanılarak analiz yapılmıştır. Değerlendirme neticesinde, aktif karlılık ile pazar payı, ölçek, aktif devir hızı ve net işletme sermayesi devir hızı arasında pozitif; kaldıraç oranı ile ise negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Karadeniz & Kahiloğulları (2013), finansal oranların beş yıldızlı otel işletmelerinde kullanımın üzerine yaptığı çalışmada, otel işletmelerinin en sık kullandığı ve önem verdikleri oran grubunun otel faaliyet oranları olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında alacak devir hızı oranı, borçlanma oranı, nakit oranı, net kâr marjı oranı, faaliyet karlılığı, ortalama oda fiyatı

ve satılabilir odabaşına gelir oranının sıklıkla tercih edilen ve önem düzeyi en yüksek oranlar olarak tespit edilmiştir.

Ecer & Günay (2014) çalışmasında Gri İlişkisel Analiz (GRA) yöntemi kullanılarak BİST’te hisse senetleri işlem gören turizm firmalarının finansal başarı düzeyleri ölçülmüştür. 2008-2012 yılında BİST’te yer alan 9 turistik işletme likidite, karlılık, kaldıraç ve faaliyet göstergeleri kapsamında on yedi adet finansal oran kullanılarak değerlendirilmiştir. En önemli gösterge olarak kaldıraç göstergesinin olduğu tespit edilmiştir.

Ergül (2014), BİST’te işlem gören turizm işletmelerinin finansal performansını analiz etmek için Temel Analiz ile ELECTRE ve TOPSIS yöntemlerinin karşılaştırmalı olarak test etmiştir. Sonuç olarak ELECTRE ve TOPSIS yöntemlerinin temel analiz sonuçlarını doğrulayan başarılı yöntemler olduğu görülmüştür.

Koşan & Karadeniz (2014), dupont finansal analiz sistemini kullanarak 2010-2012 periyodu için konaklama ve yiyecek alt sektörünün finansal performansını incelemiştir. Sonuçlara göre sektörde 2010 ve 2012 yıllarında öz sermaye, satış ve aktif karlılıkların pozitif yönlü, 2011 yılında ise negatif yönlü olduğu gözlenmiştir. Ayrıca sektörde gider ve maliyetlerin yüksek, aktif devir hızının ise düşük olduğu ve sektörün aktif yatırımlarını çoğunlukla yabancı kaynak kullanarak finanse ettiği ve bunun sonucu olarak sektörün yüksek finansal risk taşıdığı vurgulanmıştır.

Özçelik & Kandemir (2015) BİST’te işlem gören turizm işletmelerini TOPSIS yöntemi ile finansal olarak karşılaştırmış. Çalışmaya 2010-2014 döneminde faaliyet gösteren yedi işletme dahil edilmiş. Karlılık, kaldıraç, likidite ve faaliyet indikatörleri içerisinde görülen sekiz adet finansal oran kullanarak analiz yapmıştır.

Şen vd., (2015), Borsa İstanbul’a kote olan bir otel işletmesinin finansal durumunu karşılaştırmalı tablolar analizi, trend analizi, oran analizi ve yüzde yöntemi kullanarak analiz etmiştir.

Yakut vd., (2015) çalışmasında, BİST 100 endeksinde işlem gören turizm şirketlerinden 9 tanesinin 2009-2013 periyodu için finansal etkinlikleri mali tabloları kullanılarak incelenmiştir. Analizde Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (MTFV) Endeksi ve Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemleri kullanılmıştır.

Karadeniz vd., (2016), turizm alt sektörlerinin finansal başarılarını GRA yöntemi ile analiz etmiştir. Dört temel gösterge ve 32 finansal oran kullanılmış. Finansla performansa etki eden en önemli gösterge finansal yapı, en az etki eden gösterge ise varlık kullanım göstergesidir.

En başarılı sektör ise seyahat acentesi, en başarısız sektör ise deniz yolcu taşımacılığı tespit edilmiştir.

Kendirli & Çankaya (2016), BİST turizm endeksindeki şirketlerde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Temel olarak, nakit döngüsü yardımıyla işletme sermayesi yönetimi analiz edilmiştir. Benzer şekilde aktif karlılık kullanılarak işletme karlılık ölçümü yapılmıştır. Kurulan regresyon modelinin tahmin edilmesi neticesinde aktif karlılık ile işletme sermayesi yönetimi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Karadeniz vd., (2017) Türk turizm sektörünün finansal performansını 2014 yılı esas alınarak dikey analiz yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada, borsada işlem gören turizm firmalarının tüm turizm sektörüne göre oransal olarak fazla sayılabilecek maddi duran varlık sahibi oldukları belirlenmiştir. Bunun yanında turizm firmalarının öz kaynaklarını kullanarak maddi duran varlıklarını finanse ettikleri tespit edilmiştir.

Karadeniz & Öcek (2019), Beaver modelini kullanarak Borsa İstanbul'da (BİST) hisse senetleri işlem gören turizm firmalarının 2012-2017 periyodunda bulunan finansal başarısızlık risklerini analiz etmiştir. BİST turizm firmalarının bazılarının, negatif net çalışma sermayelerinin olduğu, düşük karlılıklarının olduğu, uzun vadeli yükümlülüklerini karşılamada yetersiz olduğu, yetersiz nakit akışlarının olduğu ve finansal kaldıraç düzeylerini ise verimli kullandıkları tespit edilmiştir.

Korkmaz & Yaman (2019), 2008 krizi sonrası dönem için panel veri analizi yöntemi kullanarak, çalışma sermayesi yönetiminin BİST'te işlem gören turizm şirketlerinin karlılıkları üzerine olan etkisi incelenmiştir. Nakit dönüşüm süresi ve bileşenleri, çalışma sermayesinin temel göstergesi olarak kabul edilmiş ve farklı modellerde bağımsız değişken olarak kullanılarak turizm şirketlerinin karlılıkları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, alacak tahsil süresi, stok devir süresi ve nakit dönüşüm süresinin şirketlerin faaliyet karlılıkları üzerinde istatistiksel olarak negatif anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Bunun yanında borçların ödenme süresinin ise turizm firmalarının faaliyet karlılıkları üzerinde pozitif anlamlı etkisi saptanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada finansal performans oran analizleri üzerinden ölçülmeye çalışılacaktır. Karşılaştırma için Entropi yöntemi kullanılacaktır.

Çalışmanın evreni; Türkiye’de faaliyet gösteren halka açık turizm işletmeleridir. Çalışmanın amacı doğrultusunda BIST turizm indeksine dahil 8 turizm firmasının yıllık mali tabloları Borsa İstanbul A.Ş. ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (PDP) resmi web sitelerinden (PDP, 2019) elde edilmiştir. Veriler turizm işletmelerinin güncel performanslarını görmek amacıyla, 2012-2018 yılına aittir. Veriler açık erişim olduğu için etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır. İşletmelerin performans karşılaştırmasında kullanılan kriterler aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Performans Kriterleri ve İçerikleri

	Performans Kriterleri	Kriter İçerikleri	İdeal Değer	Optimum Düzey
C1	Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,5-2,0 ideal 1,75 ortalama	Minimum
C2	Likidite Oranı	Dönen Varlıklar-Stoklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	1,0 ideal	Minimum
C3	Nakit Oran	Hazır Değerler+Menkul Kıymetler/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	0,20 ideal	Minimum
C4	Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktifler	0,60 ideal	Minimum
C5	Kısa Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oranı	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Pasifler		Minimum
C6	Uzun Vadeli Yabancı Kaynak/Pasif Oranı	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Pasifler		Maximum
C7	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar/Toplam Aktifler		Maximum
C8	Özkaynak Devir Hızı	Net Satışlar/Özkaynaklar		Maximum
C9	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı	Net Satışlar/Net Çalışma Sermayesi		Maximum
C10	Aktif Karlılığı	Net Kar/Toplam Aktifler		Maximum
C11	Net Kar Marjı	Net Kar/Net Satışlar		Maximum
C12	Özkaynak Karlılığı	Net Kar/Özkaynaklar		Maximum

İşletmelerin hayatını idame ettirmesi performans (öncül) ve sonuç (ardıl) göstergelere bağlanmasına bağlıdır. İşletmelerde kullanılan performans ve sonuç göstergeleri genel itibarıyla yukarıdaki tablodaki gibidir.

Araştırmaya dâhil edilen turizm işletmelerine ait bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. BIST Turizm İndeksine Dahil Şirketler

Şirket Kodu	Şirket Adı
AVTUR	AVRASYA PETROL VE TURİSTİK TESİSLER YATIRIMLAR A. Ş.
MAALT	MARMARİS ALTINYUNUS TURİSTİK TESİSLER A.Ş.
MARTI	MARTI OTEL İŞLETMELERİ A.Ş.
METUR	METEMTUR OTELCİLİK VE TURİZM İŞLETMELERİ A.Ş.
TEKTU	TEK-ART İNŞAAT TİCARET TURİZM SANAYİ VE YATIRIMLAR A.Ş.
UTPYA	UTOPYA TURİZM İNŞAAT İŞLETMECİLİK TİCARET A.Ş.
AYCES	ALTINYUNUS ÇEŞME TURİSTİK TESİSLER A.Ş.
PKENT	PETROKENT TURİZM A.Ş.

Borsa İstanbul A.Ş. Turizm endeksine dâhil olanlar işletmeler 8 tanedir. Bundan dolayı sadece bu şirketler çalışmaya dâhil edilmiştir.

3.1.Entropi Yöntemi

Entropi kavramı ilk olarak Shannon (1949) tarafından bilgi teorisinde belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır. Daha sonra Entropi kavramının kriter ağırlıklama olarak kullanılabilceği ortaya konulmuştur(Nijkamp, 1977; Zeleny, 1974). Entropi ağırlıklandırma yöntemi aşağıdaki adımlardaki işlemleri içermektedir (Apan, Öztel, & İslamoğlu, 2018; Aydemir, Alsan, Altuntas, & Oztel, 2019; Kurniawan, Adrianto, Bengen, & Prasetyo, 2019)

m alternatifli ve n kriterli bir çok kriterli karar verme problemi için karar matrisi:

$$D = \begin{matrix} & X_1 & X_2 & \dots & X_j & \dots & X_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_i \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (1)$$

olsun.

Burada x_{ij} : i . alternatifin j . kritere göre başarı değeridir, $i = 1, 2, \dots, m$ ve $j = 1, 2, \dots, n$.

Adım 1:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{p=1}^m x_{pj}}, \quad i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n. \quad (2)$$

formülü ile

$R = [r_{ij}]_{m \times n}$ normalleştirilmiş karar matrisi elde edilir.

Adım 2:

$$e_j = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln r_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (3)$$

Eşitliği ile her bir kriter için Entropi değeri hesaplanır. Burada e_j , j inci kriterin Entropi değerini göstermektedir.

Adım 3:

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{p=1}^n (1 - e_p)}, \quad j = 1, 2, \dots, n. \quad (4)$$

ile kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanmış olur. Tabii olarak toplam ağırlığın 1 olduğu veya diğer deyişle $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ olduğu açıktır.

Entropi yöntemi Eş. 3'te logaritma fonksiyonu içerdiğinden, veri içindeki negatif sayı ve sıfır bulunması sorun teşkil etmektedir. Bu sorunu aşmak için literatürde bazı dönüşümler önerilmiştir (Chang & Wang, n.d.; Zhang, Wang, Li, & Xu, 2014). Fakat literatürde tam anlamıyla kabul görmüş bir yöntem bulunmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, dönüşüm yapılırken veri içerisindeki oransal farklılaşmanın korunamaması sorunudur. Bunun için bu çalışmada lineer normalizasyon dönüşümü önerilmektedir. Negatif sayı bulunan kriterde (sütunda) bulunan x_{ij} değerleri için aşağıdaki dönüşüm yapılır:

$$x'_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_{i \in I} x_{ij}}{\max_{i \in I} x_{ij} - \min_{i \in I} x_{ij}} \quad (5)$$

Burada $\max_{i \in I} x_{ij}$ ve $\min_{i \in I} x_{ij}$ sırasıyla kriterdeki en büyük ve en küçük değerlerdir. Bu dönüşüm ile veriler $[0,1]$ aralığına taşınmış olacaktır. 0 değerleri için de 0.00001 gibi çok küçük bir değer atanır.

3.2.TOPSIS Yöntemi

Yoon ve Hwang (1981) tarafından geliştirilen TOPSIS yöntemi, en iyilerin oluşturduğu yapay alternatif ideal çözüme en yakın ve en kötülerden oluşan yapay alternatif negatif-ideal çözüme eş anlı en uzak olan alternatifin en iyi seçilmesi fikri üzerine kurulmuştur. Yöntem takip eden adımlardan oluşmaktadır (Öztel, Aydın, & Köse, 2018; Sun, Miao, & Yang, 2017)

Adım 1: Karar matrisinin normalleştirilmesi: Bu adımda farklı ölçeklerdeki kriterleri ölçekten arındırma yapılarak, kriterler arasında karşılaştırma yapılmasına imkân sağlanır. Normalleştirilmiş karar matrisi R 'nin bir elemanı r_{ij} 'yi aşağıdaki gibi hesaplarız:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{p=1}^m (x_{pj})^2}}, i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Adım 2: Normalleştirilmiş karar matrisinin ağırlıklandırılması: Her bir kriterdeki değerler, ilgili kriterin ağırlık değeriyle çarpılır. Böylece ağırlıklandırılmış normal karar matrisi V elde edilmiş olur.

$$V = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1j} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2j} & \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{i1} & v_{i2} & \dots & v_{ij} & \dots & v_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mj} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n}$$

$$= \begin{bmatrix} W_1 r_{11} & W_2 r_{12} & \dots & W_j r_{1j} & \dots & W_n r_{1n} \\ W_1 r_{21} & W_2 r_{22} & \dots & W_i r_{2j} & \dots & W_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ W_1 r_{i1} & W_2 r_{i2} & \dots & W_j r_{ij} & \dots & W_n r_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ W_1 r_{m1} & W_2 r_{m2} & \dots & W_j r_{mj} & \dots & W_n r_{mn} \end{bmatrix}_{m \times n} \quad (7)$$

Adım 3: İdeal ve negatif-ideal çözümlerin belirlenmesi: İki tane yapay alternatif A^* (ideal çözüm) ve A^- (negatif ideal çözüm) şöyle tanımlansın:

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} | j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} | j \in J' \right) \mid i = 1, 2, \dots, m \right\} = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_j^*, \dots, v_n^*\} \quad (8)$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} | j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} | j \in J' \right) \mid i = 1, 2, \dots, m \right\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^-\} \quad (9)$$

burada ,

$$J = \{j = 1, 2, \dots, n \mid \text{fayda kriteri olduğunda}\}$$

$$J' = \{j = 1, 2, \dots, n \mid \text{maliyet kriteri olduğunda}\}$$

Böylece en çok tercih edilen alternatif A^* (ideal çözüm) ve en az tercih edilen alternatif A^- (negatif ideal çözüm) oluşturulmuş olur.

Adım 4: Ayırma ölçülerinin hesaplanması:

Her bir alternatifin ideal çözümden ayırma ölçüsü S_{i^*} ve negatif-ideal çözümden ayırma ölçüsü S_{i^-} aşağıdaki gibi verilmiştir:

$$S_{i^*} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (10)$$

$$S_{i^-} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

Adım 5: İdeal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması: A_i alternatifinin ideal çözüm A^* 'a göreli uzaklığı şöyle hesaplanır:

$$C_{i^*} = \frac{S_{i^-}}{(S_{i^*} + S_{i^-})}, \quad 0 < C_{i^*} < 1, \quad i = 1, 2, \dots, m. \quad (12)$$

Eğer A_i alternatifi ideal çözüme eşit ise $C_{i^*} = 1$ veya negatif-ideal çözüme eşit ise $C_{i^*} = 0$ olur.

3. BULGULAR

Bu çalışmada BİST TURİZM (XTRZM) endeksinde hisse senetleri işlem gören turizm şirketlerinin 2012-2018 periyodundaki finansal performansları ölçülmüştür. Bir firmanın bazı

finansal oranlarında sıfır bölen gözleendiğinden, o firma çıkartılarak endeksteki kalan 8 firma analiz edilmiştir. Finansal başarının ölçümünde yaygın olarak kullanılan 12 adet finansal oran, değerlendirme kriteri olarak seçilmiştir. Analiz için Entropi tabanlı TOPSIS yöntemi tercih edilmiştir. Yöntem seçiminde; yaygın kullanım, nesnel değerlendirme, hesaplama kolaylığı başlıca belirleyici faktörlerdir. Entropi yönteminde bulunan logaritma fonksiyonu negatif sayılarda tanımsızlığa sebep olduğundan, bu çalışmada negatif veri bulunan kriter için vektör normalizasyonu dönüşümü önerilmiştir. Hesaplamalar Python programlama dilinde kodlanan bir uygulama vasıtası ile yapılmıştır. Uygulama³ ve uygulama kodu⁴, bu makaleye atıf yapma koşuluyla akademik amaçlı çalışmalar için kullanıma açık olarak paylaşılmaktadır.

Tablo 3. Finansal Oranların Entropi Yöntemiyle Hesaplanan Ağırlık Değerleri.

Yıl/Kri.	CO	LO	NO	FKO	KVYK/PO	UVYK/PO	ADH	ÖKDH	NÇSDH	AK	NKM	ÖK
2012	0,1006	0,1438	0,2640	0,0238	0,0635	0,0792	0,0585	0,0838	0,0369	0,0389	0,0238	0,0833
2013	0,0999	0,1655	0,2666	0,0398	0,0469	0,0806	0,0742	0,0431	0,0272	0,0268	0,0207	0,1087
2014	0,0918	0,1239	0,2328	0,0301	0,0394	0,1167	0,0670	0,0896	0,0280	0,0200	0,0574	0,1032
2015	0,0658	0,1205	0,1889	0,0455	0,0610	0,0824	0,0824	0,1519	0,0223	0,0587	0,0316	0,0889
2016	0,0483	0,0269	0,1707	0,0350	0,0563	0,1049	0,2190	0,1656	0,0344	0,0605	0,0412	0,0372
2017	0,1059	0,2010	0,0061	0,0495	0,0766	0,0695	0,1273	0,1800	0,0442	0,0572	0,0295	0,0532
2018	0,2221	0,2625	0,0019	0,0456	0,0674	0,0408	0,1049	0,1055	0,0240	0,0379	0,0562	0,0312
ORT.	0,1049	0,1492	0,1616	0,0385	0,0588	0,0820	0,1048	0,1171	0,0310	0,0428	0,0372	0,0723

Tablo 3'te finansal oranların Entropi yöntemiyle hesaplanan ağırlık değerleri yer almaktadır. Ağırlık değerlerinin yıllar içerisinde oldukça fazla değişkenlik gösterdiği gözlenmiştir. Fakat genel ortalamaya bakacak olursak; son iki yılda düşüş gösterse de NO 0,1616 ile birinci, 0,1492 ile LO ikinci 0,1171 ile ÖKDH üçüncü önem düzeyi en yüksek kriter olurken, NÇSDH, NKM ve FKO oranları 0,03 civarında ağırlık değerleri ile önem düzeyleri en düşük kriterler olmuştur.

³ <https://drive.google.com/file/d/19EWPTEgCjLbLdq7mvcTnqmN1wW88OXt/view?usp=sharing>

⁴ https://github.com/ahmetoztel/Entropy_Based_TOPSIS_Python

Tablo 4. Yıllara Göre Firmaların TOPSIS Skorları

Yıl/Firma	AVTUR	MAALT	MARTI	METUR	TEKTU	UTPYA	AYCES	PKENT
2012	0,6734	0,2907	0,6690	0,7200	0,6742	0,6825	0,6864	0,6826
2013	0,6687	0,2644	0,6474	0,7183	0,6616	0,6646	0,6748	0,6971
2014	0,6473	0,3347	0,6070	0,6078	0,6289	0,6375	0,6347	0,6625
2015	0,5540	0,2709	0,5154	0,8074	0,4747	0,5311	0,5507	0,6162
2016	0,4314	0,2533	0,3772	0,8740	0,3932	0,3920	0,4137	0,4981
2017	0,4548	0,3358	0,4727	0,4729	0,4860	0,4751	0,4759	0,7310
2018	0,5080	0,4587	0,5174	0,5257	0,5090	0,5214	0,5243	0,5652
ORT.	0,5625	0,3155	0,5437	0,6751	0,5468	0,5578	0,5658	0,6361

Tablo 4’te firmaların finansal başarıları için hesaplanan TOPSIS skorları ve Tablo 5’te ise başarı sıralamaları yer almaktadır. Tablo 3’teki başarı sıralamalarında PKENT 3 yılda en yüksek performansı göstermesinin yanında diğer yıllarda da istikrarlı bir görünüm sergileyerek sıralama ortalamalarına göre en iyi finansal başarıyı elde etmiştir. METUR 4 yılda en iyi performansı elde ederken 2014 ve 2017 yıllarındaki düşüş ile ikinci en iyi performansı elde etmiştir. AYCES ise üçüncü en iyi başarıyı gösterirken, MAALT tüm yıllarda en düşük başarısı ile son sırada yer almıştır.

Tablo 5. Yıllara Göre Finansal Başarıların TOPSIS Yöntemiyle Sıralanması

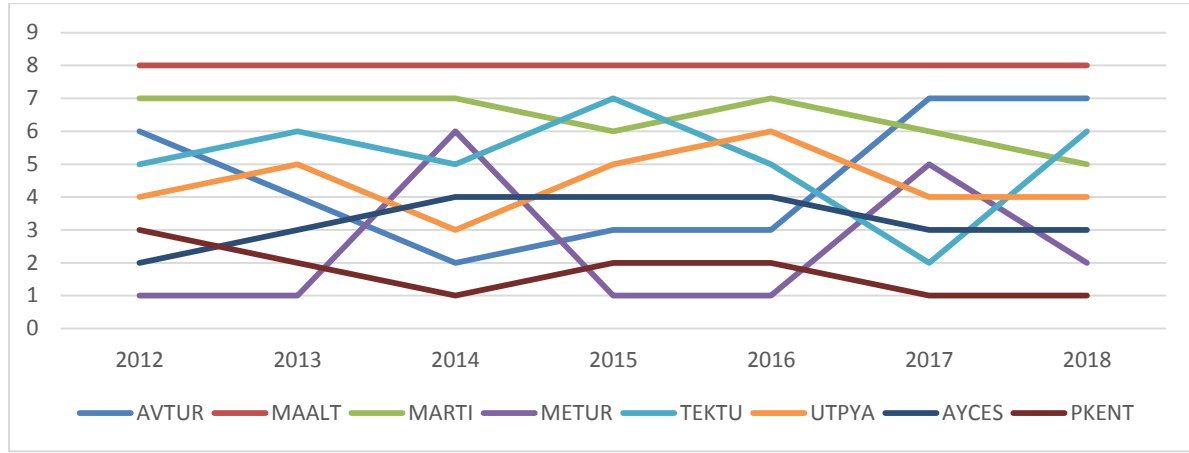
Yıl/Firma	AVTUR	MAALT	MARTI	METUR	TEKTU	UTPYA	AYCES	PKENT
2012	6	8	7	1	5	4	2	3
2013	4	8	7	1	6	5	3	2
2014	2	8	7	6	5	3	4	1
2015	3	8	6	1	7	5	4	2
2016	3	8	7	1	5	6	4	2
2017	7	8	6	5	2	4	3	1
2018	7	8	5	2	6	4	3	1
ORT.	4,57	8,00	6,43	2,43	5,14	4,43	3,29	1,71

Tablo 5’de verilen TOPSIS skorları ortalamalarında Tablo 4’teki sıralamalardan farklı olarak METUR birinci olurken PKENT’in ikinci olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, METUR birinci olduğu yıllarda yüksek skorlar elde ederken, alt sıralarda yer aldığı yıllarda da göreceli yine yüksek skorlar elde etmiştir. Bu durumda TOPSIS skorları ortalaması da yüksek olmuştur.

Analizde, birisi her bir yılda firmalar arasında diğeri ise her bir firma için yıllar arasında finansal performanslar ölçülmüştür. İki ölçümde de finansal oranların önem düzeyleri, sırasıyla yıllara göre ve firmalara göre ayrı ayrı olarak Entropi yöntemiyle ağırlık değerleri hesaplanarak belirlenmiştir. Finansal durumlar yıllara ve firmalara göre farklılıklar göstereceğinden ağırlık değerlerinin dinamik bir şekilde hesaplanması daha doğru olacaktır. Yıllar arasında yapılan analizde (bakınız Tablo 3); LO, 2016 yılındaki düşük değeri dışında

genelde yüksek değerler elde ederek ortalamada en yüksek ağırlık değeriyle en önemli kriter olurken, NO, 2017 ve 2018 yıllarında ağırlık değeri düşüş gösterse de ortalamada ikinci en önemli kriter olmuştur. FKO ise ortalamada en düşük ağırlık değeri ile en düşük önem düzeyinde yer almıştır. Firmalar arası analizde ise (bakınız Tablo 4), kriterlerin önem düzeyleri firmalara göre oldukça fazla değişkenlik göstermiştir. Ortalamalara göre ise, AK ve NÇSDH en önemli kriterler olurken KVKYK/PO ve FKO yıllara göre analizde olduğu gibi en düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

Şekil 1. Yıllara Göre Firmaların Finansal Performanslarının TOPSIS Sıralamaları

Yıllara göre yapılan finansal performans analizinde sıralama ortalamalarına göre (bakınız Tablo 5), PKENT en başarılı firma olarak görülmektedir. METUR ve AYCES ise ikinci ve üçüncü en başarılı firmalar olmuştur. MAALT ise en düşük performansı elde etmiştir. Şekil 1’de görüldüğü gibi, 2017 yıllarında en başarılı firmalardan METUR ve AVTUR’un performanslarında düşüş gözlenmiştir. Bunun en önemli sebebi Kasım 2015’te yaşanan Türkiye-Rusya uçak krizi⁵ ve Tablo 6’da görüldüğü gibi sonrasında Türkiye’ye gelen Rus turist sayısındaki dramatik azalma olabilir. 2018 yılında ise performansların tekrar iyileştiğini görüyoruz; bunun başlıca nedeni de yine Türkiye-Rusya ilişkilerindeki düzelmeye bağlı olarak Rus turist sayısındaki artıştır (bakınız Tablo 6 ve 7). Yine Tablo 6’da görülebileceği gibi Türk lirasındaki değer kaybı sonucunda 2017 ve 2018’de turist başına elde edilen gelirden dolar bazında düşüş olsa bile gelen turist sayısındaki artış firmalar için olumlu sonuçlar vermiştir.

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/2015_Russian_Sukhoi_Su-24_shootdown (son erişim tarihi: 16.01.2020)

Tablo 6. Yurt Dışı Geliş ve Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu) (Turkstat)⁶.

Yıllar	Yabancı Varışları	Yıllık Değişim (%)	Turizm Gelirleri (US\$ million)	Yıllık Değişim (%)	Kişi Başı Ortalama Harcama(US\$)
2012	31,782,832	2	29,007	3	715
2013	34,910,098	10	32,309	11	749
2014	36,837,900	6	34,306	6	775
2015	36,244,632	-2	31,465	-8	715
2016	25,352,213	-30	22,107	-30	633
2017	32,410,034	28	26,284	19	630
2018	39,488,401	22	29,513	12	617

Tablo 7. Yabancıların Gelenlerin Ana Uyrak Ülkelere Göre Dağılımı (Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı)²

Ülkeler	2014	2015	2016	2017	2018
Rusya	4,479,049	3,649,003	866,256	4,715,438	5,964,613
Almanya	5,250,036	5,580,792	3,890,074	3,584,653	4,512,360
Bulgaristan	1,693,591	1,821,480	1,690,766	1,852,867	2,386,885
İngiltere	2,600,360	2,512,139	1,711,481	1,658,715	2,254,871
Gürcistan	1,755,289	1,911,832	2,206,266	2,438,730	2,069,392
Iran	1,590,664	1,700,385	1,665,160	2,501,948	2,001,744
Ukrayna	657,051	706,551	1,045,043	1,284,735	1,386,934
Irak	857,246	1,094,144	420,831	896,876	1,172,896
Hollanda	1,303,730	1,232,487	906,336	799,006	1,013,642
Azerbaycan	657,684	602,488	606,223	765,514	858,506
Fransa	1,037,152	847,259	555,151	578,524	731,379
Yunanistan	830,841	755,414	593,150	623,705	686,891
Polonya	510,569	500,779	205,701	296,120	646,365
Belçika	660,857	617,406	413,614	419,998	511,559
Amerika	784,917	798,787	459,493	329,257	448,327
İsveç	667,551	624,649	320,580	289,134	384,397
Diğerleri	11,501,313	11,289,037	7,796,088	9,374,814	12,457,640
TOPLAM	36,837,900	36,244,632	25,352,213	32,410,034	39,488,401

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada BİST TURİZM (XTRZM) endeksinde hisse senetleri işlem gören turizm şirketlerinin 2012-2018 periyodundaki finansal performansları ölçülmüştür. Bir firmanın bazı finansal oranlarında sıfır bölen gözlemlendiğinden, o firma çıkartılarak endeksteki kalan 8 firma analiz edilmiştir. Finansal başarının ölçümünde yaygın olarak kullanılan 12 adet finansal oran,

⁶ <http://www.kultur.gov.tr> (last reach: 16.01.2020)

değerlendirme kriteri olarak seçilmiştir. Benzer çalışmalar incelendiğinde; Uygurtürk vd., (2012)'in yaptığı çalışmada aynı örneklem üzerinde benzer bir yöntemle yapılan analiz sonucunda, sonucunda analiz döneminde firmaların hesaplanan Cp ve Dp değerlerine göre A ve G firmaları performanslarını artırırken, D, E ve F firmaları performanslarını düşürmektedir. Analiz edilen dönemde, B kodlu firma genel olarak alt kademelerde yer almış ve düşük performans pozisyonu çok fazla değişmemiştir. C kodlu firma genel olarak dönem içinde yüksek ve yakın performans sıralama değerine sahip olduğu tespit edilmiştir (AYCES (A), FVORI (B), MAALT (C), MARTI (D), METUR (E), NTTUR (F) ve TEKTU (G)).

Yılmaz & Aslan (2017) da BIST'te işlem gören turizm şirketleri incelenmiştir. 2013-2016 yıllarına ait finansal performans, finansal tablo bilgileri kullanılarak TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda 2013 yılında METUR ve 2014, 2015 ve 2016 yıllarında MALT en iyi performansları göstermiştir. MALT, 2013 yılında ikinci en iyi performansı sergilemiştir. 2013 yılında en iyi performansa sahip olan METUR, 2014 yılında satış faaliyeti olmadığı için son sırada yer almıştır. METUR diğer yıllarda en iyi ikinci performansı göstermiştir. Zayıf göstergelerin 2013'te NTTUR, 2014'te METUR, 2015'te UTPA ve 2016'da MARTI'ya ait olduğu tespit edilmiştir.

İlerideki çalışmalarda farklı bir ağırlıklandırma yöntemi ve farklı bir seçim yöntemi seçilerek çalışma sonuçları karşılaştırılabilir. Bunun yanında BIST'te dahil diğer turizm şirketleri de analize dahil edilerek araştırmalar yapılabilir.

5. KAYNAKÇA

André, F. J., & Romero, C. (2008). Computing compromise solutions: On the connections between compromise programming and composite programming. *Applied Mathematics and Computation*, 195(1), 1–10.

Apan, M., Öztel, A., & İslamoğlu, M. (2018). Comparative empirical analysis of financial failures of enterprises with altman Z-score and VIKOR methods: BIST food sector application. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 12(1). <https://doi.org/10.14453/aabfj.v12i1.6>

Aydemir, D., Alsan, M., Altuntas, E., & Oztel, A. (2019). Mechanical, thermal and morphological properties of heat-treated wood-polypropylene composites and comparison of the composites with PROMETHEE method. *Plastics, Rubber and Composites*, 1–12.

- Bay, E., & Özdemir, A. (1998). Daha Etkin Bir Denetim Sistemi Geliştirilebilmesi Amacıyla, Mevzuata Uygunluk Denetiminin Yanı Sıra, Performans Ölçümüne Yönelik Denetimin Yapılabilmesi. http://www.mulkiyeteftis.gov.tr/default_B0.aspx?content=165, 17.01.2011.
- Chang, T.-H., & Wang, T.-C. (n.d.). Selection Of Initial Training Aircraft By Utilizing Entropy-Based Topsis Approach.
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1989). Strategic management of small firms in hostile and benign environments. *Strategic Management Journal*, 10(1), 75–87.
- Ecer, F., & Günay, F. (2014). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 35-48.
- Ecer, F., Ulutagay, G., & Nasiboglu, E. (2011). Does Foreign Ownership Affect Financial Performance? An Industrial Approach, *Middle Eastern Finance and Economics*, 14: 152-166.
- Eggers, F., Kraus, S., & Covin, J. G. (2014). Traveling into unexplored territory: radical innovativeness and the role of networking, customers, and technologically turbulent environments. *Industrial Marketing Management*, 43(8), 1385-1393.
- Eraslan, E. & Algün, O. (2005). “İdeal Performans Değerlendirme Formu Tasarımında Analitik Hiyerarşi Yöntemi Yaklaşımı”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 20 (1): 95–106.
- Ergül, N. (2014). Bist- Turizm Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 325-340.
- Hitchner, J. R. (2003). *Financial Valuation Applications and Models*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Hwang, C. R., & Yoon, K. (1981). Technique for Ordered Preference by Similarity to the Ideal Solution. *Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, New York.
- Hwang, C.-L., & Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making: methods and applications a state-of-the-art survey (Vol. 186). Springer Science & Business Media.
- Kabakçı, Y. (2008). Sermaye Yapısı ile Şirket Performansı Arasındaki İlişki: Gıda Sektöründe Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış*, 8 (1): 167-182.

Kallmuenzer, A., Kraus, S., Peters, M., Steiner, J., & Cheng, C. F. (2019). Entrepreneurship in tourism firms: A mixed-methods analysis of performance driver configurations. *Tourism Management*, 74, 319-330.

Kandır, S. Y., Özmen, M., & Önal, Y. B. (2007). Türk Turizm Sektöründe Büyüme Göstergelerinin Turizm İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisinin İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (9)2, 166-185.

Karadeniz, E., Beyazgül, M., Dalak, S. K., & Günay, F. (2017), “Türk Turizm Sektörünün Finansal Performansının Dikey Analiz Yöntemiyle İncelenmesi: BIS Turizm Şirketleri ve TCMB Sektör Bilançoları Üzerinde Bir Araştırma”, *Sosyoekonomi*, Vol. 25(32), 105-119

Karadeniz, E., & İskenderoğlu, Ö. (2011). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Aktif Karlılığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 65-75.

Karadeniz, E., & Kahiloğulları, S. (2013). Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Finansal Oranların Kullanımı: Akdeniz Bölgesi'nde Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 10(3). 84-106.

Karadeniz, E., Koşan, L., Günay, F., & Dalak, S. (2016). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Turizm Alt Sektörlerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi. *Journal of International Social Research*, 9(44), 1117-1134.

Karadeniz, E., & Öcek, C. (2019). Borsa İstanbul Konaklama İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Riskinin Beaver Modeli Kullanılarak Analizi. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 99-111.

Kendirli, S., & Çankaya, M. (2016). Bist Turizm Endeksindeki Şirketlerde İşletme Sermayesi Yönetiminin Karlılık Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. *International Review of Economics and Management*, 4(2), 46-68.

Korkmaz, T., & Yaman, S. (2019). Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Karlılığına Etkisi: BIST Turizm Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(2), 301-316.

Koşan, L., & Karadeniz, E. (2014). Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Alt Sektörünün Finansal Performansının Dupont Finansal Analiz Sistemi Kullanılarak İncelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2).75-89.

Kurniawan, F., Adrianto, L., Bengen, D. G., & Prasetyo, L. B. (2019). The social-ecological status of small islands: An evaluation of island tourism destination management in Indonesia. *Tourism Management Perspectives*, 31, 136–144.

Nijkamp, P. (1977). Stochastic quantitative and qualitative multicriteria analysis for environmental design. *Papers of the Regional Science Association*, 39(1), 174–199.
<https://doi.org/10.1007/BF01936213>

Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., & Coşkun, E. (2013). Havayolu Yolcu Taşıma İşletmelerinin Finansal Etkinliklerinin Ölçümüne İlişkin Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 77-86.

Özçelik, H., & Kandemir, B. (2015). Bıst’de İşlem Gören Turizm İşletmelerinin TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute*, 18(33). 97-114.

Özdoğan, O. N. (2006). Otel İşletmelerinde Faaliyet Alanları Açısından Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing) ve Finansal Performans Üzerine Etkileri (Doctoral Dissertation, Deü Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Öztel, A., Aydın, B., & Köse, M. S. (2018). Entropi Tabanlı TOPSIS Yöntemi İle Enerji Sektöründe Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçümü: Akenerji Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(24), 1–24.

Öztel, A., Köse, M. S., & Aytekin, İ. (2012). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçümü İçin Çok Kriterli Bir Çerçeve: Henkel Örneği. *Journal of History Culture and Art Research*, 1(4), 32. <https://doi.org/10.7596/taksad.v1i4.85>

Özyürek, H., & Erdoğan, E. (2011). Finansal Kurumlarda Mali Analiz ve Bir Uygulama. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 229-238.

Salas-Molina, F., Pla-Santamaria, D., & Rodríguez-Aguilar, J. A. (2018). Empowering cash managers through compromise programming. In *Financial Decision Aid Using Multiple Criteria* (pp. 149–173). Springer.

Salman, S. A., Shahid, S., Ismail, T., Al-Abadi, A. M., Wang, X., & Chung, E.-S. (2019). Selection of gridded precipitation data for Iraq using compromise programming. *Measurement*, 132, 87–98. <https://doi.org/10.1016/J.MEASUREMENT.2018.09.047>

Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *A mathematical model of communication*. Urbana, IL: University of Illinois Press, 11.

Sun, L., Miao, C., & Yang, L. (2017). Ecological-economic efficiency evaluation of green technology innovation in strategic emerging industries based on entropy weighted TOPSIS method. *Ecological Indicators*, 73, 554–558.

Şen, L., Zengin, B., & Yusubov, F. (2015). Otel İşletmelerinde Finansal Analizlere İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 3(1), 64-85.

Uygurtürk, H., Korkmaz, T., & Uygurtürk, H. (2013). Determination Of Financial Performances of Tourism Companies Traded At Istanbul Stock Exchange. *Actual Problems of Economics* 9(147), 519-533.

Yakut, E., Harbalıoğlu, M., & Pekkan, N. Ü. (2015). Turizm Sektöründe BIST’a Kayıtlı İşletmelerin Veri Zarflama Analizi ve Toplam Faktör Verimliliği İle Finansal Performanslarının İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi (Isarder)*, 7(2), 235-257.

Yılmaz, E., & Aslan, T. (2017). Evaluation of Performance of Tourism Industry Companies listed in Istanbul Stock Exchange (BIST) by TOPSIS Methodology. *Emerging Markets Journal*, 7(2), 7-18.

Yu, P. L. (1985). *Multiple-Criteria Decision Making. Concepts, Techniques and Extensions*. 402 p. Kluwer Academic/Plenum Publishers, Hardbound, New York, USA.

Zeleny, M. (1974). *Linear multiobjective programming (Vol. 95)*. Springer Science & Business Media.

Zengin, B., Çömlekçi, İ., & Mesci, Z., (2013). “Finansal performansa dayalı etkinlik ölçümü: turizm işletmelerine yönelik bir araştırma”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl. 50, Sayı: 577, 65-72.

Zhang, X., Wang, C., Li, E., & Xu, C. (2014). Assessment model of ecoenvironmental vulnerability based on improved entropy weight method. *The Scientific World Journal*, 2014.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 10

Sayfalar / Pages: 563-578

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 27.10.2020

Kabul Tarihi: 25.11.2020

EURO/DOLAR PARİTESİ VE YABANCI ÜLKE GELİRİNİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 2003-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Mehmet SİNAY²

Öz

Döviz kuru; hem ihraç ürünlerinin üretim maliyetlerini (özellikle yoğun ithal girdi kullanımı durumunda) hem de satış fiyatlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum geniş bir literatür tarafından desteklendiği gibi neredeyse bütün iktisat ders kitaplarında da bahse konu olmuştur. Ancak Türkiye ihracatı üzerine yapılan birçok akademik çalışmada döviz kuru değişkeni anlamsız veya teoriye uyumsuz bulunmaktadır. Bu çalışma bu sorunu giderme noktasında farklı bir yaklaşım önermektedir. Yabancı ülke gelirleri ile çapraz döviz kuru değişkenlerinin ihracata etkisi, 2003-2018 yılları arası için çeyrek yıllık verilerle ele alınmıştır. Öncelikle bu değişkenlere ADF ve Phillips-Perron birim kök testleri uygulanarak değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlenmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki Johansen eş-bütünleşme testiyle analiz edilmiştir. Son olarak Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre değişkenlerin birinci dereceden entegre olduğu, serilerin eş bütünleşik olduğu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İhracat, Çapraz döviz kuru, Eş-bütünleşme Analizi, Euro/Dolar Paritesi*

JEL Kodları: F10, F40, C32, C51.

IMPACT OF EURO/DOLLAR PARITY AND FOREIGN COUNTRY INCOME ON EXPORTS: 2003-2018 CASE OF TURKEY

Abstract

Exchange rate; It significantly affects both the production costs of export products (especially in case of heavy use of imported inputs) and the selling prices. This situation is supported by a large literature and has been mentioned in almost all economics textbooks. However, many academic studies on the exchange rate variable in Turkey's exports there are insignificant. This study proposes a different approach to solving this problem. The effect of foreign country revenues and cross exchange rate variables on exports has been analyzed with quarterly data for the years 2003-2018. First of all, ADF and Phillips-Perron unit root tests were applied to these variables

¹Bu makale, 10-12 Ekim 2019 tarihinde Diyarbakır'da düzenlenen III. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu'nda (ISEPA '19) sunulmuş ve özeti yayınlanmış olan aynı başlıklı bildiri den türetilmiştir.

² Öğr.Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İnegöl MYO, Dış Ticaret Bölümü, msinay@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8837-8715.

and the stationarity levels of the variables were determined. Then, the long-term relationship between variables was analyzed using the Johansen cointegration test. Finally, Granger causality test was applied. According to the findings obtained in the study, it was determined that the variables were first-order integrated, the series were cointegrated, and the independent variables were the Granger cause of the dependent variable.

Key words: *Export, Cross-exchange rate, Co-integration Analysis, Euro/Dollar Parity*

JEL Codes: F10, F40, C32, C51.

GİRİŞ

İhracat, yürürlükteki gümrük ve dış ticaret mevzuatına göre herhangi bir mal veya hizmetin gümrük bölgesi dışına çıkması olarak tanımlanmaktadır. Dünya üretiminin yaklaşık 19 trilyon dolarlık kısmı ihracata konu olmaktadır. Bu anlamda bu büyük pastadan pay sahibi olmak veya mevcut pazar payını büyütmek her ülkenin dış ticaret politikasının temel hedeflerinden birisidir. Küresel rekabete uyum sağlayacak üretim tedbirleri olarak, yeni ticaret anlaşmaları imzalayarak ve kur politikalarını destekleyici yönde kullanarak ihracatı geliştirmek neredeyse tüm ekonomilerin gündemi haline gelmiştir. Bu ilgiyle doğru orantılı bir şekilde akademik çalışmalar da ihracatın nedenleri ve ekonomiye etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bir ülkenin ihracatının en temel belirleyicisi, ihracat yapacağı ülkenin talebini oluşturan (ithalatçı ülkenin) milli geliridir. İthalatçı ülkenin milli gelirinin artması ihracatçı ülkenin ihraç ürünleri talebini artırmaktadır. Diğer yandan ülkelerin paralarının değişim oranını ifade eden döviz kuru da ticareti yapılacak malın maliyeti ve dolayısıyla ihracatı üzerinde oldukça etkilidir. Zira bir malın fiyatı yerli para cinsinden sabitken kur değişimleri sebebiyle ihracat fiyatı daha avantajlı veya dezavantajlı duruma gelebilmektedir. Türkiye üzerine yapılan birçok akademik çalışmada döviz kuru değişkeni ya anlamsız ya da iktisat teorisine uygun olmayan sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı ihracatın en temel belirleyicisi olan döviz kuru ve yabancı ülke gelirinin ihracat üzerindeki etkisini açıklayabilmek ve Türkiye özelinde neden döviz kuru değişkeninin beklenen etkilerinin çalışmalara yansımadığını araştırmaktır

1.İhracatın Çerçevesi ve Güncel Durumu

Ülkeler kapalı ekonomiye göre neden dış ticaret yaparlar sorusu uluslararası iktisat yazınının temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Teorinin geçirdiği safhalara bakıldığında emek miktarı, emek verimliliği, ürün maliyeti, mal farklılaştırması vb gibi birçok faktör uluslararası ticaretin sebepleri arasında sayılmıştır (Seyidoğlu, 2003:17-81). Aynı zevk ve tercihlere, teknolojiye hatta faktör donatımına sahip ülkelerin bile ölçeğe göre getirinin artan olması

durumunda karlı dış ticaret yapabilmeleri mümkündür (Krugman, 1980:950). Bu yüzden dış ticaretin belirleyicilerinin detaylı değerlendirilmesi sürece etki eden unsurların tüm yönleriyle belirlenmesi ülkelerin ticaret kazançları açısından önem arz etmektedir.

1.1. Dünya İhracatı

2020 yılı Dünya Bankası (WB) raporunun başlığı, uluslararası ticarete küresel değer zinciri ve kalkınma ile ilgilidir (WB, 2020:1) Yine Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) son raporunda da benzer şekilde dış ticaretin ülke ekonomilerine katkısı ile ilgili özel bir başlık bulunmaktadır (WTO, 2020:129). Bu noktadan hareketle dış ticaret ulusal ve uluslararası ölçekte ilgi gören ekonomik kavramların başında gelirken ülkelerin kalkınma ve büyümesinde kilit bir role sahiptir. İhracat ise ekonomik dinamizmi en üst seviyeye taşıyan, inovasyonel ürünler yoluyla rekabeti (ve üretimi) teşvik eden en temel unsurların başında gelmektedir (Erdil vd.:158) . İhracatın seyrini doğru okumak, pazar payını artırmak ve hacmi olabilecek en yüksek seviyeye çıkarmak her ülke ekonomisinin temel ödevine dönüşmüş durumdadır.

Dünya bankası verilerine göre küresel üretim son 5 yılda 75-88 trilyon dolar aralığında gerçekleşmiştir.³ Küresel ihracatın toplam değeri ise son 5 yıl içinde 16,4-19,3 trilyon dolar arasında değişmektedir. Buradan hareketle toplam üretimin yaklaşık %22'si ihracata konu olmaktadır. 2019 yılı itibariyle 500 milyar dolar üstü ihracat yapan 5 ülke ve Türkiye tablo 1'de görülmektedir. 2,5 trilyon dolarlık ihracat hacmi ile Çin, dünya ihracatının da tek başına %13,4'lük kısmını karşılamaktadır. Küresel ihracattan alınan paylar itibariyle (ülkenin ihracat değeri/dünya ihracatı toplamı) tablodaki ilk 5 ülkeden sadece Hollanda ve Türkiye payını artırırken diğer 4 ülkenin 2015'teki payına göre 2019'da gerilediği göze çarpmaktadır.

Tablo 1. En Yüksek İhracat Yapan Ülkeler ve Türkiye (Milyar Dolar)

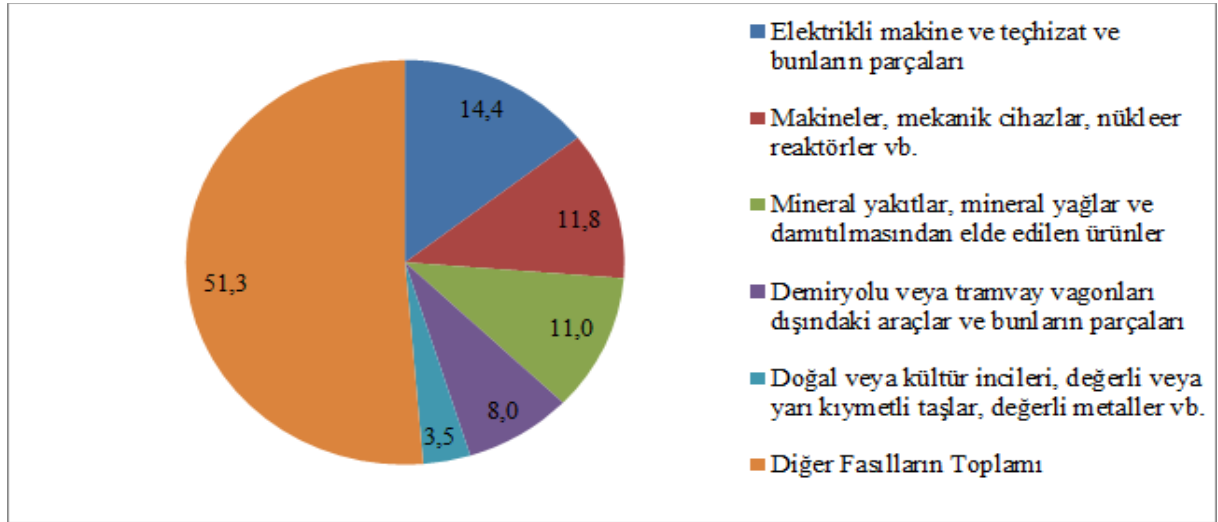
Ülkeler	2015	İhracat Pazar Payı	2019	İhracat Pazar Payı
Çin	2282	13,90	2499	13,36
ABD	1503	9,16	1645	8,79
Almanya	1324	8,07	1486	7,94
Japonya	625	3,81	706	3,77
Hollanda	465	2,83	578	3,09
Türkiye	144	0,88	171	0,91
Dünya	16416		18711	

Kaynak: Trademap (International Trade Center)

³ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

Son 2015 ve 2019 yıllarının toplam ihracat verilerine bakıldığında; tablo 1'e göre diğer ülkeler ve Türkiye, genellikle ihracatını artırmıştır. Küresel ihracattan aldığı pay da zaman içinde büyümektedir. Bu ise dünya ihracat hacminin genel seyrinden pozitif yönlü ayrışma yaşandığını göstermektedir. Her ne kadar toplam ihracat verileri dünya ticaretinin seyri hakkında bir fikir verse de talebin hangi sektör ya da fasıllarda yoğunlaştığını açıklamada yeterli gelmemektedir. Bu sebeple grafik 1'de 2019 yılında hangi fasıllara ait malların dünya ticaretinde önemli yere sahip olduğuna yer verilmiştir.

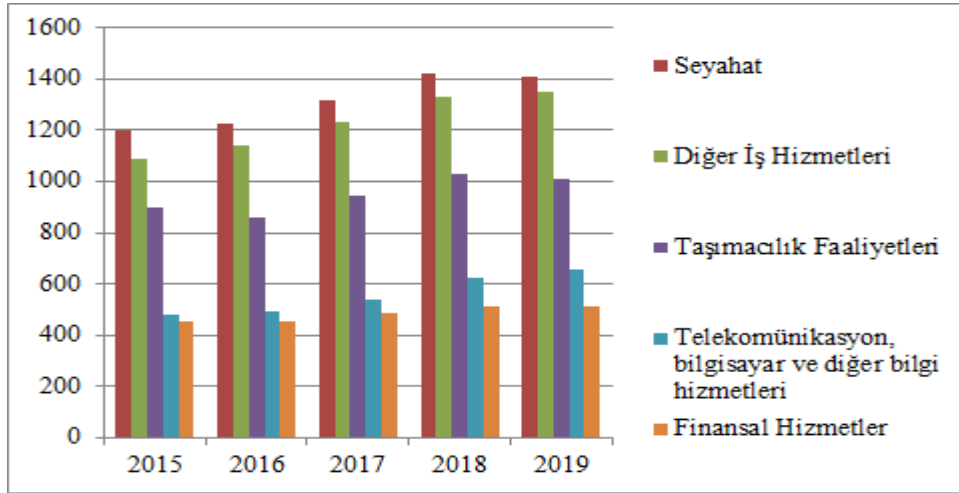
Grafik 1. 2019 Yılı Dünya İhracatının Fasıllara Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Trademap (International Trade Center)

Grafik 1'de görüldüğü gibi dünya ihracatının en önemli kalemini elektrikli aletler oluşturmaktadır. İlk 5 fasıl dünya ticaretinde o kadar ağır bir yere sahiptir ki neredeyse kalan 92 fasıla eşit bir hacme sahiptir. Türkiye açısından dünya ticaretinin dörtte birini oluşturan ilk iki fasıl da daha fazla çaba gösterilmesi gerektiği aşikardır.

Mal ticareti 2019 yılında 18,7 trilyon dolarlık ihracat seviyesi ile adından çok söz ettirirken hizmet ticaretinin ulaştığı devasa boyutlar da gözden kaçırılmamalıdır. Yine 2019 yılında dünya hizmet ihracatı 6 trilyon dolarlık seviye ile tarihi bir rekora imza atmıştır. Önceki 5 yılda da yine sürekli olarak artış trendini korumuştur.

Grafik 2. Dünya Hizmet Ticaretinin İlk 5 Faslı Ve Yıllara Göre Değişimi (Milyar Dolar)

Kaynak: Trademap (International Trade Center)

Grafik 2’de görüldüğü gibi hizmet ihracatında ilk sırayı seyahat hizmetleri almaktadır. 2015-2019 döneminde taşımacılık dışında neredeyse tüm hizmet sektörlerinin ihracatı çoğu sene büyümeye devam etmiştir. İnceleme döneminde seyahat ve iş hizmetleri ihracatı 1 trilyon dolar hacminin sürekli üstünde seyrederken taşımacılık da bu sınırı aşabilmiştir.

1.2. Türkiye İhracatı

Türkiye’nin 2023 ekonomik hedeflerinden birisi 500 milyar dolarlık ihracat seviyesine ulaşmaktır (Resmi Gazete, 2012:28322). Dönemin koşullarına, dünya ticaretinin trendine ve bundan alınacak payın gelişimine göre makul görülse de içsel ve dışsal bir çok değişkenin etkisiyle 226,6 milyar dolar olarak bu hedef güncellenmiştir (SBB, 2019:38).

Tablo 2. Ünelere Göre Dış Ticaret Verileri (Milyar Dolar)

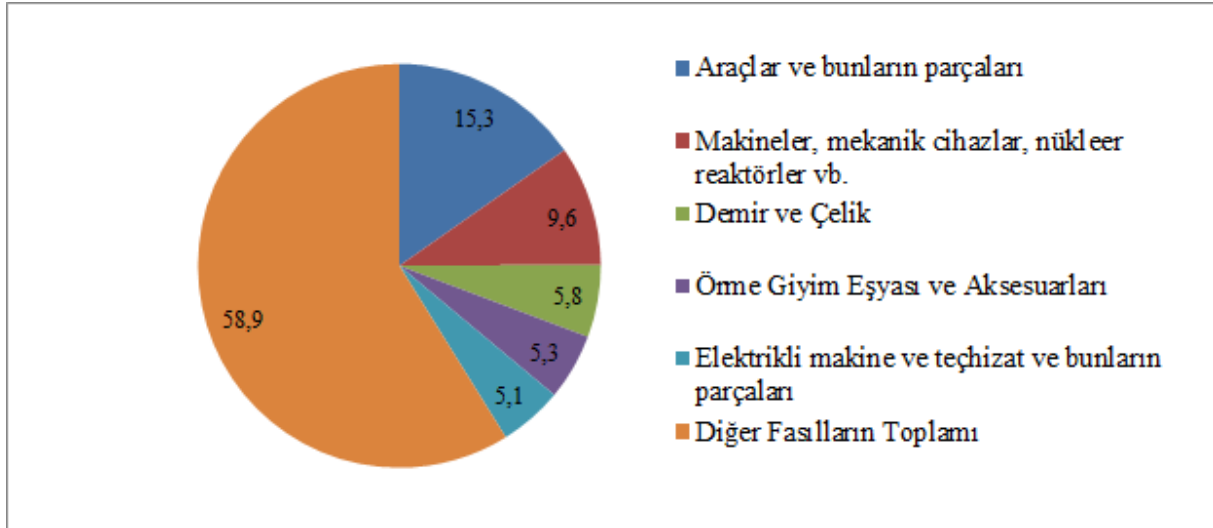
İthalatçılar	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	13,4	14,0	15,1	16,1	15,4
İngiltere	10,6	11,7	9,6	11,1	10,9
İtalya	6,9	7,6	8,5	9,6	9,3
Irak	8,6	7,6	9,1	8,3	9,0
ABD	6,4	6,6	8,7	8,3	8,0
Fransa	5,9	6,0	6,6	7,3	7,6
İspanya	4,7	5,0	6,3	7,7	7,6
Hollanda	3,2	3,6	3,9	4,8	5,4
İsrail	2,7	3,0	3,4	3,9	4,4
Rusya	3,6	1,7	2,7	3,4	3,9
Dünya	143,8	142,6	157,0	167,9	171,1

Kaynak: Kaynak: TÜİK Resmi Web Sayfası

Tablo 2’deki verilere bakıldığında son 5 yılda ihracat genel olarak artış göstermektedir. Yukarıda bahsedilen maliyetsel avantajlara gümrük birliğinin de eklenmesi ile vergisiz dış ticaret yapabilme imkanı sayesinde ihracatta ilk sıraya AB ülkelerinin (en başta Almanya’nın) oturduğu gözlemlenmektedir. 2015 yılına göre 2019’da tablodaki tüm ülkelere yapılan ihracat artmakla birlikte en büyük artışın (%60’tan fazla oranda) İspanya, İsrail ve Hollanda’ya yapılan ihracatta kaydedildiği göze çarpmaktadır.

Fasillara göre Türkiye ihracatına bakıldığında (grafik 3) otomotiv sektörünün ön planda olduğu göze çarpmaktadır. Bunu makine, demir çelik ve tekstil izlemektedir. En fazla ihracatın yapıldığı ilk 5 fasıl toplam ihracatın %41’ine tekabül etmektedir. Diğer 92 fasıl ise %59’luk ağırlığa sahiptir.

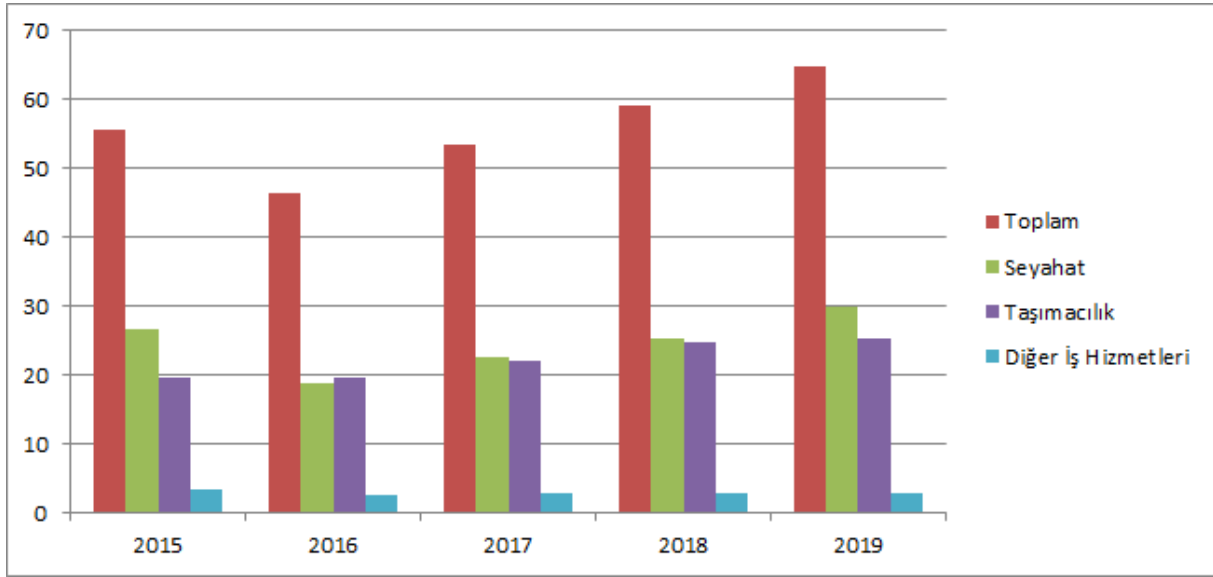
Grafik 3. 2019 Yılı Türkiye İhracatının Fasillara Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK Resmi Web Sayfası

Türkiye emek yoğun bir ülke olmasına rağmen tekstil sektörünün bu denli listede kendisine az yer bulması tuhaf gelse de orta yüksek teknoloji grubuna ait sektörlerin (otomotiv ve makine gibi) güçlenmesi şekilde bir yoruma gidilebilir. Uyanık ve Çelikel (2019:37), tekstil sektörünün toplam ihracattan aldığı payın her geçen yıl azaldığına dikkat çekmektedir.

Hizmetler sektörünün ihracatına bakıldığında 2019 yılı itibarıyla 60 milyar dolar sınırının aşıldığı görülmektedir. Bunda en büyük pay seyahat hizmetleri yani turizme aittir. Ardından taşıma hizmetleri de 20 milyar dolar üstüne çıkan ikinci başlık olarak göze çarpmaktadır.

Grafik 4. Türkiye'nin Hizmet Ticaretinin İlk 3 Faslı ve Yıllara Göre Değişimi (Milyar Dolar)

Kaynak: TÜİK Resmi Web Sayfası

Her ne kadar 2016 yılında 50 milyar doların altına düşen hizmet ihracatında daralma yaşanmış olsa da hemen iki yıl sonra eski seviye geçilerek tarihin en yüksek seviyesine ulaşılmıştır. Toplam ihracatın 170 milyar dolar bandında olduğu bilindiğine göre 65 milyar dolara yaklaşan seviyesiyle hizmet ihracatı, mal ihracatının %38 dolaylarına ulaşmıştır. Dünya geneli ihracat rakamlarında diğer iş hizmetleri taşıma hizmetlerini geçmesine rağmen Türkiye'de oldukça sınırlı bir seviyede kaldığı grafikten anlaşılmaktadır. Yine dünya genelinde telekomünikasyon, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, taşımacılık hizmet ihracatına yakın seyrettiği halde Türkiye'de oldukça yetersizdir (çok düşük seviyede seyrettiği için grafiğe alınmamıştır). Bu sahalara stratejik odak noktaları olarak bakılması gerekmektedir.

2.Döviz Kuru ve İhracat Arasındaki İlişki

Döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisi üzerine yapılan çalışmalar oldukça geniş bir literatür teşkil etmektedir. Döviz kuru, reel döviz kuru, reel efektif döviz kuru ve kur oynaklığı gibi bir çok perspektiften konu ele alınmış ve konunun farklı yönlerine ışık tutulmuştur. Türkiye özelinde yapılan çalışmaların önemli bir kısmı iktisat teorisine uygun veya istatistiki olarak anlamlı sonuçlara pek de ulaşamamıştır. Bunun gerekçesini anlamlandırmak için kurgulanan bu çalışma da olaya farklı bir bakış açısı ve teknik ileri sürmeye çalışmaktadır.

Tablo 3. Döviz Türlerine Göre İhracat Ve İthalat Verileri (%)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT	
	Euro	Dolar	Euro	Dolar
2015	44,39	47,79	33,61	58,64
2016	48,11	43,06	35,94	55,65
2017	47,94	40,45	33,24	58,13
2018	49,18	43,01	32,99	60,67
2019	47,33	45,02	30,58	62,90

Kaynak: TÜİK Resmi Web Sayfası

Her ülkenin üretim ve dış ticaret yapısı birbirinden farklıdır. Neredeyse bütün iktisadi yazın tarafından önemine dikkat çekilen kur değişkeninin yapılan ampirik uygulamalarda beklendiği kadar efektif çıkmaması Türkiye özelinde konuya daha farklı bakış açıları geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Türkiye, tablo 3'teki değerlerin 5 yıllık ortalamasına göre toplam ihracatının yaklaşık %47'sini euro ile (%44'ünü dolarla) yapmaktadır. Bu sebeple ihracat ürünlerinin fiyatlamasında (talebinde) euronun değeri daha baskındır. İthalatın ise yaklaşık %59'u ABD doları ile gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin ithalatının yaklaşık 2/3'ü (imalat sanayisinin ihtiyaçları sebebiyle) ara malı şeklinde yapıldığı hesaba katıldığında ihraç mallarının maliyetinde ABD dolarının önemli etkisi söz konusudur. Dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracatın (hammadde veya yarı mamulün ithal edilip işlendikten sonra ihraç edilmesi) toplam ihracatın yarısına yakınıni teşkil ettiği de dikkate alındığında⁴ “ithalata dayalı ihracat” tesmiyesinin varlığından söz edilebilir⁵. Bu sebeple Türkiye ihracatında tek başına dolar değişkenine odaklanılması talep tarafını açıklamakta yetersiz kalacağı gibi tek başına euro ile modelleme yapılması arz cephesinde üretim maliyetini tam temsil edemeyecektir. Bu mahsurları ortadan kaldırmak için euro/dolar paritesi olarak ifade edilen çapraz kur değerinin dikkate alınması daha sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. İhracatta AB ülkeleri baskın durumda olduğu için euro, dolar karşısında değerlendirildiğinde AB'nin alım gücü artacağı için Türkiye'den yapılan ithalatı artırması, (Türkiye'nin ihracatının artması) beklenir. Euro dolar karşısında değer kaybettiğinde alım gücü düşeceği için AB'nin Türkiye'den yapılan ithalatı (dolayısıyla Türkiye ihracatı) gerileyecektir.

⁴ <https://ticaret.gov.tr/data/5d63d89d13b8762f7c43a738/17-Gumruk%20Rejimlerine%20Gore%20Ihracat.pdf>

⁵ Bu beyanı teyit eden; Özer ve Erdoğan (2006), Aktaş (2009) ve Demirhan (2015) çalışmaları mevcuttur.

Grafik 5. Euro/Dolar Paritesi ve İhracatın Yüzdesele Değişim Grafiği (2003-2018)

Kaynak: TÜİK Resmi Web Sayfası

İhracat ve euro/dolar paritesinin yüzdesele değişimleri 2003-2018 yılları arasında grafik 5'teki gibi bir ilişki içindedir. Aralarında genellikle pozitif yönlü gecikmeli bir ilişki olduğu (küresel kriz dışında) gözlemlenen bu iki değişkenin birbirini ne kadar etkilediği çalışmanın ilerleyen kısımlarında açıklanacaktır.

Tablo 4. Türkiye İçin Çapraz Kurlar ve İhracat Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)	Çalışma Başlığı	Kullanılan Teknik	Bulgular
Berument ve Dincer (2005)	"Denomination composition of trade and trade balance: evidence from Turkey"	VAR, Etki-Tepki Analizi	Euro, Dolar karşısında değer kazandıkça Türkiye'de uzun dönemde üretimin arttığı, TL'nin değer kazandığı ve ticaret dengesinde iyileşme sağlandığı ileri sürülmüştür.
Kahyaoğlu ve Utkulu (2006)	"Euro-Dolar Paritesindeki Oynaklığın İhracat Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği"	Şartlı varyans (Klasik ardışık bağımlı ve ardışık bağımlı)	Euro/Dolar paritesindeki oynaklığın artmasının Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilediği ileri sürülmüştür.
Saatçioğlu ve Karaca (2010)	"Dolar/Euro Paritesinin Türkiye'nin İhracatına Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz"	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme ve ARDL	Dolar/Euro paritesi arttıkça ihracatın arttığı, kısa dönemde zayıf uzun dönemde güçlü ilişkinin varlığına ulaşılmıştır.
Tunalı ve Manga (2017)	"Euro / Dolar Paritesinin Türkiye'de Konumlu Serbest Bölgelerin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Analiz"	Eşbütünleşme ve ARDL	Euro/Dolar paritesi arttıkça serbest bölge ihracatının arttığı tespit edilmiştir.

Kaynak: Mezkur Çalışmalar.

Türkiye ekonomisi üzerine yapılan parite bazlı çalışmalar aşağıdaki tablo 4'te yer almaktadır. Kahyaoğlu ve Utkulu (2006), ihracat ve kur oynaklığı arasında negatif bir ilişkiye dikkat çekerken Tunalı ve Manga (2017) ile Berument ve Dinçer (2005) pozitif ilişkinin varlığı konusunda hemfikirdir.

Farklı olarak dolar/euro paritesini dikkate alan Saatçioğlu ve Karaca (2010) kısa dönemde zayıf ilişki tespit etmiş olsa da uzun dönemde güçlü pozitif ilişkiye dikkat çekmektedir. Küresel kriz sonrası dönemi de dikkate alan bu çalışma, güncel veriler ışığında Türkiye'nin toplam ihracatı ile euro/dolar paritesi ilişkisini yorumlayan ilk çalışma olacaktır.

3.İhracat ve Yabancı Ülke Geliri Arasındaki İlişki

Herhangi bir mal ve hizmetin satın alınmasında en önemli unsurların başında söz konusu malı talep edecek olanların gelirleri yer almaktadır. İhraç mallarının talebinin yabancı ülke gelirinе olan duyarlılığını araştıran çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu konuda önde gelen Senhadji ve Montenegro (1999), Asya ülkelerinin ihracat talebinin yabancı ülke gelirinе karşı oldukça duyarlı olduğunu Afrika ülkelerinde ise Asya kadar olmasa da yine etkili olduğunu ileri sürmektedir. Diğer ülkelerin gelirlerinde artış olması durumunda inceleme yapılan ülkenin ihracatının artması beklenmektedir. Aşağıda paylaşılan literatürde görüldüğü gibi yabancı ülke geliri ihracatı pozitif yönlü etkilemektedir. Sadece Altıntaş ve Öz (2010) istatistiki olarak anlamsız sonuca ulaşmış ve bunu da söz konusu ülke ile çok yoğun olmayan dış ticaret ilişkisine bağlamıştır.

Tablo 5. Literatür Taraması

Yazar(lar)	Çalışma Başlığı	Kullanılan Teknik	Bulgular
Doğanlar vd (2003)	“Uluslararası Ticaret Ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu”	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli.	İhracatın gelir esnekliği pozitif ve fiyat esnekliği negatif ve anlamlıdır. Yani yabancı ülke gelirlerinin artması ihracatı artırırken fiyatların artması ihracatı azaltmaktadır.
Altıntaş ve Öz (2010)	“Türkiye’de Kur Değişkenliği Ve İhracat İlişkisinin Ekonometrik Analizi: 1989–2008”	Eşbütünleşme, Hata Düzeltme Modeli, VAR analizi ve Nedensellik.	İhracat ile ABD'nin geliri arasında pozitif yönlü ancak istatistiki olarak anlamsız bir ilişki bulunmuştur. Yazarlar bunu, ABD'nin Türkiye ihracatında az yer kaplamasına dayandırmaktadır.
Kızıldere vd. (2014)	“Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine İnceleme”	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli.	Hem yurtiçi gelirin artmasının hem de yurt dışı gelirin artmasının ihracat üzerinde anlamlı ve olumlu etkisi tespit edilmiştir.
Kaplan ve Dayıoğlu (2016)	İhracatın Ekonomik ve Politik Belirleyicileri: Türkiye İçin VAR Analizi Uygulaması	Nedensellik, VAR, Etki Tepki ve Varyans Ayırıştırma	Yurtdışı gelire bir standart sapmalılık şok verilince ihracat serisinin pozitif ve anlamlı tepki verdiği, yurt dışı gelirin ihracatın Granger nedeni olduğu ve ihracattaki değişimin %8'i dış gelirden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Kaynak: Mezkur Çalışmalar.

4. Veri ve Metodoloji

Türkiye’de yabancı ülke gelirleri (GEL) ile döviz kuru (DÖV) değişkenlerinin ihracata (İHR) etkisini 2003-2018 yılları arası çeyrek yıllık verilerle ele almıştır. Analizde kullanılan veriler TÜİK veri tabanı, Dünya Bankası ve TCMB EVDS’den faydalanılarak derlenmiştir. Ayrıca modelde kullanılan serilerin doğal logaritmaları alınmış ve yapılan testlerde logaritması alınmış veriler kullanılmıştır.

4.1. Durağanlık Testleri

Birim kök testi için kullanılan en tanınmış testlerden birisi Dickey Fuller testidir. Bu testin standart hali, hata terimlerinin hem bağımsız hem de aynı dağılıma sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Fakat hata terimleri değişen varyans veya seri korelasyon (ardışık bağımlı) tarzında dağılabildiği için DF yaklaşımı değişime tabi tutulmuştur. Bunlardan birisi Augmented Dickey Fuller (ADF) ve diğeri nonparametrik Phillips-Perron testidir (Kutlar, 2007:323)

ADF testi, hata terimlerinde ardışık bağımlılıktan kaçınmak için bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini modele eklemektedir:

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \beta X_{t-1} + \alpha_1 t + \epsilon_t$$

Phillips-Peron testi ise birim kök testi yapıldığında seri korelasyonun kontrol edilmesi için parametrik olmayan alternatif bir yöntem önermektedir (Eviews 10, 2017). Bu test, DF denklemini tahmin eder ve katsayının oranını değiştirerek daha az kısıtlayıcı bir modifikasyon ortaya koyar. Bu şekilde seri korelasyon test istatistiğinin asimptotik dağılımını etkilemez. Aşağıdaki denklem kurgulanır:

$$X_t = \rho X_{t-1} + v_t$$

Phillips-Perron testinde gecikmeli fark şartları yerine denklem en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir. Sonrasında ise kat sayının t istatistiği ardışık bağımlılık için düzenlemeye tabi tutulur. Bu yolla içsel bağıntı ve otokorelasyon sorunları aşılmış olur. PP testi trendli serilerin analizine imkan tanıdığı (ve hareketli ortalamaları dikkate aldığı için) daha güçlü kabul edilmektedir (Değer ve Demir, 2015:14).

Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey)

Değişkenler	ADF	PP
İHR	-3.0928 (0.11747)	-5.6905 (0.0962)
ÇK	-0.8356 (0.3499)	-0.8178 (0.3577)
GEL	-1.8666 (0.6597)	-2.0262 (0.5756)

Not: *,**,*** sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduklarını göstermektedir.

Tabloda 6'da görüldüğü gibi ADF VE PP testlerine göre serilerin tamamı düzeyde durağan değildir.

Tablo 7. Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Fark)

Değişkenler	ADF	PP
Δ İHR	-20.5661* (0.0001)	-51.3139* (0.0001)
Δ ÇK	-6.8785* (0.0000)	-17.2221* (0.0000)
Δ GEL	-6.4669* (0.0000)	-6.4909* (0.0000)

Not: *,**,*** sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduklarını göstermektedir.
 Δ : serinin 1. farkının alındığını ifade etmektedir.

Tablo 7'de görüleceği gibi, serilerin birinci farkı alındıktan sonra tümü durağan hale gelmektedir. Bu şekilde bir bulgu ile eşbütünleşme analizine geçilebilir.

4.2.Eşbütünleşme Testi

Ekonomik veriler yapıları gereği birinci farkları itibarıyla durağanlık arz ederler. Analizler yapılırken fark alındığında uzun dönemli bazı veri kayıpları yaşandığı için Granger; iki değişkenin durağan olmasa bile doğrusal bileşimlerinin durağan olabileceğini ileri sürerek uzun dönemli ilişkinin fark almadan da analize tabi tutulabileceğini ileri sürmüştür (Önel, 2004:74)

İki yöntemle eşbütünleşme incelenebilmektedir. Bunlardan ilki regresyonun kalıntıları üzerinden hesaplanan Engle ve Granger (1987) yöntemidir. Diğeri ise vektör otoregresyonuna dayalı Johansen (1988) tekniğidir. Johansen (1988) yöntemi, birden fazla eşbütünleşik vektör

tahmin edilmesine olanak tanınması ve içsel ya da dışsal ayrımı gözetmeksizin analize imkan tanınması sebebiyle Engle ve Granger (1987) yöntemine göre daha güçlü kabul edilmektedir.

İz (trace) istatistiği, “en fazla $r(0)$ adet eşbütünleşik vektör vardır” boş hipotezine karşı “ r ’den daha fazla eşbütünleşik vektör vardır” alternatif hipotezini test eder. Maksimum özdeğer istatistiği ise, “ r adet eşbütünleşik vektör vardır” boş hipotezine karşı “ $r+1$ adet eşbütünleşik vektör vardır” alternatif hipotezini test eder. Bu iki istatistiğin birbirleriyle çeliştiği durumlarda iz istatistiği tercih edilir; çünkü iz istatistiği maksimum özdeğer istatistiğine göre artıklardaki yatıklığa ve basıklığa daha fazla dayanıklılık göstermektedir (Love ve Chandra 2004:488).

Tablo 8. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi	İz İstatistiği	%5 kritik değer	Olasılık
$H_0: r = 0$	41.90**	35.19	0.008
$H_0: r \leq 1$	19.92	20.26	0.055
$H_0: r \leq 2$	6.42	9.16	0.16

r: eş- bütünleşme vektörünün sayısını göstermektedir. ** sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 8 incelendiğinde $r=0$ sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Nitekim 41.90 olarak hesaplanan iz istatistik değeri 35.19 kritik değerden yüksektir. Bu bakımdan modelde tek bir eş-bütünleşme vektörünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Johansen eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

4.3. Granger Nedensellik Testi

Zaman serilerinin aralarında eş bütünleşme olması durumunda bu serilerin hangisinin neden hangisinin sonuç olduğunu ortaya koymak için Granger (1986) nedensellik testi kullanılabilir. Bunun yapılabilmesi için de serilerin durağan olması gerekmektedir (Barışık ve Demircioğlu, 2006:76)

Granger nedensellik testi sadece iki değişken arasındaki nedenselliğin varlığı ve yönü ile ilgili fikir vermekle kalmayıp aynı zamanda ikiden fazla değişkenin de VAR modeli yoluyla nedenselliği hakkında fikir vermektedir (Canpolat, 2020:129)

Tablo 9. İhracat Bağımlı Değişkeninin Granger Nedensellik Testi Tablosu

DEĞİŞKENLER	Kİ KARE DEĞERLERİ	OLASILIK DEĞERİ
GEL	8,798117	0,0123
ÇK	6,594001	0,0370

Program çıktısından derlenen tablo 9'da görüldüğü gibi gelir ve çapraz döviz kuru değişkenlerinin olasılık değerleri 0,05'ten küçük bulunmuştur. Bu durum, bu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımlı değişkenin nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum eşbütünleşme testi ile uzun dönemli ilişki tespit edilen bu değişkenlerin aynı zamanda ihracatın sebebi olduklarını da ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türkiye, ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçtiği 1980 yılından bu yana küresel rekabete uyum göstermede oldukça mesafe kat etmiştir. Geldiğimiz noktada ihracatın ivmesinin nasıl yakalandığı ve daha nelerin yapılabileceği konularında daha birçok çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışma da Türkiye'nin 2003-2018 yılları arasında yaptığı ihracatı yabancı ülke geliri ve döviz kuru değişkenlerinin nasıl etkilediğine odaklanmıştır. Çalışma kapsamında Euro/Dolar paritesi ve AB ülkeleri gelirinin Türkiye ihracatı üzerinde etkisi incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi ile değişkenlerin uzun dönemli bir ilişkiye sahip oldukları ortaya konulmuştur. Granger testine göre de Euro/Dolar çapraz kuru ve yabancı ülke gelirinden ihracata doğru nedensel ilişki tespit edilmiştir.

Bu sonuçlardan hareketle; AB ülkelerinin gelirleri ile euronun dolar karşısında değer kazanmasının Türkiye ihracatını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Döviz kuru değişkeninin birçok çalışmada anlamsız bulunması sebebiyle Türkiye ihracatının detaylarına inen bu çalışma; sadece yabancı paraların TL değeri karşısındaki değişiminin değil, çapraz

kurlardaki değişimin de üçüncü bir ülkede makroekonomik değişkenleri etkileyebildiğini ortaya koyması bakımından farklı bir bakış açısı ile konuya yaklaşmaktadır.

İleriye dönük çalışmalarda, Türkiye'nin ihraç mallarına yönelik talebin gelir esnekliği ve kurlara karşı duyarlılığını ölçmek adına katsayı tahminlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu şekilde uzun dönemli ilişkinin varlığı ve yönünü belirlemenin de ötesine geçilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Aktaş, C., (2009), “Türkiye'nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18: s.35-47.

Altıntaş H., Oz B., (2010), “Türkiye’de kur değişkenliği ve ihracat ilişkisinin ekonometrik analizi: 1989-2008”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, 15-16 Nisan, Malatya, s.1963-1984.

Barışık, S., ve Demircioğlu, E., (2006), “Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001)”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2(3): s.71-84.

Berument H., Dincer N., (2005), “Denomination composition of trade and trade balance: Evidence from Turkey, Applied Economics”, Applied Economics; 37 (1): s.1177-1191.

Coşar, E., (2002), “Price and Income Elasticities of Turkish Export Demand: A Panel Data Application” Central Bank Review, 2 (2002): s.19-53

Demirhan, E., (2015), “Büyüme Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 60 (4): s.75-88

Doğanlar M., Bal H. ve Özmen M., (2004), “Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu”, Manas Üniversitesi S.B.E Dergisi; 4 (7): s.83-109

Erdil, T., Aydoğan, S., Ayar, B., Güvendik, Ö., Diler, S., & Gusinac, K., (2018), “İnovasyon Performansının Rekabet Gücü, Firma Performansı ve İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi: Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Üzerine Bir Araştırma”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 40 (2):s.137-166.

Kahyaoğlu H. ve Utkulu U., (2006), “Euro-Dolar Paritesindeki Oynaklığın İhracat Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, İktisat, İşletme ve Finans; 21 (242): s.114- 125.

Kaplan E. ve Dayıoğlu M., (2016), “İhracatın Ekonomik Ve Politik Belirleyicileri: Türkiye İçin Var Analizi Uygulaması”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 2016 Özel Sayısı, s.578-597 .

Kızıldere C., Kabadayı B., Emsen Ö.S., (2013), “Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası İktisadi İncelemeler Dergisi; 6 (1): s.39-53.

Krugman, P., (1980), “Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade”, The American Economic Review, 70 (5): s. 950- 959.

Kutlar, A., (2007), Ekonometriye Giriş, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.323.

Özer, M., ve Erdoğan, L., (2006), “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, Ekonomik Yaklaşım, 17 (60-61): s.93-110.

Resmi Gazete, (2012), “2012/8 Sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı”, 28322.

Saatçioğlu C., Karaca O., (2010), “Dolar/Euro Paritesinin Türkiye’nin İhracatına Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz”, Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi; 3 (2): s.106-118.

Senhadji, A., and Montenegro, C., (1999), “Time Series Analysis of Export Demand Equations: A Cross-Country Analysis”, IMF Staff Papers, 46 (3): s.1-29.

Seyidoğlu, H., (2003), Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama, Onbeşinci Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, s.17-81.

Şiyar, C., (2020), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme Etkileyen Değişkenler Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1): s.123-136.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019), On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, Ankara.

Tunalı H ve Manga S., (2017), “The Effect Of Euro-Dollar Parity On The Export Of Free Trade Zones Sited In Turkey: An Econometric Analysis”, Journal of Economic Policy Researches; 4 (2): s.35-54.

Uyanık, S. ve Çelikel, D. C., (2019), “Türk Tekstil Endüstrisi Genel Durumu”, Teknik Bilimleri Dergisi, 9 (1): s.32-41

World Bank Report, (2020), Trading for Development in the Age of Global Value Chains, World Bank Group.

World Trade Organization Report, (2020), Annual Report 2020, WTO Publications.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10

Sayı / Issue: 20

Sayfalar /Pages: 579-597

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 13.10.2020

Kabul Tarihi: 25.11.2020

SANAYİSİZLEŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Zeynep KÖSE**

Eda DİNERİ***

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde 1980-2017 tarih aralığında sanayi sektöründe istihdam edilen iş gücü ile kişi başına düşen milli gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik değişkenleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için ikinci nesil testler kullanılmıştır. Durağanlık sınaması için Zivot-Andrews ve Fourier ikinci nesil birim kök testlerinin uygulanmasının ardından Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kişi başına düşen milli gelir ve doğrudan yabancı yatırımlardan sanayi sektöründe istihdam edilen iş gücüne doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken; toplam faktör verimliliği ile ticari dengesizlik arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelime: Sanayisizleşme, İş gücü, Milli Gelir, Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Jel Kodları: L60, E24, C22

AN EMPIRICAL ANALYSIS ON FACTORS AFFECTING DEINDUSTRIALIZATION IN TURKISH ECONOMY

Abstract

The aim of this study, is to analyze the relationship between the employed workforce in the industrial sector and GDP per capita, foreign direct investment, using total factor productivity and trade imbalances variables in Turkey's economy for the period of 1980-2017. Second generation tests were used to analyze the relationship between these variables. After the Zivot-Andrews and Fourier second generation unit root tests were applied for the stationarity test, the causality relationship between the variables was tested with the Hacker and Hatemi-J Bootstrap Causality Test. The results of the analysis reveal that there is a one-way causality from GDP per capita and foreign direct investment to the labor force employed in the industrial sector; however there was no-causal relationship found between total factor productivity and trade imbalance.

Key Words: Deindustrialization, Labor Force, Gross Domestic Product, Foreign Direct Investment

Jel Codes: L60, E24, C22

* Bu çalışma, 17-18 Ekim 2019 Tarihleri arasında Çukurova Üniversitesi'nde düzenlenen 20. Ulusal İktisat sempozyumunda özet bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, İktisat Bölümü E-posta: zeynep.kose@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9494-3098

***Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, İktisat Bölümü E-posta: eda.dineri@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5637-594X

GİRİŞ

Ekonomik büyümenin belirleyicileri emek ve sermaye iken değişen koşullar nedeniyle zaman içerisinde ekonomik büyümenin belirleyicileri değişmiştir. Ekonomik büyüme emek ve sermayenin yanı sıra teknoloji, eğitim, beşeri sermaye ve inovasyon gibi faktörler tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bu faktörlerin zaman içinde değişmesinin önemli sebeplerinden biri de değişen koşullar ve gelişen olanaklardır. Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ile birlikte dünya ekonomisinde sürekli bir değişime neden olmuştur. Yapısal dönüşümler ekonomilerin sırasıyla tarım, sanayi ve son olarak da bilgi ekonomisine geçişine imkân sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerde bilgi ekonomisi ve sanayi ekonomisi eş zamanlı olarak yürütülerek bilgiye dayalı teknolojik gelişmeler ve yenilikler sanayi ötesi toplumların oluşmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2000: 107).

Ekonomilerin gelişme süreçleri incelendiğinde; teknolojik gelişmelere bağlı olarak sektörler arasında öncelikle tarım sektöründen imalat sektörüne ve daha sonra da hizmet sektörüne doğru bir geçiş süreci izlediği görülmektedir. Meydana gelen yapısal değişimler üretim sermaye ve istihdam yapısının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Küreselleşmenin de büyük bir payı olduğu bu değişimlerde iç ve dış piyasalar birbirine entegre olmakta, ticaret maliyetleri düşmekte ve üretim faktörleri yeniden tahsis edilmektedir (Üngör, 2012: 1).

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası sanayisizleşmeyi etkileyen faktörler analiz edilmektedir. Çalışmanın ilk aşamasında sanayisizleşme olgusu ve sanayisizleşmenin temel göstergelerinin Türkiye için değerlendirilmesi yer almaktadır. Daha sonra Türkiye’de 1980 yılından itibaren imalat sanayisinin genel yapısı, sektördeki istihdamın genel yapısı değerlendirilmektedir. Ardından imalat sanayisinde istihdam edilen iş gücü ile doğrudan yabancı yatırımlar, toplam faktör verimliliği, ticari dengesizlik değişkenleri arasındaki ilişki Hacker ve Hatemi-J (2006) (BootstrapToda-Yamamoto) Nedensellik Testi ile incelenmektedir. Bu çalışma analiz kısmında kullanılan yöntemler açısından daha önce bu konuda yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye ekonomisinde KBMG, DYY, toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik ile sanayisizleşme arasındaki ilişkinin yeni nesil ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiş olması önem arz etmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Sanayi devriminin de yaşanmasıyla birlikte üretimde makineleşme başlamış ve ülkeler yoğun olarak imalat sanayisine yönelmeye başlamıştır. En basit tanımıyla çıktı miktarındaki artış olan ekonomik büyümenin sağlanması için ülkeler yoğun şekilde üretim yapmaya başlamıştır. Mevcut koşullarda imalat sanayi ekonomik büyümenin lokomotif durumundaydı. Bu nedenle yoğun olarak bu sektöre yatırım yapılmakta ve iş gücü de burada istihdam edilmekteydi.

Sanayi devrimi ile birlikte ülkelerde yoğun olarak sanayi sektörüne yatırım yapılmaya başlanmış ve kitlesel üretime geçilmiştir. Fordist Üretim Modeli olarak anılan bu kitlesel üretim sürecinde ülkeler yüksek ve istikrarlı bir büyüme süreci içine girmiştir (Harvey, 2010: 149). Zaman içinde meydana gelen teknolojik gelişmeler ve yaygınlaşan küreselleşmenin etkisiyle ağır endüstrilerde azalış görülürken; hizmet sektöründeki artış yaşanmıştır. Yaşanan bu değişim ve dönüşümler sonucunda sanayi toplumu yerini sanayi ötesi topluma bırakmaya başlamıştır (Yılmaz, 2009: 5).

Ekonomiler sanayi toplumundan sanayi ötesi toplum olarak da nitelendirilen bilgi toplumuna geçerken birtakım yapısal dönüşümler yaşamıştır. Ekonomide hâkim sektörün ağırlığı değişirken sektörde istihdam edilen iş gücünün niteliği de değişmiştir. Sanayi toplumunda daha çok fiziki iş gücüne ihtiyaç duyulurken; sanayi ötesi toplumda daha çok beşeri sermaye bakımından gelişmiş iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Drucker'a göre bilgi bir üretim faktörü iken; iş gücü "bilgi işçisi"dir. İstihdamdaki bu dönüşüm ekonomideki yapısal dönüşümün önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Bayram, 2010: 252).

Sanayi ötesi toplum şekillenirken sadece üretim ve ekonomi cephesinde değil sosyal, kültürel ve siyaset cephesinde de birtakım önemli gelişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Fordist üretim yerini Post-Fordist üretime bırakırken çok uluslu şirketler yoğun olarak faaliyet göstermeye başlamış ve ulus devletler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda üretim ve tüketim kalıbı değişmiş, bankacılık ve finans sektöründeki yenilikler meydana gelmiş ve yeni piyasalar ortaya çıkmıştır (Bozkurt, 2011: 28).

Büyüme ve kalkınmanın temel taşlarından biri olarak görülen sanayi sektörünün tam olarak gelişmeden bir ülkenin hizmet sektörüne doğru geçiş yapması sanayisizleşme olarak adlandırılmaktadır. Sanayisizleşme ile imalat sektöründeki istihdam ve çıktı payı azalmaktadır ve sermaye birikimleri daha çok finansal piyasalardaki yatırımlarda değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu durum sanayi sektörüne yönelik yatırımları azaltmaktadır (Yeldan ve Yıldırım, 2015: 69).

Ekonomik gelişme sürecinde yaşanan yapısal dönüşümler sektörler arasındaki mevcut dengelerin de değişmesine neden olmaktadır. Sanayisizleşme sürecinde sektörler arasında ağırlık tarım sektöründen imalat ve hizmet sektörüne kaymıştır (Rowthorn ve Ramaswamy, 1999: 19). Ekonomide yaşanan yapısal dönüşümler kendini en fazla mesleki kompozisyonun değişmesinde göstermektedir (Johnston ve Nielson, 1966: 280). Andersson vd. (1998), çalışmalarında yapısal değişimin iş piyasasında firmaların ve endüstrilerin işleri yeniden konumlandığını ve becerilerine göre iş gücü talebinin değiştiğini vurgulamışlardır.

Sektörler arasında geçişte tarım sektöründe iş gücünün payı zaman içerisinde düşerken hizmetler sektöründe iş gücünün payı sürekli artış göstermektedir. İmalat sektöründe kambur olarak adlandırılan; “iş gücü önce artan sonra azalan bir dağılıma sahiptir” (Duarte ve Restuccia, 2009: 134). Gelişmekte olan ülkelerde kaynakların önemli bir kısmı üretken yatırımlardan uzak, dış ticarete konu olmayan hizmet sektörlerine aktarılmıştır. Başta gelişmiş ülkelerde görülen sanayisizleşme durumu zamanla gelişmekte olan ülkelerde görülmeye başlamıştır.

Sanayisizleşmenin etkilendiği içsel ve dışsal faktörler bulunmaktadır. Buna göre içsel faktörler; imalat sanayisindeki mal ve hizmetlerin talep yapısındaki değişim, imalat sektöründeki verimlilik artışının hizmet sektöründen çok olması ve imalat sanayideki ürün fiyatlarının hızlıca azalmasıdır. Dışsal faktörler ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaretin büyümesi olarak gösterilmektedir (Skuflic ve Druzic, 2016: 993; Kang ve Lee, 2011: 315). İçsel ve dışsal faktörlerin yanı sıra doğrudan yabancı yatırımlar da sanayisizleşmeyi etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin transferinin sağlanması, iş gücü eğitimi, istihdam yaratma, sermaye stokunu ve üretim kapasitesini artmasına neden olarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Ülkelerin liberalleşmesi ile birlikte ticaret, ülkeler arasındaki hizmet hareketlerini, doğrudan yabancı yatırımların girişi ve çıkışı, ülkelerin ekonomik yapılarında ya da verimliliklerinde değişikliklere neden olmaktadır (Kang ve Lee, 2011: 357).

İmalat sanayisinin ekonomik büyümeye daha fazla katkısı olması nedeniyle zaman içinde tarımda çalışan iş gücünün de imalat sektörüne kayması gerekmektedir. İmalat sanayisi ile ekonomik büyüme arasındaki bu ilişki, Kaldorian Büyüme Modeli olarak adlandırılmaktadır. Kaldor tarafından 11 gelişmiş ülke için yapılan analizde sanayileşmenin/imalat sanayinin ekonomik büyüme için önemli bir belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada imalat

sanayinin ekonomik büyümenin sağlanmasından önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Kaldorian ekonomik büyüme modeli ile ilgili yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlardan birincisi imalat sanayi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yakın olmasıdır. Buna göre sanayileşme büyümenin motorudur. İkincisi Verdoorn yasasıdır. Verdoorn yasası, sanayi sektöründeki çıktı miktarı ile büyüme arasındaki ilişkinin aynı yönlü olduğu ve çıktıdaki artışın, verimliliği ve istihdamı artırdığını ifade etmektedir. İmalat sektörü, tarım sektörünün aksine ölçüğe göre artan getiri olan bir sektördür (Combie, 12; Abidoğlu ve Ramak, 2016: 81; Marconi vd., 2016: 76).

İmalat sanayi ile verimlilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin yanı sıra 20. yy'ın ikinci yarısından sonra da sanayisizleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki irdelenmeye başlanmıştır. Kaldorian bakış açısına göre sanayisizleşme üretimin büyüme itişli olmasından uzun dönemde büyümeyi negatif etkilediğini ifade etmektedir. Sanayisizleşmenin ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu savunan görüşlerden birisi imalat sektörü hacminin küçülmesinin ekonomik büyümeyi azaltacağı ile ilgilidir. İkinci görüş ise imalat sektöründe istihdam edilen iş gücü sayısının veya katma değer oranlarının azalmasının ekonomik büyümeyi negatif etkilemesidir (Kang ve Lee, 2011: 314).

2.2. Türkiye’de Sanayisizleşme Süreci

1980’li yıllardan itibaren dışa dönük sanayileşme politikasının izlenmesi ile dış ticaret hızlanmış, ihracatın ve ithalatın GSYH’deki payı artmış ve ihracat rakamlarındaki yüksek artış 1987 yılına kadar devam etmiştir. 1981-88 dönemi boyunca sanayinin katma değerindeki artış reel GSYH’yi geçerek %8.1 oranında bir artış gerçekleştirmiştir. 1996 yılında AB ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile sanayi mallarının ticaretinde gümrük vergisi sıfırlanmıştır. Türkiye’de 1980 sonraki gerçekleştirilen ticari serbestleşmenin yarattığı ekonomik etki ile ilgili literatürde birçok çalışma mevcuttur. Ayaş ve Çeştepe (2010), 1998-2002 dönemi için dış ticaretteki değişmelerin mobilya sektörü dışında tüm imalat sektöründe istihdamı olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Yanıkkaya (2008), çalışmasında ticaretin gelişmekte olan ülkelerde istihdam için çözüm olmadığı sonucuna varmıştır. Akkuş (2014), Türkiye imalat sanayide 2003-2010 döneminde imalat sanayide ihracat talebindeki artışın iş gücü talebini artırdığını, ithalat penetrasyonunun iş gücü talebini azalttığını tespit etmiştir. Abdioğlu ve Yamak (2016), Türkiye imalat sanayide 2005-2016 dönemi için çıktı ve verimlilik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Aylık verilerin incelendiği çalışmada çıktı ile verimlilik arasındaki pozitif yönde ilişkinin sadece tütün ürünleri sektörü için geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye ticari serbestleşmenin de etkisiyle daha fazla üretim yapmaya başlamış ve imalat sanayi en önemli sektör haline gelmeye başlamıştır. İmalat sektöründe üretilen malların tarım sektörüne kıyasla daha yüksek katma değere sahip olması emek arz edenlerin bu sektörde daha fazla kazanç elde etmesiyle iş gücü tarımdan sanayiye kaymaya başlamıştır. Değişen koşullar nedeniyle de zaman içinde sanayiden hizmet sektörüne doğru bir geçiş olmasıyla Türkiye’de sanayisizleşme süreci başlamıştır.

Türkiye’de sanayileşme dönemi henüz bitmeden hizmet sektörüne geçiş yapmakta ve istihdamın payı hizmet sektöründe yükselmektedir (Koru ve Dinçeri, 2018: 6). Türkiye’de yapısal değişim tarım sektöründen sonra imalat sektörünü teğet geçerek hizmet sektörüne atlamaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisi için sanayisizleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Koru ve Dinçer, 2018; Meçik ve Afşar, 2015). Bu çerçevede literatürde sanayisizleşmeyi etkilediği kabul edilen bazı değişkenlerin yer aldığı tablolar ile Türkiye’deki sanayisizleşme durumu daha detaylı incelenmektedir. Farklı ülkelere ait verilerin de yer aldığı ve Türkiye’nin diğer ülkelerle karşılaştırılmasına da olanak veren Tablo 1’de imalat sanayinin gayri safi yurt içi hasıladaki payı gösterilmektedir.

Tablo 1. İmalat Sanayinin GSYH’deki Payı (2008- 2017).

Ülkeler /Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Avusturya	17.4	16.3	16.4	16.5	16.7	16.4	16.5	16.6	16.7	16.6
Almanya	20.24	17.87	19.96	20.56	20.42	20.18	20.46	20.68	21.08	21.06
Çek Cumhuriyeti	23.48	22.23	20.67	21.19	22.22	22.22	24.18	24.12	24.12	24.06
İrlanda	17.94	17.50	19.44	20.98	20.10	19.5	19.9	34.4	32.01	31.9
Singapur	20.58	20.27	20.77	19.58	19.11	17.6	17.9	18.08	17.6	18.8
Çin	32.11	31.59	31.61	32.06	31.52	30.67	30.50	29.50	28.95	29.03
İsviçre	18.79	19.13	18.76	19.13	18.76	18.64	18.36	17.94	17.91	17.92
Macaristan	18.23	17.14	18.22	18.63	18.68	18.89	19.52	20.50	19.86	19.59
Endonezya	27.81	26.35	22.03	21.76	21.45	21.02	21.02	20.98	20.52	20.16
Türkiye	16.2	15.1	15.1	16.4	15.8	16.2	16.7	16.7	16.5	17.5

Kaynak: TÜİK

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örneklerinin yer aldığı Tablo 1’e göre Türkiye’nin imalat sanayinin GSYH içerisindeki payı görece düşük oranlarda seyir etmektedir. Yükselen piyasa ekonomileri arasında yer alan Endonezya ve Çin’in katma değer oranları oldukça yüksek düzeydedir. Rodrik (2015), Brezilya, Rusya, Hindistan, Türkiye vb. gelişmekte olan ülkelerin

hızlı bir büyüme içerisine girdiklerini ancak bu büyümelerin üretken bir yapıya sahip olmadıkları için uzun sürmeyeceğini ve büyümelerin iç talepten kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Tablo 2’de yıllar itibari ile Türkiye’de sektörlere göre iş gücü sayısı gösterilmektedir. Tabloya göre iş gücü sayısı hizmet sektöründe giderek artış göstermektedir.

Tablo 2. Yıllar İtibari ile İstihdam Sayısı (Bin Kişi)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2005	5 014	4 241	9 281
2006	4 653	4 362	9 726
2007	4 546	4 403	10 029
2008	4 621	4 537	10 208
2009	4 752	4 179	10 380
2010	5 084	4 615	10 725
2011	5 412	4 842	11 332
2012	5 301	4 903	12 016
2013	5 204	5 101	12 528
2014	5 470	5 316	13 235
2015	5 483	5 332	13 891
2016	5 305	5 296	14 617
2017	5 464	5 383	15 246
2018	5 305	5 650	15 899

Kaynak: TÜİK

Tablo 2 incelendiğinde 2005 yılından itibaren hizmetler sektöründe artış yaklaşık % 41’lerde iken, bu oran sanayi sektöründe %24 civarında, tarım sektöründe ise %5 civarındadır. İstihdam sayısı bu kadar artış gösterirken imalat sektöründe büyüme hızının hizmet sektörünün büyüme hızından daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. 2017 yılı sonunda hizmet sektöründe toplam istihdam oranı %37.8 iken imalat sektöründe istihdam oranı %27.4’tür. 2017 yılı ciro oranlarına bakıldığında da imalat sanayide ciro oranı %31.6, ticarete %44 iken hizmet sektöründe ciro oranı %15.4 düzeyindedir.

Tablo 3’te yıllar itibari ile Türkiye’de üç temel sektörün büyüme hızları sunulmaktadır.

Tablo 3. Türkiye Sektörel Büyüme Hızları (%)

Yıllar	Tarım Sektörü	İmalat Sektörü	Hizmet Sektörü
--------	---------------	----------------	----------------

2005	7.9	9.7	8.5
2006	1.5	9.3	7.2
2007	-6.2	6.4	5.9
2008	4.5	0.7	0.7
2009	4.1	-8.6	-3.9
2010	7.7	10.3	6.2
2011	3.4	17.3	10.4
2012	2.2	3.6	6.1
2013	2.3	9.0	8.3
2014	0.6	5.6	6.1
2015	9.4	5.1	5.4
2016	-2.6	4.2	3.4
2017	4.7	9.2	7.7

Kaynak: TÜİK

Tablo 3'e göre imalat sektörünün büyüme hızı hizmetler sektörüne göre daha yüksektir. Aynı zamanda küresel krizin devam ettiği 2009 yılında da sektörel olarak en çok etkilenen sektörün imalat sektörü olduğu gözlemlenmiştir. Büyüme hızındaki düşüş ile birlikte istihdam sayısında da belirgin bir düşüş olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile üretimin artması ya da genişlemesi istihdam oranlarını artmasını sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin istihdamı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu çalışmaların yanı sıra olumsuz etkilerinin de olduğu çalışmalar mevcuttur. Vergil ve Ayaş (2009), Türkiye'de sektörler itibari ile doğrudan yabancı yatırımların en çok imalat sektöründe olmak üzere istihdamı negatif etkilediğini tespit etmişlerdir. Saray (2011), 1970-2009 dönemini incelediği çalışmasında doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'de istihdamı azaltıcı bir etkisi olmadığını tespit etmiştir. Meçik ve Afşar (2015), OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarında kişi başına gelir, sabit sermaye ve doğrudan yabancı yatırımların sanayi sektörü istihdamı üzerindeki pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin sektörel dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Türkiye'de Sektörlere Göre Sermaye Girişi (Milyon \$)

Sektörler/Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	47	61	31	38	31
Sanayi	5390	4258	5774	3067	3653
Hizmet	5086	4313	6272	4429	4753

Kaynak: TÜİK

Tablo 4'e göre yıllar itibari ile hem sanayi sektöründe hem de hizmet sektöründe doğrudan yatırımlar girişi azalırken hizmet sektöründe yatırımlar daha yüksek oranlarda bir seyir izlemiştir. Hizmet sektöründeki yatırımlarının dağılımı 2017 yılı itibari ile finans ve sigortacılık %30.5 ile ilk sırada yer alırken, bunu %28.4'lük oran ile ulaştırma ve depolama hizmetleri takip etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı ise %12'dir. TCMB raporlarına göre 2017 yılında sanayi sektöründe uluslararası doğrudan yatırımlarda en yüksek payı %47.5 ile imalat sanayi almaktadır. İmalat sanayinin dağılımını incelediğinde teknoloji ağırlıklı ağır sanayi üretimi oldukça düşüktür.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu çalışmada Türkiye'de sanayisizleşmeyi etkileyen faktörler ekonometrik yöntem ile incelenmektedir. Literatürde Türkiye'de konu ile ilgili çok sayıda ampirik analiz yer almamaktadır. Bu açıdan Türkiye sanayisizleşmeyi etkileyen faktörlerin incelendiği çalışmanın diğer çalışmalardan farkı yapısal kırılmalarına dikkate alan birim kök testlerinin ve nedensellik ilişkisini ortaya koyan tekniklerden yararlanılmasıdır.

Rowthorn ve Ramaswamy (1997a) 18 gelişmiş ülkede 1963-1994 dönemi için sanayileşme sürecinde istihdamın azaldığını ancak büyümede imalat sanayinin katma değerinin hizmet sektöründen daha yüksek olduğunu, kuzey-güney ticaretinin sanayisizleşme sürecinde küçük bir rolü olduğunu tespit etmişlerdir.

Rowthorn ve Ramaswamy (1997b), sanayisizleşme sürecinin başta ABD'de olmak üzere sırasıyla Avrupa, Japonya ve FourTiger olarak adlandırılan Doğu Asya ülkelerinde görüldüğü ve sanayisizleşme sürecinin Amerika Birleşik Devletleri'nde gelir eşitsizliği yarattığı, Avrupa ülkelerinde ise işsizliğe neden olduğu, gelişmekte olan ülkelere imalat sanayide emek yoğun iş gücü gelişmiş ülkelerdeki iş gücü ile yer değiştirdiğini tespit etmişlerdir.

Şıklar ve Tonus (2007) tarafından yapılan çalışmada Gümrük Birliği sonrasında Türkiye ekonomisinde sanayi sektörünün performansı, toplam istihdam düzeyi ve imalat sanayi performansı ilişkisi incelenmiştir. Buna göre sanayisizleşme sürecince rekabet edilebilirliğin azalmasıyla imalat sektöründeki verimlilik, istihdam ve sektörün performansının düştüğü gözlemlenmiştir.

Duarte ve Restuccia (2009), tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe zaman içerisinde iş gücü dağılımının ve ülkeler arasında emek verimliliğinin sektörel büyümesini incelemiştir. Buna göre tarım ve imalat sektörüne göre çoğu ülkede hizmet sektöründe düşük verimlilik

gözlemlenmiştir. OECD ülkelerinde 1962 yılında iş gücünün yaklaşık %60'ı tarım ve imalat sektöründe çalışırken, otuz yıl sonra bu oran %30'lara düşmüştür (Iversen ve Croach, 2000; Rowthorn ve Ramaswamy, 1997). Meydana gelen sektörel değişimin nedeni ise yapısal teknolojik değişimlerden kaynaklı olarak talep yapısında ve teknolojinin güçlü bir şekilde büyümesinden kaynaklanmaktadır (Iversen ve Croach, 2000: 325).

Kang ve Lee (2011) tarafından yapılan çalışmada sanayisizleşmenin nedenlerinden biri olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret olduğu tespit edilmiştir. Skuflic ve Druzik (2016), AB-27 ülkelerinde 1995-2012 dönemi için sanayisizleşmenin nedeni olarak verimlilik, ticaret hacmi ve kişi başına gelirindeki artış olarak göstermiş ve bunun sonucu olarak da hizmet sektörüne yönelmenin kendiliğinden bir süreç olduğunu ifade etmişlerdir.

Meçik ve Afşar (2015) tarafından yapılan çalışmada seçilmiş OECD ülkelerinde sanayisizleşmeyi etkileyen faktörler panel veri analizi ile test edilmiştir. Buna göre sanayisizleşme ile kişi başına düşen milli geliri, doğrudan yabancı yatırımlar ve sabit sermaye arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Haraguchi ve Cheng (2016), çalışmalarında gelişmekte olan ülkelerde imalat sektöründe katma değer ve istihdamın azalmasının nedeninin imalat sanayinin gelişim sürecinden kaynaklanmadığını, çoğunlukla gelişmekte olan ülkeler olmak üzere imalat sanayideki hızlı gelişimi takip edemediklerinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Meçik ve Aytun (2018) tarafından yapılan çalışmada Türkiye ekonomisindeki 2000 sonrası sanayisizleşme süreci bölgeler bazında incelenmiştir. Buna göre Türkiye'de orta bölgelerde mevcut sanayi merkezlerinin istihdam ve hâsıla bakımından önemli rol üstlendiği saptanmıştır. Batı bölgelerinde de orta ve düşük teknoloji bölgelerinde istihdam artışı olduğu gözlemlenmiştir. Doğu bölgelerinde ise sanayinin hâsıla içindeki payı artarken; istihdam artışı olmadığı tespit edilmiştir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Türkiye ekonomisinde sanayisizleşmeyi etkileyen değişkenlerin incelendiği bu çalışmada 1980- 2017 dönemi için imalat sanayisindeki istihdam edilen iş gücü sayısı ile kişi başına düşen milli gelir, ticari dengesizlik, toplam faktör verimliliği ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki yıllık veriler kullanılarak zaman serisi analizi ile test edilmiştir. Bu bağlamda

ikinci nesil birim kök testlerinden bir yapısal kırılmaya izin veren Zivot- Andrews Birim Kök Testi ile ikiden fazla kırılmaya izin veren Fouriers Birim Kök Testleri uygulandıktan sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Hacker ve Hatemi-J (BootstrapToda-Yamamoto) Nedensellik Testi ile analiz edilmiştir. Tablo 5'te analizde kullanılan değişkenler, değişkenlerin dönemi ve verilerin elde edildiği veri tabanları yer almaktadır.

Tablo 5. Çalışmada Kullanılan Veri Seti

	Değişken	Kaynak	Dönem
Sanayisizleşme	İmalat sektörü istihdam oranı	TÜİK	1980-2017
Kişi Başına Milli Gelir (KBMG)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir	World Bank	1980-2017
Ticari Dengesizlik	$IX-MI/(X+M)$	Comtrade	1980-2017
Faktör Kullanımı (TFV)	Toplam Faktör Kullanımı	World Bank	1980-2017
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	World Bank	1980-2017

İmalat sektörünün ekonomik büyümede lokomotif bir sektör olması nedeni ile bu çalışmada imalat sektörü istihdam oranı bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Kişi başına milli gelir, net dış ticaretin toplam ticaret içindeki payını temsilen ülkedeki ticari dengesizlik, verimlilik göstergesi olarak toplam faktör verimliliği, sanayisizleşmenin en önemli sebeplerinden biri olan doğrudan yabancı yatırımlar bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 1980-2017 dönemi için sanayi sektöründeki istihdam oranı ile kişi başına milli gelir, doğrudan yabancı yatırımlar ve toplam faktör verimliliği arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Öncelikle değişkenlerin durağanlığının sınanması için tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews Birim Kök Testi ile birden fazla gecikmeye izin veren Fourier (ADF, GLS, KPSS, LM) Birim Kök Testi uygulanmıştır. Serilerin durağanlık seviyesinin belirlenmesinin ardından Hacker ve Hatemi-J (BootstrapToda-Yamamoto) Nedensellik Testi yapılmıştır.

Zivot-Andrews Birim Kök Testi, Perron (1989) tarafından ortaya atılan kırılma noktasının dışsallığı varsayımına bir eleştiri olarak ortaya çıkan ve tek yapısal kırılmaya izin veren bir testtir (Zivot ve Andrews, 1992: 253). Yapısal kırılmaya izin veren birim kök testleri meydana gelen kırılmanın içsel veya dışsal olmasına ve kaç tane kırılmanın olduğuna göre gruplara ayrılmaktadır. ADF birim kök testinin minimum olduğu nokta kırılma tarihi olarak belirlenmektedir (Glynn, Perera ve Verma, 2007: 67).

Zivot-Andrews Birim Kök Testinde Model A serilerin düzeyde kırılmaya izin veren, Model B trendde kırılmaya izin veren, Model C düzeyde ve trendde kırılmaya izin veren olmak üzere üç farklı model vardır:

$$y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_{t-i} + \varepsilon_i \quad (\text{Model A}) \quad [1]$$

$$y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_{t-i} + \varepsilon_i \quad (\text{Model B}) \quad [2]$$

$$y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DT(\varphi) + \theta_2 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta_{t-i} + \varepsilon_i \quad (\text{Model C}) \quad [3]$$

Zivot-Andrews Birim Kök Testi yapılırken Model C'nin tahmini yapılmaktadır. Modelde yer alan DU ve DT parametrelerinin anlamlı olup olmadığına bakılarak uygun model seçilmektedir. DU'nun anlamlı olması halinde Model A, DT'nin anlamlı olması halinde Model B seçilirken, parametrelerin ikisinin de aynı anda anlamlı olması halinde Model C seçilmektedir. Literatürde çoğunlukla Model A ve Model C tercih edilmektedir (Yavuz, 2006: 166-167).

Fourier (ADF, GLS, KPSS, LM) Birim Kök Testi, Christopoulos ve Ledesma (2010) tarafından geliştirilmiştir. Birim kök testinde, modelde yer alan deterministik terimlerin ortalamadan sapmaları trigonometrik terimlerle hesaplanmaktadır. Fourier birim kök testlerini diğer testlerden ayıran en önemli özellik de yumuşak kırılmalara izin veriyor olmasıdır (Yılancı ve Eriş, 2013: 25).

$$yt = \gamma_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + vt \quad [4]$$

Hacker ve Hatemi-J (BootstrapToda- Yamamoto), değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilirken çoğunlukla Granger nedensellik analizine başvurulmaktadır. Granger nedensellik analizinde asimptotik dağılım gösterdiği varsayımına dayalı olan bir regresyon modelinin tahmini yapılmaktadır. Serilerin durağan olmaması durumunda asimptotik dağılıma dayalı regresyon modelinin gerçekten saptırıcı sonuç verebileceği ispat edilmiştir. Serilerin durağan olmadığı durumda asimptotik dağılım kullanılamaz. Seriler arasında eşbütünleşme olduğu saptansa bile düzey değerlerde VAR modeli yanlış sonuç verecektir (Granger, 1969: 429; Granger ve Newbold, 1974: 115; Sims, Stocks ve Watson, 1990: 138).

5. BULGULAR

Ekonomilerde birçok faktörün de etkisi ile birtakım yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Bu süreçte sektörlerde de birtakım değişiklikler meydana gelmekle beraber bu değişim ve dönüşümün en önemli göstergesi de sektörlere göre iş gücü kompozisyonunun değişmesidir. Sektörlerdeki bu yapısal dönüşüm iş gücünün sektörler arasında yeniden tahsisi konusunu gündeme getirmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründeki sürekli azalış, imalat sektöründe

istihdam oranını önce artış sonra azalışa karşın hizmet sektöründe sistematik artış görülmektedir (Johnston ve Nielsen, 1966: 280).

Türkiye ekonomisinde 1980-2017 yılları arasında imalat sektörü istihdam oranı ile doğrudan yabancı yatırımlar, kişi başına milli gelir, toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik değişkenleri arasındaki ilişkinin analiz sonuçlarına yer verilen bu bölümde öncelikle birim kök testi sonuçlarına ve ardından da nedensellik analizi sonuçları yer verilmektedir.

Tablo 6. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Değişken	Model	Gecikme seviyesi (k)	Kırılma tarihi (Tb)	T ist. (δ)	Kritik Değer %10	Sonuç
İstihdam	Model C	2	2001	1,17	1,26	Durağan dışı
	Model A	2	2005	6,12	3,13	Durağan
KBMG	Model A	0	2011	2,03	-1,37	Durağan
DYY	Model A	2	2004	5,82	-3,51	Durağan
TFV	Model A	2	1996	-3,10	-1,17	Durağan
Ticari Dengesizlik	Model A	2	1996	-0,43	-1,26	Durağan

Not: k, optimal gecikme sayısını, TB tahmin edilen kırılma tarihini, δ, ZA birim kök testinin test istatistiğini, parantez içindeki değerler t istatistiğini ifade etmektedir. Test istatistiğine ilişkin kritik değerler Zivot-Andrews (1992)'den alınmıştır ve %10 anlamlılık seviyesine göre değerlendirilmiştir.

Tablo 6'da yapısal kırılmaları modele dâhil eden Zivot-Andrews Birim Kök Testi sonuçları yer almaktadır. İmalat sanayi istihdam oranı değişkeni dışında kişi başına milli gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik değişkenleri düzeyde kırılmaya izin veren Model A ile tahmin edilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre istihdam değişkeni birinci dereceden farkta durağan iken kişi başına milli gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik değişkenleri düzeyde durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 6'da yer alan kırılma tarihlerine bakıldığında faktör verimliliği ve ticari dengesizlik değişkenlerinde 1996 yılında bir kırılma, imalat sektörü istihdam oranında 2001 yılında, doğrudan yabancı yatırımlarda 2004 yılında, kişi başına düşen milli gelirden de 2011 yılında bir kırılma meydana gelmiştir.

Tablo 7. Fourier Birim Kök Testi (ADF ve KPSS Birim Kök Testi)

Değişken	Sabitli		Sabitli+ Trende		
	FADF	FKPSS	FADF	FKPSS	FLM
İstihdam	-4,28 (4)	0,44 (1)	4,97 (2)	0,09 (1)	1,98 (4)
KBMG	2,75 (2)	1,09 (5)	-2,09 (1)	0,08 (1)	-1,62 (1)
DYY	-2,38 (1)	0,26 (1)	-2,68 (2)	0,10 (2)	-2,65 (1)
TFV	-2,02 (4)	0,26 (2)	-2,26 (4)	0,11 (2)	-2,80 (4)
Ticari dengesizlik	-3,60 (4)	0,04 (2)	-3,38 (4)	0,04 (3)	-2,85 (1)

Not: İstatistik değerler % 10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Parantez içerisindeki değerler optimum gecikme uzunluklarıdır.

Fourier Birim Kök Testleri, veri setindeki doğrusal olmayan kısmın açıklanması ile modelde bilinmeyen sayıdaki kırılmaları tespit etmesi ve yumuşak kırılmalara müsaade etmesi nedeni ile tercih edilen bir testtir. Araştırmayı güçlendirmek amacı ile Zivot- Andrews Birim Kök Testi yanı sıra Fourier Birim Kök Testi ile serilerin durağanlığı sınanmıştır. İstatistik değerlerinin ilgili makalelerdeki kritik değerlerle karşılaştırılması yapıldığında istatistik değerinin kritik değerden küçük olması halinde seri birim köklüdür şeklinde kurulan H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu şartlar altında tablo incelendiğinde imalat sektörü istihdam oranı ve ticari dengesizlik değişkenlerinin birinci dereceden farkta; DYY, KBMG ve toplam faktör verimliliği değişkenlerinin de düzeyde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlerin aynı mertebede durağan olmadığı tespit edilmiştir. Farklı düzeylerde durağan olan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi için Hacker ve Hatemi-J (BootstrapToda-Yamamoto) Nedensellik Testi uygulanmıştır.

Tablo 8. Hacker ve Hatemi-J (BootstrapToda- Yamamoto) Nedensellik Testi Sonuçları

Değişken(ler)	VAR(p+dmax)	MWALD	% 1	% 5	% 10
KBMG → İstihdam	13	-0,007	-0,001	-0,027	-0,085
Dengesizlik ● İstihdam	13	-0,192	4,22	0,186	-0,038
Faktör ● İstihdam	13	-0,476	-0,007	-0,042	-0,152
DYY → İstihdam	13	8,443	4,84	0,32	-0,01

Tablo 8 analiz sonuçlarına göre kişi başına milli gelirden ve doğrudan yabancı yatırımlardan imalat sanayi istihdam oranına doğru nedensellik ilişkisi olduğu; ticari dengesizlik ve toplam

faktör verimliliğinden imalat sektörü istihdam oranına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Sanayisizleşmenin kişi başına milli gelir üzerinde olumlu ve olumsuz sonuç doğurması nedeni ile bu süreç pozitif/negatif sanayisizleşme süreci olarak bir ayrıma tabi tutulmuştur. Yaşanan gelişmeler neticesinde tarımda makineleşme süreci başlamış ve bunun doğal sonucu olarak tarımda istihdam edilen iş gücü azalmıştır. Daha önce burada istihdam edilen iş gücü kentlere göç ederek hem kent nüfusunun artmasına neden olmuş hem de sanayi sektöründe istihdam edilmeye ve daha fazla gelir elde etmeye başlaması ile kişi başına gelirden artış olmuştur. Fakat önemli bir nokta vardır ki sanayide istihdam belli bir noktaya kadar artmakta ve belirli bir noktadan sonra hem istihdam hem de gelir, hizmet sektörüne kaymaya başlamıştır. Bu çalışmada da KBMG ile sanayisizleşme arasında nedensellik ilişkisinin varlığı doğrulanmıştır. KBMG ile sanayisizleşme arasında tespit edilen nedensellik ilişkisi Rowthorn ve Romswamy (1999), Rowthorn ve Coutts (2004), Skuflic ve Druzik (2016), Meçik ve Afşar (2015) çalışmalarından elde edilen sonuçlar ile uyumludur.

Küreselleşme ile doğrudan yabancı yatırımlarda artmaya başlamıştır (Öz, 2018: 4). Özellikle iş gücü maliyetinden dolayı üretim yaygın olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yapılmaya başlanmıştır. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerde olmak üzere sanayisizleşmenin başlamasına neden olmuştur. Analizden elde edilen doğrudan yabancı yatırımlar ile imalat sektörü istihdam oranı değişkeni arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı sonucunun literatür ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. DYY ile sanayisizleşme arasında tespit edilen ilişki Chen ve Chen (2006), Kang ve Lee (2011) ve Meçik ve Afşar'ın (2015) çalışmalarından elde edilen bulgular ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmada ticari dengesizlik ve toplam faktör verimliliği değişkenleri ile imalat sektörü istihdam oranı arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. $IX-MI/(X+M)$ formülü ile hesaplanan ticari dengesizlik ile imalat sektörü istihdam oranı değişkenleri arasında herhangi bir ilişkisinin tespit edilememesi toplam ticaret üzerinden bir hesaplama yapılmasından kaynaklı olabilir. Farklı çalışmalarda bu konu ayrıca ele alınıp literatüre bu anlamda katkı sağlanabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de sanayisizleşmeyi etkileyen faktörlerin analiz edildiği bu çalışmada elde edilen bulgular en önemli değişkenlerden olan kişi başına milli gelirden ve doğrudan yabancı

yatırımlardan imalat sektörü istihdamına doğru nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik ile imalat sektörü istihdam oranı arasında da herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmamıştır.

Türkiye için hizmet sektöründe istihdamın yapısı incelendiğinde nitelsiz iş gücünün istihdam edildiği, katma değer düşük olduğu sektörler ağırlık göstermektedir. Bilgi ekonomisine geçiş sürecini tamamlayan ülkelerde bilişim teknolojilerinde istihdam payı gün geçtikçe artarken Türkiye’de bilişim teknolojilerinde istihdam payının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye’de beşeri sermaye bakımından gelişmiş bilgi işçi sayısının yeterli olmadığını ifade edebiliriz.

Ekonomik büyüme süreci içinde gelişmiş ülkelerde imalat sanayinin GSYH içindeki payı % 30 civarlarındadır ve bu ülkelerde zaman içinde bu oran azalarak yerini hizmet sektörüne bırakmaktadır. Türkiye ekonomisinde de 2000’lere kadar imalat sanayinin GSYH içindeki payı yaklaşık %22 iken 2000 sonrası dönemde bu oran düşmeye başlamıştır. Bu durum da Türkiye ekonomisinde erken sanayisizleşmenin yaşandığının bir göstergesidir. 2001 krizinde ülkeye çok miktarda sıcak para girişinin olması, 2007 krizinde yaşanan kur baskısı ve bunun sonucunda imalat sektörü ara malı ithalatının artması, konut yatırımlarında görülen çok hızlı artış gibi nedenler Türkiye’de erken sanayisizleşmenin yaşanmasının nedenleri olarak gösterilmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında Türkiye ve onun gibi benzer özelliklere sahip olan diğer gelişmekte olan ülkelerde sanayisizleşmenin yaşanmaması için birtakım önlemler alınmalıdır. Buna göre yapılacak olan eğitim yatırımları, milli gelir içinde ARGE’ye daha fazla pay ayrılması ve teknik ilerlemenin sağlanması için uygun ortamın hazırlanması nitelikli emeğin artırılması sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra uygulanan para ve maliye politikalarının yeniden gözden geçirilerek kur baskısı ve sıcak para girişinin kontrol altına alınması gibi önlemler ile Türkiye’de erken sanayisizleşmenin önüne geçilebilir. Ayrıca teknolojinin hizmet ve tarım sektörlerine doğru entegre edilmesiyle bu sektörlerde katma değeri yüksek mal ve hizmet üretilerek ekonomik büyümenin artması sağlanabilir. Bu çalışmada KBMG, DYY, toplam faktör verimliliği ve ticari dengesizlik ile sanayisizleşme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Takip eden çalışmalarda ARGE yatırımları, yenilikler, ticaret hacmi ve beşeri sermaye gibi değişkenlerin sanayisizleşme üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi literatür açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Yamak, R. (2016). “Türk İmalat Sanayinde Sektörler Bazında Verimlilik Çıktı İlişkisi: Verdoorn Yasası”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), ss.81-91.
- Akkuş, G. E. (2014). “The Effects of Trade and Productivity on Employment in The Manufacturing Industry of Turkey”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2), ss. 1-44.
- Andersson, L., Gustafsson, O. and Lundberg, L. (1998), *Structural Change, Competition and Job Turnover in the Swedish Manufacturing Industry*. 1964-96, Stockholm: FIEF.
- Ayaş, N. ve Çeştepe, H. (2011). “Dış ticaretin istihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), ss.259-281.
- Bayram, H. (2010). *Bilgi Toplumu ve Bilgi Yönetimi*, İstanbul: Etap Yayınevi.
- Bozkurt, V. (2012), *Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi, Kültür*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bozkurt, T. (2011), *Çalışma İlişkilerinin Evrimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Chen. T. And Chen. Y. (1995). “Foreign Direct Investment”. *Journal of Industry Studies*, 2(1). pp. 57-68, DOI: [10.1080/136627195000000004](https://doi.org/10.1080/136627195000000004)
- Kang. S.J. and Lee. H. (2011). “Foreign Direct Investment and De-industrialisation”. *World Economy*. 34(2). pp.313-329.
- Combie, J. S. L. (2013). Kaldorian Theory of Economic Growth: The Importance of the Open Economy, https://www.boeckler.de/pdf/v_2013_07_31_mccombie.pdf Erişim Tarihi: 08.2019.
- Dasgupta, S., Singh, A. (2006). “Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis”, *UNU-WIDER Research Paper* No. 2006/49.
- Duarte, M., Restuccia, D. (2009). “The Role of Structural Transformation in Aggregate Productivity”, *Quarterly Journal of Economics*, 125(1), pp.129-173.
- Günlük-Şenesen, G., (2001). “An Input-Output Analysis Employment Structure in Turkey: 1973-1990”, Working Paper 9809, Economic Research Forum Conference for Arab Countries, Iran and Turkey. Cairo: ERF, 1998.
- Harvey, D. (2010), *Postmodernliğin Durumu*, S. Savran (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Haraguchi, N., Cheng, C. F. (2016). “The Importance of Manufacturing in Economic Development : Has This Changed?” ,*Inclusive and Sustainable Industrial Development Working Paper Series WP1*, United Nations Industrial Development Organization, Vienna.

Iversen, T., Cusack, R. T. (2000). “The Causes of Welfare State Expansion? Deindustrialization and Globalization?”, *World Politics*, 52(3), pp. 313-349.

Johnston, B.F., S.T. Nielsen (1966). “Agricultural and Structural Transformation in a Developing Economy”, *Economic Development and Cultural Change*, 14(3), pp. 279-301.

Kaldor, N. (1966). *Causes Of The Slow Rate Of Growth in the United Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press. 40 p., 5/- net in U.K. (1968). *Louvain Economic Review*, 34(2), 222-222. doi:10.1017/S0770451800040616.

Kang, J. S., Lee, H. (2011). “Foreign Direct Investment and De-Industrialization”, *The World Economy*, 34(2), pp. 313-329.

Koru, A. T., Dinçer, N. N. (2018). “Türkiye’de Sanayi ve Hizmet Sektörleri”, *İktisat ve Toplum*, Sayı 88, Şubat, ss. 5-11.

Marconi, N. Reis, C.F. B., Araujo, E. C. (2016). “Manufacturing and Economic Development: The Actuality of Kaldors First and Second Laws”, *Structural Change and Economic Dynamics*, 37, pp. 75-89.

Meçik, O. ve Afşar, M. (2015). “Ekonomide Sanayisizleşme ve OECD Ülkelerinde Etkileri”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), ss. 85-111.

Meçik, O. ve Aytun, U. (2018). “Türkiye Ekonomisinde Erken Sanayisizleşmeye Bölgesel Bir Yaklaşım.” *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 45 (Nisan), ss, 59-81.

Özcan, A. (2011). “Türkiye İmalat Sanayinde Toplam Faktör Verimliliği ve Beşeri Sermaye İlişkisi”, *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), ss. 253-270.

Rodrik, D. (2015). Back to Fundamentals in Emerging markets. Obtained from Project Syndicate www.project-syndicate.org/commentary/emerging-market-growth-by-dani-rodrik-2015-08. Erişim Tarihi:01.09.2019.

Rodrik, D.(2016). “Premature Deindustrialization”, *J Econ Growth*, 21(1), pp. 1-33

Rowthorn, R., Ramaswamy, R. (1997). “Deindustrialization and Its Causes and Implications”, *IMF Working Papers*, 97(42), pp.1-38.

Rowthorn, R., Ramaswamy, R. (1999). “Growth, Trade and Deindustrialization”, *IMF Staff Papers*, 46(1), pp. 18-41.

Rowthorn, R., K. Coutts (2004), “De-Industrialization and the Balance of Payments in Advanced Economies”, *United Nations Conference on Trade and Development*, Discussion Papers, No. 170.

- Saray, O. (2011). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Maliye Dergisi*, 161(2), ss. 381-403.
- Skuflic, L. & Druzic, M. (2016). “Deindustrialization an Productivity in the EU”. *Economic Research*, 29(1), pp. 991-1002.
- Şıklar, İ. ve Tonus. Ö. (2007). “Is It Possible to Deindustrialize Before Industrialization? The Turkish Case”, *Journal of Economics*, 55(6), ss. 594-611.
- Uluslararası Yatırımcılar Derneği. (2018). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2017 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu.
- Üngör, M. (2012). “De-industrialization of the Riches and the Rise of China”, European Summer Symposium In International Macroeconomics (Essim), İzmir, Hosted by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT), 21-24 May.
- Vergil, H. ve Ayaş, N. (2009). “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 24(275), ss. 79-114.
- Yanikkaya, H.(2008). “Is Trade Liberalization a Solution to the Unemployment Problem?”, *Discussion Paper 2008/17*, Turkish Economic Association,
- Yeldan, E. ve Yıldırım, D. (2015). “Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye’de ve Dünyada Demokrasi Açığı”, *Çalışma ve Toplum*, 45, ss. 65-87.
- Yıldırım, S. (2000). “Bilgi Ekonomisi ve Bilgi Ekonomisinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), ss.105-124.
- Yılmaz, G. (2009), *İstihdam Edilebilirlik: Değişim Kıskaçında Birey*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Zivot, E. and Andrews, D.W.K.(1992). “Further Evidence On The Great Crash, The Oil- Price Shock and the Unit Root Hypothesis”, *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3). pp.251-270.

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 20

Sayfalar / Pages: 598-616

Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 28.09.2020

Kabul Tarihi: 21.11.2020

ÇEVRESEL MALİYETLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE RAPORLANMASI: SÜT ENDÜSTRİSİ İŞLETMESİNDE ÖRNEK BİR UYGULAMA*

Neslihan TANCI YILDIRIM¹

Yasemin KÖSE²

Öz

Artan çevre sorunları çevresel etkilere neden olmakta, ekolojik denge bozulmakta ve arzu edilmeyen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Sanayi sektöründeki işletmelerin artması doğanın daha çok tahrip edilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle işletmelerin etkin bir çevre yönetim sistemi kurmaları, çevre sorunlarını azaltmaları ve doğal dengenin korunmasına yardımcı olmaları gerekmektedir. Çevresel duyarlılığa sahip olan işletmeler varlıklarını devam ettirebilmek için sürdürülebilirliğe daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu işletmeler sosyal sorumluluk bilinci ile çevreyi korumak ve önlemler almak için girişimde bulunmaktadır. İşletmelerin çevreyi korumak veya önlem almak için yaptığı giderler çevresel maliyet kavramını oluşturmuştur. İşletmelerde çevresel maliyetlerin oluşması çevresel maliyetlerin belirlenmesini, çevresel faaliyetlerle ilgili maliyetlerin muhasebeleştirilmesini ve raporlanmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmada çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması konusu incelenmiş olup süt endüstrisi işletmesinde örnek bir uygulama yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Çevre, Çevresel Maliyet, Çevresel Maliyetlerin Raporlanması

Jel Kodları: Jel M41

ACCOUNTING AND REPORTING OF THE ENVIRONMENTAL COSTS: A SAMPLE APPLICATION IN THE DAIRY INDUSTRY

Abstract

Increasing environmental problems cause environmental effects, ecological balance is disrupted and undesirable results occur. The increase in the number of enterprises in the industrial sector causes further destruction of nature. For this reason, businesses need to establish an effective environmental management system, reduce environmental problems and preserve the natural balance. Environmentally conscious

* Bu çalışma, Neslihan TANCI'nın Yasemin KÖSE danışmanlığında hazırladığı "İşletmelerde Çevresel Maliyetlerin Belirlenmesi, Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması: Bir Süt Endüstrisi İşletmesinde Örnek Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

¹Öğr. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, E-posta: neslihintanci@harran.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-3477-4384](https://orcid.org/0000-0002-3477-4384).

²Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, E-posta: yasemin.ekose@beun.edu.tr, [ORCID: 0000-0001-7532-7524](https://orcid.org/0000-0001-7532-7524).

businesses have started to give more importance to sustainability in order to continue their existence. These enterprises attempt to protect the environment and take precautions with social responsibility awareness. The expenses made by enterprises to protect the environment or to take precautions constitute have formed the concept of environmental cost. The occurrence of environmental costs in businesses made it necessary for businesses to determine their environmental costs. The occurrence of environmental costs in enterprises made it necessary to determine environmental costs and to account and report costs related to environmental activities. In this study, the issue of accounting and reporting environmental costs has been examined and a sample application has been made in the dairy industry.

Key Words: Environment, Environmental Costs, Reporting Environmental Costs

Jel Codes: Jel M41

GİRİŞ

Dünyanın pek çok ülkesinde ve Türkiye’de çevre sorunlarının ortak nedeni hızla gelişen teknolojinin ve sanayinin doğaya hakim olması ve çevreyi yok saymasıdır. Dünyayı tehdit çevre sorunlarını önlemek veya kontrol altına almak gerekmektedir. Bugün gelişmiş ülkelerde çevre sorunlarının önlenmesi ve çevrenin korunabilmesi amacıyla birçok çalışma yapılmış ve çevre yönetimi ile ilgili standartlar yayınlanmıştır.

Dünyanın korunmasında ve sürdürülebilir hale gelmesinde en önemli görev işletmelere düşmektedir. İşletmeler sosyal sorumluluklarını yerine getirirken çevre sorunlarını azaltmaları ve çevrenin korunmasını dikkate almaları gerekmektedir. İşletmeler sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleri sonucu bazı maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadırlar. Çevre için katlanılan bu maliyetlerin de işletmelerin muhasebe kayıtlarında yer alması ve raporlanması gerekmektedir. Aynı zamanda maliyetlerini daha doğru hesaplamak isteyen işletmeler çevresel maliyetleri dikkate almaları sonucu yönetsel kararlarda da daha doğru bilgiler alabilir. Yönetsel kararların doğru alınması ve işletmelerin sürdürülebilirlik çabaları ile çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilir. Ayrıca mevcut raporlama sisteminde çevre olgusu yeterli ölçüde göz önünde bulundurularak ilgili gruplara sunulması gerekmektedir.

1. ÇEVRESEL MALİYETLER

Yönetim kararlarının doğru uygulanabilmesi için işletmede meydana gelen çevresel maliyetlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Çevre ile ilgili harcamaların azaltılması ve

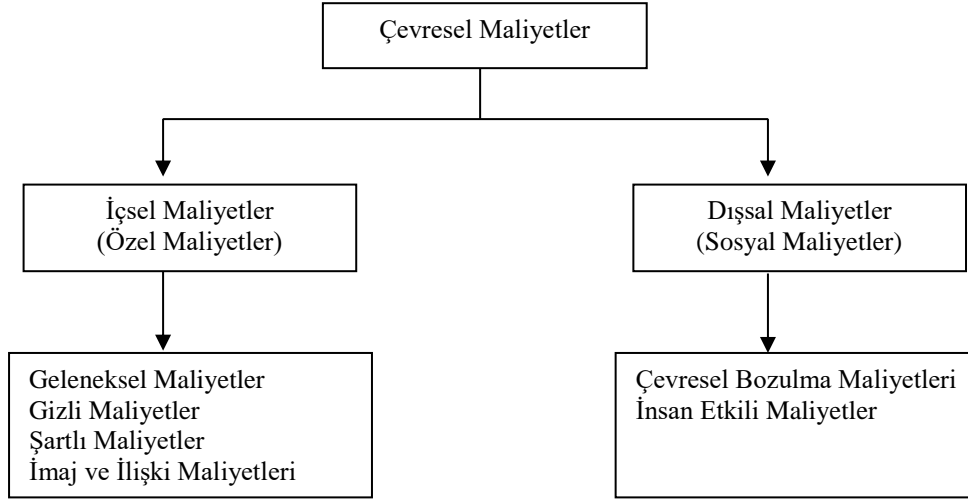
çevresel performansın artırılması gibi amaçlara ulaşmak için çevresel maliyetlere önem vermek gerekmektedir. İşletmelerde çevresel maliyetlerin nasıl belirleneceği ve tanımlanacağı işletmelerin bu bilgileri ürün tasarımı, maliyet dağıtımı, yönetim kararları gibi hangi yönde kullanılacağına bağlıdır (EPA, 1995:7).

Çevresel maliyetleri doğru bir şekilde tanımlamak ve sunabilmek için aşağıdaki işlemlerin yapılmasında yarar vardır (Letmathe ve Doost, 2000:427):

- Öncelikle Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS) organizasyonunun çevresel etkileri tanımlanmalıdır. Bu ayrıca ISO 14001 standardın gereklerinden biridir. Genellikle, etkilerin çoğu depolama, üretim ve dağıtımı içeren esaslara bağlıdır. Çevresel etkilerin nedeni ve çeşidi belgelenmelidir. Bu adımda ÇYS hangi çevresel etkilerin yüksek veya düşük önemde olduğuna karar vermelidir. Sadece çok önemli olan çevresel etkiler çevresel maliyet muhasebe sistemlerinde göz önünde bulundurulmalı veya değerlendirilmelidir.
- Diğer adım hangi madde ve faaliyetin çevresel etkilere önemli bir şekilde neden olduğunu bulmaktır. Eğer mümkünse, malzemenin önemli unsurlarından biri veya faaliyetin kaynağı önlenmelidir. Tek bir madde bile çevresel etkilere neden olabilir. Örneğin chlorofluorocarbons (bir çeşit sera gazı) sera etkisine ve ozon tabakasının delinmesine neden olmaktadır.
- Çevresel maliyetleri hesaplayabilmek için malzeme ve faaliyet miktarları belirlenmelidir. Planlamanın amacı için malzeme ve faaliyetin çevresel hesaplarını uygulamak ve girdiler için süreç ve mamulleri sistematik olarak ayırmak gerekir. Malzeme faaliyet akışını kontrol etmek için, fiili birimleri standart miktarlarıyla karşılaştırılabilir. Bu prosedür sadece çevresel etkileri azaltmak için uygulanmamakta ayrıca yüksek maliyete ve kalite problemlerine neden olan verimsizliği de önleyebilmektedir.
- Miktarlarını hesapladıktan sonra malzeme ve faaliyet akışı gerçek maliyetleriyle değerlendirilmelidir.
- Son olarak çevresel maliyetler; girdi, süreç ve mamul gibi neden olan nesnelere doğru bir şekilde ayrılmalıdır. Bu üçüncü adımda vurgulanan madde ve malzeme hesaplarına göre yapılmalıdır. İşsel fiyatlar tek malzeme ve faaliyet kaynaklarının tüm maliyet unsurlarını eklemenin sonucudur. Bu işsel fiyatlar girdi, süreç, mamul ve çevresel etkilerin planlama ve kontrolü için kullanılabilir.

1.1. Çevresel Maliyetlerin Sınıflandırılması

Kırılıoğlu ve Fidan (2010), Beer and Friend (2006), Özbirecikli (2002) ve EPA (1995)'e göre çevresel maliyetler; İçsel (Özel) ve Dışsal (Sosyal) Maliyetler olarak sınıflandırılmıştır.

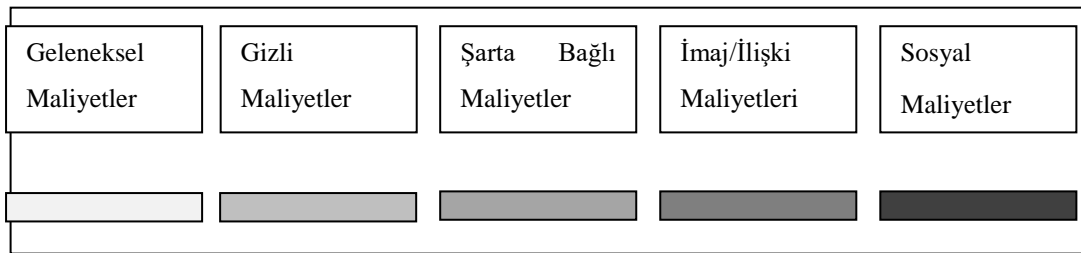
Şekil 1. Çevresel Maliyet Çeşitleri

Kaynak: Beer and Friend (2006), "Environmental Accounting: A Management Tool For Enhancing Corporate Environmental and Economic Performance," *Ecological Economics*; 58: s.550.

Çevresel maliyetlerin sınıflandırılması Şekil 1'de gösterilmiştir.

İçsel Maliyetler: İşletmenin faaliyet sonucunu direkt olarak etkileyen maliyetler içsel maliyetler (özel maliyetler) (Özbirecikli, 2002:50); geleneksel, gizli ve şartlı maliyetleri ile imaj ve ilişki maliyetlerini içermektedir (EPA, 1995:1; Beer and Friend, 2006:50).

Dışsal maliyetler: Dışsal maliyetler; firmaların sorumlu tutulmadığı maliyetler yani çevresel bozulma maliyetleri ile insanların malları ve sağlıklarına yasal sistem dahilinde tazmin edilemeyen olumsuz etkilerden oluşan insan etkili maliyetlerdir (EPA, 1995:1; Beer and Friend, 2006:50).

Şekil 2. Çevresel Maliyetlerin Ölçümü

Kaynak: EPA (1995), "An Introduction to Environmental Accounting as a Business Management Tool: Key Concepts and Terms," *Washington, D.C.*, s. 14.

Çevresel maliyetlerin kolaydan zora doğru ölçümü Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekil 2’ye bakıldığında geleneksel maliyetlerin ölçümü en kolay sosyal maliyetlerin ölçümü ise en zor olmaktadır. Qian ve Burritt, (2007:146)’ye göre dışsal maliyetler genellikle maddi değildir ve içsel maliyetlere göre maddi anlamda direkt olarak ölçülmesi daha zordur. Ancak dışsallıklar içselleştirilirse dengeye ulaşılabilir. Dışsal maliyetleri iç maliyetlere yakın olarak hesaplamak kurum için daha yararlı olabilir çünkü dışsallıkların her bölümü sonunda iç maliyetlere yansiyacaktır. Bu yüzden dışsallıklar çevresel etkileri iyileştirmek için maliyet olarak sunulur.

1.2. Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi

İşletmeler üretim sürecinde çevresel kaynakları kullanmakta ve bunun sonucunda farklı farklı atıklar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle işletmeler çevreye verilen zararı en aza indirmek ve dünyayı daha temiz ve yaşanabilir kılmak için sorumluluk üstlenmelidir. Çevre muhasebesi bu sorumlulukların ölçülmesinde ve uygulanmasında önemli bir araç olmaktadır (Kırılıoğlu ve Fidan, 2010:3).

Çevresel konularla muhasebeyi birbirine yaklaştıran en önemli kavram sosyal sorumluluk kavramıdır. Muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde tüm toplumu ilgilendiren ve önemli olan çevre konusunun muhasebe sistemleri dışında bırakılması düşünülemez. Bu nedenle çevre konusunu dikkate almayan muhasebe sistemleri tekdüzen muhasebe sisteminin temel kavramlarından olan sosyal sorumluluk kavramına aykırı düşer. Örneğin çevresel kaynak kullanımlarının hesap dışı bırakılması bir bilgi sistemi olan muhasebenin ürettiği bilgilerin gerçeklere uygunluğunu, tarafsızlığını, dürüstlüğünü ve güvenilirliğini tartışılır duruma getirir (Bengü ve Can, 2009:158).

Çevresel faaliyetlerin işletme süreçlerinde gittikçe artması, çevresel bilgilerin önemini arttırmakta ve muhasebe kayıtlarında belirgin bir şekilde izlemeyi gerektirmektedir (Kırılıoğlu ve Can, 1998:118). Çevre ile ilgili faaliyetlerin izlenebilmesi açısından tekdüzen hesap planı herhangi bir problem yaratmayıp aynı zamanda hesap planında bulunan esneklik çevresel faaliyetlerin hesaplarda arzu edilen kapsamda izlenmesine imkan sağlamaktadır. Çevresel faaliyetlerin izlenebilmesi için hesap planında hesap sınıfı ve grubu ile ana ve alt hesap gibi hesaplar açılabilir (Haftacı ve Soylu, 2008:106).

Çevresel maliyetlerin belirlenmesi ve muhasebe sistemlerinde yer alması; işletmelerin karlarını arttırmaya, hammaddelerini daha etkili kullanmaya ve çevresel performanslarını geliştirmeye yardımcı olmaktadır (Ranganathan ve Ditz, 1996:38-39).

1.3. Çevresel Maliyetlerin Raporlanması

İşletmelerin faaliyetleri sonucunda çevreye olumlu veya olumsuz etkileri bulunmaktadır. İşletmelerin çevresel performans yönetimi ve çevresel yönden sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaları açısından bu etkiler önemli olmaktadır. Çevre ile ilgili performans bilgilerinin işletme ile ilgili gruplara sunulması çevresel raporlama olarak açıklanabilir. Çevresel raporlamanın hedefi, işletmelerin çevreye olan etkileri ve çevresel performansı ile ilgili bilgilerin işletme ile ilişkilerini değerlendirmek için söz konusu bilgileri kullanıcılara iletmektir (Uluslan, 2009:184-185).

Uluslan (2009:185)'e göre; çevresel bilgileri raporlamanın farklı yolları vardır. Çevresel raporlama, geleneksel doküman esaslı ve elektronik raporlama şeklinde sınıflandırılması yapılabilir. Çevresel bilgiler geleneksel doküman esaslı olarak raporlanmak istenildiğinde finansal tablolarda, finansal tabloların ek raporlarında, yıllık faaliyet raporlarının bir bölümünde ve bağımsız çevresel raporlarda olmak üzere ilgili gruplara sunulabilir. Çevresel bilgilerin finansal tabloların içerik, dipnot hem içerik hem de dipnotlarda veya ayrı bir bölümünde raporlanma imkanı bulunabilir.

Çevresel raporlama ile ilgili bir çerçeve oluşturmak amacıyla birçok çevresel yönerge geliştirilmiş olup bu raporlamada bulunması gereken temel unsurlar belirlenmiştir. Çevresel raporlamada işletmelerin çevresel politikaları, çevre yönetim sistemleri gibi çevre ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar ile birlikte işletmelerin yapısı, hedefi, iç ve dış denetime ilişkin bilgilerin bulunması gerektiği belirtilmiştir (Kavut, 2010:19).

İşletmelerin çevreyle ilgili bilgilerini raporlayan rehberler arasında en çok kabul gören Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Çevreden Sorumlu Ekonomiler Birliği tarafından ortak bir şekilde hazırlanan “Küresel Raporlama Girişimi” rehberidir ve bu rehber gönüllülük esasına dayanmaktadır (Angay, 2007:154).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanması ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara bakıldığında hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Macve (2000), çalışmasında işletmelerin yıllık raporlarında dışsallıkları raporlayabilmek için işletmelerin iç sistemlerini değiştirmesi ve işletmeye çevresel politikaların kurulması gerektiğini anlatmıştır. Çevresel maliyet muhasebesi konusunun gelişmemiş olduğunu ayrıca muhasebe ve yönetim kararları arasındaki ilişkinin hala bir problem olduğunu dile getirmiştir.

Özbirecikli ve Melek (2002), çalışmalarında Holdinge bağlı sanayi kuruluşları üzerinde çevresel maliyetlerin maliyet muhasebesi sistemine etkilerini bir anket yoluyla incelemiştir. Çalışma sonucunda firmaların çevre muhasebesi konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığı fakat bu yönde çalışmalar yapıldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca çevresel maliyetlerin firmaların maliyet yapılarına çok fazla etkisi olmadığı ama çevreye yapılan yatırımların müşterilerde olumlu bir imaj oluşturduğu ortaya çıkmıştır.

Aymaz (2009), tarafından yapılan çalışmanın amacı üretim işletmelerinin ürünlerinin çevreyle ilişkisi, çevre sorunlarına yaklaşımları, çevre muhasebesi ve çevresel raporlamaya bakış açılarının ortaya konulmasıdır. Isparta-Antalya-Burdur illerinde faaliyet gösteren üretim işletmeleri yetkilileri ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonucunda üretim işletmelerinin büyük kısmının çevreye duyarlı olduğu ve çevre üzerindeki etkilerini azaltma konusunda çalışmalar yaptığı ortaya çıkmıştır.

Uluslan (2009), tarafından yapılan çalışmanın amacı çeşitli kuruluşlar tarafından yayınlanan çevresel raporlama rehberlerine göre işletmelerin çevresel raporlarında açıklanması gereken bilgilerin incelenmesidir. Çalışmanın sonucunda çevresel raporlama ile ilgili bir standardın olmadığı ve Türk işletmelerinin çevresel bilgilerini kamuya açıklamaları gerektiği belirtilmiştir.

Kadalkal (2010), tarafından yapılan çalışmada çevresel maliyetler sınıflandırılmış ve bir imalat firmasında çevresel maliyetlerin birim maliyet üzerindeki etkisi incelenmiştir. XYZ Kumaş Örne ve Boyama A.Ş.'de yapılan uygulamada maliyet sistemi üretiminin gereği sipariş maliyet sisteminin yanında fiili rakamlar kullanılmış ve tam maliyet yöntemi uygulanmıştır. Firmada önce arıtma tesisi kurulmadan önceki birim maliyet hesaplanmış daha sonra da arıtma tesisi kurulduktan sonra birim maliyet hesaplanmıştır. Sonuç olarak çevreye zararı azaltıcı harcamaların çevresel kullanma harcamalarını azaltmasına rağmen birim üretim maliyetini arttırdığı görülmüştür.

Cortez ve Penacerrada (2010), araştırmalarında Toyota Motor Şirketi'nin çevresel raporları, çevresel maliyetlerle ekonomik etkiler arasındaki ilişki ve işletmelerin finansal performansı ile çevresel maliyetler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre çevre

muhasebesi ve ekonomik etkileri ile çevre muhasebesi ve karlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Alagöz ve İrdiren (2013), çalışmalarında çevre muhasebesi maliyet muhasebesi açısından ele alınmış ve hedef maliyetleme yönteminin aşamalarına bağlı olarak bir uygulama tasarlanmıştır. Uygulama sonucuna göre, çevresel maliyetlerin en önemli kısmının yapılması gereken çevresel yatırımlar olduğu belirlenmiştir. Maliyet iyileştirmelerinin uygulanacak olan bütçe planlamalarından sonra gerçekleşeceği belirtilmiştir.

Korukoğlu (2015), tarafından gerçekleştirilen çalışmada çevre muhasebesi ve diğer çevresel faaliyetlerin işletmelerde gerçekleşme durumu ele alınmıştır. Çalışmada İzmir ilinin çeşitli sektörlerinde faaliyette bulunan işletmelere bir anket çalışması yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre işletmelerde çevre bilincinin olduğu, atık yönetiminin uygulandığı, doğal kaynakların korunması için çalışmalar yapıldığı, çevre sorunları için stratejiler belirlendiği tespit edilmiştir.

Orhan ve Ağ (2017), çalışmalarında TRA1 Bölgesinde faaliyette bulunan üretim işletmelerinin sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde çevre muhasebesine verdikleri önem düzeyi belirlenmiş ve bu işletmelerin çevre muhasebesine yönelik bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre işletmelerin faaliyet süreleri ve faaliyette buldukları iller ile çevre muhasebesi arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Büyükipekçi ve Şimşek (2018), yapmış oldukları çalışmada konaklama sektöründe çevresel yönetimin önemi ve bu sektörde bulunan işletmelerin yarattığı çevresel etkiler üzerinde durulmuştur. Ayrıca işletmelerin çevre muhasebesi ile çevreye verilen zararı kontrol altına alarak kazanç sağlayabileceğini belirtmiştir. Çalışmanın sonucunda konaklama işletmelerinin faaliyetlerini devam ettirebilmek için çevreye verdiği olumsuz etkileri azaltması, çevre dostu yönetimi benimsemesi ve turizmin gelişmesi için olumsuz etkilerin önlenmesi gerektiği önerilerinde bulunmuşlardır.

Taşkın (2019), savunma sanayi şirketinde çalışan kişilere çevreye ve çevre muhasebesine yönelik algılarını tespit etmeye yönelik anket yöntemi kullanarak bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre çevre algısının tek boyut ve çevre muhasebesinin üç alt boyut (fayda, sistem, biçim) altında ölçülebileceği tespit edilmiştir. Alt boyutlar arasındaki ilişkilerin analizi sonucunda ise kavramlar arasında pozitif yönlü ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaya ve Utku (2020), çalışmalarında Denizli ilinde faaliyette bulunan mermer işleme tesisinin çevre maliyetlerinin analizini yapmışlardır. İşletmenin çevre maliyetleri tespit edilmiş ve bu maliyetlerin birim maliyetlere etkisi hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda çevre ile ilgili maliyetlerin toplam işletme giderlerinin içerisindeki payın yaklaşık olarak %3'ünü oluşturduğu bulunmuştur.

Çevresel maliyetler ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmanın bir süt endüstrisi işletmesinde yapılması ve çevresel maliyetlerden içsel maliyetlere değinilmesi bakımından bu sektörde rastlanılmaması diğer örnek olay araştırmalarına göre farklılık göstermektedir.

3. ÇEVRESEL MALİYETLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE VE RAPORLANMASINA YÖNELİK ÖRNEK BİR UYGULAMA

3.1. Uygulamanın Amacı ve Yöntemi

Çevresel maliyetlerin içsel (özel) ve dışsal (sosyal) maliyet olarak iki şekilde sınıflandırılabilmesi belirtilmişti. Buna göre uygulamanın amacı, sanayi sektöründe faaliyet gösteren süt ürünleri işletmesinin çevresel maliyetlerden içsel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasıdır.

Bu araştırmada örnek olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Örnek olay çalışması Çaycuma Süt Ürünleri İşletmesinde yapılmıştır. Uygulamanın amacına bağlı olarak Tek Düzen Hesap Planı'nda çevresel faaliyetler ile ilgili tali hesaplar açılmış, işletmenin içsel (özel) maliyetleri belirlenmiş ve bu maliyetler muhasebeleştirilmiş ve raporlanmıştır.

3.2. İşletmenin Çevresel Maliyetleri

İşletmenin içsel maliyetleri tespit edilmiş ve bu maliyetlerin; tedarik, beyan etme, Ar-Ge ve ruhsat giderleri, onarım maliyetleri, dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler, varlıklardaki değer kaybı, çevresel çalışmalar, atık yönetimi ve kirlilik kontrol olduğu belirlenmiştir.

3.3. İşletmenin Çevresel Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi

İşletmenin geçmiş yıllara ait çevresel maliyetlerine ve bu maliyetlerin muhasebeleştirilmesi ile ilgili işlemlere aşağıda yer verilmiştir.

1) İşletme tarafından 550 TL'lik ilk madde ve malzeme çevresel faaliyetlerde kullanılmak üzere edinilmiş ve bunun bedeli için Ax bankası üzerine çek verilmiştir.

2) Arıtma tesisi yapılmak üzere 22.000 TL'ye arsa alınmış ve bedeli nakden ödenmiştir.

3) Arıtma tesisi dolayısıyla çevre düzenlemesi yapılmış olup bu düzenlemeye ilişkin 8.000 TL gidere katlanılmış ve bu bedel nakden ödenmiştir.

4) 92.000 TL'lik bir arıtma makinesi alınmıştır. Arıtma makinesinin bedeli banka hesaplarında yer alan virman işlemi ile ödenmiştir.

5) Baca ile ilgili bir filtre sistemi için 10.000 TL, virman işlemi ile ödenmiştir.

6) Çevre dostu ambalaj ile ilgili patentin bedeli 5.000 TL'dir. Patent bedeli nakden ödenmiştir. Ödeme yapıldıktan sonra patent alınmıştır.

7) İşletmede bir çevre yönetim sistemi kurulmasına karar verilmiş ve buna ilişkin belge alınması için 1.150 TL gidere karşılık çek verilmiştir.

8) Çevre dostu ambalaj geliştirme çalışmaları için 3.500 TL nakden ödenmiştir.

9.a) Arıtma tesisi ve baca filtre tesisi kurulumu için çalışan işçilere 750 TL ve 600 TL nakden ödenmiştir.

9.b) 170 TL'lik ilk madde ve malzeme arıtma ile ilgili tesiste kullanılmak üzere depodan çekilmiştir.

9.c) Amortisman ile ilgili gider toplam 12.830 TL'dir.

Arıtma tesisi ile ilgili amortisman gideri : 11.830

Baca filtre tesisi ile ilgili amortisman gideri : 1.000

9.d) Arıtma tesisi kullanımı ile ilgili elektrik gideri 780 TL olup bu bedel nakden ödenmiştir.

9.e) Baca filtre tesisi kullanımı ile ilgili elektrik gideri 200 TL olup bu bedel nakden ödenmiştir.

9.f) İşletmede çalışan çevre görevlisinin bankadaki hesabına 700 TL ödenmiştir.

9.g) Gayri Sıhhi Müesseseler ruhsat gideri için 3.500 TL nakden ödenmiştir.

9.h) Atık bertaraf firmasına 250 TL nakden ödenmiştir.

9.ı) Atık suyun analizi için 400 TL nakden ödenmiştir.

10) Çevre ile ilgili 5.000 TL'lik bir eğitim giderine katlanılmıştır.

Aşağıdaki veriler çevresel maliyetlerle ilgili olmayıp dönem kar/zararını hesaplayabilmek için kullanılacaktır. Ayrıca dönem net karı veya zararı işletmenin gerçek karı ya da zararı değildir

çünkü bu uygulamada sadece çevresel giderler göz önünde bulundurulmuş diğer giderler hesaba katılmamıştır.

11) İlk madde ve malzeme satın alınmış olup bu bedel Ax bankası üzerine çekilen bir çekle ödenmiştir.

Hammadde : 480.000 TL

Yardımcı madde : 15.000 TL

İşletme malzemesi : 25.000 TL

Ambalaj malzemesi : 120.000 TL

12) Aşağıdaki tutarlar doğrultusunda madde ve malzeme depodan çekilmiştir.

Hammadde : 480.000 TL İşletme malzemesi : 23.000 TL

Ambalaj malzemesi : 100.000 TL Yardımcı madde : 12.000 TL

13) Üretimi tamamlanan mamullerin hepsi %5 karla peşin satılmıştır.

Çevresel maliyetlerin muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir.

1	150 İLK MADDE VE MALZEME H. 150.19 Çevre Faal. Kul. İlk Md. ve Malz.	550	
	103 VERİLEN ÇEK. VE ÖD. E. H.		550
2	250 ARAZİ VE ARSALAR H. 250.20 Arsalar	22.000	
	100 KASA H.		22.000
3	251 YER ALTI VE YER ÜSTÜ DÜZENLERİ H. 251.19 Çevresel Yer Altı ve Üstü Dzn.	8.000	
	100 KASA H.		8.000
4	253 TESİS, MAKİNE VE CİHAZ H. 253.290 Arıtma Makinesi	92.000	
	102 BANKALAR H.		92.000
5	253 TESİS, MAKİNE VE CİHAZ H. 253.291 Baca Filtre Sistemi	10.000	
	102 BANKALAR H.		10.000
6	260 HAKLAR H. 260.9 Patentler	5.000	
	102 BANKALAR H.		5.000
7	262 KURULUŞ VE ÖRGÜT. GİDERİ H. 262.90 Çevre Yön. Sis. Kur. Ve. Bel. Al	1.150	
	100 KASA H.		1.150
	103 VERİLEN ÇEK. VE ÖD. E. H.		

8	_____ / _____ 263 ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME GİDERİ H. 263.91 Çevre Dostu Ambalaj Geliş.	3.500	
	100 KASA H.		3.500
9	_____ / _____ 730 GENEL ÜRETİM GİDERİ H. 730.39 Çevre Maliyet Yeri 730.39 0 Arıtma Tesisi 730.390 .0 İlk Madde ve Malzeme Giderleri 170 730.390. 1 İşçi Ücret ve Giderleri 750 730.390.3.Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler 780 730.390 .6. Amortisman ve Tükenme Payları 11.830 730.391 Baca Filtre Tesisi 730.391. 1 İşçi Ücret ve Giderleri 600 730.391. 3.Dışarıdan Sağlanan Fayda ve Hizmetler 200 730.391.6. Amortisman ve Tükenme Payları 1.000 730.392 Diğer Çevresel Giderler 730.392.1. İşçi Ücret ve Giderleri 700 730.392.4. Çeşitli Giderler 3.500 250 400	20.180	
	İLGİLİ HESAPLAR		20.180
10	_____ / _____ 770 GENEL YÖN GİD. H. 770.890.3 Dışar. Sağ. Fay. ve Hiz.	5.000	
	100 KASA H.		5.000
11	_____ / _____ 150 İLK MADDE VE MALZEME GİD. H. 150.01 Hammadde 150.02 Yarı Madde 150.03 İşletme Malzemesi 150.04 Ambalaj Malzemesi	640.000	
	103 VERİLEN ÇEK. VE ÖD. EM. H.		640.000
12	_____ / _____ 710 DİREKT İLK MADDE MLZ. GİD. H. 730 GENEL ÜRETİM GİD. H.	480.000 135.000	
	150 İLK MADDE M. VE M. GİD. H.		615.000
	151 YARI MAM. ÜRET. H. 63 2 GENEL YÖN. GİD. H.	635.180 5.000	
	711 DİR. İLK M. VE MALZ. YAN. H. 731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA H. 771 GENEL YÖN. GİD. YAN. H.		480.000 155.180 5.000

	152 MAMULLER H.	635.180	
	151 YARI MAM. ÜRET. H.		635.180
13	100 KASA H.	666.939	
	600 YURTIÇİ SAT. H.		666.939
	620 SATILAN MAM. MAL. H.	635.180	
	152 MAMULLER H.		635.180
	711 DİR. İLK M. VE MALZ. YAN. H.	480.000	
	731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA H.	155.180	
	771 GENEL YÖN. GİD. YAN. H.	5.000	
	710 DİR. İLK M. VE M. H.		480.000
	730 GENEL ÜRETİM GİD. H.		155.180
	770 GENEL YÖN. GİD. H.		5.000
	690 DÖNEM KARI VE ZARARI H.	640.180	
	620 SATILAN MAM. MAL. H.		635.180
	632 GENEL YÖN. GİD. H.		5.000
	600 YURTIÇİ SATIŞLAR H.	666.939	
	690 DÖNEM KARI VE ZARARI H.		666.939
	690 DÖNEM KARI VE ZARARI H.	26.759	
	692 DÖNEM NET KARI/ZARARI H.		26.759
	692 DÖNEM NET KARI/ZARARI H.	26.759	
	590 DÖNEM NET KARI H.		26.759

3.4. Çevresel Maliyetlerin Raporlanması

Çevresel faaliyetlerle ilgili bilgilerin finansal tablolara aktarılması için hesaplarda ayrıntılı olarak gösterilmesi gerekmektedir. Çevresel bilgilerin hesap planında yer almasıyla bu bilgiler

bilanço ve gelir tablosuna aktarılabilir. Süt ürünleri işletmesinin çevresel maliyetlerinin bilançoda gösterilmesi Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Süt Ürünleri İşletmesinin Çevresel Maliyetlerinin Bilançoda Gösterilmesi

Aktif	Önceki Dönem			Cari Dönem		
I. DÖNEN VARLIKLAR						110.219
A. Hazır Değerler					84.839	
1. Kasa				623.439		
2. Bankalar				102.550		
3. Verilen Çekler ve Öd. Em. (-)				(641.150)		
E. Stoklar					25.380	
1. İlk Madde Malzeme						
Kull. İlk Mad. Malzeme				25.000		
Çevre Faaliyet. Kull. İlk Mad. ve M.				380		
II. DURAN VARLIKLAR						141.650
D. Maddi Duran Varlıklar					132.000	
1. Arazi ve Arsalar						
Arıtma Tesisi Arsası				22.000		
2. Yer Altı ve Yer Üstü Düzenleri						
Çevresel Yer Altı ve Yer Üstü Düz.				8.000		
3. Tesis Mak ve Cihaz						
Arıtma Makinesi				92.000		
Baca Filtre Sistemi				10.000		
E. Maddi Olmayan Duran Varlıklar					9.650	
Patent				5.000		
Çevre Yön. Sis. Kur. ve. Bel. Al.				1.150		
Çevre Dostu Ambalaj Geliş.				3.500		
AKTİF TOPLAMI						251.689
Pasif	Önceki Dönem			Cari Dönem		
V. ÖZKAYNAKLAR						251.689
A. Ödenmiş Sermaye					224.930	
1. Sermaye				224.930		
F. Dönem Net Karı (Zararı)					26.759	
1. Dönem Net Karı				26.759		
PASİF TOPLAMI						251.689

Tablo 1’de görüldüğü gibi dönen varlıklar kapsamında stoklar içerisinde yer alan çevre faaliyetlerinde kullanılan ilk madde ve malzeme gideri 380 TL’dir. Duran varlık içerisinde yer

alan maddi duran varlığın çevre için harcanan kısmı 132.000 TL olup maddi olmayan duran varlık çevre gideri ise 9.650 TL'dir. İşletmenin çevre faaliyetleri için katlandığı duran varlık toplamı ise 141.650 TL'dir.

Süt ürünleri işletmesinin çevresel maliyetlerinin gelir tablosunda gösterilmesi Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Süt Ürünleri İşletmesinin Çevresel Maliyetlerinin Gelir Tablosunda Gösterilmesi

	Cari Dönem		
Brüt Satışlar			666.939
Yurtiçi Satışlar		666.939	
Satış İndirimleri (-)			-
Net Satışlar			666.939
Satışların Maliyeti (-)			(635.180)
Satılan Mamuller Maliyeti (-)		635.180	
Satılan Mamuller Maliyeti	615.000		
Çevresel Maliyetler	20.180		
Brüt Satış Karı veya Zararı			31.759
Faaliyet Giderleri (-)			(5.000)
Genel Yönetim Giderleri (-)		5.000	
Çevresel Yönetim Giderleri	5.000		
Faaliyet Karı veya Zararı			26.759
Olağan Kar veya Zarar			26.759
Dönem Karı veya Zararı			26.759
K. Dönem Karı Vergi ve Yasal Yük. Karş.			-
Dönem Net Karı veya Zararı			26.759

Tablo 2 incelendiğinde satışların maliyeti içerisinde yer alan çevresel maliyetlerin 20.180 TL ve faaliyet giderleri içerisinde yer alan çevresel yönetim giderlerinin ise 5.000 TL olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi alanında meydana gelen gelişmeler, nüfus artışı ve buna benzer diğer etkenler çevre sorunlarının artmasına ve doğal dengenin bozulmasına neden olmuştur. Doğal dengenin bozulması insanları çevrenin korunmasına yönelik harekete geçirmiştir. Artık işletme ile ilgili

çıkar grupları işletmelerin karlılıkları ile birlikte sosyal duyarlılıklarının da ne ölçüde olduğunu incelemektedir.

İşletmeler faaliyetlerini devam ettirirken kar elde etme amaçlarının yanı sıra doğal kaynakların sınırsız olduğunu varsayarak hareket etmemelidir. Çevre korumaya yönelik uluslararası çalışmalar hızla arttığından işletmeler de sosyal sorumlulukları gereği çevre sorunlarını azaltacak veya önleyecek çalışmalarda bulunmalıdır. Ayrıca işletmeler çevresel duyarlılık çerçevesinde yapacağı çalışmaları rekabet avantajı olarak görmelidir.

Çalışmada Süt Ürünleri İşletmesi'nin içsel maliyetleri tespit edilmiş, bu maliyetler çalışmada yer alan hesap planına göre hangi maliyet türü olduğu belirtilmiştir. Çevresel maliyetlere ilişkin muhasebe kayıtları yapılmış ve temel mali tablolarda raporlanmıştır. Uygulama sonucunda bilançodan elde edilen bilgilere göre dönen varlıklar kapsamında stoklar içerisinde yer alan çevre faaliyetlerinde kullanılan ilk madde ve malzeme gideri 380 TL'dir. Duran varlık içerisinde yer alan maddi duran varlığın çevre için harcanan kısmı 132.000 TL olup maddi olmayan duran varlık çevre gideri ise 9.650 TL'dir. İşletmenin çevre faaliyetleri için katlandığı duran varlık toplamının ise 141.650 TL olduğu görülmüştür. Gelir tablosundan elde edilen bilgilere göre satışların maliyeti içerisinde yer alan çevresel maliyetlerin 20.180 TL ve faaliyet giderleri içerisinde yer alan çevresel yönetim giderlerinin ise 5.000 TL olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak son yıllarda çevre sorunlarını azaltmak ya da önlemek amacıyla çevre korumaya yönelik Türkiye'de çevre ile ilgili yasal yükümlülüklerin artacağı ve işletmelerin çevre denetim kuruluşları tarafından denetleneceği öngörülmektedir. Bu nedenle işletmeler muhasebe sistemlerinde çevresel maliyetleri belirlemeli, muhasebeleştirmeli ve bu maliyetleri raporlamalıdır. Çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi tekdüzen muhasebe sistemi ve hesap planına uygun bir şekilde yapılmalıdır. Çevresel maliyetleri dikkate alan işletmeler maliyetlerini daha doğru hesaplayabilir. Ayrıca çevresel faaliyetlerle ilgili bilgilerin raporlanması ve kamuya duyurulması ile işletmelerin çevreye ne derece önem verdiği görülebilir. Yani işletmeler çevreye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeli ve çevresel maliyetlerini yönetmelidir.

KAYNAKÇA

Alagöz ve İrdiren (2013), "Maliyet Muhasebesi Bakış Açısı ile İşletmelerde Çevre Maliyetleri ve Yönetimi", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26, s.424-449.

Angay, B. (2007), “Sosyal Raporlama ve Türkiye’deki Halka Açık Şirketlerin Sosyal Raporlama Yaklaşımları”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 9(1), s.149-162.

Aymaz, R. (2009), “Isparta Antalya Burdur Üretim İşletmelerinin Çevre Konularına ve Çevre Muhasebesine Yaklaşımlarına İlişkin Bir Araştırma”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Beer, P. and Friend F. (2006), “Environmental Accounting: A Management Tool For Enhancing Corporate Environmental and Economic Performance”, *Ecological Economics*, 58, s. 548-560.

Bengü, H. ve Can A. V. (2009), “Çevre Muhasebesinin Muhasebenin Temel Kavramlarından “Sosyal Sorumluluk Kavramı” Bağlamında Temellendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s.155-160.

Büyükepeççi, S. ve Şimşek Ş. (2018), “Konaklama Sektöründe Çevre Dostu Yönetim ve Çevre Muhasebesinin Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 21(2), s.336-347.

Cortez, M. A. A. ve Neil T. P. (2010), “Is It Beneficial To Incur Environmental Cost? A Case Study Of Toyota Motors Corporation, Japan”, *Journal Of International Business Research*, 9(2), s.113-141.

EPA (1995), *An Introduction to Environmental Accounting As A Business Management Tool: Key Concepts And Terms*, Washington, D.C.

Gül, M. (2005), “Çevre Maliyet Muhasebesi Bilgi Sistemi’nin Geliştirilmesi ve Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Haftacı, V. ve Soylu K. (2008), “Çevresel Bilgilerin Muhasebesi ve Raporlanması”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*; 15(1), s. 92-113.

Kadalkal, İ. (2010), “İmalat Firmalarında Çevresel Harcamaların Muhasebeleştirilmesi ve Bir Uygulama”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kavut, F. L. (2010), “Kurumsal Yönetim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Çevresel Raporlama: İMKB 100 Şirketlerinin Çevresel Açıklamalarının İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi-Yönetim*, 21(66), s.9-43.

- Kırlıoğlu, H. ve Can A. V. (1998), *Çevre Muhasebesi*, Değişim Yayınları, Adapazarı.
- Kırlıoğlu, H. ve Fidan M. E. (2010); “Organize Sanayi Bölgeleri İçinde ve Dışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Çevre-Atık Yönetimi ve Muhasebesi Konularında Mevcut Durum ve Farklılıkları (Sakarya İlinde Bir Araştırma)”, *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 32: s.1-28.
- Korukoğlu, A. (2015), “İşletmelerde Çevre Muhasebesi ve Diğer Çevresel Faaliyetlerin Gerçekleme Durumunun Araştırılması, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), s.83-111.
- Letmathe, P. and Doost R. K. (2000), “Environmental Cost Accounting And Auditing”, *Managerial Auditing Journal*; 15(8), s.424-430.
- Macve, R. (2000), “*Accounting For Environmental Cost*,” The London School Of Economics and Political Science Department Of Accounting an Finance (Working Papers İn Accounting and Finance).
- Orhan, M. S. ve Ağ A. (2017), “Üretim İşletmelerinin Çevre Muhasebesine Verdikleri Önem Düzeyi: Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesinde Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, s.1-14.
- Özbirecikli, M. (2002), *Çevre Muhasebesi, Natürel Kitap ve Yayıncılık*, Ankara.
- Özbirecikli, M. ve Melek Z. (2002), “Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetlerin Maliyet Muhasebesi Sistemine Etkileri ve Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 14, s. 82-91.
- Qian, W. and Burritt R. (2007), “Environmental Accounting for Waste Management: A Study of Local Governments in Australia”, *Environmentalist (Springer Science – Business Media)*, 27, s.143-154.
- Ranganathan, J. ve Ditz D. (1996), “Environmental Accounting: A Tool For Better Management”, *Management Accounting*, 74(2), s.38-40.
- Taşkın, N. (2019), “Çevre Muhasebesi ve Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ulusan, H. (2009), “Çevresel Raporlama Rehberleri ve İşletme Çevresel Raporlarında Açıklanması Gereken Bilgiler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), s. 181-206.